studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOMUL 21 — 1968

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
SECȚIA DE ȘTIINȚE ISTORICE

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OȚETEA (*redactor responsabil*); VASILE MACIU, membru corespondent al Academiei (*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI; acad. C. DAICOVICIU; M. BERZA, ȘT. PASCU, membri corespondenți ai Academiei; L. BÁNYAI; MIRON CONSTANTINESCU; AL. ELIAN; M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA; EUGEN STĂNESCU; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*membri*); I. APOSTOL (*secretar de redacție*)

Prețul unui abonament anual este de 90 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile și abonamentele din străinătate (numere izolate sau abonamente) se fac prin CARTIMEX, căsuța poștală 134—135, București, Republica Socialistă România, sau prin reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Studii", revistă de istorie.

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
București
Telefon: 18.25.86

www.dacoromanica.ro

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM 21 1968 Nr. 5

SUMAR

Pag.

VASILE MACIU, Caracterul unitar al revoluției din 1848 în țările române 821

★

M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA, Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călătorii străini (secolele XV—XVII) 843

VITALIE STĂNICĂ, Date noi despre documentele româno-slave păstrate în Biblioteca națională din Sofia 865

PETRE STRIHAN, Divan-Effendi în Țara Românească și Moldova în secolele XVII—XIX 881

★

M. IRUSENESCU, Situația agriculturii și mișcările țărănești din România între anii 1922—1928 897

DOCUMENTAR

FL. CONSTANTINIU. Dijma din porumb în Pravilniceasca condică (1780) 915

MUSTAFA A. MEHMET, Două documente turcești despre Neagoe Basarab 921

NICOLAE CORIVAN, Contribuție la cunoașterea cislei în perioada regulamentară . . 931

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE
(STUDII DOCUMENTARE)

Curente noi în istoriografia Statelor Unite ale Americii (*Eliza Campus*) 937

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Sesiunea științifică de comunicări a Institutului de istorie „N. Iorga" (*An. Iordache și C. Rezachievici*); Pe marginea recenziei prof. univ. V. Maciu la: Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională. 1834—1849*, Edit. Academiei, București, 1967 (*Cornelia Bodea*); Expoziția Mihai Viteazul de la Tîrgu-Mureș (*Gr. Ploeșteanu*); Prima reuniune internațională de istoria civilizației venețiene (*C. Șerban*); Călătorie de studii în Italia (*C. Șerban*); Cronica 949

RECENZII

CORNELIU DIMA-DRĂGAN, *Biblioteca unui umanist român: Constantin Cantacuzino stolnicul*. Cuvînt înainte de Virgil Cândea, București, C.S.P.C.A., Consiliul așezămintelor culturale, 1967, XVI + 407 p. (*Dan Simonescu*) 965

N. COPOIU, *Refacerea Partidului Social-Democrat din România (1900—1910)*, Edit. științifică, București, 1966, 300 p. (*Ion Iacoș*) 968

VLADIMIR DEDIJER, *Sarajevo 1914*, Beograd, Edit. „Prosveșta", 1966, 1 066 p. (*S. Iancovici*) 973

LAPEYRE, HENRI, *Les monarchies européennes du XVI-e siècle. Les relations internationales*, P.U.F., Paris, 1967, 384 p. („Nouvelle Clio", nr. 31) (*A. Armbruster*) . 977

www.dacoromanica.ro

„Средние Века". Сборник, Академия наук СССР. Институт Истории, Издательство „Наука", vol. 28—30, Moscova, 1965—1967, 1 004 p. (*L. Demény*) . . 981

ÎNSEMNĂRI

storia României. — ION LUNGU, VASILE RADU, MIRCEA VALEA, GHEORGHE I. IONIȚĂ, LIVIU MARGHITAN, C. ENEA, *Din trecutul de luptă al țărănimii hunedorene*, Muzeul regional Hunedoara-Deva, 1967, 412 p. (*I. Babici*); **Istoria Universală.** — P. SCHREINER, *Studien zu den* Βραχέα Χρονικά, Miscellanea Byzantina Monacensia 6, Ed. Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie der Universität München, München, 1967, 237 p. (*E. Frances*); Slovanské historické studie. Slavistika a slovanstvi. Příspěvky teorii a dějinám (Studii istorice slave. Slavistica și popoarele slave. Contribuții la teoria și istoria slavisticii), Nakladatelství československé Akademie věd, Institutul pentru istoria țărilor socialiste europene, Praga, vol.VII, 1968, 218 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*); W. SERCZYK, *Gospodarstwo magnackie w województwie podolskim w drugiej polowie XVIII wieku* (Gospodăria magnaților din voievodatul Podoliei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea), Edit. Academiei Polone de Științe, Wrocław-Varșovia-Cracovia, 1965, 168 p. (*I. Corfus*); V. N. ȘCEPKIN, *Русская палеография*, Moscova, Edit. „Nauka", 1967, 240 p. (*Lidia Demény*); IU. R. KLOKMAN, *Социально-экономическая история русского города вторая половинл XVIII века*, Edit. „Știința", Moscova, 1967, 333 p. (*C.Ș.*); W. H. HUMPHREYS, *First Journal of the Greek War of Independence* (July 1821—February 1822), ed. Sture Linnér, Stockholm, Almaquist & Wiksell, 1967, 98 p. (Acta Academiae Regiae Scientiarum Upsaliensis, 11) (*Fl. Constantiniu*) 985

NOTE BIBLIOGRAFICE 997

www.dacoromanica.ro

CARACTERUL UNITAR AL REVOLUȚIEI DIN 1848 ÎN ȚĂRILE ROMÂNE

DE

VASILE MACIU

De-abia terminată, revoluția din 1848 din cele trei țări române, al cărei mare rol se făcea simțit prin schimbările adînci pe care le provoca, a format obiectul preocupării unora din revoluționari. I. Heliade-Rădulescu a publicat în 1851 la Paris un voluminos *Mémoire sur l'histoire de la régénération roumaine ou sur les événements de 1848 accomplis en Valachie*, limitîndu-și preocuparea numai la revoluția din Țara Românească, prezentată ca o manifestare de sine stătătoare din cauza caracterului memorialistic al lucrării sale, dar și pentru a nu prejudicia acțiunii lui politice întemeiată pe sprijinul Imperiului otoman. În anul următor, revoluționarul transilvan A. Papiu Ilarian a publicat la Viena *Istoria românilor din Dacia Superioară*, prezentînd numai revoluția din Transilvania tot ca o manifestare independentă. Elaborîndu-și lucrarea în primii ani după înăbușirea revoluției, într-un moment în care românii transilvani sperau să obțină de la Curtea habsburgică formarea unui stat autonom pentru toți românii din imperiu, A. Papiu Ilarian — unul din cei mai hotărîți luptători pentru unitatea deplină a poporului român — s-a ferit să considere revoluția din 1848—1849 din Transilvania ca o parte a revoluției românești de teama de a nu stîrni îngrijorarea guvernului austriac că românii urmăreau crearea unui stat unitar român, Dacoromânia. E caracteristic că el respinge acuzația de dacoromânism ce li se aducea românilor în 1848 de adversarii lor[1]. Și George Barițiu, un alt conducător al revoluției transilvane, prezintă, după patru decenii, tot numai revoluția din Transilvania în lucrarea sa *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*[2]. Scriindu-și opera în ajunul mișcării memorandiste și luptînd el însuși de multă vreme, fără perspectiva unei soluții radicale, pentru obținerea autonomiei Transilvaniei în cadrul Imperiului habs-

[1] A. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, tomul II, Viena, 1852, p. 176—177.

[2] George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, vol. II, Sibiu, 1890.

„STUDII". Tomul 21 nr. 5, p. 821—842, 1968.

www.dacoromanica.ro

burgic, G. Bariţiu prezintă şi el revoluţia transilvană ca o manifestare specifică, nu ca o parte a revoluţiei româneşti din 1848. Ca şi A. Papiu Ilarian, el respinge acuzaţia de dacoromânism făcută în 1848 de unii adversari şi chiar îndemnul unui prieten, cum era Daniel Roth, ca românii să formeze din Transilvania, Moldova şi Ţara Românească un mare stat românesc, Dacoromânia [3], deşi, ca membru al Academiei Române, admite că „o Dacoromânie tot există şi va exista totdeauna, iară aceasta este Dacoromânia reprezentată şi oareşicum încarnată în *unitatea* limbei şi a literaturii române, care este unică pentru zece milioane de locuitori împărţiţi în cîteva staturi" [4]. Istoric recunoscut înainte de 1848, N.Bălcescu a refuzat, doi ani mai tîrziu, îndemnul lui A. C. Golescu de a scrie o istorie a revoluţiei muntene la conducerea căreia participase, motivînd că „notre révolution n'est pas finie pour être jugée, elle n'est que commencée ; la plupart des acteurs qui y ont figuré ne se sont pas assez fait connaître ; ils n'ont pas dit leur dernier mot, pour qu'on puisse en toute conscience les juger et en faire un portrait exact et vrai. Il vaut mieux, donc — conchide N. Bălcescu — s'abstenir à défaut de pleine connaissance, que d'écrire une histoire hypothétique et fausse. C'est là le devoir d'un historien consciencieux" [5]. Considerînd însă de folos ca participanţii la revoluţie să-şi comunice opiniile personale „sur les hommes de la révolution et sur la révolution elle-même" [6], schiţează destul de cuprinzător trăsăturile principale ale revoluţiei muntene, în scrisoarea adresată la 4 martie 1850 din Paris lui A. C. Golescu. Întemeindu-se pe amintirile sale, şi N. Bălcescu a avut în vedere numai revoluţia munteană, dar el a ţinut să declare la banchetul organizat în anul următor la Paris, la 2/14 mai 1851, de societatea „Junimea română", pentru aniversarea Adunării Naţionale de la Blaj, că în 1848 revoluţionarii — „Muncitorii" scrie el — din Transilvania şi Principate au micşorat preocuparea lor „din proporţiile măreţe de unitate şi de naţionalitate ce-i dăduseră cei dinaintea lor şi o mărginiră întru apărarea intereselor române de provincie şi de localitate" [7].

Tot cu acest prilej el a atras atenţia că revoluţionarii munteni din 1848, „deşi crezură că trebuie a urma după pilda ardelenilor şi că imprejurările nu-i ertară a pune din început în programul lor chestia unităţii naţionale, dar n-au pierdut un minut din vedere solidaritatea ce-i leagă cu toate ramurile naţiei române" [8]. N. Bălcescu s-a referit la revoluţia din 1848 şi în alte lucrări postrevoluţionare ale sale, în special în *Question économique des Principautés danubiennes* [9] şi în *Mersul revoluţiei în istoria românilor* [10], ambele apărute în 1850. Rezultat al activităţii istoriografice

[3] *Ibidem*, p. 582.

[4] *Ibidem*, p. 583.

[5] N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*. Scrisori, Memorii, Adrese, Documente, Note şi materiale, ediţie critică de G. Zane, Edit. Academiei Republicii Populare Române (Bucureşti, 1962), p. 276, scrisoarea adresată din Paris la 4 martie 1850 lui A. C. Golescu.

[6] *Ibidem*, p. 277.

[7] *Idem, Discursul cetăţeanului Bălcescu* (*Mişcarea românilor din Ardeal la 1848*), în *Opere*, tomul I, partea a II-a, *Scrieri istorice, politice şi economice*, ediţie critică cu o introducere de G. Zane, Bucureşti, 1940, p. 126.

[8] *Ibidem*, p. 130.

[9] Paris, 1850.

[10] În „România viitoare"

www.dacoromanica.ro

a revoluționarilor români de la 1848, *Histoire politique et sociale des Principautés danubiennes*, publicată la Paris în 1855 și, în traducere românească, la Iași în 1856, sub semnătura lui Elias Regnault, prezintă pentru prima oară, însă paralel, nu unitar, lupta revoluționară a românilor din Moldova, Țara Românească și Transilvania.

Istoricii din generațiile următoare, pînă în 1947, considerînd statul ca un cadru indispensabil și limitativ al activității politice, au prezentat separat revoluția din fiecare din cele trei țări române. A. D. Xenopol apreciază că în Moldova și Țara Românească a avut loc revoluția, dar nici chiar în cele două „țări române", cum le numea el, luate împreună, n-a fost o singură revoluție, ci în fiecare din ele cîte o revoluție deosebită. „Ele se deosebesc, scrie A. D. Xenopol, și prin țintele și urmările lor, cel puțin ale celor politice" [11]. A prezentat pe larg revoluția din Transilvania, considerînd-o însă și mai accentuat diferită de celelalte două manifestări revoluționare românești. Deși își dădea seama că deosebirile erau numai de suprafață, el a neglijat să atragă atenția asupra elementelor comune ale luptei revoluționare din Moldova, Țara Românească și Transilvania. Conducător ideologic al luptei pentru desăvîrșirea unirii poporului român într-un singur stat, dar înclinat să remarce în primul rînd *concretul*, deci particularul, și temîndu-se de generalizări, N. Iorga afirmă că la 1848 a avut loc în Moldova și în Țara Românească numai o încercare revoluționară, doar în Transilvania fiind o revoluție adevărată și anume din septembrie 1848 pînă în august 1849 [12]. „O revoluție — scrie N. Iorga despre revoluția transilvană, — ieșită din adîncul unor lungi suferințe și pe care intelectualii, nu mai hotărîți, în genere, decît cei din Moldova și Țara Românească, nu izbutiră s-o încurce cu teoriile și acțiunile diplomatice ale lor" [13]. Aducînd o valoroasă și masivă contribuție la cunoașterea revoluției române în Transilvania [14], S. Dragomir n-a prezentat totuși, limitîndu-și obiectivul cercetărilor, lupta revoluționară a românilor transilvani ca o parte a revoluției românești din 1848.

Însușirea concepției materialiste a istoriei a făcut posibilă, prin cercetarea în primul rînd a structurii societății, mai ales după 1947, o prezentare mai adîncă a revoluției din 1848 din cele trei țări române Fără să se desconsidere particularul, s-a ținut seama de ceea ce este general în lupta revoluționară a întregului popor român. Adăugîndu-se acumularea apreciabilă a informațiilor din ultimele decenii anterioare, în 1964 s-a putut prezenta într-un singur, dar cuprinzător, capitol al volumului al IV-lea al *Istoriei României*, intitulat „Revoluția din 1848 în țările române", revoluția românească din 1848 nu numai paralel, ceea ce se făcuse și pînă atunci, dar și ca un fenomen unitar, deși urme ale

---

[11] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. VI, Iași, 1893, p. 240.

[12] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IX, București, 1938, capitolele V și VI. Vezi și *Despre revoluția de la 1848 în Moldova*, de același, Academia Română, Mem. Secț. Ist., seria III, tomul XX, București, 1939, p. 1 : „Încercarea moldovenească de revoluție din martie 1848...".

[13] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IX, p. 185.

[14] S. Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—1849*, vol. V, *Istoria revoluției*. Primăvara libertății, Mișcarca politică la românii din Banat și Ungaria pînă în toamna anului 1848, Cluj (1946).

www.dacoromanica.ro

vechii diferenţieri persistă şi aci [15]. Tot în 1964, am atras atenţia că lupta revoluţionară română din 1848, deşi a avut loc în trei ţări diferite, „doit cependant être considérée, par ses objectifs principaux, comme constituant une seule révolution. En dépit des formes différentes sous lesquelles elle s'est manifestée, elle n'en a pas moins constitué, du fait de sa base sociale, économique et nationale commune, une unité dans la diversité" [16]. În anii din urmă această teză a fost susţinută, deşi parţial, de Victor Cheresteşiu în lucrarea sa *Adunarea Naţională de la Blaj* [17] şi de Cornelia Bodea în volumul *Lupta românilor pentru unitatea naţională 1834—1849* [18]. Am prezentat unitar revoluţia din 1848 în ţările române, ca rezultat al adîncirii crizei feudalismului şi al eforturilor burgheziei de a cuceri puterea, în studiul *Crearea României moderne. Înfăptuirea statului naţional independent* [19], apărut la începutul anului acesta.

Prezentarea revoluţiei din 1848 pe ţări — Moldova, Ţara Românească şi Transilvania — nu este cu totul depăşită. Persistă încă în gîndirea unor cercetători teza eronată că o revoluţie e limitată în manifestările ei de cadrul statal în care are loc, teză bazată pe luarea în consideraţie, în primul rînd, a elementelor politice conjuncturale. Faptul că lupta revoluţionară din 1848 a poporului român s-a manifestat în trei ţări diferite, în care a avut unele aspecte particulare, nu îndreptăţeşte prezentarea ei diferită, fie chiar paralelă. Revoluţia germană şi cea italiană din acelaşi an au fost tratate unitar, chiar dacă au fost elaborate, cum e şi firesc, şi lucrări despre manifestările revoluţionare din diferite state germane sau italiene din 1848—1849. Confederaţia germanică, din care făceau parte şi Austria şi Prusia, n-a constituit, cum s-ar putea crede, elementul de coeziune al revoluţiei germane din 1848, ci mai curînd un nod gordian prin a cărui dispariţie poporul german putea să ajungă, cum s-a şi întîmplat, la unitate politică. Între cele şapte state care-şi împărţeau în 1848 teritoriul Italiei nu exista nici o legătură politică. Numai elementele naţionale, social-economice şi ideologice comune au determinat deci o prezentare unitară atît a revoluţiei din Italia, cît şi a celei din Germania.

Chiar în 1849, B. Bauer şi-a publicat lucrarea sa *Die bürgerliche Revolution in Deutschland seit dem Anfange der deutsch-katholischen Bewegung bis zur Gegenwart* [20], în care revoluţia germană e definită unitar prin caracterul ei burghez. Caracterul unitar al revoluţiei gemane este subliniat şi de titlul lucrării lui F. Engels, *Revoluţie şi contrarevoluţie în Germania* [21], scrisă în anii 1851—1852, precum şi de lucrarea lui Veit Valentin, *Geschichte der deutschen Revolution 1848/49* [22] şi de aceea a lui

---

[15] *Istoria României*, vol. IV, *Formarea şi consolidarea orînduirii capitaliste în România*, Edit. Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1964.

[16] Vasile Maciu, *Quelques problèmes de l'histoire moderne traités au volume IV de l'histoire de la Roumanie*, în „Revue Roumaine d'Histoire", III (1964), nr. 3, p. 542.

[17] Victor Cheresteşiu, *Adunarea Naţională de la Blaj, 3—5 (15—17) mai 1848*. Începuturile şi alcătuirea programului revoluţiei din 1848 din Transilvania, Edit. politică, Bucureşti, 1966, p. 334—345.

[18] Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea naţională 1834—1849*, Edit. Academiei, Bucureşti, 1967, p. 119—136.

[19] Vasile Maciu, *Crearea României moderne. Înfăptuirea statului naţional independent*, în „Studii şi articole de istorie", XI, editat de S.Ş.I.F., Bucureşti, 1968, p. 103—104.

[20] Berlin.

[21] Publicată mai întîi în „New York Daily Tribune", în anii 1851—1852.

[22] Berlin, 1930—1931, 2 vol.

www.dacoromanica.ro

P. Wentzke, intitulată *1848. Die unvollendete Revolution* [23]. O excepție s-ar părea că face Jacques Droz în voluminoasa lui operă, apărută în 1957 cu titlul *Les révolutions allemandes de 1848* [24], dar istoricul francez utilizează atît în *Avant-Propos* [25], cît și în *Bibliographie critique* [26], termenul de „revoluție" nu de „revoluții" pentru lupta revoluționară din 1848—1849 din Germania.

Deși în 1848 existau în Italia cele șapte state, dintre care unul, regatul lombardo-venet, făcea parte din Imperiul austriac, istoricii italieni și străini prezintă unitar lupta revoluționară din anii 1848—1849 a poporului italian, cu toate că lipsea atît unitatea politică, cît și cea ideologică. Menționez numai lucrarea marxistului Giorgio Candeloro, *Storia dell'Italia moderna*, III. *La rivoluzione nazionale*, apărută în 1960 [27].

Revoluția din 1848 din țările române constituie un fenomen unitar pentru că a fost, atît în Moldova și Țara Românească, cît și în Transilvania, opera poporului român ajuns la conștiința că formează o națiune distinctă de altele, ea a avut aceeași bază social-economică, determinată de adîncirea crizei feudalismului și de ascensiunea capitalismului și s-a întemeiat pe aceeași ideologie care avea în vedere să strîngă întregul popor român într-un singur stat național independent, cu un regim politic democratic.

Asuprirea străină la care erau supuși românii încă din evul mediu a promovat, îndată ce s-au ivit zorile societății moderne, mai întîi mișcarea de eliberare națională în Transilvania, în secolul al XVIII-lea, și, ceva mai tîrziu, în același secol, mișcarea pentru independență în Țara Românească și Moldova, care se bucurau de autonomie.

Considerați toleranți în propria lor țară, unde formau majoritatea absolută a populației, românii din Transilvania au luptat încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, sub conducerea episcopului lor greco-catolic, Ion Inochentie Micu (Klein), ca să fie recunoscuți, cum le promisese împăratul Leopold I, a patra națiune a principatului transilvan, ceea ce le-ar fi dat posibilitatea să aibă reprezentanți în dietă și în guvern, ca și în alte foruri ale țării. Popor alcătuit în majoritatea zdrobitoare din țărani iobagi, românii n-au primit recunoașterea revendicării lor, întrucît nobilii moșieri maghiari și patricienii sași nu voiau să împartă puterea cu ei. Formîndu-se în a doua jumătate a secolului al XVIII-la o pătură burgheză dintre românii din Transilvania, mișcarea națională românească s-a dezvoltat în acest principat. Școala ardeleană, adeptă a luminismului, a promovat ideologia națională, invocînd originea romană și vechile lupte pentru independență ale românilor din Transilvania, Țara Românească și Moldova. Ca sîmbure al doctrinei politice a dacoromânismului din deceniile patru și cinci ale secolului al XIX-lea trebuie considerate lucrările: *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, publicată în 1780 la Viena de Samuil Micu (Klein) în colaborare cu Gh. Șincai, și *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, a lui Petru Maior, tipărită la Buda în 1812. Ideologia națională românească a cuprins în al doilea

[23] München, 1938.
[24] Presses Universitaires de France, Paris, 1957.
[25] *Ibidem*, p. 7.
[26] *Ibidem*, p. 17.
[27] Milano.

www.dacoromanica.ro

deceniu al secolului al XIX-lea, prin Gh. Asachi şi mai ales prin Gh. Lazăr, şi Moldova şi Ţara Românească şi s-a dezvoltat prin „Dacia literară", editată de moldoveanul M. Kogălniceanu la Iaşi în 1840, şi prin „Magazinu istoric pentru Dacia", care a început să apară în 1845 la Bucureşti, sub redacţia lui A .T. Laurian, venit din Transilvania ca profesor la Colegiul Sf. Sava, şi a revoluţionarului muntean N. Bălcescu.

Încurajaţi de succesele revoluţiei burgheze din 1789 din Franţa, exponenţii românilor din Transilvania au alcătuit în 1791 un memoriu, numit ulterior *Supplex libellus Valachorum*, prin care cereau din nou, reluînd vechile revendicări ale lui Ion Inochentie Micu, Curţii habsburgice recunoaşterea românilor ca a patra naţiune în stat, cu dreptul de a trimite în dietă şi în celelalte foruri ale principatului reprezentanţi în proporţia numărului lor [28]. Principiul proporţionalităţii era de-a dreptul revoluţionar, căci dacă ar fi fost aplicat, românii, care n-aveau printre ei decît puţini nobili şi aceia fără moşii, ar fi dominat statul şi ar fi putut schimba şi structura societăţii transilvane. Dieta a respins şi de data aceasta cererea românilor, fără ca împăratul să insiste în favoarea lor.

Mişcarea revoluţionară din 1821, condusă de Tudor Vladimirescu, a urmărit să obţină independenţa Ţării Româneşti cu ajutorul Rusiei, iar după dezavuarea mişcării de ţarul Alexandru I, o largă autonomie vecină cu independenţa, pe baza vechilor capitulaţii ce s-ar fi încheiat de domnii munteni cu Poarta [29]. Deşi înăbuşită, mişcarea a avut totuşi un rezultat pozitiv, restabilirea domniilor pămîntene, care a uşurat dezvoltarea mai viguroasă a culturii româneşti şi avîntul mişcării reformatoare influenţată de ideile revoluţiei burgheze din Franţa, precum şi pe acela al mişcării naţionale, întărită prin imigrarea în Principate a tot mai numeroşi intelectuali transilvani. Mişcarea reformatoare şi naţională a făcut progrese aşa de însemnate după 1826, încît Comisia mixtă moldo-muntean ă, însărcinată în anii 1829—1830 să elaboreze o legiuire pentru ambele Principate, a înscris în Regulamentul organic unele principii burgheze, precum şi recomandarea unirii „mai de aproape între amîndouă Prinţipaturile", justificînd-o prin comunitatea de origine, religie, obiceiuri, limbă şi interese ale locuitorilor lor [30].

Ascensiunea burgheziei în prima jumătate a secolului al XIX-lea a făcut ca poporul român să simtă tot mai mult necesitatea formării unui singur stat naţional, mijloc de asigurare a unei pieţe interne mai largi decît fiecare din cele trei ţări române. Contactul tot mai strîns cu Europa occidentală, în special cu Franţa burgheză, însuşirea largă a principiilor social-politice ale revoluţiei franceze au dat un puternic curs mişcării liberale şi naţionale din anii 1837—1839, condusă de Ioan Cîmpineanu, şi apoi celei revoluţionare din 1840 de sub conducerea lui Dimitrie Filipescu şi a bănăţeanului Eftimie Murgu. Dezvoltarea mişcării sociale şi naţionale în ultimii zece ani dinainte de 1848 a trezit revendicările maselor contra orînduirii feudale în destrămare, rezumate în cuvintele libertate,

[28] D. Prodan, *Supplex libellus Valachorum*, ediţie nouă, refăcută, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1967, p. 490 şi 508.

[29] Vasile Maciu, *Premisele proclamării independenţei României*, în „Studii", tomul 20, nr. 3 din 1967, p. 413.

[30] *Regulamentul organic*, Bucureşti, 1832, cap. VIII „Dispoziţiuni generale", secţia V, p. 195.

www.dacoromanica.ro

egalitate și fraternitate, pregătind astfel terminarea procesului istoric al formării națiunii române. Dînd urmare acestui impuls, N. Bălcescu în 1846 a publicat în „Magazinu istoric pentru Dacia" [31] articolul *Despre starea soțială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri*, în care demonstra necesitatea națională a emancipării și împroprietăririi țăranilor. Prin însușirea revendicărilor fundamentale ale țărănimii dependente, aceleași în cele trei țări române, mișcarea revoluționară căpăta un aliat puternic și grăbea încheierea procesului formării națiunii române. Înscrierea în programele revoluționare din 1848 a înlăturării servituților feudale ale țărănimii și a împroprietăririi țăranilor va întări caracterul unitar al revoluției.

Dezvoltarea producției de mărfuri, determinată în Principate de înlăturarea, în 1829, a monopolului turcesc asupra exportului pe Dunăre și a restricțiilor de breaslă prin Regulamentul organic, precum și de apariția mașinilor în industrie în toate cele trei țări române, grăbea formarea pieței unice pentru capitalismul autohton. Se ajunsese, cum scrie N. Iorga, „la actul cel mai însemnat din viața economică a țărilor noastre : în februarie 1847 vama dintre cele două țări fu suprimată (...), se crea teritoriul comercial unic pentru viitorul stat unitar între Carpați și Dunăre "[32]. Și burghezia română din Transilvania, în special cea din Brașov [33], era interesată în formarea pieței interne românești. „Natura ne-a arătat — scria în 1844 G. Barițiu — că comerțul nostru are să caute spre Dunăre, spre acest rîu al Panoniei și al Daciei întregi, cum și spre Marea Neagră și de acolo în răsărit" [34]. Dînd satisfacție burgheziei românești din Transilvania, Adunarea Națională de la Blaj va aproba în 1848 să se înscrie în Petițiunea națională, în afară de înlăturarea breslelor și privilegiilor, dar și înlăturarea „tuturor piedicilor și stavilelor comerciului în țările vecine, de care se ține desființarea vamelor la graniță" [35]. Chiar și o parte a burgheziei săsești manifesta interes, cum a dovedit-o în 1848 pastorul Daniel Roth în lucrarea lui menționată, pentru crearea unei piețe unice care să cuprindă Transilvania, Moldova și Țara Românească.

Pentru organizarea și conducerea luptei revoluționare era nevoie și de o organizație politică. În 1838 se întrebuința de partizanii lui Ioan Cîmpineanu expresia „partidă națională" [36], care în timpul revoluției din 1848 a avut o largă difuzare, dar „partida națională" cuprindea pe toți partizanii unității naționale și ai noii orînduiri burgheze, nu era o organizație întemeiată pe un statut concretizat prin organe de conducere și prin repartizare de sarcini. Pentru că regimul regulamentar, sprijinit de agenții Curții protectoare, putea reprima cu ușurință orice manifestare politică progresistă legală, mișcarea revoluționară s-a văzut nevoită să-și

---

[31] II (1846), p. 229—246.

[32] N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, Epoca mai nouă, București, 1925, p. 167.

[33] Vezi Fr. Killyen, *Brașovul în preajma revoluției de la 1848*, în „Studii și articole de istorie", I (1956), București, p. 174—175. Se subliniază (p. 185) „poziția dominanta pe care o deținea în comerțul exterior al Brașovului gremiul român de comerț levantin ...".

[34] G. Barițiu, *Transilvania. Comerț*, în „Gazeta de Transilvania", VII (1844), nr. 25, p. 97, *apud George Bariț. Scrieri social-politice*, studiu și antologie de Victor Cheresteșiu, Camil Mureșan, George Em. Marica, Edit. politică, București, 1962, p. 81.

[35] A. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 247.

[36] Vezi „Le National " din 22 octombrie 1838, corespondență trimisă din București la 10 august același an : „Les hommes du parti national dans les Principautés...".

www.dacoromanica.ro

creeze o organizaţie secretă *Frăţia*, iniţiată în 1843 de I. Ghica, atunci profesor la Academia Mihăileană din Iaşi, N. Bălcescu, ieşit de curînd din închisoare, şi căpitanul Chr. Tell. Îndată, *Frăţia* şi-a extins influenţa atît în Moldova, unde în 1846 apare *Asociaţia patriotică* [37], ai cărei principali membri, Teodor Rîşcanu şi Vasile Mălinescu, participă în 1848 la lupta revoluţionară, cît şi în Transilvania prin G. Bariţiu. *Frăţia* a creat şi organizaţii legale : la Bucureşti *Societatea literară*, devenită apoi *Asociaţia literară a României*, care trebuia să aibă filiale în Moldova şi în Transilvania [38], iar în Franţa, *Societatea studenţilor români din Paris*, despre care un informator ţarist relata că se afla sub patronajul lui Lamartine şi sub influenţa lui Edgar Quinet şi a lui Jules Michelet [39]. În Transilvania, lupta pentru limba statului, dezlănţuită în 1842 de proiectul de lege votat de dietă, care prevedea introducerea în zece ani a limbii maghiare în locul limbii latine în administraţie şi justiţie, şi în locul limbii române în şcoli şi biserică [40], a provocat un grav conflict între episcopul greco-catolic de Blaj, Ioan Leményi, prieten al nobilimii maghiare, şi un grup de profesori şi elevi blăjeni în frunte cu profesorul de filozofie Simion Bărnuţiu. Conflictul s-a terminat în 1845 prin excluderea [41] profesorilor şi elevilor potrivnici dar excluşii au fost împinşi prin aceasta la intensificarea luptei pentru drepturi naţionale şi la situarea lor pe o poziţie revoluţionară. Doi dintre elevii excluşi, Ioan Axente (Sever) şi C. Roman (Vivu) au trecut în Ţara Românească, la Bucureşti, unde au devenit profesori [42].

Criza vechiului regim de asuprire feudală şi naţională se agrava treptat în cele trei ţări române.

Prevăzînd că în curînd va izbucni o revoluţie în Franţa şi în alte ţări europene, conducătorii mişcării revoluţionare din Principate s-au întrunit în vara anului 1846 — perioada 11/23 iulie — 14/27 august [43] — în cadrul *Societăţii studenţilor români din Paris* şi au hotărît ca o parte din ei să revină în ţară spre a pregăti dezlănţuirea revoluţiei şi în Principate, atunci cînd lupta revoluţionară va izbucni în Occident [44]. Organiza-

---

[37] Gh. Ungureanu, *Frămîntări social-politice premergătoare mişcării revoluţionare din 1848 în Moldova*, în „Studii", XI (1958), nr. 3, p. 61 şi Vasile Maciu, *Un centre révolutionnaire roumain dans les années 1845—1848 : La société des étudiants roumains de Paris*, în „Nouvelles Études d'Histoire", vol. III, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1965, p. 252.

[38] *Anul 1848 în Principatele Române*. Acte şi documente..., tomul I, Bucureşti, 1902, p. 45.

[39] Vasile Maciu, *op. cit.*, nota 99.

[40] G. Bogdan-Duică, *Viaţa şi ideile lui Simion Bărnuţiu*, Academia Română, Studii şi cercetări, Bucureşti, 1924, p. 51 şi p. 55. „Foaia pentru minte, inimă şi literatură" (1842, p. 65) scria că dieta în acea şedinţă „a slobozit sentinţa de nimicire a naţionalităţii româneşti" (ibidem).

[41] *Ibidem*, p. 64. Vicarul general Simion Crainic, prietenul lui S. Bărnuţiu, a fost condamnat la trei ani închisoare.

[42] Silviu Dragomir, *Din corespondenţa dascălilor ardeleni în anul 1848*, în *Omagiu lui I. Bianu*. Din partea colegilor şi foştilor săi elevi, Bucureşti, 1927, p. 170.

[43] Vasile Maciu, *op. cit.*, p. 254.

[44] *Ibidem*, „Il fut décidé — scrie în memoriile sale Ion Bălăceanu — que chacun retournerait aussitôt dans son pays pour provoquer un mouvement contre le protectorat russe, d'abord, et ensuite contre le régime des privilèges nobiliaires contenu dans le Règlement Organique" (Ion Bălăceanu, *Souvenirs politiques et diplomatiques 1848—1903*, B.A.R., mss., Arhiva Ion Bălăceanu, p. 3).

www.dacoromanica.ro

toric, revoluția din 1848, cel puțin în Principate, a pornit deci de la o hotărîre unică, luată de un centru revoluționar unic, moldo-muntean. Pentru pregătirea luptei revoluționare s-au reîntors în țară Ion Ghica, C. A. Rosetti, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, care nu participase la consfătuirea de la Paris, I. Ionescu (de la Brad), Ion Bălăceanu ș. a.

După izbucnirea revoluției din februarie 1848, la care au participat și români din Paris în frunte cu N. Bălcescu, și mai ales după răsturnarea lui Metternich la Viena și dezlănțuirea revoluției la Pesta și la Berlin, înlăturarea orînduirii feudale părea lesnicioasă în Principate, mai ales că se spera că revoluția va cuprinde și Polonia. În Transilvania, unde dieta compusă din reprezentanții privilegiați ai celor trei națiuni „recepte" — maghiară, secuiască și săsească — votase în anul precedent un proiect de lege urbarială menit să mențină servituțile feudale ale țăranilor iobagi, rezistența nobilimii moșierești contra noii orînduiri, acceptată la Pesta de teama revoluției, a slăbit. Ea a fost reorganizată la 11/23 martie, prin înțelegerea aristocrației conservatoare cu nobilimea liberală împotriva românilor [45], pentru convocarea dietei, cu scopul ca aceasta să proclame unirea principatului Transilvaniei cu Ungaria și în vederea menținerii nobilimii moșierești la conducerea statului și în cadrul noului regim politic care trebuia să permită maselor să-și trimită reprezentanți în adunarea legiuitoare.

Conducătorii mișcării revoluționare a românilor își dădeau seama că poporul român nu putea să răstoarne dintr-odată și orînduirea feudală și apăsarea națională la care era supus de secole, pentru a se uni într-un stat național, independent și democratic. Ei sperau să îndeplinească treptat, dar în întregime, toate sarcinile revoluției burghezo-democrate. Referindu-se la caracterul revoluției române din 1848, în cuvîntarea menționată ținută la Paris la 2/14 mai 1851, la aniversarea Adunării Naționale de la Blaj N. Bălcescu a justificat provincialismul inițial al revoluției. „Lor li se păru — spune el despre conducătorii luptei revoluționare — că deosebitele frîngeri ale nației au nevoie de o lucrare asupră-le, spre a-și curăți mizeriile și spinii din casă, pînă a nu se uni și topi într-același trup. Anul 1848 găsi pe români într-aceste idei" [46]. Din aceste indicații și din cele ale lui Ion Bălăceanu, privitoare la hotărîrile conferinței din vara anului 1846 de la Paris, precum și din desfășurarea revoluției însăși, reiese că revoluționarii români au urmărit, în prima etapă a revoluției, să răstoarne orînduirea feudală și să organizeze pe cea burgheză, pentru a putea, în a doua etapă, să consolideze autonomia Principatelor, unindu-le într-un singur stat democratic, și să cucerească recunoașterea românilor din Transilvania ca națiune de sine stătătoare cu dreptul de a participa la conducerea statului. A treia și ultima etapă, prin adîncirea și extinderea revoluției, trebuia să aducă desăvîrșirea unirii poporului român într-un singur stat independent. Succesiunea celor trei etape nu s-a făcut însă, în timpul revoluției din 1848, în ordinea dorită; elemente ale lor s-au suprapus sau au întîrziat să acționeze. Ea a avut loc însă în decursul unei lupte revoluționare și pașnice, politice și militare care a durat pînă în decembrie 1918, realizîndu-se în întregime.

[45] Victor Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 189.
[46] N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 126.

www.dacoromanica.ro

În toate trei ţările, românii au început lupta revoluţionară aproape uniform, în a doua decadă a lui martie, prin reuniuni, unele din ele secrete, şi manifeste. Au început să se mişte mai întîi burghezia, nobilimea şi boierimea liberală, apoi masele orăşeneşti şi ţăranii. Intelectualii au stat peste tot în fruntea acţiunilor revoluţionare. Moşierimea conservatoare a căutat să oprească sau cel puţin să frîneze revoluţia, cum au făcut unii din marii moşieri conservatori moldoveni, care s-au alăturat luptei revoluţionare pentru a-i încetini mersul şi limita obiectivele, sau toţi aristocraţii moşieri din Transilvania, aliaţi cu nobilii liberali contra revoluţiei româneşti. Ţăranii dependenţi din Transilvania şi cei din Ţara Românească au sprijinit masiv revoluţia, care era propria lor cauză. Ei au fost însă conduşi de burghezie prin intermediul intelectualilor de diferite origini sociale. În Moldova, unde chemarea la luptă a ţăranilor a întîrziat, iar cînd a avut loc a fost mai puţin insistentă, ţăranii au dus o luptă revoluţionară, cu caracter insurecţial, dar neorganizat.

La 13/25 martie 1848 S. Bărnuţiu a dat la Sibiu semnalul începerii revoluţiei româneşti, prin manifestul adresat românilor transilvani, îndemnîndu-i să ceară recunoaşterea lor ca naţiune politică, convocarea unei adunări naţionale proprii şi desfiinţarea iobăgiei [47]. A doua zi, el a lansat o nouă proclamaţie cu un conţinut asemănător, dar în termeni mai energici. Tot la 14/26 martie, canceliştii români de pe lîngă tribunalul din Tg. Mureş, strînşi la locuinţa lui Avram Iancu, au hotărît să consulte poporul într-o adunare ce trebuia convocată la Blaj, pentru ca aflîndu-se mai mulţi să poată face paşii necesari în cauza naţională [48]. Pe baza acestei hotărîri, profesorul Aron Pumnul de la Blaj a lansat o proclamaţie către românii transilvani, chemîndu-i să vină la 18/30 aprilie la Blaj pentru a se sfătui asupra drepturilor ce se cuveneau naţiunii române. Concomitent, s-au ţinut întruniri româneşti şi în alte părţi, la Blaj, la Cluj, la Braşov, în Munţii Apuseni. În Moldova, după o scurtă perioadă de frămîntări, partida naţională a lansat un apel contra tiraniei lui M. Sturdza, cu îndemnul ca moldovenii să se adune spre a se sfătui să ceară alegerea unui domn patriot, luînd exemplu de la „neamurile luminate că îşi rostesc cugetarea în slobozenie" [49]. În Muntenia era aceeaşi frămîntare însoţită de acţiuni conspirative ale *Frăţiei*, condusă atunci de Ion Ghica şi C. A. Rosetti, care au constituit un comitet revoluţionar. La 2/14 martie, raporta de Nion, consulul Franţei la Bucureşti ministrului afacerilor externe francez, Lamartine, că diferite manifeste difuzate noaptea în oraş cereau „l'abolition générale des privilèges de la boyarie, la formation d'une garde civique et la liberté de la presse..." [50]. Tot din martie trebuie să fie şi manifestul revoluţionar muntean tipărit în broşura intitulată *Ce sînt meseriaşii?* [51], în care sînt condamnate privilegiile boiereşti şi Regulamentul organic, se cere convocarea unei adunări compusă din deputaţi aleşi de popor, desfiinţarea cenzurii, alcătuirea unei gărzi

[47] Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 111 şi Teodor V. Păcăţian, *Cartea de aur sau luptele politice-naţionale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. I, ediţia a doua, Sibiu, 1904, p.255—258.

[48] A. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 108.

[49] *Anul 1848 în Principatele Române.* Acte şi documente..., tomul I, Bucureşti, 1902, p. 122—145.

[50] *Ibidem*, p. 161.

[51] *Ibidem*, p. 460—467.

www.dacoromanica.ro

naționale, desființarea clăcii și libertatea desăvîrșită a țăranului, precum și împroprietărirea acestuia prin despăgubirea bănească a proprietarilor ș. a.

Prima acțiune care tindea să răstoarne vechiul regim politic și împreună cu el întreaga orînduire feudală au întreprins-o moldovenii, exponenți ai burgheziei, ai boierimii liberale și ai unei părți a boierimii conservatoare. Aceștia au convocat pentru 27 martie/8 aprilie la Hotelul de Petersburg în Iași o adunare de circa 1 000 de persoane, multe venite din ținuturi. Intimidați, unii miniștri, deputați și funcționari superiori și-au dat demisia. A doua zi a fost alcătuită o petiție de drepturi, numită *Petițiunea-Proclamațiune* pentru că a fost tipărită și difuzată în popor. Deși redactată în termeni moderați, în speranța că domnul, intimidat și el, o va accepta, petiția de drepturi a adunării de la Hotelul de Petersburg declanșa revoluția română din 1848. Prima revendicare — „sfînta păzire a Regulamentului, în tot cuprinsul său și fără nici o răstălmăcire" — dădea aparența legalității, impusă mai ales de prezența unei armate ruse pe malul stîng al Prutului, la 20 km distanță de Iași, și de amenințarea formală a țarului Nicolae [52] că nu va permite întinderea revoluției și în Principate.

O bună parte din celelalte revendicări aveau însă un conținut revoluționar burghez, căci principiul asigurării legale a libertății individuale, îmbunătățirea grabnică „a stării locuitorilor săteni, atît în relația lor cu proprietarii moșiilor, cît și în acelea cu Cîrmuirea", reorganizarea învățămîntului „pe o temelie largă și națională, spre răspîndirea luminilor în tot poporul", responsabilitatea ministerială, eliberarea arestaților politici, publicitatea ședințelor Adunării obștești și ale tribunalelor, dizolvarea Adunării obștești aleasă „împotriva legilor" și „îndată să se înjghebe o nouă Cameră, fără nici o înrîurire asupra alegătorilor din partea Cîrmuirii, pentru ca acea Cameră să fie adevărată reprezentație a nației", dreptul „Camerii", de a face domnului „punere înainte a tot felul de lucruri privitoare la folosul obștesc", desființarea cenzurii pentru toate treburile interne, înființarea unei gărzi cetățenești în toate orașele „alcătuită atît de români cît și de străini proprietari" [53], ar fi dezorganizat cu totul regimul abuziv al lui M. Sturdza, precum și orînduirea boierească întemeiată pe privilegii, deschizînd calea pentru revendicări mai îndrăznețe. În acest sens trebuie înțeleasă și apărarea ce face, în septembrie 1848, M. Kogălniceanu în *Dorințele partidei naționale în Moldova*, „acestei nevinovate petiții", cînd spune că ea n-a fost decît începutul acțiunilor revendicative. „Cînd, la 28 martie, obștea adunată în Iași din toate ținuturile Moldovei a cerut numai acele 35 puncturi întemeiate pe regulament, ea prin aceasta n-a arătat că n-ar avè trebuință și de alte reforme mai radicale. Însă, tînguindu-se numai pentru ilegalități, ea vroia a fi reașezată în legalitate, ca atunci legal să-și poată da și alte mai mari îmbunătățiri. Timpul acesta a venit" [54]. Dîndu-și seama că revoluționarii nu voiau să ajungă la vărsare de sînge pentru a nu da prilej armatei țariste să sprijine regimul lui M. Sturdza a respins Petițiunea-Procla-

[52] *Ibidem*, p. 169.

[53] *Ibidem*, p. 176—179.

[54] *Ibidem*, tomul IV, Bucur[illegible]

www.dacoromanica.ro

maţiune şi a procedat la reprimarea numeroşilor ei semnatari. Dintre cei 13 exilaţi în Imperiul otoman, şase[55] — între care Al. I. Cuza, viitorul domn al Unirii — s-au refugiat la consulatul britanic din Brăila, apoi au putut ajunge pe Dunăre în Transilvania, unde s-au întrunit cu revoluţionarii moldoveni veniţi din Paris, care erau împiedicaţi de a intra în Moldova[56]. Au fost arestate circa 200 de persoane. Unii dintre urmăriţi au reuşit să fugă în Bucovina sau Transilvania, cum au făcut V. Alecsandri şi G. Sion, sau să stea, ca M. Kogălniceanu, mai mult timp ascunşi în Moldova şi apoi să treacă şi ei graniţa. Înăbuşind începutul de revoluţie, M. Sturdza şi-a prelungit domnia pentru încă un an, dar chiar în ochii Curţii protectoare ea era de pe atunci compromisă. Însăşi orînduirea feudală era zdruncinată, masele orăşeneşti şi chiar majoritatea boierimii dorind înlăturarea ei. Exilaţii moldoveni, cîţi putuseră să scape, însoţiţi cu cei veniţi de la Paris, s-au concentrat în aprilie şi mai în Transilvania, în speranţa că sprijiniţi de românii transilvani să reintre în Moldova, de astă dată cu armele.

Comitetul revoluţionar muntean nu se grăbise să dezlănţuie revoluţia; el a aşteptat reîntoarcerea de la Paris a românilor care participaseră acolo la revoluţia din februarie. La sosirea acestora, între care N. Bălcescu, D. şi I. C. Brătianu, Comitetul revoluţionar a discutat asupra revoluţiei. N. Bălcescu a propus declanşarea insurecţiei la 11/23 aprilie[57] cu sprijinul unităţilor militare comandate de maiorul Chr. Tell şi căpitanul N. Pleşoianu, dar Brătianu (probabil Dimitrie)[58] s-a opus folosirii miliţiei „zicînd că ar fi o mişcare pretoriană"[59]. El avea intenţia „de-a recruta oameni în Transilvania şi d-a intra pe la munţi"[60]. D. Brătianu, A. T. Laurian, C. Roman (Vivu) şi alţii au trecut clandestin munţii în Transilvania[61]. N. Bălcescu, căruia nu i s-a dat paşaportul cerut, a renunţat la intenţia de a merge şi el peste Carpaţi.

Scopul trecerii în Transilvania a lui D. Brătianu era, cum scrie N. Pleşoianu că i-a spus Chr. Tell, să se înţeleagă cu transilvanii[62]. La plecare, A. T. Laurian, C. Roman (Vivu) şi Ion Axente (Sever) au cerut „povaţă" lui Ion Ghica şi lui N. Bălcescu. Pentru „purtarea lor politică" aceştia „au redijat instrucţii lui Laurian, în care îi prescrie să nu rupă cu ungurii, fiind însă pentru drepturile românilor şi să caute a aduce pe unguri să înţeleagă că, în unirea lor cu românii, este salvarea amîndorora naţionalităţilor ..."[63].

Adunarea pregătitoare de la Blaj, din 18/30 aprilie, la care n-au participat nici A. T. Laurian, nici D. Brătianu, era compusă din cîteva

---

[55] *Ibidem*, tomul I, Bucureşti, 1902, p. 240.

[56] *Documente privitoare la anul revoluţionar 1848 în Moldova*, Bucureşti, 1960, p. 159. Erau opriţi de a intra în ţară Scarlat Vîrnav, Teodor Rişcanu, Vasile Mălinescu, Costache Negri, I. Leca, Alecu Dumitriu ş.a.

[57] *Apud* Gh. Georgescu-Buzău, *Activitatea lui N. Bălcescu pentru pregătirea dezlănţuirii revoluţiei din 1848*. Anexa *Copie după notele scrise sub dictarea lui N. Bălcescu*, 1852..., în „Studii", IX (1956), nr. 1, p. 61.

[58] Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea naţională 1834—1849*, Edit. Academiei, Bucureşti, 1967, p. 125, nota 1.

[59] *Apud* Gh. Georgescu-Buzău, *loc. cit.*

[60] *Ibidem.*

[61] Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 132.

[62] *Apud* Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 125.

[63] *Apud* Gh. Georgescu-Buzău, *loc. cit.*

www.dacoromanica.ro

mii de țărani și condusă de tinerii intelectuali Avram Iancu, Ioan Buteanu și A. Papiu Ilarian, care recunoșteau în S. Bărnuțiu pe îndrumătorul lor [64]. Acesta, în cuvîntarea ținută, a spus că „a venit timpul ca iobăgia să se șteargă, și românii încă a se pune în drepturile lor, ce li se cuvin, ca unei *națiuni*" [65]. Încheindu-și cuvîntarea, a îndemnat poporul să se reîntoarcă în liniște acasă și să vină la Adunarea Națională, convocată pentru 3/15 mai.

La conferința din Catedrala din Blaj, organizată la 2/14 mai pentru a stabili orientarea Adunării Naționale, S. Bărnuțiu a subliniat, în discursul ținut, voința de unire a poporului român de pe tot întinsul vechii Dacii. Combătînd unirea Transilvaniei cu Ungaria, el a spus: „Drept aceea, dacă-și vrea cultură oarecare națiune: să se unească, ce e drept, însă nu cu altă națiune, care vrea să-i iee naționalitatea dimpreună cu cultura, care o are; ci să se unească mai întîi cu sine însăși, ca să se apuce de cultura națională cu puteri unite" [66].

Începîndu-și lucrările a doua zi pe *Cîmpul Libertății* lîngă Blaj, Adunarea Națională a românilor transilvani, la care participau circa 40 000 de oameni, majoritatea zdrobitoare țărani, dar, în afară de cîțiva mici nobili și cîteva sute de burghezi, numeroși intelectuali, a aprobat în prima ședință o rezoluție prin care națiunea română declara credință împăratului și se proclama „națiune de sine stătătoare și de parte întregitoare a Transilvaniei pe temeiul libertății egale" [67]. S-a depus și un jurămînt în care se adaugă hotărîrea de a se susține națiunea română „*pe calea dreaptă și legiuită*" și a o apăra „*cu toate puterile în contra oricărui atac și asupriri ...*", de a nu se lucra „*niciodată în contra drepturilor și a intereselor națiunii române*" și de a se „*apăra legea și limba noastră română, precum și libertatea, egalitatea și frățietatea*", de a se respecta celelalte naționalități transilvane „*poftind egal respect de la dînsele ...*" [68]; de a se lucra „*după putință la desființarea iobăgiei, la emanciparea industriei și a comerțului ...*" [69]. Participanții la adunare — veniseră și țărani sași și maghiari, precum și St. L. Roth și cîțiva intelectuali maghiari — au avut sentimentul că românii au devenit o națiune. Sînt elocvente cuvintele lui A. Papiu Ilarian, martor al puternicei manifestări. „A crea o națiune: pînă acum — scrie el — n-am fost națiune, pînă acum am fost numai elemente pentru o națiune ca persoană liberă — elemente fără nici o legătură. Națiune liberă și independentă: numai așa vom putea delătura toate piedicele dinlăuntru și din afară ..." [70].

În a doua ședință a adunării, ținută la 4/16 mai, după ce S. Bărnuțiu și episcopul ortodox al Sibiului, Andrei Șaguna, au îndemnat pe țărani să aștepte desființarea legală a iobăgiei, care nu mai putea să întîrzie, A.T. Laurian a citat o petiție de drepturi, numită Petițiunea națională, care a fost aprobată cu entuziasm de popor. Întemeindu-se „pe principiul libertății, egalității și frățietății", națiunea română cerea „independența sa

[64] A. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 145.
[65] *Ibidem.*
[66] *Discursul lui Bărnuțiu din 14/2 mai de relațiunile românilor cu ungurii și de libertatea națională, apud* A. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 343—344.
[67] A. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 232.
[68] *Ibidem*, p. 233.
[69] *Ibidem*, p. 234.
[70] *Ibidem*, p. 237.

www.dacoromanica.ro

naţională", adică recunoaşterea naţiunii române ca individualitate politică alături de celelalte naţiuni transilvane; ea trebuia „să-şi aibă reprezentanţii săi în dieta Transilvaniei în proporţiunea cu numărul său; să-şi aibă dregătorii săi în toate ramurile administrative, judecătoreşti şi militare în aceeaşi proporţiune"; să se folosească de limba sa „în toate lucrurile ce se ating de dînsa atît în legislaţiune cît şi în administraţiune". Anual naţiunea română să ţină o adunare generală. Să se desfiinţeze „fără întîrziere" iobăgia „fără nici o desdăunare din partea ţăranilor iobagi", precum şi dijmele, privilegiile, cenzura. Să se asigure libertatea personală, să se înarmeze poporul, să se organizeze învăţămîntul românesc de toate gradele, inclusiv o universitate cu limba de predare română; să se legifereze impozitul proporţional cu averea. O adunare constituantă a naţiunilor Transilvaniei să elaboreze o nouă constituţie întemeiată pe principiile dreptăţii, libertăţii, egalităţii şi frăţietăţii. Ultimul articol al Petiţiunei naţionale prevedea ca naţiunile conlocuitoare, adică dieta feudală care le reprezenta, „să nu ia în dezbatere cauza uniunei cu Ungaria, pînă cînd naţiunea română nu va fi naţiune constituită şi organizată cu vot deliberativ şi decisiv în Camera legislativă; iară din contra, dacă dieta Transilvaniei ar voi totuşi a se lăsa la pertractarea aceleiaşi Uniuni de noi fără noi: atunci naţiunea română protestează cu solemnitate"[71].

Votată de Adunarea Naţională într-un moment cînd nobilimea maghiară din Transilvania accepta, de teama revoluţiei române, desfiinţarea servituţilor feudale ale ţăranilor, condiţionată de unirea principatului cu Ungaria, Petiţiunea naţională constituia, faţă de Petiţiunea-Proclamaţiune moldoveană din martie, un progres important al revoluţiei burghezo-democratice române. În ea se cerea deschis nu numai desfiinţarea servituţilor feudale ale ţăranilor şi a privilegiilor de orice fel, dar şi recunoaşterea de fapt a supremaţiei naţiunii române prin aplicarea principiului democratic al proporţionalităţii. Se pregătea astfel trecerea la acţiunea menită să dea poporului român deplina unitate politică în cadrul Dacoromâniei. Adunarea, la care participau şi munteanul D. Brătianu [72], exilaţii moldoveni — între care Alecu Russo şi George Sion [73] —, umanistul sas Stephan Ludwig Roth, profesorul maghiar Carol Szasz, secretar al Ministerului Instrucţiunii din Pesta, viitorul istoric maghiar Jakab Elek, ţărani saşi şi maghiari, nu numai că a respins unirea Transilvaniei cu Ungaria, dar a manifestat, cum a arătat la 2/14 mai 1851 N. Bălcescu [74], şi în 1848 sau mai tîrziu diferiţi martori oculari, voinţa de unire a românilor transilvani cu Ţara Românească şi Moldova. Peste o săptămînă de la terminarea adunării, la 13/25 mai, Stephan Ludwig Roth scria profesorului din Braşov, Samuel Schiel, exprimîndu-şi temerea că hotărîrea dietei de unire cu Ungaria putea provoca „războiul supuşilor împotriva nobilimii", exprimîndu-şi totodată convingerea sa că „ideea unui stat al românilor trăieşte în mii de inimi. În Moldova şi România materia asta inflamabilă nu poate să rămînă multă vreme fără efect, chiar dacă va fi să curgă sînge"[75]. A. Papiu

[71] *Apud* A. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 294—298.
[72] Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 125.
[73] A. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 209 şi Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 135.
[74] N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 131.
[75] Stephan Ludwig Roth, *Viaţa şi opera.* Studiul introductiv şi alegerea textelor de Carol Göllner, Edit. ştiinţifică, Bu[illegible]

www.dacoromanica.ro

Ilarian, unul din tribunii adunării, arăta că în seara ultimei zile a adunării, tinerii transilvani „salutară pre românii din celelalte părți ale românimei, cari condecoraseră această adunare cu prezența lor, cu distincțiune pre tinerii din Moldova"[76]. Mai explicit este Carol Szasz, emisarul guvernului din Pesta, care raportează că o parte din agitatorii români sînt „fanatici exaltați, care își fac iluzii, fie cu o Dacie nouă renăscută, cuprinzînd Țara Românească... și Transilvania pe jumătate sau întreagă, ba și periferiile Ungariei învecinate cu Ardealul, fie cu o Transilvanie independentă valahizată"[77]. Dieta feudală a Transilvaniei, convocată la 17/29 mai, n-a ținut seama de Petițiunea națională a românilor și a proclamat unirea Transilvaniei cu Ungaria. Făcînd parte din delegația care trebuie să predea Petițiunea națională dietei, în ajunul plecării la Cluj [78], G. Barițiu a scris articolul *Terorismul străin în Moldo-România*, apărut a doua zi în „Gazeta de Transilvania", care, referindu-se evident la hotărîrea pe care o prevedea a dietei, ține să afirme încrederea sa în solidaritatea politică a tuturor românilor. „Soarta națiunii române — spunea el — se va hotărî în București și în Iași, iar nu în Cluj, nici în Blaj, nici în Buda. Aceasta o știu contrarii noștri, pentru aceea se și aruncă asupra ziselor capitale cu toată povara silei lor..."[79].

Încurajați de masivitatea avîntului revoluționar al Adunării Naționale de la Blaj, exilații moldoveni s-au adunat la Brașov, mai aproape de București unde insurecția trebuia să izbucnească în curînd, și au redactat la 12/24 mai un legămînt revoluționar *secret*, intitulat *Principiile noastre pentru reformarea patriei*, în care au înscris revendicări burghezo-democratice avansate : desființarea servituților feudale și împroprietărirea țăranilor „fără nici o despăgubire din partea lor"[80], desființarea tuturor privilegiilor, drepturi politice și civile pentru tot poporul, întemeierea „instituțiilor țării pe principiile de libertate și egalitate și de frățietate"[81] și unirea Moldovei cu Muntenia „într-un singur stat neatîrnat românesc"[82]. Această ultimă revendicare a fost făcută, deschis, și de revoluționarii munteni peste puțină vreme, într-un memoriu adresat comisarului otoman Talaat-Efendi, căruia îi arătau tendințele celor două țări de a se grupa în același stat [83].

Adunarea națională de la Blaj, pentru a nu ridica împotriva românilor și guvernul maghiar și Curtea habsburgică, atunci în bună înțelegere, n-a declanșat insurecția pentru a cuceri conducerea Transilvaniei, așteptînd ca mai întîi să se destrame colaborarea austro-maghiară. Nemaiputînd spera un sprijin „în oameni" din Transilvania, Comitetul revoluționar

---

[76] A. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. 255.

[77] Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—49*, vol. V, *Istoria revoluției* ..., Cluj, 1946, p. 209.

[78] Vasile Netea, *George Barițiu*. Viața și activitatea sa, Edit. științifică, București, 1966, p. 207 și 212.

[79] „Gazeta de Transilvania", XI (1848), nr. 43 din 17 mai (st. v.). Vezi și George Bariț, *Scrieri social politice*. Studiu și antologie de Victor Cheresteșiu, Camil Mureșan, George Em. Marica, Edit. politică, București, 1962, p. 120.

[80] *Documente privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova*, București, 1960, p. 226.

[81] *Ibidem.*

[82] *Ibidem.*

[83] *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente* ..., tomul I, București, 1902, p. 442.

www.dacoromanica.ro

muntean a hotărît să treacă la acţiune numai cu propriile sale forţe, însă urmînd, cum spune N. Bălcescu, „pilda ardelenilor", revoluţionarii munteni n-au pus „din început în programul lor chestia unităţii naţionale", deşi „n-au pierdut un minut din vedere solidaritatea ce-i leagă cu toate ramurile naţiei române"[84]. Ca şi Comitetul naţional român din Transilvania, Comitetul revoluţionar muntean a căutat să nu aibă împotrivă de la început două puteri potrivnice, din care cauză Ion Ghica a fost trimis la Constantinopol spre a convinge Poarta că revoluţia munteană nu se ridica împotriva ei. Revoluţionarii munteni însă au hotărît să cucerească puterea dintr-odată, prin insurecţie, în care scop au alcătuit din timp un program revoluţionar cu prevederi social-politice tot aşa de înaintate şi o proclamaţie către popor, tipărite în cîteva mii de exemplare. Organizată cu pricepere, insurecţia a reuşit la 9/21 iunie la Islaz, în jud. Romanaţi, şi la 11/23 iunie la Bucureşti, impunînd principelui Gh. Bibescu un guvern revoluţionar.

Programul revoluţionar, numit impropriu de la 15/27 iunie înainte constituţie, se întemeia pe aceleaşi principii schiţate în Petiţiunea-Proclamaţiune din martie de la Iaşi, dezvoltate în Petiţiunea naţională de la Blaj şi în Prinţipiile noastre pentru reformarea patriei de la Braşov. Se prevedea emanciparea şi împroprietărirea ţăranilor clăcaşi prin despăgubirea proprietarilor, desfiinţarea privilegiilor boiereşti, domn (de fapt un preşedinte de republică) ales pe cinci ani, adunare generală compusă din reprezentanţii tuturor stărilor societăţii, responsabilitatea ministerială, libertatea absolută a tiparului, gardă naţională, emanciparea mănăstirilor închinate, drepturi politice pentru toţi locuitorii, indiferent de credinţa religioasă, învăţămînt egal şi întreg pentru toţi românii de ambele sexe, desfiinţarea pedepsei cu bătaia şi a celei cu moartea, emanciparea robilor ţigani prin despăgubire, convocarea unei Adunări Constituante care să elaboreze o constituţie întemeiată pe aceste principii [85]. Urmînd tactica transilvanilor, revoluţionarii munteni n-au proclamat înlăturarea suzeranităţii otomane, nici n-au denunţat protectoratul ţarist, dar, întemeindu-se pe vechile tratate ce-ar fi fost încheiate cu Poarta, ei au înscris în programul lor independenţa administrativă şi legislativă a ţării, adică deplina autonomie definită „neamestec al niciunei puteri din afară în cele din întru ale sale"[86]. Pusă în fruntea programului, revendicarea deplinei autonomii a Ţării Româneşti, ca şi revendicarea transilvanilor, a recunoaşterii naţiunii române cu dreptul de a participa la conducerea principatului Transilvaniei în proporţia numărului ei, constituia însă o categorică afirmare naţională a poporului român.

Deşi în programul revoluţionar muntenii n-au cerut unirea Moldovei şi Ţării Româneşti, cum au făcut în memoriul dat lui Talaat-Efendi, îndată ce revoluţia a fost victorioasă la Bucureşti ei au început s-o revendice deschis. În primul său număr, apărut la 12/24 iunie 1848, gazeta „Pruncul român", editată de C.A. Rosetti, a publicat un manifest *Către fraţii noştri din Moldova*, în care li se spunea moldovenilor: „Uniţi-vă cu noi..., înălţaţi stindardul libertăţii şi dobîndiţi-vă sfintele drepturi". Peste două

[84] N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 130.

[85] *Anul 1848 în Principatele Române.* Acte şi documente..., tomul I, Bucureşti, 1902, p. 495—496.

[86] *Ibidem*, 495.

www.dacoromanica.ro

săptămîni, la 26 iunie/8 iulie, printr-un nou manifest cu același titlu, „Pruncul român" îndemna pe moldoveni să răstoarne „șovăindul scaun al tiraniei și al despotismului, ca toată națiia română să fie liberă, ca toată națiia română să alcătuiască un singur stat, un singur popor de frați". Și „Poporul suveran", gazeta inspirată de N. Bălcescu, declara în programul publicat în primul număr, la 19 iunie/ 1 iulie 1848, că „va avea drept țintă asemenea unirea provinciilor române și tot ce va putea duce România la fericire și mărire". În aceeași zi, în articolul *Temerea românilor*... se scrie, între altele, că dacă Principatele ar fi ocupate de armatele unei puteri străine „frații transilvăneni vor alerga să apere cauza naționalității române".

Românii din Banat, Crișana și Maramureș au cerut și ei drepturi naționale, care pregăteau momentul întrunirii lor în statul unic al poporului român.

Tinerimea română din Oradea a publicat la 9/21 mai o proclamație adresată românilor, în care se formulează nouă cereri în numele populației române din Ungaria, menite să-i asigure existența națională [87]. În același timp, era adresată guvernului din Pesta o petiție cu cereri similare, în numele românilor din Ungaria, semnată de Emanuel Gojdu, președinte, Ion Dragoș, Sigismund Pop și numeroși alți români [88]. La 15/27 iunie a avut loc Adunarea de la Lugoj, convocată și prezidată de Eftimie Murgu [89], eliberat cu două luni și jumătate înainte din închisoarea de la Pesta. Adunarea a „decretat" : 1) înarmarea poporului în timp de șase zile ; 2) armele să fie date poporului de stat ; 3) Eftimie Murgu să fie numit „suprem căpitan al Banatului" ; 4) să se înlăture episcopii existenți ; 5) să se recunoască naționalitatea română ; 6) limba română să fie folosită în toată administrația și în miliție, numai corespondența cu guvernul ungar să fie făcută în limba maghiară ; 7) Banatul să aibă autonomie la fel cu aceea a croaților ; totodată participanții la adunare au depus jurămînt „spre a păstra frățietatea, patria și naționalitatea română" ; 8) a fost numit un vicar de mitropolit și un vicar episcopesc. Ca și la Blaj, terenul unde s-a ținut adunarea a fost numit *Cîmpul Libertății* [90]. Guvernul din Pesta n-a aprobat cererile românilor din Banat. Însuși Eftimie Murgu, partizan al colaborării românilor cu maghiarii, era suspectat, pentru că guvernul maghiar voia o Ungarie centralizată în care să existe o singură națiune, națiunea maghiară. La 20 mai/1 iunie, deci cu aproape o lună înainte de Adunarea de la Lugoj, într-un raport către ministrul de Interne din Pesta, vițișpanul Cristofor Jakabffy scria despre Eftimie Murgu că plănuia „să desfacă din Ungaria așa-zisul teritoriu al Banatului, să-l reunească cu Transilvania, Moldova și Muntenia și (...) să întemeieze un puternic stat românesc"[91].

Nu numai dieta feudală a Transilvaniei, ci și împăratul Ferdinand I, refugiat la Innsbruck, a respins Petițiunea națională adusă de o delegație transilvană din care făcea parte și A.T. Laurian. Acesta, reîntorcîndu-se,

[87] *Românilor !*, în „Organul național", nr. III din 26 mai (st. v.) 1848.

[88] *Petițiunile românilor g. n. uniți din Ungaria*..., în „Organul național", nr. V din 9 iunie (st. v.) 1848.

[89] G. Bogdan-Duică, *Eftimie Murgu*, București, 1937, p. 157.

[90] *Rezultatul Adunării naționale române din Lugoj*, în „Organul național", nr. IX din 7 iulie (st. v.) 1848. Alte izvoare (apud I. D. Suciu, *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, București, 1968, p. 108—112) indică pe Murgu numai ca mare căpitan al armatei populare române din Banat.

[91] Silviu Dragomir, *op. cit.*,

www.dacoromanica.ro

scrie la 20/2 iulie 1848 lui N. Bălcescu că i-a primit la Viena scrisoarea „din luna mai". Pentru îndeplinirea instrucțiunilor primite, trecînd prin Pesta, A.T. Laurian s-a adresat conducătorilor Ungariei, dar aceștia nu voiau o „confederațiune elvetică", ci mai curînd o „confederațiune ofensivă și defensivă"[92]. A.T. Laurian propune însă convocarea unui „Congres general dintre toți românii"[93].

Congresul propus de A.T. Laurian nu s-a putut ține din cauză că guvernul revoluționar al Țării Românești se considera amenințat în conjunctura internațională dată. Speranța de a atrage pentru apărarea revoluției românești, care își avea acum centrul la București, regimentele grănicerești române din Transilvana nu s-a împlinit[94], dar ea nu s-a spulberat. Însărcinați să solicite sprijinul guvernului austriac, Ioan Maiorescu și A. G. Golescu s-au oprit și la reședința regimentului grăniceresc de la Orlat spre a recruta voluntari pentru apărarea Țării Românești[95]. Au venit însă din Transilvania, nu atît militari cît intelectuali, care s-au angajat comisari de propagandă în diferite județe, aducînd prețioase contribuții cauzei revoluției.

La 8/20 iulie, temîndu-se de o intervenție străină în Țara Românească, Eftimie Murgu a trimis din Pesta, unde se afla ca deputat, o impresionantă scrisoare lui N. Bălcescu, fostul său adept, îndemnîndu-l să se îngrijească de organizarea unei armate puternice. „Cea dintîi grijă să vă fie, fraților, arma ! — scria el —. *Armată*, cît mai în grabă, căutați să aveți, ca să puteți cel puțin cea întîie năvală să o întîmpinați cu bună ispravă ; apoi *de aci încolo va fi grija noastră* și mai pe urmă grija Europei"[96]. Un război între țările unde revoluția părea să fi triumfat și țările feudalo-absolutiste din răsăritul continentului putea să creeze condițiile favorabile trecerii revoluției române la îndeplinirea ultimei sale sarcini, aceea de a elibera și uni întregul popor român într-un singur stat. Preocupat de făurirea „imperiului dacic"[97], A.G. Golescu, ajuns la Viena, a expus acest plan baronului Vasile Nopcea, un nobil care participase la Adunarea Națională de la Blaj ; Nopcea s-a grăbit, deși român, să-l divulge lui Pulszki, secretarul general al Ministerului de Externe ungar, care l-a transmis lui Kossuth[98]. Ajungîndu-se în septembrie 1848 la ruperea colaborării austro-ungare, românii transilvani au convocat a treia adunare de la Blaj, unde au venit înarmați, hotărîți să-și îndeplinească cu armele programul înscris în Petițiunea națională. În timpul celor zece zile ale acestei adunări s-a alcătuit un memoriu, semnat *Das romanische Volk in Siebenbürgen durch seine erwählten Bevollmächtigten*, adresat Reichstagului liberal al monarhiei austriace. Se cerea ca Transilvania să facă parte dintr-o „uniune liberă a unor popoare libere sub conducerea Austriei" și ca Austria să intervină în sprijinul Principatelor[99].

Încurajați de izbînda revoluției în Țara Românească și în acord cu conducătorii ei, exilații moldoveni s-au concentrat treptat în Bucovina,

[92] *Anul 1848 în Principatele Române*. Acte și documente..., tomul I, București, 1902, p. 694.
[93] *Ibidem*, p. 695.
[94] Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 148.
[95] *Ibidem*, p. 152.
[96] G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 171.
[97] Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 168.
[98] Victor Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 474 și Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 168.
[99] *Apud* Cornelia Bodea, *op. cit.*, anexa 38, p. 307—340.

www.dacoromanica.ro

mai ales că autoritățile maghiare au arestat în Transilvania pe Alecu Russo [100], care cu puțin înainte, la 23 iunie 1848, scrisese din Sibiu lui N. Bălcescu, entuziasmat de victoria revoluției în Țara Românească: „*Vivat! Victorie!* — scrie el. — *Sînt mîndru de voi ceilalți și gloria revoluției voastre se răsfrînge și asupra noastră și asupra tuturor românilor*" [101]. Mai departe, el înfățișa perspectiva „*unui mare popor*" cu „*o mare capitală*", „*cu mari piețe ca Piața poporului, Piața Traiană, Piața lui Ștefan, Piața lui Mihai, Piața Moldovei, Piața Banatului, Piața Ardealului*" [102]. Comitetul revoluționar moldovenesc din Bucovina, al cărui embrion exista dinainte de 11/23 iunie, colabora cu Comitetul revoluționar din Iași, înființat ceva mai înainte, în vederea provocării unei insurecții în Moldova. La 2/14 iulie el a însărcinat pe Ioan Alexandri „să se ducă fără zăbavă în Valahia și științele ce va culege tot în scopul misiei trimișilor la Moldova să le împărtășească societății" [103]. Aflînd că trupele țariste au intrat la 28 iunie/10 iulie în Iași pentru a trece de acolo în Țara Românească [104], Comitetul din Bucovina a trimis la 18/30 iulie un manifest adresat Comitetului din Iași, în care, anunțînd că „Valahia s-au ridicat cu bărbăție și au proclamat neatîrnarea !" și întrebîndu-se dacă moldovenii trebuie să rămînă nepăsători cînd frații lor „au început lupta libertății României", propune ca ei să protesteze „împotriva călcării hotarelor noastre și să ne înțelegem cu frații de piste Milcov pentru ca să conlucrăm cu dînșii la același țăl" [105]. Mai departe se scria: „dacă nu avem putere singuri, putem dobîndi putere prin înțelegerea noastră cu toți românii. Nu. Fraților ! să nu dăm în lături de măreața mișcare a Valahiei, căci de va izbîndi la ea, va izbîndi și Moldova" [106]. De curajul și patriotismul românilor, se arată mai departe, „atîrnă acuma independența României". Ridicînd glasul și brațul, românii vor putea cu ajutorul Europei ca ei să rămînă „în lume nu un popor, ci o nație puternică și de sine stătătoare" [107].

Din partea lor, revoluționarii munteni continuau campania pentru eliberarea și unirea întregului popor român și în special a Moldovei cu Țara Românească. În primul său număr din 8/20 iulie 1848, gazeta bucureșteană „Konstituționalul" scria că „toate țările locuite de români trebuie să se numească îndeobște România și să formeze un stat, pentru că toate sînt patria românilor și pentru că toți patrioții români locuitori pe dînsele formează nația română, care cere să fie una și nedespărțită" [108]. „Poporul suveran", mai prudent, atrăgea atenția în articolul *Unirea Moldovei cu Țara Românească*, publicat la 19/31 iulie că Adunarea națională, ce urma să fie convocată, „trebuie să se pătrunză că una din cestiile principale este unirea Moldovei cu Țara Românească". Peste trei zile Ion Ghica, agentul Țării Românești la Poartă, informa Ministerul Trebilor din Afară că a pus în discuție chestiunea unirii Principatelor și a găsit „beaucoup de

[100] Al. Dima, *Alecu Russo* (București, 1957), p. 102—104.
[101] *Apud* Al. Dima, *op. cit.*, p. 101.
[102] *Ibidem.*
[103] Teodor Bălan, *Activitatea refugiaților moldoveni în Bucovina, 1848*, Sibiu, 1944, p. 70.
[104] *Ibidem*, p. 69.
[105] *Ibidem*, p. 82.
[106] *Ibidem.*
[107] *Ibidem*, p. 83.
[108] „Konstituționalul", I (1848), nr. 1, p. 4.

www.dacoromanica.ro

membres du Conseil passablement bien disposés à cet effet"[109]. Propune guvernului muntean „qu'il ne laisse cette bonne occasion pour opérer cette fusion, depuis si longtemps désirée"[110].

Refugiindu-se el însuşi în Bucovina, M. Kogălniceanu a alcătuit, din însărcinarea Comitetului revoluţionar moldovenesc un nou program, tipărit în broşura *Dorinţele partidei naţionale în Moldova* [111], pentru ca revendicările moldovenilor să fie asemenea principiilor programului revoluţionar al muntenilor în vederea uşurării unirii celor două principate.

Ca şi în programul revoluţionar muntean, cu mici deosebiri de formulare, primul punct din *Dorinţele partidei naţionale în Moldova* prevede : „*Neatîrnarea administrativă şi legislativă în toate cele din lăuntru, fără amestec a orice puteri străine*". Urmează proclamarea egalităţii „*drepturilor civile şi politice*", revendicarea unei Adunări obşteşti „*compusă de reprezentanţii tutulor stărilor societăţii*"[112], a unui domn „ales din toate stările societăţii". Deşi ordinea este mult schimbată în succesiunea celorlalte prevederi şi se adaugă multe precizări şi comentarii, toate celelalte elemente ale programului revoluţionar muntean sînt însuşite în ultimul program revoluţionar al moldovenilor : responsabilitatea ministerială, libertatea tiparului, învăţămînt egal şi gratuit pentru toţi românii, gardă urbană dar şi *rurală*, juriu, desfiinţarea pedepsei cu bătaia şi a celei cu moartea, libertatea cultelor religioase, însă emancipaţia *graduală* a israeliţilor, secularizarea averilor mănăstireşti închinate locurilor sfinte, desfiinţarea rangurilor şi privilegiilor personale sau din naştere, contribuţie generală în proporţie cu averea fiecăruia, desfiinţarea sarcinilor feudale ale ţăranilor şi împroprietărirea acestora cu „dreaptă despăgubire vechilor stăpîni ai pămîntului". Se argumentează că : „Boerescul este desfiinţat în Transilvania, şi Ţara Românească ; cum dar, decît printr-o silă s-ar mai putè ţine în muncă pre românul din Moldova, cînd el vede pe frate-său din învecinatele ţări liber şi bucurîndu-se de toate dripturile cetăţeneşti"? [113]. Ceea ce este în plus faţă de programul revoluţionar muntean este revendicarea unirii Moldovei şi Ţării Româneşti, considerată „cununâ tuturor" instituţiilor „radicale" revendicate, „singurele cari ne pot regenera patria", şi „ca cheia bolţei, fără care s-ar prăbuşi tot edificiul naţional"[114]. Se cere ca unirea să se facă „pe temeiul punctelor de mai sus şi care se vor puté modifica de către Adunarea obştească constituantă a ambelor ţări unite"[115].

Revoluţia a fost înăbuşită însă în Ţara Românească la 13/25 septembrie 1848 prin intervenţia puterilor vecine. Peste două săptămîni,

---

[109] *Anul 1848 în Principatele Române*. Acte şi documente..., tomul II, Bucureşti, 1902, p. 687.

[110] *Ibidem*

[111] Programul a început să fie scris la sfîrşitul lui august 1848, cînd revoluţia era încă vie în Ţara Românească, dar a fost terminat după înăbuşirea revoluţiei muntene, cum reiese din ultimele pagini ale broşurii, unde se scrie : „O ispită de trei luni în Valahia şi de şase luni mai ales în Moldova" (*Anul 1848 în Principatele Române*. Acte şi documente..., tomul IV, Bucureşti, 1903, p. 133).

[112] *Ibidem*, p. 97.

[113] *Ibidem*, p. 109.

[114] *Ibidem*.

[115] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

Gh. Magheru, care continua revoluția în Oltenia, a dizolvat tabăra formată la Rîureni, lîngă R. Vîlcea, și s-a retras în Transilvania. Principalii conducători ai revoluției, arestați, au putut să ajungă și ei în Transilvania unde, cîțiva, printre care N. Bălcescu, au rămas pînă în a doua jumătate a lunii decembrie. Ioan Maiorescu, agentul diplomatic al guvernului revoluționar muntean pe lîngă guvernul german de la Francfurt, și-a continuat activitatea ca „plenipotențiar" al Principatelor dunărene, cerînd sprijinul pentru unirea teritoriilor vechii Dacii într-un stat autonom sau chiar independent sub protecția Imperiului german. „Principatele nu numai că n-ar vrea — scria el într-un memoriu prezentat la 5/17 septembrie guvernului din Francfurt —, ci ar fi încă bucuroase a intra amîndouă într-o intimă uniune de stat între sine și în altă relațiune de stat cu Austria sub princip de casa aceasta și sub protecțiunea Imperiului german"[116]. Într-un alt memoriu, el afirma că românii formează majoritatea „foarte precumpănitoare" pe teritoriul vechei Dacii și că Transilvania, din cauza poziției ei geografice, „numai împreunată cu Principatele danubiene va putea ajunge vreodată la o stare materială plăcută..."[117], mai ales că și în acel moment produsele ei industriale se vindeau numai în Principatele dunărene. „De aci ar ieși — continuă Ioan Maiorescu — pentru viitorul stat român de sine stătător un teritoriu ce ar cuprinde cam întreaga Dacie veche"[118].

Înăbușită în Moldova și Muntenia, revoluția românească se adîncea în Transilvania, unde țărănimea, dornică de a lichida nobilimea, urma cu hotărîre programul de eliberare națională și socială aprobat în mai la Blaj. A treia adunare din această localitate, ținută în septembrie, a organizat o oaste populară română sub conducerea lui Avram Iancu, Axente Sever și a lui Iovian Brad. Împreună cu regimentele grănicerești de la Orlat și Năsăud, ea a alungat, începînd din a doua jumătate a lunii octombrie, autoritățile nobiliare, aducînd cea mai mare parte a țării sub administrația românească și sub conducerea Comitetului național român din Sibiu, prezidat de Simion Bărnuțiu. Îndrumat de N. Bălcescu „să înceapă a organiza Transilvania ca țară românească și a o declara astfel"[119], Comitetul național român a convocat la Sibiu pentru 16/28 decembrie 1848 o adunare care a trimis o delegație la noul împărat Francisc Iosif pentru a-i supune spre aprobare doleanțele românilor transilvani. N. Bălcescu scria lui Ion Ghica la 16/28 decembrie 1848 din Belgrad, referindu-se la urmările Adunării de la Sibiu : „Crez că acum soarta românimei va fi mult îmbunătățită și că Transilvania și Banatul, desmădulate de Ungaria, s-a apropiat mult de unirea cu noi"[120]. Delegația Adunării de la Sibiu a mers în februarie 1849 la Olmütz în Moravia, unde se afla Curtea imperială, prezentînd la 13/25 februarie împăratului Francisc Iosif o petiție națională, a cărei pri-

[116] Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848. Noi scrisori către V. Alecsandri* (Misiunea lui I. Ghica la Constantinopol. Desfășurarea revoluției. Proiectele de organizare ale emigrației române. Activitatea agenților diplomatici), comentate de Olimpiu Boitoș, vol. I, Edit. „Scrisul românesc", Craiova (1940), p. 120.

[117] *Ibidem*, p. 135—136.

[118] *Ibidem*, p. 136.

[119] N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, Scrisori, Memorii, Adrese, Documente, Note și materiale, ediție critică de G. Zane, Edit. Acad. R.P.R. (București, 1962), p. 118. Scrisoarea din 16/28 decembrie din Belgrad a lui N. Bălcescu către I. Ghica.

[120] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

mă revendicare era : „Unirea tuturor românilor din statul austriac într-o singură naţiune independentă, sub sceptrul Austriei, ca parte întregitoare a monarhiei"[121]. Petiţia era semnată de episcopul Andrei Şaguna din Sibiu, de Ioan Mocioni din Banat, de A.T. Laurian din Transilvania, de Eudoxiu Hurmuzaki şi Mihai Butnariu din Bucovina, de Constantin Pomuţiu din Crişana şi de alţii[122].

Împotrivirea aristocraţiei şi a burgheziei austriace faţă de federalizare şi campania lui Bem în Transilvania au zădărnicit procesul de unificare politică a poporului român în cursul revoluţiei. Românii transilvani au rezistat însă cu armele încă trei sferturi de an în regiunea Munţilor Apuseni, pe care au condus-o ca pe o ţară românească pînă în august 1849. La Zlatna[123], în zilele de 19 şi 20 ianuarie 1849, conducătorii românilor din Munţii Apuseni, în frunte cu Avram Iancu, au conferit cu cîţiva revoluţionari munteni pentru sprijinirea emigraţiei române, a cărei cauză o considerau cauza întregului popor român. În vara aceluiaşi an, N. Bălcescu a convins pe Ludovic Kossuth, guvernatorul Ungariei, şi pe Avram Iancu[124], să ajungă la armistiţiu pentru reorganizarea luptei revoluţionare comune pe baza recunoaşterii naţionalităţii românilor transilvani, recunoscută şi de constituţia acordată imperiului de Francisc Iosif.

Frînată în Moldova de ameninţarea şi apoi de intervenţia străină, înăbuşită în Muntenia de intervenţia armatelor vecine şi în Transilvania de intervenţia lui Bem şi de represiunea generală habsburgică, revoluţia română din 1848, deşi n-a avut o singură conducere formal organizată, a avut însă aceeaşi bază naţională, socială şi politică şi a fost condusă de o singură voinţă, voinţa de a elibera poporul român de asuprirea feudală şi de cea naţională pentru a-l uni într-un singur stat naţional, democratic şi independent. Întemeiată pe aceeaşi bază social-economică şi pe o singură ideologie, ea a încheiat procesul formării naţiunii române şi a adîncit în conştiinţa românilor aspiraţia desăvîrşirii unirii lor într-un singur stat.

[121] Teodor V. Păcăţian, *Cartea de aur sau luptele politice-naţionale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. I, ed. a 2-a, Sibiu, 1904, p. 521.

[122] *Ibidem*, p. 522.

[123] Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1965, p. 99 şi Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 188.

[124] Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 228—233 şi N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 206, 211, 216—217.

www.dacoromanica.ro

ECONOMIA AGRARĂ A ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI MOLDOVEI DESCRISĂ DE CĂLĂTORII STRĂINI (SECOLELE XV–XVII)*

DE

M.M. ALEXANDRESCU-DERSCA

Străinii care au străbătut țările noastre mergînd de-a lungul străvechilor drumuri comerciale ce legau Occidentul și centrul Europei de Peninsula Balcanică au lăsat mărturii directe despre cele văzute și observate pe meleagurile noastre, fie că erau simpli călători, ca Bongars și Fourquevaux, sau cavaleri cruciați, ca Walerand de Wavrin, soli în trecere, ca Paul Strassburg, secretari domnești, ca Franco Sivori, misionari, ca Paul Beke și Antonio Angelini, episcopi catolici, ca Bandini și Bakšić, sau negustori , ca Tommaso Alberti și Bartolomeo Locadello.

În relațiile acestor călători în accepția cea mai largă dată acestei noțiuni, fie că este vorba de relații cu caracter descriptiv-geografic sau narativ-istoric, de însemnări de călătorie, de jurnale de solie sau de rapoarte de misionari, se găsesc informații ce aruncă o lumină vie asupra unor aspecte ale economiei agrare a Țării Românești și Moldovei în veacurile XV—XVII, pentru care documentele interne sînt mai sărace și mai rare. Este de la sine înțeles că valoarea și ponderea informațiilor atîrnă de simțul de observație, de pregătirea, de interesul și de scopul urmărit de călătorii străini. Ele sînt mai bogate cînd observatorii străini erau interesați de realitățile economice românești fie în calitate de negustori, fie în cea de trimiși ai unor puteri în căutarea de baze de aprovizionare pentru eventuale operații militare împotriva Porții. Dimpotrivă, informațiile de economie agrară sînt sărace și sporadice în relațiile cu caracter narativ-istoric, strecurîndu-se pe alocuri fără voia autorului. Dar tocmai de aceea merită să fie căutate cu grijă, unele dintre ele fiind susceptibile de a dezvălui aspecte necunoscute ale vieții agrare românești.

* Relațiile de călătorie folosite în acest studiu, elaborat pentru Sesiunea științifică din iulie 1964 a Institutului de istorie „N. Iorga", se află în traducere în colecția „Călători străini despre țările române" (în curs de editare), la care am colaborat în cadrul unui colectiv al secției de istorie universală de la acest institut.

„STUDII". tomul 21, nr. 5, p. 843—864, 1968

www.dacoromanica.ro

Prin strîngerea laolaltă a tuturor acestor informaţii lăsate de călătorii străini, informaţii ce se cer confruntate de ştirile răzleţe cuprinse în documentele interne şi externe, se poate încerca o schiţare a dezvoltării economiei agrare româneşti din veacurile XV—XVII cu diferitele ei ramuri: agricultura, creşterea vitelor, albinăritul, pomicultura şi viticultura.

★

Agricultura. Agricultura a fost o îndeletnicire străveche a poporului român. Grîul din regiunea Dunării de Jos forma în 1361 obiectul unor tranzacţii comerciale încheiate în vederea aprovizionării oraşelor Constantinopol, Adrianopol, Mesembria, Sozopoli sau Gatopedi[1]. În documentele interne, grîul este menţionat pentru prima oară în cel mai vechi privilegiu dat în 1374 mănăstirii Vodiţa, căreia Vladislav I îi făcea un dar de găleţi „de la satul lui Costea" pentru hrana călugărilor[2], întrucît această cereală, care forma în evul mediu hrana claselor stăpînitoare[3], era cultivată în satele mănăstirii pe o scară mult mai redusă decît meiul sau „mălaiul", care alcătuia baza alimentaţiei ţăranilor români.

La călătorii străini, prima ştire despre agricultura din ţările noastre o găsim către mijlocul veacului al XV-lea, într-o vreme cînd începuse să se extindă cultura grîului.

În 1445 cavalerul burgund Walerand de Wavrin arată că flota papală şi burgundă care opera pe Dunăre împotriva turcilor era aprovizionată de români[4]. Aceştia aduceau făină pentru pregătirea pîinii şi turtelor (*wateaux* = *gâteaux*), precum şi grîu, pe care ostaşii şi galiongii îl mîncau fiert. Wavrin precizează că românii isprăviseră în cursul lunii iulie recoltatul cerealelor din cîmpia Dunării, întrucît avuseseră „timp liniştit de seceriş" datorită prezenţei cruciaţilor la Brăila, care împiedicaseră obişnuitele incursiuni prădalnice ale turcilor.

Cultura cerealelor şi depozitarea lor în cantităţi destul de însemnate este atestată în ţările noastre şi de gropile de grîne săpate în pămînt, arse şi pietruite, descrise pentru Ţara Românească tot de Wavrin [5], iar pentru Moldova de captivul italian Giovanni Maria Angiolello, care a însoţit în 1476 oastea otomană a lui Mehemmed al II-lea, ce le-a descoperit la Suceava[6].

---

[1] O Iliescu, *Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance d'après une source inédite du XIV-e siècle*, în *Nouvelles études d'histoire publiées à l'occasion du XII-e congrès des sciences historiques Vienne, 1965*, Bucarest, 1965, Edit. Acad., p. 106—107.

[2] *Documenta Romaniae Historica, B. Ţara Românească*, I, Bucureşti, 1960, p. 18.

[3] A. S. Maurizio, *Histoire de l'alimentation végétale*, Paris, 1933, p. 244 şi urm.

[4] *Anchiennes croniques d'Engleterre par Jehan de Wavrin, seigneur du Forestal*, ed. Dupont, II, Paris, 1858 — 1863, p. 102 şi 112; ed. N. Iorga, în „Buletinul Comisiei istorice a României", VI, Bucureşti, 1927, p. 52, 59, trad. în *Călători străini despre ţările române*, vol. I, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1968, p. 86 şi 92.

[5] Walerand de Wavrin (ed. Dupont, II, p. 122, trad. în *Călători străini...*, I, p. 99) arată că „se fac gropi mari în pămînt ca nişte cisterne, unde se bagă grîu, ovăz şi tot felul de grăunţe, şi apoi se acoperă deschizăturile gropilor cu pietroaie mari".

[6] Angiolello (cf. Donado da Lezze, *Historia turchesca (1300—1511)*, ed. I. Ursu, Bucureşti, 1909, p. 91, trad. în *Călători străini...*, I, p. 137) precizează că turcii erau meşteri în descoperirea cerealelor ascunse în gropi: „trăgînd pe pămînt un lanţ şi chiar un frîu, ei aud şi cunosc golurile din pămînt unde sînt... grîne". Astfel au fost descoperite „puţuri cu grîu" la Suceava.

www.dacoromanica.ro

Condiţiile de climă şi de sol favorabile pentru agricultură, observate de călătorii străini[7], explică belşugul de grîne, vin, vite şi cai relevat către jumătatea veacului al XVI-lea de episcopul de origine dalmată Anton Verancsics[8] şi, spre sfîrşitul aceluiaşi veac, de misionarul italian Giuseppe Pisculo da Melfi[9].

Extinderea culturilor cerealiere, datorită operei de defrişare şi desţelenire din veacurile XV—XVI şi stabilirii la sate a unei populaţii mai numeroase, explică importanţa exportului de grîu, constatat documentar în Moldova începînd din 1471[10], precum şi în Ţara Românească[11], din 1502. În măsura extinderii culturii grîului, acest export a fost acaparat de turci, transformîndu-se în a doua jumătate a secolului al XVI-lea într-un monopol ce nu era încă exclusiv[12].

Importanţa grînelor româneşti pentru Imperiul otoman, atestată de rapoartele[13] şi de firmanele[14] ce ne-au parvenit, a fost observată şi de străinii care ne străbăteau ţările. În 1531 solul polon Jan Ocieski

---

[7] Mărturii despre pămîntul mănos al Ţării Româneşti dau în secolul al XVI-lea Francesc della Valle, care a însoţit în 1532 pe Aloisio Gritti la Tîrgovişte (*Magyar Történelmi Tár*, III, 1857, p. 23, trad. în *Călători străini...*, I, p. 322); Franco Sivori, secretarul lui Petru Cercel (Şt. Pascu, *Petru Cercel şi Ţara Românească la sfîrşitul secolului XVI*, Cluj, 1944, p. 176); negustorul raguzan Pascal di Marini Poli (N. Iorga, *Contribuţii la istoria Munteniei*, în „Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist.", s. II, t. XVIII, 1898, p. 76); Fox, însoţitorul lui Harrie Cavendish (*Mr. Harrie Cavendish his Journey to and from Constantinople 1589 by Fox his servant*, ed. Wood în *Camden Miscellany*, vol. XVII, London Offices of the Royal Historical Society, 1940, p. 18; P. Cernovodeanu, *Călătoria lui Henry Cavendish în Balcani şi ţările române la 1589*, în ms., comunicat prin amabilitatea autorului) şi cei o sută de toscani care participă în 1595 la campania împotriva turcilor (Hurmuzaki, XII, p. 80, doc. nr. CL, 25 iunie 1595). Mărturii pentru rodnicia pămîntului Moldovei în secolul al XVI-lea se găsesc în scrisoarea medicului veneţian Matei Muriano (Hurmuzaki, VIII, p. 37, doc. nr. XLV, trad. în *Călători străini...*, I, p. 149), la geograful sas Georg Reicherstorffer (*Moldaviae quae olim Dacia pars chorographia*, în Al. Papiu-Ilarian, *Tezaur de monumente istorice*, III, Bucureşti, 1862—1864, p. 135, trad. în *Călători străini...*, I, p. 194) şi la episcopul Bernardino Quirini (*Relazione di fra Bernardino Quirini, osservante di S. Francesco, vescovo Argense nella provincia di Moldavia e Valachia intorno le cose del suo vescovato*, în „Buletinul Instrucţiei publice", 1868, p. 184). Pentru veacul al XVII-lea avem mărturiile lui Paul Strassburg, agent diplomatic al Suediei, care scrie că în toată lumea creştină nu este pămînt mai roditor ca al Ţării Româneşti (*Relatio de Byzantino itinere ac negotiis in Ottomanica aula peractis*, ed. Timotei Cipariu, în „Arhiva pentru filologie şi istorie", Blaj, 1867, p. 16), iar pentru Moldova relaţiile episcopilor catolici Petru Bogdan Bakšić (în E. Fermendzin, *Acta Bulgariae ecclesiastica*, în *Monumeta spaectantia historiam Slavorum Meridionalium*, XVIII, Zagreb, 1887, p. 95) şi Marco Bandini (*Codex Bandinus*, ed. V. A. Urechia, extras din „Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist.", s. II, t. XVI, 1893, p. 135).

[8] Cf. *Monumenta Hungariae Historica*, seria II, *Scriptores*, II, p. 129, trad. în *Călători străini...*, I, p. 401.

[9] A. Veress, *Campania creştinilor în contra lui Sinan-paşa în 1595*, extras din „Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist.", s. III, t. IV, p. 84—148.

[10] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, I, p. 159, 15 august 1471.

[11] *Documente privind istoria României*, B. XIV, vol. I, p. 14,30 aprilie 1502.

[12] Din cronica lui Hieronymus Ostermayer (*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, IV, Brassó, 1903, p. 516) rezultă că în secolul al XVI-lea exista un export de grîne din Ţara Românească spre Transilvania, a cărei întrerupere în 1554 a provocat foametea.

[13] Cf. raportul cadiului din Akče Kazanlik, din 15 aprilie 1520 la I. Beldiceanu-Steinherr et N. Beldiceanu, *Acte du règne de Selim I concernant quelques échelles danubiennes de Valachie, de Bulgarie et de Dobrudja*, în „Südost Forschungen", XXIII, München, 1964, 93—94.

[14] Bibl. Acad., doc. turc. DLXXIX/3 din 29 muharrem 966 (11 noiembrie 1558); doc. turc DLXXIX/2—3a din 27 şavval 966 (2 august 1559); doc. turc DLXXIX/24—24 a din 23 rebi' II 967 (22 ianuarie 1560); doc. turc DLXXIX/61 din 23 zilhidjde 967 (15 septembrie 1560); doc. turc DLXXIX/79 din 17 ramazan 972 (18 aprilie 1565); doc. turc DLXXX/28 din 9 zilkade 973 (28 mai 1566); doc. turc DLXXX/28—28 a din 10 zilkade 973 (29 mai 1566).

www.dacoromanica.ro

scrie că turcii porunciseră domnului Țării Românești, Vlad Înecatul, să pregătească zaherea din belșug pentru aprovizionarea armatei otomane[15], iar negustorul raguzan Paolo Giorgio arată că orașul Constantinopol fusese aprovizionat cu grîu românesc pînă la răscoala lui Mihai Viteazul[16]. Spre a recăpăta acele *magna tributa*, adică banii, grîul, orzul, caii, boii, berbecii și untul pe care le cărau din țările noastre, turcii au concentrat în 1595 mari forțe împotriva lui Mihai Viteazul, afirmă solul polon Lubienecki. Acesta mai observă că, turcii odată instalați aici, tătarii ar putea năvăli mai ușor în țările creștine, astfel că apărarea acestora ar trebui făcută la Dunăre[17].

Se conturează astfel de la sfîrșitul veacului al XVI-lea condițiile care vor limita dezvoltarea agriculturii în Țara Românească și în Moldova : cererile tot mai opresive ale Porții, distrugerile pricinuite de războaiele provocate de expansiunea otomană spre Europa centrală și — pe lîngă obișnuitele calamități ale naturii, ca seceta, lăcustele[18], gerul[19] și foametea — năluca îngrozitoare a tătarilor, care vor năvăli fără veste timp de veacuri, arzînd holdele, pustiind satele și ducînd oamenii în robie.

Interferența de cele mai multe ori negativă dintre condițiile istorice și sociale, cu însușirile naturale favorabile de sol și de climă, determină, după aprecierea călătorilor străini, variațiile producției și precaritatea mijloacelor și a practicilor agricole. Asupra rodniciei Țării Românești și a Moldovei[20] toți călătorii străini sînt de acord ; nu însă și asupra felului în care aceasta este pusă în valoare.

Ca urmare a stoarcerilor turcești și a „deselor schimbări ale cîrmuirii realizate prin puterea banilor"[21], care le erau smulși sub forma apăsătoare a birurilor, băștinașii se îndeletniceau cu agricultura numai în măsura acoperirii propriilor lor nevoi[22], astfel că pînă spre sfîrșitul veacului al XVII-lea cele mai multe moșii aveau încă mult pămînt necultivat, deși ogoarele de grîu crescuseră ca număr și întindere începînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea[23]. În 1564 episcopul dalmat Antonio Maria Graziani observă că în Moldova cultura cerealieră se menținea pe suprafețe la limita nevoilor de hrană ale locuitorilor : oamenii, „puțin dedați plugăriei, seamănă numai atît grîu cît le trebuie pentru traiul lor în fiecare an"[24]. Iar trimisul papal, croatul Alexandru Komulović, apreciază cu

[15] N. Iorga, *Studii de istorie și istorie literară*, în „Literatura și arta română", IV, 1899, p. 145, trad. în *Călători străini...*, I, p. 310.

[16] Paolo Giorgio, în G. Bascapè, *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI*, Roma, 1931, p. 180.

[17] Cf. raportul lui Lubienecki în Arhivele Bibliotecii din Kórnik, voievodatul Poznán, ms. 289, fol. 111—116 (microfilm și traducere la Institutul de istorie).

[18] Fr. Babinger, *Un voyageur anglais dans les pays roumains au temps de Basile Lupu (1652)*, București, 1936, extras din „Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. ist.", s. III, t. XVII, p. 162/22.

[19] Fr. Renzi, ed. Fr. Pall, în „Diplomatarium Italicum", IV, p. 295.

[20] În 1611 iezuitul ungur Paul Beke arată că se produc „atîtea bucate încît n-ar putea fi vîndute decît străinilor" („Diplomatarium Italicum", II, p. 352).

[21] Giuseppe Pisculo da Melfi, în A. Veress, *Campania creștinilor în contra lui Sinan-paşa*, p. 84/148.

[22] Cf. Ion Czimor Decsi de Baranya, ed. Motogna, în „Revista istorică", XI, 1925, p. 21.

[23] V. Costăchel, P. P. Panaitescu și A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, București, 1957, p. 38.

[24] A. M. Graziani, în E. Legrand, *Les deux vies de Jacques Basilicos*, Paris, 1889, p. 169.

www.dacoromanica.ro

vădită exagerare că din tot pămîntul Moldovei şi al Ţării Româneşti, cultivabil în întregime, nu se ară decît a suta parte[25]. În acest sens trebuie interpretată şi afirmaţia solului ardelean Ioan Czimor Decsi de Baranya, care scrie în 1586 că din cauza „tiraniei nemăsurate a domnului", agent al Porţii, regiunile cele mai mănoase din Moldova de-abia produceau, în afară de grîu, cele trebuincioase pentru traiul oamenilor[26].

Ca un semn al instabilităţii vremurilor, caracteristică sfîrşitului veacului al XVI-lea[27] şi primei jumătăţi a veacului al XVII-lea, episcopul bulgar Petru Bogdan Bakšić (Bakšev) arată în 1640 că „românii nu se îndeletnicesc prea mult cu agricultura, ci seamănă doar atît cît să le ajungă pe un an". Concluzia sa este că ţara ar fi „nespus de bogată dacă s-ar bucura de independenţă, iar cîrmuirea de stabilitate"[28]. Un an mai tîrziu, negustorul italian Bartolomeo Locadello socotea că „belşugul ar fi sporit şi mai mult prin munca locuitorilor dacă dările copleşitoare nu le-ar răpi acest mijloc de înavuţire, împingîndu-i la desperare"[29].

Este lesne de înţeles că în aceste condiţii istorice agricultura română nu putea folosi nici tehnica şi nici metodele mai înaintate din Europa centrală şi occidentală, de unde veneau unii călători.

În Moldova, grînele se semănau în lunile aprilie şi mai[30], scrie în 1502 medicul veneţian Matei Muriano, chemat la Suceava să îngrijească pe Ştefan cel Mare. La mijlocul veacului, Graziani precizează că moldovenii nu semănau grîul înainte de 1 aprilie[31], de unde rezultă că în acea vreme se cultiva aproape exclusiv grîu de primăvară, mai sărac în materii nutritive.

Şi în Ţara Românească se făcea numai o singură arătură, după care se însămînţa ogorul. Această indicaţie ne-o dă în 1589 englezul Fox, însoţitorul lui Harrie Cavendish, care se interesa de chestiunile agricole[32]. Ea este confirmată în 1593 de misionarul Alexandru Komulović[33], iar în 1595 de comisarii imperiali Ştefan Szuhay şi Nicolae Istvanffy[34], trimişi la Tîrgovişte. Însuşi Mihai Viteazul declara în 1599 episcopului catolic Germanico Malaspina, trimisul papii Clement al VIII-lea, care reproduce convorbirea, că „îi ajunge să stăpînească Ţara Românească, în care cu o singură arătură, împrăştiind sămînţa, răsare grîul, ceea ce nu se întîmplă în Transilvania"[35], unde se ara de două, trei ori, precizează Bakšič, uimit de uşurinţa cu care se muncea pămîntul la sud de Carpaţi[36].

---

[25] Al. Komulović, ed. Fr. Racki şi O. Pierling, în „Starine", XIV, p. 95.
[26] I. Czimor Decsi, în „Revista istorică", XI, 1925, p. 21.
[27] Giuseppe Pisculo, în A. Veress, *op. cit.*, p. 34/148.
[28] E. Fermendzin, *Acta Bulgariae ecclesiastica*, p. 95.
[29] Bartolomeo Locadello, *Descritione in compendio de la Provinzzia di Valachia*, în „Arhiva Societăţii, ştiinţifice şi literare", Iaşi, V, 1894, p. 113.
[30] Cf. scrisoarea lui Matteo Muriano, în Hurmuzaki, VIII, p. 37, doc., nr. XLV, trad. în *Călători străini...*, I, p. 149.
[31] A. M. Graziani, în E. Legrand, *op. cit.*, p. 169.
[32] *Mr. Cavendish his Journey to and from Constantinople...*, ed. Wood, p. 18.
[33] Al Komulović (Comuleo), ed. Fr. Racki şi O. Pierling, în „Starine", XIV, p. 95.
[34] Hurmuzaki, XI, p. 362, doc. nr. DL, 11 iunie 1598.
[35] A. Veress, *Erdélyországi pápai követek jelentései Kelemen VIII idejeböl* (Relaţiile nunţiilor papali în Transilvania în timpul lui Clement al VIII-lea), Budapesta, 1909, în *Monumenta Vaticana historia regni Hungarice illustrantia*, s. II, t. III, p. 359.
[36] E. Fermendzin, *op. cit.*, p. 95.

www.dacoromanica.ro

Arătura era slabă şi superficială datorită rarităţii plugului de fier[37]. Secretarul principelui Sigismund Báthory, veneţianul Giorgio Tomasi, observă că pămîntul, foarte roditor, cere prea puţină osteneală[38], astfel că era arat doar cu un mănunchi de spini, precizează solul suedez Paul Strassburg[39]. Ogoarele nu se pliveau niciodată[40], observă Fox, obişnuit cu o agricultură mai îngrijită.

În Moldova, aratul se făcea cu plugul tras cu 12 boi[41], potrivit observaţiilor lui Graziani, iar la şes cu bivolii[42], relatează Charles de Joppecourt, venit în 1612 cu oştile polone care sprijineau pe Movileşti. Dar către mijlocul veacului al XVII-lea se ara şi se semăna în mod obişnuit toamna. Iar cînd era cald se făceau semănături şi primăvara, către paşti. Atunci însă „nu se ară, ci mai mult se rîcîie pămîntul"[43] observă Paul Beke în 1641. Se ara deci o singură dată chiar dacă pămîntul nu mai fusese cultivat şi se semăna de două ori la rînd, obţinîndu-se grîne din belşug, constată, în afară de Paul Beke, şi episcopul Marco Bandini cam în aceeaşi vreme[44]. Încercarea de a se ara pămîntul de mai multe ori şi de a-l gunoi, ca în Franţa, nu a dat rezultate în Moldova, căci — pămîntul fiind prea gras — au crescut numai „fire foarte dese ca o pătură, de o înălţime de mai multe picioare"[45], afirmă în 1686 Philippe le Masson du Pont, care însoţea oastea lui Ioan Sobieski.

În pofida acestei agriculturi rudimentare, producţia era mare atît în Ţara Românească[46], cît şi în Moldova în veacurile XVI—XVII. Secretarul lui Petru Cercel, Franco Sivori, care era la curent cu realităţile româneşti, scrie că, fără prea mult meşteşug la semănatul grînelor şi fără a îngrăşa prea mult pămîntul, „o măsură de sămînţă produce 25—30 de măsuri", adică 60 hl la hectar, „cînd anul este bun"[47]. Această apreciere, formulată în antichitate de Strabon[48] pentru a ilustra fertilitatea pămîntului de lîngă Panticapeum şi după care s-a putut inspira autorul genovez aplicînd-o la Ţara Românească, este vădit exagerată în orice caz pentru grîu şi orz, care cu greu pot depăşi coeficientul 15 de înmulţire.

Asupra sistemului de cultură practicat în secolul al XVII-lea în Moldova ne informează în 1625 călugărul italian Niccolo Barsi. La vremea semănatului, orăşenii erau îndemnaţi să iasă la cîmp, iar şoltuzii şi pîrgarii le împărţeau ogoarele după numărul sufletelor din fiecare casă.

---

[37] V. Costăchel, P. P. Panaitescu şi A. Cazacu, *op. cit.*, p. 39—40.

[38] Giorgio Tomasi, *Delle guerre e rivolgimenti del regno d'Ungheria e della Transilvania*, Veneţia, 1621, p. 74.

[39] Paul Strassburg, ed. T. Cipariu, în „Arhiva pentru filologie şi istorie", Blaj ,1867, p. 16.

[40] *Mr. Harrie Cavendish his Journey to and from Constantinople...*, ed. Wood, p. 18.

[41] A. M. Graziani, în E. Legrand, *op. cit.*, p. 169.

[42] Ch. de Joppecourt, în Baret, *Histoire sommaire des choses mémorables advenues aux derniers troubles de Moldavie*, în Al. Papiu-Ilarian, *Tezaur de monumente istorice*, II, p. 16.

[43] P. Beke, ed. Gh. Călinescu, în „Diplomatarium Italicum", II, p. 352.

[44] *Codex Bandinus*, ed. V. A. Urechia, în „Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist.", s. II, t. XVI, p. 135.

[45] Philippe le Masson du Pont, ed. Janicki, în „Biblioteka ordynacyi Krasinskich Muzeum Konstantenego Swidjinskiego", VIII, Varşovia, 1882, p. 199.

[46] Al. Komulović, ed. Fr. Racki şi O. Pierling, în „Starine", XII, p. 95.

[47] Fr. Sivori, în Şt. Pascu, *Petru Cercel*, p. 174—175.

[48] Strabon, *Geographia*, VII, 4, 3, ed. Lipsca, 1874, p. 97; cf şi T. Sauciuc-Săveanu, *Cultura cerealelor în Grecia antică şi politica cerealiera a atenienilor*, Bucureşti, 1925, p. 78 şi n. 9,

www.dacoromanica.ro

Socotim că prin ogoare trebuie să înţelegem nu locuri arate, ci terenuri cultivabile. Textul confirmă de altfel această interpretare prin lămurirea următoare pe care ne-o dă însuşi Barsi: „Ogoare de acestea sînt atît de multe, încît niciodată nu pot fi semănate toate, ci doi ani se seamănă într-o parte şi doi ani se seamănă ogorul într-alta"[49]. Această informaţie, care arată modul de stăpînire a moşiei tîrgului ca o proprietate devălmaşă, evocă situaţia agricolă a vechilor germani, descrisă de Tacit: „arva per anos mutant et superest ager"[50]. Dar, spre deosebire de asolamentul descris de Tacit şi pe care se pare că l-ar fi practicat şi geţii[51] potrivit mărturiei lui Horaţiu, în Moldova cîmpurile nu se schimbau alternativ în fiecare an, ci la doi ani o dată. Era deci un fel special al asolamentului bienal pe două cîmpuri sau două tarlale, practicat şi în Ţara Românească[52].

Ca cereale, Moldova producea mei[53], grîu, orz, secară şi ovăz[54]. Cultura cea mai răspîndită era meiul sau mălaiul, care creştea foarte bine în ţelină, fiind semănat în aprilie şi culeş în septembrie[55]. Din mei, Paul Beke arată că românii „gătesc o mămăligă foarte bună după gustul lor"[56], care se mînca cu lapte. Meiul constituia hrana obişnuită a poporului, precizează, într-o epocă în care cultura grîului cîştigase teren, atît misionarul bulgaro-bosniac Petre Parcevič[57], cît şi misionarul italian Antonio Angelini da Campo[58], care cunoşteau bine situaţia din ţările noastre.

Din relatările călătorilor străini rezultă că în secolele XV—XVI se producea în Moldova grîu de primăvară, iar de la jumătatea secolului al XVII-lea grîu de toamnă. Potrivit datelor transmise de Paul Beke, moldovenii nu aveau varietatea de grîu „siligo" şi nici nu cultivau din plin grîul cel mai curat[59]. Grîul moldovenesc se caracteriza printr-un pai foarte lung, care întrecea înălţimea omului la începutul lunii iulie[60], observă călugărul sirian Paul de Alep, care a însoţit în 1653 pe patriarhul Macarie al Antiohiei în Moldova.

Cerealele, în primul rînd grîul şi orzul, formau în veacurile XV—XVII obiectul unui export spre Imperiul otoman, alimentat de ţinuturile limitrofe cu Dunărea. În veacul al XV-lea, grînele ocupau un loc important în mişcarea comercială a porturilor dunărene fiind

---

[49] Niccolo Barsi, *Nuova e vera relazione del viaggio fatto... nell'anno 1632 sino all 1639 nelle parti di Tartaria, Circasia, Abaza e Mengriglia*, ed. C. C. Giurescu, în „Mélanges de l'école roumaine en France", I, 1925, p. 307.

[50] Cornelius Tacitus, *Germania*, ed. Jacques Perret, Paris, 1949, p. 26.

[51] G. Katzarov, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, Sarajevo, 1916; H. H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, vol. II, Bucureşti, Edit. Academiei, 1958, p. 295; P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orînduirea feudală*, Bucureşti, Edit. Acad, 1964, p. 17—18 şi 91.

[52] *Ibidem*, p. 93.

[53] *Codex Bandinus*, ed. V. A. Urechia, p. 136.

[54] Ch. de Joppecourt, în Papiu-Ilarian, *Tezaur de monumente istorice*, II, p. 16.

[55] Cf. T. Pamfile, *Agricultura la români*, Bucureşti, 1913, p. 195—196.

[56] Paul Beke, ed. Gh. Călinescu, în „Diplomatarium Italicum", II, p. 352.

[57] „Totus ille populus pane ex millio vescitur", spune Parcevič (Kemény, *Über das Bistum zu Bakov*, în „Kurz Magazin", II, p. 76). Regimul meiului a ţinut pînă la 1700, cînd locul lui a fost luat de porumb, căruia i s-a aplicat termenul de mălai.

[58] „Diplomatarium Italicum", I, p. 140.

[59] Ibidem, II, p. 352.

[60] Paul de Alep, *Voyage du patriarche Macaire d'Antioche*, ed. Vasile Radu, în „Patrologia Orientalis", XXIV/4, 1933, p. 544.

www.dacoromanica.ro

exportate în Turcia[61]. În veacul al XVI-lea veneau în fiecare an la Brăila corăbii de la Trapezunt, Sinope, Samsun şi Istanbul spre a încărca grîne[62]. În 1641 Bakšić notează prezenţa la Galaţi a unor corăbii mari venite din Marea Neagră pentru a încărca, pe lîngă alte mărfuri, şi grîne[63]. Această informaţie se găseşte şi la călătorul armean Eremya Celebi Kömürcüyan care menţionează Galaţii (Arnavud Galas) şi Brăila (Ibrail) printre porturile unde încărcau grîne corăbiile turceşti[64].

Despre posibilităţile mai mari ale Ţării Româneşti de a exporta grîu ne informează negustorul italian Bartolomeo Locadello, care scrie în 1641 că după ce se opreşte cantitatea necesară pentru nevoile ţării, se mai trimitea de ajuns în ţările vecine[65]. Iar ceea ce mai prisosea era cumpărat de negustorii turci şi greci, transportat pe Dunăre şi Marea Neagră pînă la Constantinopol. Datele acestea sînt confirmate de ştirile cuprinse în documentele interne şi în firmanele turceşti privind acapararea de către Poartă a exportului de grîne româneşti la preţ stabilit de cumpărător.

Călătorii străini ne dau indicaţii precise asupra preţurilor normale ale cerealelor, afară de relatarea de ordin general a olandezului Joris van Does (Dousa), care compară în 1598 marea ieftinătate a peştelui cu produsele agricole, ajungînd la concluzia că „preţul orzului şi fînului nu este mic"[66]. După aproape un veac, misionarul franciscan Francesco Antonio Renzi arată că, fiind mare lipsă în Moldova în urma invaziei lăcustelor, grîul se vindea în 1691 cu 18 taleri imperiali măsura numită „rubbio"[67], iar meiul cu 14 taleri[68]. Cu titlu indicativ ne putem referi şi la preţurile din Transilvania. Prin 1565 italianul Giovanandrea Gromo ne informează că grîul cel mai scump se vindea cu 20 „marchetti"[69] pen-

---

[61] Bibliotcca Naţională din Paris, fond. turc anc. nr. 85, fol. 237 r, 239 r., microfilm, obţinut după indicaţiile lui N. Beldiceanu din „Südost Forschungen", XXIII, München, 1964, p. 50, n. 72.

[62] Cf. raportul cadiului Mevlana Küciük Piri din Akče Kazanlık, din 26 rebi II 926 H. (15 aprilie 1520), publicat de Irène Beldiceanu-Steinherr şi Nicoară Beldiceanu în *Acte du règne de Selim I concernant quelques échelles danubiennes de Valachie, de Bulgarie et de Dobrudja* în „Südost Forschungen", XXIII, München, 1964, p. 93 şi 94. Tarifele vămii de la Calafat fixează, începînd din 1502, taxa de doi aspri pentru sacul de grîu (*Documente privind istoria României, veacul XVI, B. Ţara Românească*, vol. 1 (1501—1525), p. 14, doc. nr. 8.) Vezi şi confirmările din anii 1510, 1526, 1529, 1533—1534, 1547, 1568 (*ibidem*, XVI, B. I, p. 57, doc. nr. 53; XIV, B. II, p. 4, 62, 118, 147, 149, doc. nr. 5, 10, 121, 147, 366; XIV, B. III, p. 287, doc. nr. 332).

[63] Pietro Deodato (Bakšić), *La visita della Moldavia*, ed. Gh. Vinulescu, în „Diplomatarium Italicum", IV, p. 106.

[64] Eremya Celebi Kömürcüyan, *Istanbul Tarihi; XVII asırda Istanbul* (Istoria Constantinopolului; Constantinopolul în secolul al XVII-lea), trad. turcă de Hrand D. Andreasyan Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları (Publicaţiile Facultăţii de litere a Universităţii din Istanbul), nr. 506, II, Istanbul, 1952, p. 18.

[65] *Descritione in compendio de la Provinzzia di Valachia*, în „Arhiva Societăţii ştiinţifice şi literare", Iaşi, V, p. 587.

[66] G. Dousa, *De itinere suo Constantinopolitano Epistola*, Lugdunensis Batavorum, 1599, p. 18.

[67] Rubbio era o măsură de capacitate de 294,46 litri.

[68] Fr. Ant. Renzi, ed. Fr. Pall, în „Diplomatarium Italicum", IV, p. 295.

[69] Marchetto, denumire populară a soldului (soldino) veneţian, care era a 20-a parte dintr-o liră.

www.dacoromanica.ro

tru 40 de sestari[70] veneţieni[71]. Iar Pietro Busto din Brescia arată că în 1595 un sester veneţian de grîu se vindea la Alba-Iulia cu 4 livri a 60 soldi[72]. Aceste preţuri sînt, firește, mai mari, fiind preţuri de detaliu într-o provincie care ajunsese importatoare[73], întrucît era mare consumatoare de grîu. David Frölich afirma că locuitorii mîncau numai pîine din grîul cel mai bun[74], asemuit de călătorul turc Evliya Celebi cu varietatea numită „dinte de cămilă"[75]. Iar grîul „siligo", cultivat mai puţin, era folosit de iobagi pentru îngrăşarea porcilor şi a vitelor, deopotrivă cu meiul, orzul şi fasolea[76].

În stadiul actual al informaţiei nu putem stabili o curbă a preţurilor la cereale. Ştim însă că comerţul de export era deosebit de important, după cum constată indirect, dar concret, Paul Beke, bazîndu-se pe numerarul existent în Moldova în 1644. La Iaşi, în timpul domniei lui Vasile Lupu, roiau negustorii „din Asia şi ţările înconjurătoare, din Rusia, Polonia, Transilvania şi chiar din Italia"[77], aducînd bani de aur şi de argint.

Este evident că, printre produsele vîndute străinilor, agricultura producătoare de cereale înfăţişa o parte din balanţa activă a comerţului de export. Celelalte ramuri ale producţiei agricole în sens larg fac să curgă în ţările noastre acele rîuri de aur şi de argint pe care le răşluiesc ţărănimii producătoare sultanii, domnii şi stăpînii de moşii. Cel mai însemnat izvor se găseşte în creşterea animalelor, căci pînă la începutul epocii capitaliste păşunile întreceau ca întindere ogoarele de grîne[78].

Animalele. În veacurile XV—XVII economia Ţării Româneşti şi a Moldovei prezintă aceeaşi formă ca în sud-estul Europei, caracterizată prin îmbinarea îndeletnicirilor agricole cu creşterea vitelor.

Condiţiile de sol şi de climă favorizează creşterea animalelor pe văile şi pe cîmpiile bogate în iarbă, iar asprimea vremurilor, care stau sub semnul invaziilor distrugătoare, îndeamnă pe români să se consacre îndeosebi creşterii animalelor. În adăposturile lor de crengi lipite cu lut şi acoperite cu stuf sau paie, ei se silesc să înmulţească între două pustiiri singura avere în stare să se autosalveze o dată cu ei prin păduri şi munţi, acea *pecunia* în sensul cel mai cuprinzător al noţiunii romane.

---

[70] Sestaro, măsură de capacitate de 0,545 l.

[71] Giovanandrea Gromo, în A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, I, Bucureşti, 1929, p. 252.

[72] Pietro Busto, în G. Bascapè, *op. cit.*, p. 169.

[73] Hieronymus Ostermayer, *Historien (1520—1570)*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, IV, Brassó, 1903, p. 516.

[74] David Frölich, *Medullae Georgraphiae practicae*, Bart · 639, p. 364.

[75] Evliya Celebi, *Seyahet-name* (Relaţie de călătorie), ed. Negib Asim, Istanbul, 1314—1315-H. (1896—1897), VII, p. 401, arată că din această varietate se făcea o pîine albă cum era calcarul de Alep.

[76] David Frölich, *op. cit.*, p. 364.

[77] Paul Beke, ed. Gh. Călinescu, în „Diplomatarium Italicum", II, p. 353—354.

[78] Dovada o constituie numărul redus de zile de lucru efectuate (8 080 de zile) în raport cu cele datorate (18 562 de zile), care se plăteau în bani, precum şi proporţia dintre zilele de lucru folosite la facerea fînului (3 939 zile) şi cele efectuate pentru treierat (96 de zile) şi facerea porumbarelor şi a gropilor de depozitare a cerealelor (368) în secolul al XVIII-lea pe moşiile din judeţul Ilfov, regiune de şes potrivită pentru agricultură. Pentru aceste calcule, întemeiate pe material inedit din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România (ms. 620, f. 17—21 v), cf. S. Columbeanu, *Cîteva constatări privind rezerva seniorială şi regimul clăcii în secolul al XVIII-lea*, comunicare ţinută în 1967 la Institutul de istorie, secţia de istorie universală.

www.dacoromanica.ro

Din relaţiile călătorilor străini confirmate de alţi scriitori contemporani[79], rezultă că în epoca de care ne ocupăm creşterea vitelor avea o importanţă economică foarte mare, constituind principala bogăţie a ţărilor noastre. În Moldova, la începutul veacului al XVI-lea, păşunile erau atît de întinse şi de bogate, încît Matei Muriano aprecia în 1502 că ar putea hrăni peste o sută de mii de cai[80]. Iar raguzanul Mihail Bocignoli scria în 1524 secretarului lui Carol al V-lea că nicăieri nu există o mai mare mulţime de vite şi herghelii de cai ca în Ţara Românească[81]. În 1593 Alexandru Komulović socoteşte şi el că în lumea întreagă nu este ţară în care să se înmulţească mai mult caii, boii şi oile[82]. Această bogăţie în vite este relevată în cursul aceluiaşi veac şi de călătorii veniţi din Occident, ca învăţatul francez Jacques Bongars[83] şi englezul Fox[84], iar în prima jumătate a secolului al XVII-lea de solul suedez Paul Strassburg, care observă că „păşunile pretutindeni îmbelşugate hrănesc numeroase turme şi cirezi"[85]. În Moldova, belşugul de vite şi de cai este subliniat în cursul secolului al XVI-lea de Reicherstorffer[86], Verancsics[87], Graziani[88] şi Fox[89], iar în veacul următor de Joppecourt[90], Bakšić[91] şi Bandini[92].

Ţinutul cel mai bogat în vite datorită păşunilor de iarbă subţire era cel din regiunea Prutului, ce a stîrnit lăcomia turcilor, care, după înfrîngerea lui Petru Rareş (1538), au căutat să ocupe întinderi cît mai mari[93]. Călătorul francez François de Pavie, baron de Fourquevaux, observa că în aceste ţinuturi, unde pămîntul este „puţin roditor şi puţin locuit", fiind numai păşune, se găseşte mulţime mare de vite, boi, cai, oi şi capre[94]. Dar şi părţile dinspre Galaţi, Bîrlad, Iaşi, Bacău, Cotnari, Suceava şi pînă la Baia, erau pline de cai, vite şi oi, arată Bandini[95] şi Bakšić, care precizează că locuitorii se ajută mult cu vînzarea lor[96].

Datele acestea sînt confirmate de scriitorul polon Martin Cromer care afirmă că „românii se hrănesc aproape numai cu cirezile, căci ţara

---

[79] Martin Cromer, *De origine et rebus gestis Polonorum*, Basel, 1568, p. 23.

[80] Matei Muriano, în Hurmuzaki, VIII, p. 37, doc. nr. XLV, trad. în *Călători străini...*, I, p. 149.

[81] *Epistolae Michaelis Bocignoli Ragusei ad Gerardum Planiam, 1524*, fotocopie în Biblioteca Academiei, p. 4 a, trad. în *Călători străini...*, I, p. 176; Laonicos Chalcocondilas (ed. V. Grecu, Bucureşti, Edit. Academiei, 1958, p. 291) afirmă că în timpul campaniei împotriva lui Vlad Ţepeş, turcii ar fi jefuit din Ţara Românească „mai mult de 200 000 de cai şi boi şi vaci".

[82] Al. Komulović, ed. Fr. Racki şi O. Pierling, în „Starine", 1882, p. 95.

[83] Hurmuzaki, XI, p. 192, doc. nr. CCCXVII, 1582.

[84] *Mr. Harrie Cavendish his Journey. . .*, ed. Wood, p. 19.

[85] P. Strassburg, ed. T. Cipariu, în „Arhiva pentru filologie şi istorie", Blaj, 1867, p. 16.

[86] Gh. Reicherstorffer, în Al. Papiu-Ilarian, *Tezaur de monumente istorice*, III, p. 139, trad. în *Călători străini...*, I, p. 199.

[87] *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, II, p. 129, trad. în *Călători străini...*, I, p. 401.

[88] E. Legrand, *op. cit.*, p. 170.

[89] Ed. Wood, p. 19.

[90] Al. Papiu-Ilarian, *op. cit.*, II, p. 16.

[91] Pietro Deodato (Bakšić), ed. Gh. Vinulescu, în „Diplomatarium Italicum", IV, p. 104.

[92] *Codex Bandinus*, ed. V. A. Urechia, p. 135—136.

[93] A. Verancsics, în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, II, p. 114.

[94] Cf. N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, Bucureşti, 1895, p. 36.

[95] *Codex Bandinus*, p. 30 şi 135.

[96] Pietro Deodato (Bakšić), în „Diplomatarium Italicum", IV, p. 104, 106, 110 şi 114—116.

www.dacoromanica.ro

lor este plină de boi şi vaci foarte bune"[97]. În schimb, englezul Fox, care venea dintr-o ţară unde creşterea oilor se practica în mod intens, socoteşte că numărul vitelor nu corespunde întinderilor mari de pămînt de care dispun locuitorii, aceştia lăsîndu-şi imaşurile neîngrijite, „pline de buruieni, pelin şi măceş", deşi „ar putea produce fîn bun dacă ar fi bine gospodărite"[98].

Spre deosebire de alte regiuni din centrul Europei, unde animalele erau hrănite şi cu grăunţe[99], ceea ce presupune neapărat stabulaţia, în Ţara Românească şi în Moldova stadiul economiei zootehnice era precumpănitor pastoral, bazîndu-se pe întinderea şi pe bogăţia fîneţelor şi a păşunilor, unde animalele trăiesc mai mult în natură. Vorbind de caii moldoveneşti, Graziani, înregistrînd cele văzute de el, arată că păşteau pînă şi iarna pe ogoare, scurmînd zăpada cu copitele[100]. Este însă o afirmaţie izolată, care nu poate fi acceptată pînă ce nu va fi confirmată de alte izvoare.

În orice caz, condiţiile de vieţuire în natură confereau mari calităţi de rezistenţă cailor autohtoni, care, dacă nu puteau fi întrebuinţaţi pentru oraş, erau însă „foarte buni pentru război şi pentru tras trăsuri şi căruţe", constată Sivori[101]. Însuşirile de rusticitate şi de rezistenţă care caracterizau caii din Ţara Românească confereau renume acestei rase[102], căutată atît de turci [103] cît şi de veneţieni, arată Locadello, care se ocupa între 1627 şi 1643 cu procurarea lor pentru Republica lui San Marco[104].

Deşi caii de rasă erau prohibiţi la export în Imperiul otoman[105], totuşi Sivori constată că în Ţara Românească boierii călăreau pe „cai arăbeşti şi turceşti"[106]. Iar Paul de Alep, descriind alaiul domnesc de la sărbătoarea Bobotezei la Tîrgovişte în 1640, menţionează peste 25 de cai de rasă dintre cei mai frumoşi, care preţuiau cîteva mii de dinari[107]. Trebuie să observăm însă că aceasta era excepţia costisitoare, luxul, care nu este indicativ pentru condiţiile de creştere şi însuşirile rasei autohtone.

Şi în Moldova existau cai de rasă turcească, minunată, dar scoaterea lor din ţară era prohibită, cu excepţia arătată de Reicherstorffer pentru solii străini[108].

---

[97] Martin Cromer, *op. cit.*, p. 23.

[98] Ed. Wood, p. 18.

[99] David Frölich, *op. cit.*, p. 364.

[100] A. M. Graziani, în E. Legrand, *op. cit.*, p. 172.

[101] Fr. Sivori, la Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 180.

[102] P. Strassburg, ed. T. Cipariu, în „Arhiva pentru filologie şi istorie", Blaj, 1867, p. 16.

[103] Încă din a doua jumătate a secolului al XV-lea, beratele pentru arendarea vămii porturilor Constantinopol, Galata, Gălipoli şi a schelelor dintre Mudania şi ţinutul Aidin, precum şi regulamentul vamal al acestor localităţi, menţionează importul de cai din Ţara Românească (Eflak barghiri). Cf. N. Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris*, I, Paris, 1960, p. 114, doc. nr. 36, art. 6, şi p. 147, doc. nr. 54, art. 5.

[104] Hurmuzaki, IV/2, p. 441, doc. nr. DI, 15 martie 1630; p. 441—442, doc. nr. DII, 16 martie 1630; p. 447, doc. nr. DVIII, 30 iunie 1630.

[105] *Voyage fait par moy Pierre Lescalopier, parisien, l'an 1574 de Venise à Constantinople*, microfilm la Bibl. Centr. de Stat Buc. M.F., I, 89, fol. 45 v.

[106] Sivori, în Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 179—180.

[107] Paul de Alep, ed. Vasile Radu, p. 546.

[108] G. Reicherstorffer, în Al. Papiu-Ilarian, *Tezaur de monumente istorice*, III, p. 139, trad. în *Călători străini...*, I, p. 199.

www.dacoromanica.ro

Cît despre caii de rasă autohtonă, ei erau mai numeroşi în Moldova decît în Ţara Românească. Erau mici de talie, se mulţumeau cu puţin, fiind de o mare rezistenţă la frig şi la oboseală[109], observă Martin Literatul, agent imperial pe lîngă Despot-Vodă. Erau foarte preţuiţi în Turcia, unde se exportau în mod curent[110].

Oile se găseau în mare număr pe întregul teritoriu al Moldovei, mai ales în regiunea de munte şi în stepa dinspre mare, fiind de o mărime neobişnuită, observă Paul Beke[111] şi Marco Bandini[112]. Erau şi mai numeroase în Ţara Românească, unde păşteau pe terenuri joase şi umede.

Dar marea bogăţie a Moldovei o constituiau vitele albe, de rasă mai aleasă decît în Ţara Românească[113]. Erau robuste şi se înmulţeau în proporţie maximă, deoarece viţeii se înţărcau singuri şi nu erau niciodată tăiaţi, faptul acesta fiind socotit ca un păcat[114]. Bovinele, de culoare gris-perle, erau de o mărime fără pereche, întrecînd pe cele franceze, afirmă Philippe le Masson du Pont[115]. Rasele cele mai alese se aflau lîngă Prut, unde se găseau păşuni de iarbă subţire.

Marea abundenţă de animale relevată de dalmatinul Graziani şi de turcul Evliya Celebi[116], constituia baza economiei Moldovei, ai căror locuitori se îndeletniceau de preferinţă cu creşterea vitelor[117], care puteau fi vîndute uşor peste hotare. Unele domenii boiereşti şi mănăstireşti din Ţara Românească şi din Moldova ajung să producă animale alese, bine îngrăşate şi numeroase. Sînt ilustrative în acestă privinţă cifrele date de Paul de Alep despre cele stăpînite de un singur mare boier muntean, Preda Brîncoveanu: 12 000 de iepe de prăsilă, 200 de herghelii de cai, cîte una de sat; 4 000 de capete de boi, 1 000 de bivoli, 4 000 de porci şi 30 000 de capete de oi[118]. Iar în Moldova un singur boier avea 24 000 de oi, precizează Bandini cam în aceeaşi vreme[119].

Potrivit relaţiei lui Graziani, în fiecare an se ţineau în Moldova şapte bîlciuri pe cîmpii foarte întinse, unde venea mare mulţime de negustori şi unde localnicii aduceau „nespus de multe mii de boi". Timp de trei zile negustorii se consfătuiau, se concurau şi apoi se cartelau, rupînd preţul pe cap de vită. Iar acesta devenea cursul după care se socoteau toate vînzările. Apoi, în cîteva ceasuri, toată acea mulţime de boi era cumpărată şi îndrumată spre diferite regiuni ale ţării. Graziani trage concluzia că din acest comerţ rezulta un mare cîştig atît pentru boierii care creşteau cirezi de vite, cît şi pentru domnie, care vindea în fiecare an un mare nu-

---

109 Cf. raportul lui Martin Literatul, în Hurmuzaki, II/1, p. 464, doc. nr. CCCCXXIII, 17 februarie 1563. Rezistenţa şi puterea cailor moldoveneşti sînt relevate şi de cronicarul polon L. Goreki, *Descriptio belli Iuoniae Vouiodae Valachiae quod Anno MDLXXIIII cum Selymo II Turcorum Imperatore gessit*, în Al. Papiu-Ilarian, *op. cit.*, III, p. 213.

110 Pietro Deodato (Bakšić), ed. Gh. Vinulescu, în „Diplomatarium Italicum", IV, p. 104.

111 Paul Beke, ed. Gh. Călinescu, în „Diplomatarium Italicum", II, p. 352.

112 *Codex Bandinus*, ed. V. A. Urechia, p. 135.

113 A. M. Graziani, în E. Legrand, *op. cit.*, p. 170.

114 *Codex Bandinus*, p. 136.

115 Philippe le Masson du Pont, ed. Janicki, p. 199.

116 Evliya Celebi, *op. cit.*, V, p. 347.

117 A. M. Graziani, în E. Legrand, *op. cit.*, p. 169.

118 Bibl. Acad., arh. 638 ms. arab al lui Paul de Alep, fot. 278/I.

119 *Codex Bandinus*, ed. V. A. Urechia, p. 135.

www.dacoromanica.ro

măr de boi de pe moşiile domneşti. Veniturile domnului erau, aşadar, mult sporite de aceste iarmaroace[120].

Şi în Ţara Românească se aduceau boi, oi şi alte animale în fiecare săptămînă la tîrgurile de miercuri la Caracal, la cele de vineri la Craiova, precum şi la Tîrgovişte şi la Bucureşti, unde veneau numeroşi cumpărători din Turcia şi chiar din Constantinopol, notează Bakšić[121], căci aprovizionarea cu carne a Constantinopolului atîrna în mare parte de vitele şi de turmele de oi aduse din nordul Dunării[122].

Belşugul de vite întreţinea astfel un susţinut comerţ de export[123]. Locadello arată[124] că, în afară de boii duşi de negustorii albanezi la Zara pentru Veneţia, cele mai multe vite şi oi din Ţara Românească erau îndrumate de negustorii greci şi turci spre Constantinopol, unde se plăteau cîte 10 piaştri de cap de bou. Mai bogată în vite albe, Moldova exporta o mulţime de boi, din a căror carne se hrăneau nu numai popoarele vecine din Turcia, Ungaria şi Rusia, ci şi cele din Polonia, Italia şi Veneţia[125], ajungînd în toată Germania [126], la Strassburg şi chiar în Franţa[127], afirmă Philippe le Masson du Pont.

Condiţiile naturale de creştere a vitelor explică marea lor rezistenţă, care le îngăduia să parcurgă asemenea distanţe, iar rusticitatea lor le conferea, printre altele, şi o deosebită rezistenţă şi duritate a pielei, care devine un produs de mare valoare industrială şi militară. Ştim de la Sivori că Ţara Românească exporta la Ancona o mare cantitate de piei de bou, care se trimiteau încărcate pe asini pînă la Raguza[128], pe cînd pieile moldoveneşti aduse la Constantinopol erau exportate de turci în Franţa[129]. Ştim de asemenea de la Evliya Celebi că, din timpul domnei lui Suleiman cel Măreţ, Ţara Românească era obligată să trimită, pe

---

[120] A. M. Graziani, în E. Legrand, *op. cit.*, p. 170.

[121] P. B. Bakšić, în E. Fermendzin, *op. cit.*, p. 97, 98 şi 102.

[122] Documentele turceşti arată că în Imperiul otoman se exportau vite de povară, bivoli (*karadja sığırı*), cai, oi şi porci (Bibliothèque nationale de Paris, fond. turc anc. ms. nr. 85, fol. 236 v-237 r, 238v-239 r (microfilm; Ahmed Refik, *On altıncı asırda Istanbul hayatı* (Viaţa la Constantinopol în secolul al XVI-lea), 1553—1591, Istanbul, 1935, p. 80).

[123] Cf. raportul lui Petre Grigorović Armeanul, în Hurmuzaki, IV/1, p. 405, doc. nr. CCCXVII, 1604.

[124] *Descritione in compendio de la Provinzzia di Valachia*, în „Arhiva Societăţii şt. şi lit.", Iaşi, V, 1894, p. 114.

[125] Informaţiile date de Graziani (E. Legrand, *op. cit.*, p. 169—170) şi de Bandini (*Codex Bandinus*, p. 136) sînt confirmate de Martin Cromer (*De origine et rebus gestis Polonorum*, p. 213) care arată că „odinioară strămoşii noştri aduceau de acolo (din Moldova) oi şi boi şi chiar nu numai vecinii, ruşii şi ungurii, dar chiar şi prusienii, silezienii, cehii, nemţii, slavii, italienii şi turcii aduc în fiecare an de acolo un număr aproape nesfîrşit". Exportul de vite este confirmat atît de documentele interne (I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 279—280), cît şi de cele externe (Hurmuzaki, VIII, p. 87, doc. nr. CXVI, 14 noiembrie 1559; p. 88—89, doc. nr. CXVIII, 13 decembrie 1560).

[126] L. Gorecki (în Al. Papiu-Ilarian, *Tezaur de monumente istorice*, III, p. 213) confirmă informaţia dată de Philippe le Masson du Pont.

[127] Philippe le Masson du Pont, ed. Janicki, p. 199.

[128] Fr. Sivori, în Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 179—180.

[129] Prin 1660 se exportau 4 000 de piei de bou (*baudans mâles*) şi alte 4 000 de piei de vacă (*baudans femelles*) în Franţa (Archives Nationales Paris, Papiers de l'ancien bureau des Consulats, sous-série BIII, N. 234: Mémoires sur le commerce du Levant (1620—1684), ap. R. Mantran, *Istambul dans la seconde moitié du XVII-e siècle. Essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale*, Paris, 1962, p. 615—616, n. 1.

www.dacoromanica.ro

lîngă tribut, şi talpă de vită în valoare de 300 de pungi pentru arsenalul imperial[130].

Pe lîngă acest comerţ se preparau pentru export şi alte produse animale, ca unt, seu, pastramă de vacă şi de berbec afumată şi uscată la soare[131]. Evliya Celebi relatează că într-o singură insulă din Dunăre se tăiau anual 70 000 pînă la 80 000 de vite din a căror carne se pregătea renumita „pastramă de Chilia"[132].

În ce priveşte preţurile, avem pentru Ţara Românească evaluarea pînă la 20 de ducaţi a cailor liberi la export[133] şi indicaţia sumei de 25 de taleri impusă locuitorilor care nu puteau furniza caii ceruţi în contul tributului către hanul tătarilor, sumă pe care Petru Armeanul o socotea exagerată[134]. Pentru Moldova, François de Pavie scrie în 1585 că mulţimea de boi, cai, oi şi capre din ţinuturile răsăritene se vinde la preţuri foarte joase[135]. Graziani precizează, în schimb, că preţul oferit de negustori în iarmaroace rareori trecea de 3 galbeni de cap de vită[136]. Ca termen de comparaţie ne putem referi la David Frölich, care arată că în Transilvania în 1630 boul cel mai zdravăn se vindea cu 7—8 florini[137], pe cînd în Germania se vindea cu 50 sau 60 de taleri. Se mai ştie că Dieta Transilvaniei fixase în 1627 preţul unui bou mijlociu la 10 florini, curs rămas mai ridicat decît fluctuaţiile pieţei[138].

Preţurile mai scădeau şi în urma împrejurărilor de război. Johann Mayer, agent diplomatic al regelui Suediei, relatează că după înfrîngerea de către poloni şi germani a cazacilor şi tătarilor, care pînă atunci făcuseră pradă multă, un bou se vindea la Cameniţa cu un taler, „atît de multe vite şi provizii au lăsat în urma lor"[139].

Marea ieftinătate a oilor a impresionat pe englezul Fox, care a cumpărat în 1589 o oaie grasă cu 3 „şaini" (Šahye)[140], care echivalau cu 30 de aspri, preţ apropiat de cel de 33 de aspri plătit în 1595 de gelepii care achiziţionau 141 000 de oi pentru aprovizionarea Constantinopolului[141].

Pentru vietăţile mai mărunte cunoaştem preţul de 2 aspri pentru o găină bună şi 1 aspru pentru 20 de ouă, plătite în 1582 de negustorul

---

130 Evliya Celebi, *Seyahet name*, ed. Negib Asim, Istanbul, 1314/15 H. (1896—1897), VI, p. 479.

131 Samuel Twardowski, la P. P. Panaitescu, *Călători poloni în ţările române*, Bucureşti, 1930, p. 17.

132 Evliya Celebi, *op. cit.*, V, p. 106. Pastrama se fabrica şi la Constantinopol din carnea boilor românești (*ibidem*, I, p. 562).

133 P. Lescalopier, *Voyage*, fol. 45 v. cf. şi P. Cernovodeanu, *Ceva despre cursul monedelor în Ţara Românească şi imperiul turcesc la 1574*, în „Studii şi cercetări de numismatică", III, 1960, p. 517 şi 518.

134 Hurmuzaki, IV/1, p. 405, doc. nr. CCCXLVII, 1604.

135 N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 36. În 1563 preţul unui bou era de 100 de aspri (*Doc. priv. ist. Rom., B. veacul XVI*, vol. III, p. 75).

136 Graziani, în E. Legrand, *op. cit.*, p. 170.

137 D. Frölich, *op. cit.*, p. 366.

138 *Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae*, VIII, p. 472; D. Frölich, *op. cit.*

139 Johann Mayer, ed. Gh. Constantin, în „Balcania", III, 1940, p. 366.

140 *Mr. Harrie Cavendish his Journey...*, ed. Wood, p. 19. Šahye (šāhī, šāhin) era o monedă subdivizionară de argint de origine persană; cf. O. Iliescu, *Une monnaie orientale peu connue signalée en Valachie vers 1600*, în „Studia et Acta orientalia", III, 1960, p. 199.

141 Vezi socoteala pentru goştină a oilor din Moldova, în Hurmuzaki, XI, p.221—230, doc. nr. CCCCLIV.

www.dacoromanica.ro

englez Newberie în Moldova de Jos [142]. Călugărul Mancinelli, trecînd din Dobrogea spre Moldova cam în aceeaşi epocă, plăteşte tot 2 aspri găina [143]. Iar agentul comercial Tommaso Alberti, venit în 1612 cu mărfuri la Galaţi, în lipsa oricăror alte vietăţi, deoarece ţara fusese prădată de tătari, găseşte o mulţime de iepuri la preţul de 5 bani bucata [144].

În pofida acestor preţuri foarte joase, volumul exportului era totuşi important, datorită numărului mare de produse desfăcute peste hotare.

După autorul anonim al *Descrierii Moldovei* din 1587, venitul domniei provenit din vama mărfurilor se ridica la 80 000 de taleri pe an [145]. Indicaţia este valabilă îndeosebi pentru volumul exportului, dată fiind bogăţia în numerar străin aflată în ţară, care corespunde unei balanţe comerciale larg excedentare. Dacă apreciem proporţia exportului faţă de import de numai 5 la 3, la o încasare de 50 000 de taleri ar corespunde, potrivit tarifului vamal de 3% *ad valorem* fixat la 27 august 1588 de Petru Şchiopul [146], un volum total de export de peste 1 650 000 de taleri. În acest comerţ, cea mai largă parte revine, fără îndoială, producţiei animale de care se leagă şi activitatea harnicelor albine.

Albinăritul. Alături de creşterea animalelor mari, albinăritul era o ramură însemnată a vieţii economice, întrucît mierea înlocuia în veacurile XV—XVII zahărul, iar ceara constituia principalul material de iluminat.

Baza naturală pentru o bogată producţie de miere şi de ceară o constituiau în Ţara Românească cîmpiile şi livezile, iar în Moldova „dealurile şi văile nespus de frumoase, acoperite cu flori de toate felurile" [147], descrise de Al. Komulović. Paul Beke este şi el încîntat de frumuseţea aşezărilor şi pajiştilor smălţuite cu flori, care produc nectar atît de îmbelşugat, încît în unele locuri „roua dimineţii este dulce la gust camiere a" [148].

Stupăritul se practica în modul cel mai primitiv. Albinele se ţineau în trunchiuri de copaci, în stupi şi în prisăci, înconjurate cu trunchiuri tăiate. Al. Komulović precizează că la recoltarea mierii se omorau albinele, stupii fiind distruşi în proporţia de 7 la 1 [149], corespunzător aceluiaşi procent de înmulţire indicat de Bandini [150], şi arată că s-ar scoate cantităţi comparativ mult mai mari dacă s-ar folosi o metodă mai raţională.

În ciuda acestui sistem primitiv, se ştie că încă din secolul al XIV-lea Ţara Românească şi Moldova furnizau ceară pentru Europa centrală prin intermediul sibienilor şi al braşovenilor, care, după ce o achiziţionau, o prelucrau, curăţind-o şi turnînd-o în forme din piatră spre a o vinde în

---

142 John Newberie, în S. Purchas, *Hakluytus Posthumus or Purchas His Pilgrims*, Glasgow, 1905, p. 478.

143 *Vita del padre Giulio Mancinelli*, în Hurmuzaki, XI, p. 116.

144 *Viaggio a Constantinopoli di Tommaso Alberti (1609—1631)*, în N. Iorga, *Călători, ambasadori şi misionari în ţările noastre şi asupra ţărilor noastre*, extras din Buletinul Societăţii geografice române", XIX, 1898, p. 59.

145 *Descrierea anonimă a Moldovei*, ed. I. C. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului*, Bucureşti, 1914, p. 45, doc. din 27 august 1588.

146 Cf. privilegiul comercial acordat Angliei, în Hurmuzaki, III/1, p. 108.

147 Al. Komulović, în „Starine", XIV, 1882, p. 95; R. Bargrave, în Fr. Babinger, *op. cit.*, p. 160.

148 Paul Beke, ed. Gh. Călinescu, în „Diplomatarium Italicum", II, p. 353.

149 Al. Komulović, *op. cit.*

150 *Codex Bandinus*, ed. V. [illegible]

www.dacoromanica.ro

Ungaria şi chiar la Viena[151]. În secolul al XVI-lea, Franco Sivori arată că ceara se trimitea în poveri pe drumurile de uscat ale Peninsulei Balcanice pînă la Raguza sau pe Dunăre şi Marea Neagră pînă la Constanţa şi Varna, unde era transbordată în vase mari cu destinaţia Constantinopol şi Ancona[152].

Bogăţia în miere şi ceară a Ţării Româneşti este relevată la sfîrşitul veacului al XVI-lea de secretarul principelui Sigismund Báthory, veneţianul Giorgio Tomasi[153], de comisarii imperiali Ştefan Szuhay şi Nicolae Istvanffy[154], iar în secolul al XVII-lea de Paul Strassburg, care constată în 1622 că „albinele dau mierea de la sine", ceea ce indică stadiul primitiv al stupăritului[155]. Atît Bakšić[156], cît şi Locadello stăruie asupra belşugului uimitor de miere. Acesta din urmă afirmă chiar că „albinăritul este şi venitul cel mai sigur al ţării"[157], datorită, desigur, practicării sale în regiunile de păduri şi de livezi mai apărate de invaziile pustiitoare ale tătarilor. Bogăţia în ceară şi miere a Ţării Româneşti mai este relevată în 1675 de călătorul francez De la Croix[158] şi în 1688 de generalul imperial Frederico Veterani[159].

Mierea recoltată în Moldova împreună cu ceara se trimitea peste hotare. După aprecierea exagerată a lui Komulović, se obţineau venituri pînă la 2 000 000 în monedă de aur pe an[160].

Mierea din Ţara Românească se vindea la Constantinopol cu un piastru vadra[161], scria Paul de Alep, iar cea mai mare parte din ceară la Veneţia. Întocmind tabloul de venituri al ţării, Locadello arată că dijma din stupii de miere produce 70 000 de taleri, iar darea fixă a mierii ce se dădea anual pentru sultan în septembrie producea 130 000 de taleri. Împreună cu venitul din vămi în valoare de 60 000 de taleri, aceste încasări acopereau şi chiar depăşeau totalul cheltuielilor anuale de 220 000 de taleri făcute de Ţara Românească la Poartă şi reprezentau cea mai importantă pondere din bugetul de încasări directe, care totaliza 470 000 de taleri[162].

Munca harnicelor albine era astfel în stare să satisfacă aproape în întregime lăcomia sultanului şi a marilor dregători ai Porţii.

Livezi şi poame. O însemnată bogăţie a satelor din regiunea dealurilor o constituiau livezile de pomi roditori.

---

[151] Hurmuzaki, I/2, p. 211, doc. nr. CLVI, şi p. 218, doc. nr. CLXVI.

[152] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 180.

[153] Giorgio Tomasi, *op. cit.*, p. 74.

[154] Hurmuzaki, XII, p. 362, doc. nr. DL, 11 iunie 1698.

[155] Paul Strassburg, ed. T. Cipariu, în „Arhiva pentru filologie şi istorie", 1867, p. 16.

[156] Cf. E. Fermendzin, *op. cit.*, p. 95.

[157] Locadello, *Descritione in compendio de la Valachia*, în „Arhiva Societăţii şt. şi lit.", Iaşi, V, 1894, p. 114.

[158] De la Croix, *De la Valachie et de la Moldavie*, în N. Iorga, *Acte şi fragmente*, II, p. 735.

[159] Fr. Veterani, *Relazione della Valachia*, ed. G. Coatu, în „Convorbiri literare", LXXIV, 1941, nr. 4, p. 473.

[160] Al. Komulović, în „Starine", XIV, 1882, p. 95.

[161] Bibl. Acad., arh. 638, fot. ms. arab 278/I. Pentru cumpărăturile oficiale de miere din Ţara Românească, cf. Bibliothèque Nationale de Paris, fond. turc suppl. 120 şi Direcţia arhivelor turceşti din Istanbul, *Ibnülemin tasnifi* (Catalogul lui Ibnülemin), Hariciye (Afaceri străine), doc. nr. 308 din 1103 H. (1691—1692), iar pentru cumpărăturile de ceară românească, *Mühimme Defterleri* (Registrele afacerilor importante sau hotărîrile divanului), nr. 85, p. 73, doc. nr. 150 din 1040 H. (1630), ap. R. Mantran, *op. cit.*, p. 203, 641 şi 652.

[162] B. Locadello, *op. cit.*, în „Arhiva Societăţii şt. şi lit.", Iaşi, V, 1894, p. 114 şi 116.

www.dacoromanica.ro

Călătorii străini menţionează bogăţia de fructe din ţările noastre. În Moldova, pe dealurile ei roditoare, era mare belşug de poame, arată o descriere redactată prin 1528 probabil de sasul G. Reicherstorffer[163]. În 1593 Al. Komulović laudă mult mulţimea poamelor din Ţara Românească, şi îndeosebi cireşile mari şi gustoase[164]. Mulţimea şi ieftinătatea fructelor mai sînt semnalate în 1596 de Pastis de Candia[165] şi în 1598 de comisarii imperiali Ştefan Szuhay şi Nicolae Istvanffy[166]. În veacul următor, Bakšić, descriind livezile de pomi din vecinătatea munţilor Moldovei, se minunează de cantitatea fructelor ce produc, îndeosebi pere şi prune. În multe locuri se găsesc adevărate păduri şi crînguri de pomi roditori, „pe care nu-i păzeşte nimeni". Oraşele Tîrgovişte şi Cîmpulung se află în regiunile cele mai bogate în fructe[167]. Pînă şi bogăţia de harbuzi care „sting setea" de lîngă rîul Teleajen şi „harbuzii aurii" de pe lîngă Giurgiu sînt semnalaţi cu admiraţie de Samuel Twardowski în 1622[168]. De asemenea în Moldova Paul Beke[169] şi Marco Bandini sînt încîntaţi de belşugul de fructe — pere, mere, cireşi, prune, nuci — provenite din livezile de pe valea Bîrladului şi a Trotuşului, de la Bacău şi de la Baia[170]. Paul de Alep descrie livezile din jurul Iaşului, unde prunii zişi „inimă de porumbel" sînt atît de mulţi, încît seamănă cu o mare care se revarsă, de culori şi soiuri variate, albi, galbeni, roşii, ruginii, toţi deosebit de gustoşi. Cireşi sînt atît de mulţi, încît par ca nişte păduri. Sîntşi soiuri minunate de pere. În grădina lui Vasile Lupu a văzut duzi cu fructe dulci şi mulţi caişi[171], iar în livada mitropolitului Varlaam, pe lîngă aceiaşi pruni „inimă de porumbel", a mai văzut meri, peri, gutui şi cireşi[172].

Belşugul de fructe se mai vădeşte şi la sărbătorile mari, unde, potrivit datinilor ţării, se aduceau tăvi cu fructe proaspete: mere, pere, cireşe, piersici, prune, struguri, după anotimp[173]. Şi Bakšić notează bogăţia ţării în poame, ca mere, piersici, nuci etc. şi îndeosebi marele belşug de „prune tîrzii", probabil brumării, care se găsesc pretutindeni, dar mai ales în părţile dinspre munte. Ca centre pomicole importante menţionează Suceava, Cotnari, apoi pe valea Siretului Săbăoani şi mai ales Bacăul, neîntrecut în fructe de calitate aleasă, „poame vrednice de a fi servite pe masa oricărui om de seamă"[174]. Spre sfîrşitul veacului al XVII-lea, Philippe le Masson du Pont laudă şi el livezile cu poame minunate din

---

[163] *Descrierea anonimă a Moldovei*, ed. I. Bogdan, în „Arhiva Soc. şt. şi lit.", Iaşi, IX, 1898, p. 118, trad. în *Călători străini...*, I, p. 192. Textul relaţiei anonime a fost analizat de I. Totoiu, *Cu privire la cea mai veche descriere a Moldovei*, în „Studii", XII, 1959, nr. 3, p. 123—133 şi M. Holban, *În jurul chorografiilor lui Reicherstorffer*, în „Studii", XVIII, 1965, nr. 1, p. 147—150.

[164] Al. Komulović, în „Starine", XIV, 1882, p. 95.

[165] Pastis de Candia, *Informazione della Valachia*, în Hurmuzaki, VIII, p. 403, doc. nr. DLXXXV, 1622.

[166] St. Szuhay şi N. Istvanffy, în Hurmuzaki, XII, p. 362, doc. nr. DL, 11 iunie 1598.

[167] E. Fermendzin, *op. cit.*, p. 95, 99 şi 102.

[168] S. Twardowski, în P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 19—20.

[169] P. Beke, ed. Gh. Călinescu, în „Diplomatarium Italicum", II, p. 252.

[170] *Codex Bandinus*, ed. V. A. Urechia, p. 26, 30, 37 şi 69.

[171] Paul de Alep, ed. V. Radu, p. 500.

[172] *Ibidem*, p. 552.

[173] *Ibidem*, p. 508 şi 510.

[174] Pietro Deodato (Bakšić), ed. Gh. Vinulescu, în „Diplomatarium Italicum", IV, p. 120.

www.dacoromanica.ro

nordul Moldovei [175]. În schimb, misionarul Paolo Bonnici din Malta, care călătoreşte în 1625 de la Piatra la Trotuş numai prin păduri de frica tătarilor care năvăliseră în Moldova, se plînge că a mîncat pe drum numai mere pădureţe [176].

Fructele uscate se foloseau iarna sub numele de poame. Din mere se mai făcea şi cidru [177], pe care-l beau călugării, arată Paul de Alep.

Legume. Mai puţin răspîndită în ţările noastre a fost cultura legumelor, întrucît cerea o tehnică specială a răsadurilor şi a roţii cu apă, cu canaluri pentru udatul plantelor. Printre cele mai vechi legume era varza, pomenită la sfîrşitul veacului al XIV-lea de Peter von Retz [178], şi bobul, menţionat de Wavrin în 1445 [179]. La mijlocul veacului al XVII-lea, Bandini arată că se mai cultivau — în afară de varză, din care se dădea dijmă [180], potrivit unei practici din vremea lui Ştefan cel Mare [181] — ceapă, usturoi, praz [182], deosebit de dulce la gust, afirmă Paul de Alep [183], apoi sfeclă, hrean, ridichi, castraveţi şi pătrunjel [184]. Iarna, unele zarzavaturi, îndeosebi ceapa şi pătrunjelul, se păstrau în pivniţe în locuri anumite. Printre legumele care alcătuiau hrana călugărilor, Paul de Alep menţionează fasolea [185] şi mazărea, dar precizează că aceasta din urmă nu se cultiva în ţară, ci se aducea din Turcia europeană, fiind plătită cu un sfert de piastru ocaua [186].

Din datele transmise de Paul de Alep şi Bandini rezultă că în veacul al XVII-lea se produsese atît în Ţara Românească, cît şi în Moldova o lărgire a îndeletnicirii grădinăritului, probabil în urma legăturilor cu Peninsula Balcanică, unde cultivarea zarzavaturilor a continuat sub turci vechea tradiţie din vremea Imperiului bizantin.

Via şi vinurile. În Ţara Românească şi Moldova cultura viilor este legată de o veche tradiţie autohtonă dacică, continuată în evul mediu.

Descriind Ţara Românească la sfîrşitul veacului al XVI-lea, Franco Sivori arată că are multe dealuri bogate în vii [187]. Bakšić indică repartiţia lor pe teritoriu, şi anume puţine în regiunea Craiovei, în foarte mare număr la Piteşti şi multe la Tîrgovişte [188]. Acestea din urmă sînt socotite de solul ardelean Tomas Borsos ca „foarte frumoase" [189]. În afară de viile

---

[175] Philippe le Masson du Pont, ed. Janicki, p. 178.

[176] Paolo Bonnici, ed. Gh. Călinescu, în „Diplomatarium Italicum", II, p. 333.

[177] Paul de Alep, ed. V. Radu, p. 447.

[178] Peter von Retz (*Die historischen Volkslieder der Deutschen vom 13. bis 16. Jahrhundert*, ed. R. von Liliencron, I, Leipzig, 1865, p. 186, trad. în *Călători străini...*, I, p. 35) arată că ungurii care au trecut prin Ţara Românească după înfrîngerea de la Nicopole (1396) mîncau varză de prin grădini, iar ceilalţi cruciaţi îşi potoleau foamea cu măcriş.

[179] Wavrin, ed. Dupont, II, p. 118; ed. N. Iorga, p. 63, trad. în *Călători străini...*, I, p. 96.

[180] Niccolo Barsi, ed. C. C. Giurescu, în „Mélanges de l'école roumaine en France", I, 1925, p. 307.

[181] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, I, p. 10—11.

[182] *Codex Bandinus*, ed. V. A. Urechia, p. 135.

[183] Paul de Alep, ed. V. Radu, p. 448.

[184] *Codex Bandinus, loc. cit.*

[185] Paul de Alep, *ed. cit.*, p. 447.

[186] *Ibidem.*

[187] Fr. Sivori, în Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 176.

[188] P. B. Bakšić, în E. Fermendzin, *op. cit.*, p. 95, 97 şi 102.

[189] *Vita vel potius peregrination totius vitae Thomae Borsos de Maros Székely Vásárhely*, în „Erdélyország Története Tár", ed. Nagy A. şi Kovács Ist., II, p. 235.

www.dacoromanica.ro

acestea [190], Paul de Alep semnelează şi pe acelea de lîngă mănăstirea Cozia [191], probabil podgoria Drăgăşanilor. Belşugul de vinuri al Ţării Româneşti este confirmat de Sivori [192], Giorgio Tomasi [193], Ştefan Szuhay şi Nicolae Istvanffy [194].

Dealurile Moldovei erau bogate în vii, observa Charles de Joppecourt în 1616 [195], iar cultivarea lor nu cerea multă muncă. Potrivit informaţiilor transmise de Bandini, moldovenii se mulţumeau să-şi sape viile o dată pe an, iar în anul al treilea şi al patrulea de la plantare legau viţa pe araci [196]. În luna mai aceasta ajungea de înălţimea unui om, arată Mayer, care a vizitat Cotnarii la 25 mai 1651 [197]. În pofida acestui sistem primitiv, Moldova producea foarte mult vin, scrie Paul Beke [198].

Podgoriile din regiunile Galaţi şi Huşi unde erau şi vii domneşti, Bacău, Iaşi şi Cotnari sînt descrise de Bakšić [199], iar Bandini se ocupă mai mult de vinul ce se producea la Vaslui, de vinul alb de lîngă Bîrlad şi de cele de la Fărăoani şi Trebiş [200].

Sub raportul calităţii, Matei Muriano scrie că vinurile moldoveneşti erau de felul celor din Friul şi se recoltau în august şi septembrie [201].

Dar principala atenţie a călătorilor se îndreaptă asupra Cotnarilor, în jurul căruia viile se întindeau pe vremea venirii lui Mayer pe o rază de o jumătate de milă [202], îndeletnicirea locuitorilor întemeindu-se numai pe producţia de vin. Bakšić laudă Cotnarii, unde foarte multe vii aparţineau domnului şi boierilor şi dădeau „cele mai bune vinuri din toată ţara" [203]. Vizitînd Cotnarii la 8 octombrie 1641, Bakšić relatează că în vremea recoltei „toată ţara se adună aici, fie pentru cules, fie pentru a cumpăra vin" [204], socotit aproape tot atît de bun ca vinul unguresc de către Bandini, care se referă, probabil, la vinul de Tokay. Vinul de Cotnari, renumit peste hotare, a servit şi la apărarea oraşului în timpul năvălirii tătarilor şi cazacilor, căci, spune Mayer, „oraşul a rămas nevătămat, răscumpărîndu-se cu o sumă de bani şi mai ales cu cîteva butoaie de vin" [205].

După Cotnari, Bandini aşază vinurile de Fărăoani şi Trebiş [206]. Bakšić nu apreciază podgoria Iaşului, socotind că nu dă vinuri prea bune, locul fiind înalt şi expus frigului, şi găseşte celelalte vinuri „cam acrişoare"

---

[190] Bibl. Acad., arh. 638, fot. mss. arab 264/II.
[191] *Ibidem*, fot. 270/I.
[192] Fr. Sivori, în Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 176.
[193] G. Tomasi, *op. cit.*, p. 74.
[194] Şt. Szuhay şi N. Istvanffy, în Hurmuzaki, XII, p. 362, doc. nr. DL, 11 iunie 1598.
[195] Ch. de Joppecourt, în Al. Papiu-Ilarian, *Tezaur de monumente istorice*, II, p. 16.
[196] *Codex Bandinus*, ed. V. A. Urechia, p. 135.
[197] Johann Mayer, ed. Gh. Constantin, în „Balcania", II, 1939—1940, p. 375.
[198] P. Beke, ed. Gh. Călinescu, în „Diplomatarium Italicum", II, p. 352.
[199] Pietro Deodato (Bakšić), ed. Gh. Vinulescu, *ibidem*, IV, p. 106, 109 şi 110.
[200] *Codex Bandinus*, ed. V. A. Urechia, p. 26, 27 şi 135.
[201] Matteo Muriano, în Hurmuzaki, VIII, p. 37, doc. nr. XLV, trad. în *Călători străini...*, I, p. 149.
[202] Johann Mayer, ed. Gh. Constantin, în „Balcania", II, p. 375.
[203] Pietro Deodato (Bakšić), ed. Gh. Vinulescu, în „Diplomatarium Italicum", IV, p. 114.
[204] *Ibidem*.
[205] Johann Mayer, *op. cit.*
[206] *Codex Bandinus*, ed. V. A. Urechia, p. 135.

www.dacoromanica.ro

la gust [207]. Mai puţin cunoscător, Paul Beke socoteşte că tot vinul produs în Moldova este de bună calitate [208]. Numai Paul de Alep, care lăudase atît de mult vinurile din Ţara Românească, nu pomeneşte de cele din Moldova decît pentru a semnala nenumărata mulţime a băutorilor de vin, pe care îi mustră că nu se pot abţine nici în timpul postului mare, „căci în această ţară nimeni nu bea apă, afară doar de cîţiva" [209].

În ce priveşte vinificaţia, Sivori afirmă că în Ţara Românească ea se făcea prost, astfel că vinurile, de mare preţ la origine, se transformă în oţet după trecere de un an [210]. Deşi arată că viile din jurul Piteştilor dau vinurile cele mai bune, părere împărtăşită şi de Toma Borsos [211], Bakšić apreciază că Ţara Românească nu produce vin tare, fiind expusă frigului [212]. În schimb, Al. Komulović susţine că vinurile muntene sînt mai bune şi mai variate decît cele din Transilvania [213]. Vinul muntenesc este apreciat şi de Paul Strassburg [214], iar Paul de Alep are cuvinte de laudă pentru „vinul bun şi dulce" de la Piteşti, care „are mare renume şi este cel mai bun vin din Ţara Românească". Apreciază şi „vinul minunat, de o bunătate deosebită şi cu o culoare aprinsă" pe care îl găseşte la Cozia [215]. Dar, deşi ţara produce din belşug un vin „nu prea tare", se aduceau şi vinuri străine, căci aici „vinul se bea cu plăcere" [216], observă Locadello.

Dar, spre deosebire de Ţara Românească ce nu este exportatoare, producţia de vinuri a Moldovei este atît de bogată, încît îndestulează nu numai ţara, ci se mai trimite în Polonia şi în alte ţări vecine, arată Joppecourt [217]. S-ar putea să fi existat ca în Ţara Românească şi un oarecare import de vinuri de preţ, căci Samuel Twardowski relatează că solia ducelui de Zbaraz a fost ospătată în 1622 la masa lui Ştefan al II-lea Tomşa cu vin de Tokay [218]. Se ştie însă că viţa originară a Cotnarilor a fost adusă prin Bistriţa de la Tokay, ceea ce ar putea fi o explicaţie locală pentru „vinul de preţ" băut de poloni.

Din cauza belşugului de vinuri, preţurile erau foarte mici. Sivori ne informează că un vas de 4 vedre se cumpăra cu 3 sau 4 scuzi [219] în Ţara Românească spre sfîrşitul veacului al XVI-lea. În schimb, pe la jumătatea veacului al XVII-lea, Bakšić, veşnic nemulţumit în materie de vinuri, le găseşte scumpe în Moldova, deoarece negustorii „vin tocmai din Polonia" ca să le cumpere, „iar producţia este limitată la cîteva pod-

---

[207] Pietro Deodato (Bakšić), *op. cit.*

[208] P. Beke, ed. Gh. Călinescu, în „Diplomatarium Italicum", II, p. 353.

[209] Bibl. Acad., arh. 638, fot. mss. arab 501/1.

[210] Fr. Sivori, în Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 176.

[211] T. Borsos, ed. A. Nagy şi Şt. Kovács, p. 235.

[212] P. B. Bakšić, în E. Fermendzin, *op. cit.*, p. 95.

[213] Al. Komulović, în „Starine", XIV p. 95. În afară de vinurile de la Alba-Iulia, Deva, Aiud, Biertan şi Mediaş, pe care le socotea alese, Hiltebrandt considera pe celelalte calcaroase şi nesănătoase. Fr. Babinger, *Conrad Iacob Hiltebrandts dreifache schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopol (1655—1658)*, Leiden, 1937, p. 34.

[214] P. Strassburg, ed. T. Cipariu, în „Arhiva pentru filologie şi istorie", 1867, p. 14.

[215] Bibl. Acad. arh. 638, fot. ms. arab 261/II, 270/II.

[216] *Descritione in compendio de la Provinzzia di Valachia*, în „Arhiva Soc. şt. şi lit.", Iaşi, V, 1894, p. 114.

[217] Cf. Al. Papiu-Ilarian, *Tezaur de monumente istorice*, II, p. 16.

[218] Cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 17.

[219] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 176.

www.dacoromanica.ro

gorii'' [220]. Probabil că se referea la vinurile cele mai alese, cele de Cotnari. Numai astfel s-ar putea concilia afirmaţia sa cu informaţiile date cam în aceeaşi vreme de Bandini, care arată că sudul Moldovei produce atîta vin, încît în perioada culesului o vadră se vinde cu 4 bani, iar în timpul iernii cu 6 sau 7 bani [221]. Dar, în ciuda acestor preţuri reduse, importanţa comerţului cu vin trebuie să fi fost însemnată, întrucît darea asupra vinului se percepea în bani, întocmai ca darea pe stupi, şi nu în natură ca alte dări.

★

Relaţiile călătorilor străini din secolele XV—XVII cuprind date economice despre Ţara Românească şi Moldova referitoare îndeosebi la economia agrară considerată în sensul cel mai larg. Înfăţişează atît priviri de ordin general asupra diferitelor activităţi economice, indicaţii despre ponderea relativă a unor ramuri de producţie agricolă de-a lungul acestor veacuri, cît şi unele amănunte preţioase despre cultura cerealelor, viticultură, pomicultură, creşterea vitelor, care confirmă şi completează informaţiile cuprinse în documentele interne.

Ştirile transmise de călători reflectă punctul de vedere al unor observatori străini care privesc aspectele economice din ţările noastre după concepţii şi practici politico-sociale determinate de stadiul dezvoltării forţelor de producţie ale orînduirii feudale ce domina în ţările lor de baştină. Aşa se explică unele subaprecieri care trădează la călătorii proveniţi din Europa occidentală lipsă de înţelegere pentru aspectele economice din ţările noastre, judecate prin prisma altei optici social-economice. În schimb, călătorii originari din sud-estul Europei, întîlnind în ţările noastre forme de viaţă economică în care creşterea vitelor se îmbină cu agricultura propriu-zisă, ca în Bulgaria şi Serbia, le privesc cu mai multă înţelegere.

Alte relaţii dezvăluie la autorii lor anumite interese şi scopuri cu privire la regiunile noastre, care le apar ca obiective însemnate pentru stăpînire şi exploatare. Îndeosebi în veacurile XV—XVII, aşezarea favorabilă a ţărilor române, bogăţia lor în vite şi cai, precum şi posibilitatea de a produce cereale, au determinat pe unii autori să le considere ca baze strategice, militare şi economice pe primul ordin în competiţia dintre imperiali, sprijiniţi de papalitate, şi turci pentru stăpînirea Dunării de mijloc. De aici interesul arătat de slujitorii habsburgi Szuhay şi Istvanffy, de agenţii papali, ca Bakšić, Bandini şi Beke, de străinii aflaţi în slujba principilor Transilvaniei, ca Tomasi, pentru produsele ţărilor noastre, deosebit de importante în aprovizionarea armatelor creştine care luptau împotriva turcilor la sfîrşitul veacurilor XVI — XVII. Alţi călători, negustori de profesie, ca Tommaso Alberti şi Bartolomeo Locadello, se ocupă de economia agricolă română în vederea unor operaţii comerciale, în care produsele româneşti — vite, cai, miere, ceară — joacă un rol de prim plan ca articole de export. Mai sînt, în sfîrşit, unii călători, ca Rei-

[220] Pietro Deodato (Bakšić), ed. Vinulescu, în „Diplomatarium Italicum", IV, p. 110—111.

[221] *Codex Bandinus*, p. 135.

www.dacoromanica.ro

cherstorffer, care urmăresc să redea descrieri geografico-economice sau să aştearnă pe hîrtie amintiri de călătorie, ca Paul de Alep şi Evliya Celebi.

Rezultat al unor informaţii şi aprecieri deseori subiective, aceste date culese în scopuri atît de diferite nu pot constitui întotdeauna o informaţie de sine stătătoare. Ele reclamă confruntarea critică cu documente oficiale contemporane şi cu alte izvoare narative externe. Dar ele le întregesc şi le înnoiesc, îmbrăcînd scheletul rigid al documentelor în haina vie a realităţii concrete. Cu rezerva acestei verificări şi confruntări, socotim că informaţiile cuprinse în relatările străinilor care au străbătut ţările noastre constituie o însemnată bază de documentare pentru cercetarea istoriei economice româneşti, avînd în unele cazuri chiar valoarea unor izvoare unice.

www.dacoromanica.ro

DATE NOI DESPRE DOCUMENTELE ROMÂNO-SLAVE PĂSTRATE ÎN BIBLIOTECA NAȚIONALĂ DIN SOFIA

DE

VITALIE STĂNICĂ

În timpul unei călătorii de documentare în R. P. Bulgaria, în anul 1965, am avut prilejul de a cerceta la Biblioteca Națională „Kiril și Metodiu" din Sofia [1], printre altele, colecția de documente româno-slave, care se află acolo.

Dintre acestea, două documente fiind necunoscute colecției „Documente privind istoria României", le publicăm mai jos, iar alte trei, cu toate că au fost publicate, le alăturăm și pe ele. Dintre acestea din urmă, nr. 1 a fost publicat de Paul Mihailovici [2] în traducere, cu dată greșită și unele inexactități de traducere, iar nr. 5 cu lipsuri în traducerea românească și fără textul slav [3]. Ultimul dintre documentele editate deja, fiind publicat după o fotocopie, are lipsuri din text, pe care le întregim cu această ocazie (nr. 3).

Cercetînd documentele româno-slave aflate la Sofia, în original, și nu după fotocopii, apare necesitatea unor comentarii cu privire la alte hrisoave editate de slavistul Tr. Ionescu-Nișcov [4].

Astfel, sub nr. 4 se publică 6 fragmente de acte, numerotîndu-se cu litere, de la „a" la „e" (cel de-al cincilea fragment căpătînd aceeași siglă cu precedentul—„d"), privind ocine în satele Călugăreni, Mihăești și Fundul lui Stan. Fragmentele „a" și „c" sînt scrise pe aceeași hîrtie, unul pe recto, altul pe verso. Fragmentele „d [1]" (al cincilea în publicația lui Tr. Ionescu-Nișcov) și „e" par a fi scrise de aceeași mînă, iar fragmentul „d" se găsește pe verso-ul fragmentului „b". Fragmentul „a", scris pe hîrtie de-a latul ei (19,5 cm × 31,5 cm), nu prezintă nici un indiciu de

[1] Ținem să mulțumim și pe această cale conducerii Bibliotecii Naționale din Sofia, și în primul rînd șefului sectorului de manuscrise, Manio Stoianov, pentru amabilitatea de a ne fi pus la dispoziție tot materialul care ne-a interesat.

[2] Paul Mihailovici, *Mărturii românești din Bulgaria și Grecia (1468—1866)*, Chișinău, 1933, 111 p.; la p. 6—9.

[3] *Ibidem*, p. 18—21.

[4] Tr. Ionescu-Nișcov, *Documente slavo-române în Biblioteca Națională din Sofia*, în „Romanoslavica", nr. 8/1963, p. 425—441.

„STUDII", tomul 21, nr. 5, p. 865—880, 1968.

www.dacoromanica.ro

autentificare, aşadar este, probabil, o copie contemporană sau ciorna pergamentului ce se va fi scris mai tîrziu.

Toate acestea (scrierea pe ambele părţi ale unei coli de hîrtie, în latul său, apoi lipsa unor semne de autentificare) ne indică faptul că aceste fragmente provin din copiile documentelor pentru acele sate, constituind cîndva arhiva beneficiarului lor, Stan, de la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui de-al XVII-lea.

Documentul din 8 iulie 1602 (despre care se dau indicaţii sub nr. 5)[5] prezintă interes întrucît văleatul nu se scrie complet, ci numai primele două cifre, grămăticul lăsînd loc pentru încă două cifre, fapt ce se vede din poziţia punctelor care încadrează cifra. În loc de 7 110, în text apare numai 7100, scriitorul actului, din motive necunoscute, a lăsat loc liber încă pentru două cifre, deşi nu era nevoie să lase loc, eventual, decît pentru o singură cifră (10).

Din conţinutul documentelor ce le publicăm, remarcăm faptul că în documentul din 1595 apare în fruntea divanului domnesc Mitrea cu menţiunea de fost mare ban, pînă acum necunoscîndu-se acest boier cu dregătoria sus-amintită[6].

În ce priveşte metoda de publicare a textului slav, nu întregim prescurtările tacit, coborîrea literelor suprascrise în rînd o indicăm prin punerea lor între paranteze rotunde, ceea ce este util şi pentru filologi.

1

⟨1573⟩ februarie ...

Ioan voievod, domn al Moldovei, întăreşte urmaşilor lui Mihăilaş satul Cîndeşti pe Siret.

† Мл(с)тїю бжїю Їѡ воево(да) снъ Стефана воево(да) г(с)п(д)ръ земли Мѡ(л)да(в)ском (ѡ)(ж) прїидошѧ прѣ(д) нами и прѣ(д) оусими нашими мо(л)//да(в)скими болѣри Катирина и се(с)три ею Анна и Мъръїнка до(ч)ки Сима Минѣчила(ш) и ти(ж) слѹга на(ш) Бо(л)до(р) и се(с)тра є(г) Ма(г)да дѣти Дра//гоше Минѣчила(ш) и ти(ж) Щтефа(н) и братаничивє є(г) Лѧпоу(л) и Їѡнашко дѣти Мътїіа(ш) спата(р) и братїіа є(г) Їѡ(н) и Гаври(л) и се(с)тра н(Х) Гафа дѣ(тї) Тоа//дєра Хѣрцѧ оуси ѕнѧкове Ка(с)ко Минѣчила(ш) прѣ(д)оуночатоке пана Минѣчила(ш) оумл҃или на(с) и просили собѣ ѡ (т) на(с) привилїи на н(Х) правою//ѡ(т)нинѧ и дѣ(д)нинѧ на село на Кѣндєщи что на Сн҃рѣти нє привилїи за дананїє что има(л) прѣ(д)дѣ(д) н(Х) на <н(м)> Минѣчила(ш) ѡ(т) прѣ(д)дѣда нашего // Алеѯа(н)дра воево(дї) и потвръж(д)енїє ти(ж) ѡ(т) стара(г) Алеѯа(н)дра воево(дї) мы и съ нашими болѣри искаѣо(м) и wбрѣтоѣо(м) съ нашими дшами// а(ж) є(ст) и(м) правда ѡ(т)нина и дѣ(д)нина и дадоѣо(м) им и оутвръдиѣо(м)

[5] În publicaţia lui Tr. Ionescu-Nişcov, ibid m, p. 436.

[6] Vezi lista banilor la Şt. Ştefănescu, *Bănia în Ţara Românească*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1965, p. 230—232.

www.dacoromanica.ro

и(м) сим наши(м) знаменито(м) ли(с)то(м) како да є(ст) и(м) и w(т) на(с) оу҃ри(к) и w(т)ни//нѫ и дѣ(д)нинѫ и съ въсє(м) доходо(м) іако(ж) и прѣ(ж)де и(м) и дѣтє(м) и(Х) оу҃нѫчато(м) и(Х) и прѣцѣврѣто(м) и(Х) и въсємѫ радѫ и(м) кто(с) и(м) изберє(т) наибли//жныи непорѫшеноу҃ николи(ж) на вѣкы а Хота(р) тоє вы(ш)ре(ч)нноє сєло Кѫндєцїи что на Гирѣти да є(ст) w(т) въсѫ(Х) сторон ю старомѫ // Хотарѫ по кѫда из вѣка wживали а на то є(ст) вѣра наше(г) г(сд҃)ва вы(ш)писана(г) Їwа(н) воєво(да) сн҃ъ Гтєфана воєво(дї) и вѣра прѣвъзлюзле//нна(г) сн҃а г(сд҃)в ми Петра воєво(дї) и вѣра бога(р) наши(Х) вѣра пана Доу҃(м)бра(в) дво(р)ника До(л)нѣи Зє(м)ли вѣра пана Пъкѫрар <дво(р)ника> Горнѣи Зємли вѣ<ра> па//на Карагюзѫ(л) и пана Лѫпе Хѫрѫ пръ<кал>лабове Хотинскы(Х) вѣра пана Маѳи(н) и пана Рома(ш)ко пръкалабове Неме(ц)скы(Х) вѣра пана // Тоадера и Цопа пръкалабове Новогра(д)скы(Х) вѣра пана Гърлѣ портарѫ Гѫча(в)ска(г) вѣра пана Кр(с)тѫ и пана Да(н)чѫ(л) пръкалабове Сѳ(р)//Хєнскы(Х) вѣра пана Єремїѫ по(с)тєлника вѣра пана Глигорїє спътарѫ вѣра пана Бѫчѫма ча(ш)ника вѣра пана Билъи столни//ка вѣра пана Никоа(р) комиса и вѣра въсѫ(Х) наши(Х) бога(р) вєлики(Х) и мали(Х) а по наши(м) животѫ кто бѫдє(т) г(с)п҃(д)ръ нашеи Зємли Мо(л)//да(в)скои w(т) дѣтєи наши(Х) или w(т) наше(г) рода или бѫ(д) кто кого бъ҃ изберє(т) г(с)п҃(д)ре(м) бъıти нашеи Зємли Мо(л)да(в)стѣи то(т) би нє//порѫши(л) и(м) наше(г) дланїє и потвръж(д)єнїє але би и(м) да(л) и оукрѣпи(л) занѫже єсмы и(м) да(ли) и оукрѣпи(л) за что є(ст) и(м) правда w(т)ни<на>// и дѣ(д)нина а на бо(л)ше крѣпо(ст) и потвръж(д)єнїє тѫ(м) вы(ш) писанны(м) вєлѣли єсмы нашємѫ вѣрномѫ <панѫ> Їw(н) Голѣю ло(г)<фе(т) пи<са>ти // и нашѫ печа(т) привѣсити къ сємѫ истиномѫ ли(с)тѫ нашємѫ писа(л) Кр(с)тѣ Мѫ(с)т<єки(ч) въ> лт҃о [1]...// м(с)ц҃а фе(в)раріа [1]...

† Їw҃ коико(да) и сн҃ь на(ш) Пътрѫ <m.p.>

† Din mila lui Dumnezeu Io<an> voievod, fiul lui Ştefan voievod, domn al Ţării Moldovei. Iată au venit înaintea noastră şi înaintea tuturor boierilor noştri moldoveni Catirina şi surorile ei Ana şi Măriica, fiicele lui Sima Mihăilaş şi, de asemenea, sluga noastră Boldor şi sora lui Magda, copiii lui Dragoş Mihăilaş şi, de asemenea, Ştefan şi nepoţii săi de frate Lupul şi Ionaşco, copiii lui Mătiaş spătar şi fraţii săi Ion şi Gavril şi sora lor Gafa, copiii lui Toader Herţa, toţi nepoţii lui Vasco Mihăilaş, strănepoţii panului Mihăilaş. <Şi> ne-au rugat şi şi-au cerut de la noi privilegiu pe a lor dreaptă ocină şi deadină, pe satul Cîndeşti care este pe Siret şi cu privilegiu de danie ce a avut străbunul lor pe <nume> Mihăilaş de la străbunul nostru Alexandru voievod cel bătrîn.

Noi şi cu boierii noştri am cercetat şi am aflat, cu sufletele noastre, că le este dreaptă ocină şi deadină şi le-am întărit cu această cunoscută carte a noastră, ca să le fie şi de la noi uric şi ocină şi deadină şi cu tot venitul ca şi mai înainte, lor şi copiilor lor, nepoţilor lor şi strănepoţilor lor şi întregului lor neam, care li se va alege mai apropiat, neclintit niciodată în veci.

Iar hotarul acelui mai sus-zis sat Cîndeşti, care este pe Siret, să fie din toate părţile pe vechiul hotar, pe unde din veac au folosit.

Iar la aceasta este credinţa domniei noastre, a mai sus-scrisului Ioan voievod, fiul lui Ştefan voievod şi credinţa preaiubitului fiu al dom-

[1] Loc rupt în original.

www.dacoromanica.ro

niei mele Petru voievod şi credinţa boierilor noştri : credinţa panului Dumbravă, vornic al Ţării de Jos; credinţa panului Păcurar, vornic al Ţării de Sus; credinţa panului Caraghiuzel şi a panului Lupe Huru, pîrcălabi de Hotin; credinţa panului Maxin şi a panului Romaşco, pîrcălabi de Neamţ; credinţa panului Toader şi Ţopa, pîrcălabi de Cetatea Nouă; credinţa panului Gîrlea, portar al Sucevii; credinţa panului Cîrstea şi a panului Danciul, pîrcălabi de Orhei; credinţa panului Eremia postelnic; credinţa panului Gligorie spătar; credinţa panului Bucium ceaşnic; credinţa panului Bilăi stolnic; credinţa panului Nicoară comis şi credinţa tuturor boierilor noştri, mari şi mici.

Iar după viaţa noastră, cine va fi domn ţării noastre Moldova dintre copiii noştri, sau din neamul nosrtru, sau să fie oricine pe care îl va alege Dumnezeu să fie domn ţării noastre Moldova, acela să nu le strice dania şi întăritura noastră, însă să le dea şi să le întărească, pentru că noi le-am dat şi întărit, pentru că le este dreaptă ocină şi deadină. Iar pèntru mai mare tărie şi confirmare acelor mai sus scrise, am poruncit boierului nostru <panului> Ion Golăi logofăt să scrie şi pecetea noastră s-o atîrne de această adevărată carte a noastră.

A scris Cîrstea Mustevici în anul <7081> luna februarie ...

† Io<an> voievod şi fiul nostru Pătru <m. p.>

Original slav, pergament, pecete atîrnată, căzută, cu rupturi. Pe verso însemnare contemporană slavă : Boldur vătah şi nepoţii săi nepoţii panului Mihăilaş, pe satul Cîndeşti pe Siret. O altă însemnare, mai nouă, în româneşte : fev. uric de la Ion sin Ştefan voievod pe tot satul Cîndeşti, întărind nepoţilor lui Mihăilaş şi Magdii şi, în sfîrşit, tot în limba română : întăritură pe tot satul Cădeştii neamului lui Mihăilaş de la Ion sin Ştefan vodă.

Se păstrează la sectorul de manuscrise slave al Bibliotecii Naţionale „Kiril şi Metodie" din Sofia, sub nr. 769.

2

1595 (7103) aprilie 29, Bucureşti.

Mihail voievod, domn al Ţării Româneşti îşi întăreşte cumpărătura unor ocine din Cîmpeni pe Ciorogîrla şi Buciumeni, pe care apoi le dăruieşte mănăstirii sale Sfîntul Nicolae cea din sus de vadul Bucureşti, metoh al mănăstirii Semon Petro de la Sf. Munte.

† Мλ(с)тїю бжїею Їω Мнхан(л) воєво(да) и г(сд)нъ вьсон Земле Оугровлахїи(с)кое сн̃ъ великда(го) и прѣ(до)брда(г) Петрд(ш)ко воєво(дѧ) дава(т) г(сд)во мн сїѣ повелѣнїѣ г(сд)ва мн ꙗко(ж)// да є(ст) г(сд)во мн ѡ(ч)нѧ и Къ(м)пѣнн ѡ(т) Чорногръ(л) дѣ(л) Стано(в) вьса(х) сѣ(ж) .сѣ. и дѣ(л) Мн(р)-

www.dacoromanica.ro

че(в) въса(Х) се(ж) .р̄к. и де(л) Тоадеро(в) въса(Х) се(ж) .п̄. и де(л) Коине(в) въса(Х) се(ж) .р̄. и де(л) // Драго(с)лаво(в) се(ж) .в̄. и де(л) Мирѣ(в) въса(Х) се(ж) .м̄. поне(ж) покѫпиХо(м) г(сд̄)во ми сїѣ въса(Х) ви(ш)на ѡ(ч)нѫ ѡ(т) Ста(н) и ѡ(т) Мирчѣ и ѡ(т) Тоаде(р) и ѡ(т) Коинѣ и ѡ(т) Дра(г)сла(в) и ѡ(т) Мирѣ и съ(с) въса че(т) н(м) за .ѯ.в.ѯ.їѫ. али се(ж)н(и) п(о) .к̄. а(с)при и продадо(ш) ви(ш) ре(ч)ни лю(дї)е сїѣ ви(ш) ре(ч)на ѡ(ч)нѫ за нѫ(Х)ном(ѫ) добро(м)волю и съ(с) знанїѣ въсо(м) меґїашин(м) и въсѣ(м) болѣри(м) // и ѡ(т) дива(н) г(сд̄)во ми и па(к) да е(ст) г(сд̄)во ми ѡ(ч)нѫ ѫ Бѫ(ч)мѣни де(л) И(г)нато(в) се(ж) .р̄к. и де(л) Да(н) и Ѯрсо(в) въса(Х) се(ж) .р̄к. и де(л) Саве(в) и Фръцилъ(в) въса(Х) се(ж) .ч̄. и де(л) // Бѫде(в) въса(Х) се(ж)ни .р̄в. и де(л) Ѳприше(в) и Дѫмитрѫ въса(Х) се(ж) .нѕ. и де(л) Стано(в) въса(Х) се(ж) .ѯ̄н. и де(л) Лѫ(п)шано(в) въса(Х) се(ж) .кд̄. се(ж) п(ѳ) .к̄. а(с) // чи(н) се(ж) .ф̄п̄. ѡ(т) полю и ѡ(т) во(д) и ѡ(т) шѫ(м) и ѡ(т) седали(ц) село(в) и ѡ(т) по въсо(м) Хотаро(м) поне(ж) покѫпиХо(м) г(сд̄)во ми ви(ш) ре(ч)на ѡ(ч)нѫ ѡ(т) И(г)на(т) и ѡ(т) Да(н) и ѡ(т) Ѯр(с) и ѡ(т) Сава // и ѡ(т) Фръци(л) и ѡ(т) Бѫ(да) и ѡ(т) Ѳпри(ш) и Дѫмитр(ѫ) и ѡ(т) Ста(н) и ѡ(т) Лѫ(п)ша(н) и съ(с) въса(Х) че(т) н(м) за .ѯ.а.ѯ.їХ. а(с)при го(т)ви и продадо(ш) ви(ш) ре(ч)ни лю(дї)е // сїѣ ви(ш)на ѡ(ч)нѫ ѡ(т) свои(м) добро(м)волю и съ(с) знанїѣ въсо(м) меґїашо(м) и въсѣ(м) болѣри(м) ѡ(т) дива(н) г(сд̄)во ми а пото(м) г(сд̄)во ми дадо(Х) и приложиХо(м) г(сд̄)во ми сїѣ // ви(ш) ре(ч)нѣ селове Къ(м)пѣнїи и Бѫ(ч)мѣнїѣ съ(с) въсѣ(м) Хотарѣ(Х) въ стаа мона(с)ти(р) г(сд̄)ва ми глѣми сти Николае е(ж) е(ст) н(з) // го(р) броѹ(д) Бѫ(к)рещи Хра(м) стааго нарХа и чю(до)тво(р)ца // Николае Ми(р)ликии(с)ки(Х) е(ж) е(ст) мето(Х) стѣи мона(с)ти(р) ѡ(т) Стѣи Горѣ глѣми Семѡ(н) Петро[1] шко(ж) да е(ст) въ ѕкрѣпленїѣ стѣи мона(с)ти(р) а иноко(м) въ пи(щ) // а г(сд̄)во ми и ро(дї)телїи г(сд̄)во ми вѣ(ч)ное въспоминанїѣ се(г) ра(дї) дадо(Х) и г(сд̄)во ми стѣи и бж(с)твнѣи мона(с)ти(р) глѣми сти Николае дъ бъде(т) ви(ш) ре(ч)нѣ село въ // дѣ(дї))нѫ въ веки е(ж)е и све(д)телїѣ по(с)тавлѣе(м) г(сд̄)во ми: жѫпа(н) Митрѣ би(в) велики ба(н) и жѫпа(н) Їва(н) велики дво(р)нн(к) и жѫпа(н) Миро(с)ла(в) велики лѡ(гѳт) //и[2]... спа(т) и Тѡ(до)сїѣ ви(ст) и Ра(д)ѫ ко(м) и Строе сто(л) и Шерба(н) пе(Х) и жѫпа(н) Ра(д)ѫ велики по(ст) и н(с)правни(к) Миро(с)ла(в) велики лѡ(г)ѳе(т) // и а(з) Михаю гра(м) маза(Х) въ сто(л) гра(д)ѫ Бѫ(к)рещї м(с)ца а[с]прилїѣ .кѳ. д(н) и ѡ(т) създанїѣ мирѫ текъщи(м) лѣто(м) въ лѣ(т) ѯзрг.

† Їѡ Мхаи(л) воевѡ(да) мл(с)тїѣ бжїѣ г(сд̄)нь

† Їѡ Михаи(л) воево(д) <m.p.>

† Din mila lui Dumnezeu, Io Mihail voievod şi domn a toată Ţara Ungrovlahiei, fiul marelui şi preabunului Pătraşco voievod. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele, ca să-i fie domniei mele ocină la Cîmpeani de pe Ciorogîrla, partea lui Stan toată, stînjeni 220 şi partea lui Mircea, toată, stînjeni 120 şi partea lui Toader, toată, stînjeni 80 şi

[1] Acest cuvînt s-a scris deasupra rîndului, unde a fost şters alt cuvînt.
[2] Loc liber în original.

www.dacoromanica.ro

partea lui Voinea, toată, stînjeni 100 şi partea lui Dragoslav, stînjeni 60 şi partea lui Mircea, toată, stînjeni 40, pentru că am cumpărat domnia mea această ocină de mai sus, toată, de la Stan şi de la Mircea şi de la Toader şi de la Voinea şi de la Dragoslav şi de la Mirea şi cu toată ceata lor pentru 12 400, însă stînjenul cîte 20 aspri.

Şi iar să-i fie domniei mele ocină la Buciumeani, partea lui Ignat, stînjeni 120 şi partea lui Dan şi Ursu, toată, stînjeni 120 şi partea lui Sava şi Frăţilă, toată, stînjeni 90 şi partea lui Buda toată, stînjeni 102 şi partea lui Opriş şi Dumitru, toată, stînjeni 56 şi partea lui Stan, toată, stînjeni 68 şi partea lui Lupşan, toată stînjeni 24; stînjenul cîte 20 aspri, fac stînjeni 580, din cîmp şi din apă şi din pădure şi din vatra satelor şi de peste tot hotarul, pentru că am cumpărat domnia mea sus-zisa ocină de la Ignat şi de la Dan şi de la Ursu şi de la Sava şi de la Frăţilă şi de la Buda şi de la Opriş şi Dumitru şi de la Stan şi de la Lupşan şi cu toată ceata lor pentru 11 600 aspri gata.

Şi au vîndut sus-zişii oameni această ocină de mai sus de a lor bunăvoie şi cu ştirea tuturor megiaşilor şi tuturor boierilor din divanul domniei mele.

Iar apoi, domnia mea am dat şi am dăruit domnia mea aceste sus-zise sate Cîmpeani şi Buciumeani cu tot hotarul sfintei mănăstiri a domniei mele numită sfîntul Nicolae, cea care este din sus de vadul Bucureşti, hramul sfîntului ierarh şi făcător de minuni Nicolae de Mira Lichiei, care este metoh sfintei mănăstiri de la Sfîntul Munte zisă Simo Petro, ca să fie întărirea sfintei mănăstiri, iar călugărilor de hrană, iar domniei mele şi părinţilor domniei mele vecinică pomenire.

De aceea am dat şi domnia mea sfintei şi dumnezeieştii mănăstiri zisă sfîntul Nicolae, să fie sus-zisele sate de deadină în veacuri.

Iată şi martori punem domnia mea: jupan Mitrea fost mare ban, şi jupan Ivan mare vornic şi jupan Miroslav mare logofăt şi ... spătar şi Teodosie vistier şi Radu comis şi Stroe stolnic şi Şerban paharnic şi jupan Radu mare postelnic.

Şi ispravnic Miroslav mare logăfăt. Şi eu Mihaiu gramatic am scris în cetatea de scaun Bucureşti, în luna aprilie 29 zile şi de la facerea lumii, ani curgători în anul 7103 (1595).

† Io Mihail voievod, din mila lui Dumnezeu domn.

† Io Mihail voievod <m. p.>

Original slav, pergament 25, 5 cm × 45 cm, pecete timbrată (căzută), stare de conservare bună. Pe verso cîteva însemnări în româneşte şi greceşte, dintre care una: Ocina de B < uciumeani >, pare a fi scrisă de Mihai Viteazul şi alta, făcută de altă mînă: Petreştii.

Se păstrează la sectorul de *manuscrise* slave al Bibliotecii Naţionale din Sofia, sub nr. 1/1941.

www.dacoromanica.ro

3

1607 (7115) mai 26, Gherghița.

Radu voievod, domn al Țării Românești, întărește lui Stepan și fiilor săi Micul, Dragomir și Preda mai multe ocine în Călugăreni, Bărboi, Fundul Stanului și Policioi, arătîndu-se și hotarele acestor ocine.

† Мл(с)тїєю бжїєю Їѡ Ра(д)ꙋ(л) воєво(да) и г(сд)нъ въсои земле Ѫг(г)рр(о)влахїи(с)кои вн8(к) покоина(г) и прѣдобра(г) Бъсъра(б) воєво(да) дава(т) г(сд)ка ми сїє повел(ѣ)нїю г(сд)ка ми Стєпанѡ(в) и съ(с) снви є(г) // елице(м) бъ прип8(с)ти(т) ꙗко(ж) да мѕ є(ст) ѡ(ч)нѕ ѕ Кълѕ(г)рѣни дє(л) Каталине(в) въса(Х) варе елика се (Х)ти(т) и(з)бери(т) ѡ(т) полю и ѡ(т) ш8(м) и ѡ(т) дѣ(л) съ(с) виногра(дї) и ѡ(т) съ(да)лище селѡ(в) // и ѡ(т) по въсо(м) Хотаро(м) ѡ(т) Хота(р) дори Хота(р) али ѡ(ч)на ес(т) ѕ Бъ(р)бои ѡ(т) по въса(Х) ѡ(ч)на че(т)фръта(г) дє(л) поне(ж) ю є(ст) пок8пи(л) Стєпа(н) ѡ(т) на(д) Стана дъщи(р) Каталине(в) // за ⁘.й. а(с)при го(т)ви и ра(дї) .к̃. кони добри и паки пок8пи Стєпа(н) ѡ(ч)нѕ ѕ Бъ(р)бои ѡ(т) дє(л) Я(р)мъшоае(в) че(т)фръта(г) дє(л) ѡ(т) по свѕ(дї) ѡ(т) Хота(р) дори Хота(р) ѡ(т) на(д) // Я(р)мъшоае за .⁘гѳ. а(с)при го(т)ви и паки пок8пи Стєпа(н) ѕ Фѕ(н)дѕ(л) Станѕлѕ(в) дє(л) Тѕдоро(в) ѡ(т) Врътєци въса(Х) варе елика се (Х)тє(т) и(з)бери(т) али ьелѣги // да се знае(т): ѡ(т) кла(дї)ни(ц) ѡ(т) Стънѣ(с) по Бал(ѣ) Ст8пино(в) ѕ го(р) до wбръшїє ѕ пѕ(т) та(ж) въ(с) по пѕ(т) ѕ пре(д) дори до ѕ Поиана Ваєдеелѕлѡ(в) и ѕ[з] лакѕ(л) съ(с) ръкициле // та(ж) ѕ пре(д) по пра(в) ѕ Каме(н) Зѣзе(в) та(ж) ѕ пра(в) мѣ(с)то(м) ѕ Стъна Петро(в) ѕ Кѕ(р)мътѕ(р) та(ж) па(к) ѕ пра(в)дѕ ме(с)то(м) по Пи(с)кѕ до Бъдъѕ ѕ гла(в) пи(с)ко(в) Стъне(в) ѡ(т) до(л) // ѡ(т) на(д) Тѕдо(р) за ⁘ѧ̃. а(с)при го(т)ви и паки пок8пи Стєпа(н) ѡ(ч)нѕ ѕ Фѕ(н)дѕ(л) Станѕлѡ(в) паки по сїю ьелѣги ви(ш) рѣ(Х) ѡ(т) дє(л) Бълано(в) али дє(л) Цигѕле(в) въса(Х) // ѡ(т) по свѕ(дї) ѡ(т) на(д) Цигѕлѣ за .Х. а(с)при и паки пок8пи Стєпа(н) ѡ(ч)нѕ ѕ Фѕ(н)дѕ(л) Станѕлѕ(в) по те(Х) ьелѣги дє(л) Гое(в) въса(Х) ѡ(т) по свѕ(дї) ѡ(т) на(д) Гоиа за .ѡ̃. а(с)при // и а пото(м) паки сътвори(л) сѕ(т) сн̃ви Стєпано(в) бра(т)ево съ(с) Кр(с)тѣ Gѕсѕлѡ(в) и даровали сѕ(т) сн̃и Стєпано(в) по Кр(с)тѣ Gѕ(с)лѡ(в) съ(с) ⁘ѧ̃. за а(с)при а Кр(с)тѣ ѡ(н) є(ст) дарова(л) по сн̃и Стєпано(в) // съ(с) дє(л) є(м) за ѡ(ч)нѕ въса(Х) ѡ(т) Фѕ(н)дѕ(л) Стано(в) варе елика се (Х)тє(т) н(з)бра(т) ѡ(т) дє(л) Бълано(в) паки по те(Х) ьелѣги ви(ш) рѣ(Х) и позратили сѕ(т) за своєм(ѕ) доброволю и паки // покѕпи Стєпа(н) еди(н) пого(н) за лозїе и по(л)ви(н) на Кълѕ(г)рѣни ѡ(т) на(д) Gѕсѕ(л) за .фо. а(с)при и а(л)дъма(ш) .г̃. ве(д) за вино и па(к) сътвори(л) Стєпа(н) бра(т)ево съ(с) Ра(д)ꙋ(л) Нано(в) // ѡ(т) Нѣгра и дарова(л) є(ст) Стєпа(н) по Ра(д)ꙋ(л) съ(с) ⁘в<р>н. а(с)при го(т)ви а Ра(д)ꙋ(л) ѡ(н) є(ст) дарова(л) по Стєпа(н) съ(с) ѡ(ч)на є(м) ѡ(т) Нѣгра и с [1]... алѣ Ѧ8(п)лѡ(в) ѡ(т) дє(л) и(м) по(л)ви(н) али ѡ(т) по свѕ(дї) // <по>зратили сѕ(т)

[1] Loc rupt în original.

www.dacoromanica.ro

8 Ба(д)рѣ за свое <ѡ(ч)н>8 до [1]... и а пото(м)ꙋ паки сътвори(л) Стєпа(н) бра(т)сво съ(с), Ми(р)къ [1]... по Стєпа(н) съ(с) ѡ(ч)н8 8 Нѣгра //[1]... 8 валъ [1]... ѡ(т) дє(л)[1]... Влъшенѣ(с)ка [1]... по вьсь Хотар8(л) и ѡ(т) по св8(дї) а Стєпа(н) ѡ(н) є(ст) дарова(л) по Ми(р)къ съ(с) [1]... ѡ(в)ци съ(с) а(г)ни(ц) и съ(с) .ф̄. а(с)при го(т)ви // и паки пок8пи Стєпа(н) єди(н) ни(в) 8 [1]... тєрє да(дї) съ(с) гла(в) на Б8ка К8(р)лѡ(в) ѡ(т) на(д) Ра(д)ꙋ(л) Ѻпрє(в) за .р̄к̄. а(с)при и па(к) сътвори(л) Мик8(л) сн̄ъ Стєпано(в) съ(с) Влъ(дї)ша(н) бра(т)ство // и дарова(л) є(ст) Влъ(дї)ша(н) по Мик8(л) съ(с) ѡ(ч)н8 8 Нѣгра и 8 Вал̀ѣ Л8(п)лѡ(в) съ(с) дє(л) и(м) ѡ(т) ѡ(ч)н8 въса(Х) ко(л)ко Хоке(т) и(з)бери(т) ѡ(т) по въсо(м) Хотар8(л) а Мик8(л) съ(с) братїи(м) си ѡ(н) є(ст) дарова(л) // по Влъ(дї)ша(н) съ(с) .д̄. ѡ(в)ци и съ(с) а(г)ници и съ(с) <єд>и(н) пръ(с)тє(н) за срє(в) и съ(с) є(д)на маѫра(м) за .р̄к̄. а(с)при и съ(с) .хв̄т̄. а(с)при срє(в) т<8р>ски и паки пок8пи Стєпа(н) ѡ(ч)н8 // 8 Къл8(г)рѣни ѡ(т) дє(л) Бълѣ(с)къ дє(л) Чи(м)поют<ор8>лѡ(в) и брато(м) си Ше(р)бано(в) въса(Х) варє елика сє (Х)ти(т) и(з)бери(т) ѡ(т) по св8(дї) ѡ(т) полю и ѡ(т) ш8(м) и ѡ(т) виногра(дї) и ѡ(т) по въсо(м) // Хотар8(л) ѡ(т) на(д) Чи(м)поюторв8(л) и ѡ(т) брат<о(м) с>и Ше(р)ба(н) за .хас̄. а(с)при го(т)ви и па(к) пок8пи Стєпа(н) ѡ(ч)н8 8 Къл8(г)рѣни ѡ(т) дє(л) Бълѣ(с)къ дє(л) Стънилъ(в) въса(Х) // ѡ(т) полю и ѡ(т) ш8(м) и ѡ(т) виногра(д)оꙋ и ѡ(т) съдалище ѡ(т) на(д) Стъни(л) за .хо̄. а(с)при го(т)ви и паки пок8пи сн̄и Стєпано(в) Мик8(л) и Дра(г)ми(р) и Прє(да) к8ки Дано(в) // и Ковичилъ(в) съ(с) периволи н(м) въси(Х) ѡ(т) на(д) Ста(н) Б8сою и ѡ(т) на(д) Мари(н) Сакє(в) за .с̄к̄. а(с)при го(т) и паки пок8пи Стєпа(н) ѡ(ч)н8 8 Къл8(г)рѣни ѡ(т) дє(л) Бълѣ(с)къ дє(л) Тоадєро(в) въса(Х) ѡ(т) по въсо(м) Хотаро(м) // ѡ(т) полю и ѡ(т) ш8(м) и ѡ(т) виногра(дї) ѡ(т) на(д) Тоадє(р) за .аф̄. а(с)при и па(к) пок8пи Стєпа(н) ѡ(ч)н8 8 Къл8(г)рѣни ѡ(т) дє(л) Бълѣ(с)къ дє(л) [1]... въса(Х) колько сє и(з)бра(т) дє(л) и(м) ѡ(т) по въсо(м) Хотар8(л) // али ѡ(т) поле и ѡ(т) ш8(м) и ѡ(т) виногра(дї) ѡ(т) на(д) [1]... п8(л) за .о̄в̄. вє(д) за ви(н) и па(к) да є(ст) Стєпано(в) ѡ(ч)н8 8 Ми(Х)ещи по ѡ(ч)но Поличорѣ(с) [1]... Нѣ(г) [1]... Поличои по(л)ви(н) ѡ(т) по въсо(м) Хота(р) // [1]... ѡ(т) ш8(м) и ѡ(т) виногра(д)ꙋ и ѡ(т) во(да) съ(с) [1]... ѡ(т) Хота(р) дори Хота(р) поне(ж) сїю ѡ(ч)<н8> є(ст) пок8пена ѡ(т) Грама ѡ(т) Фи(н)цещи ѡ(т) по // [1]... а пото(м) Грама ѡ(н) є(ст) сътвор<и(л)> бра(т)сво съ(с) Стєпа(н) и дарова(л) є(ст) Грама по Стєпа(н) съ(с) сїю ѡ(ч)н8 ѡ(т) Ми(Х)ъщи а <Стє>па(н) ра(дї) бра(т)сво ѡ(н) є(ст) дарова(л) по Грама съ(с) .ā. ко(н) // добръ сє(д)ла(н) и 8(з)дла(н) и съ(с) .хафн̄. а(с)при и <па>кн̄ пок8пи Стєпа(н) ѡ(ч)н8 8 Ми(Х)ещи по ѡ(ч)на Поличорѣ(с)къ дє(л) Зорє(в) въса ко(л)ко сє и(з)бери(т) ѡ(т) полю и ѡ(т) ш8(м) и ѡ(т) виногра(д)ꙋ // и ѡ(т) во(д) и ѡ(т) съ(да)лище и ѡ(т) по въсо(м) Хотар8(л) 8 длъ(г) и 8 широ(т) ѡ(т) дє(л) По(л)чєрє(с)къ трета(г) дє(л) ѡ(т) на(д) Драг8(л) ѡ(т) Фи(н)цещи за х.С̄. а(с)при го(т) и па(к) пок8пи Стєпа(н) ѡ(ч)н8 8 Ми(Х)ещи // по ѡ(ч)на Поличорѣ(с)къ ѡ(т) дє(л) Михаю(в) ѡ(т) поле[1]... ои сє(д)ма(г) дє(л) что є(ст) би(л) пок8пи(л) жѕпа(н) Ра(д)ꙋ(л) пє(Х) ѡ(т) прє(ж)дє врѣ(м) а съ(да) є(ст) пок8пи(л) Стєпа(н) ѡ(т) на(д) Брат8(л) сн̄ъ Ра(д)ꙋлѡ(в) пє(Х) за х.ā̄ф̄. а(с)при го(т) // и паки пок8пи Стєпа(н) ѡ(ч)н8 8 Ми(χ)ещти по ѡ(ч)на Поличорѣ(с)къ ѡ(т) дє(л) Нѣ(г)лѡ(в) что є(ст) би(л) пок8пи(л) Рошн8(л) ѡ(т) во(д) [1]... <Ми(Х)є>цилѡ(р) съ(с) во(да) и съ(с) двє погодне и по(л) за лозїє // и съ(с) мє(с)то и съ(с) ш8(м) до Л8(н)ка Стрезе(в) ѡ(т) [1]... Рошн8(л) за .хаХ̄. а(с)при го(т) и па(кн) пок8пи Стєпа(н) ѡ(ч)н8 ѡ(т) ѡ(ч)на Поличорѣ(с)къ дє(л) Нѣ(г)лѡ(в) что є(ст) пок8-

[1] Loc rupt in origina

www.dacoromanica.ro

ин(л) Рѣка дѣ(л) Рѣкъ(в) за во(д) въса(Х) // и w(т) дѣ(л) ѣ(м) за w(ч)нѫ по(л) w(т) во(дї) Ми(Х)ѣцилw(р) съ(с) во(д) до Лѫ(н)ка Стрезѣ(в) и съ(с) шѫ(м) и съ(с) виногра(дї) w(т) на(д) Рѣка за .ѵ̄. а(с)при и па(к) покѫпи Стѣпа(н) w(т) на(д) Татѫ(л) дѣ(л) ѣ(м) за во(д) въса(Х) w(т) дѣ(л) // Нѣ(г)лw(в) w(т) Полиочои за .ѵ̄. а(с)при го(т) и па(к) покѫпи Стѣпа(н) w(ч)нѫ по Хотарѫ(л) Диме(в) дѣ(л) Ѯ(р)со(в) и братие(м) си въса(Х) ко(л)<ко сѣ из>бери(т) w(т) полю и w(т) шѫ(м) и w(т) во(да) и w(т) // по сѫ(дї) и съ(с) .в̄. погоане и по(л) за виногра(д)ѵ̈ w(т) на(д) Ѯ(р)сѫ и w(т) братие(м) си за .хā̈ф. а(с)при го(т) и а пото(м) Дѫмитрѫ сн̄ь [1]... <сът>вори(л) бра(т)сво по кр(с)та съ(с) Микѫ(л) сн̄ѫ // Стѣпано(в) и дарова(л) ѣ(м) Микѫ(л) и братѣ(м) [1]... Дѫмитрѫ [1]... и(м) дарова(л) съ(с) ѣди(н) ко(н) добр [1]... добри а Дѫмитрѫ [1].../... сѫ(т) дарова(л) на Микѫ(л) и по брат [1]... съ(с) ѣди(н) бро(д) за во(дї)ни(ц) ѫ Ми(Х)ѣци и съ(с) дѣ(л) ѣ(м) въса(Х) за во(д) и съ(с) дѣ(л) ди [1]... w(т) бро(д) во(дї)ницѣ(в) до Лѫ(н)ка Стрезѣ(в) ко(л)ко сѣ и(з)берѣ(т) // и па(к) да ѣ(ст) Маріѣ(в) жи(н) Микѫлw(в) дѣ(л) Братѫлw(в) и брато(м) си Кръчюно(в) что ѣ(ст) дѣ(л) Влъдѫкѫлw(в) въса(Х) на Ми(Х)ѣци за w(ч)нѫ въса(Х) колоко Хокѣ(т) и(з)бери(т) съ(с) въ(с) Хотарѫ(л) съ(с) во(д) и // съ(с) виногра(д)ѵ̈ поне(ж) ѣс(т) дарова(л) Братѫ(л) и Кръчю(н) по Маріа и по Микѫ(л) на вѣ(н)чанїѣ и на сва(д)бѫ и(м) да ѣ(ст) и(м) за дѣди(н) <и п>а(к) покѫпи Стѣпа(н) двѣ погоане за виногра(д)ѵ̈ // w(т) дѣ(л) Влъдѫкѫлw(в) w(т) на(д) Зорѣ за .ѱн̄. а(с)при го(т) и па(к) покѫпи Стѣпа(н) двѣ погоане за лозїѣ съ(с) мѣ(ст) и съ(с) въ(с) w(т) w(ч)<н>а Лича(с)къ w(т) Стъни(л) сн̄ѫ Бъгото(в) за .хā̈. а(с)при го(т) // и па(к) покѫпи Стѣпа(н) двѣ погоане и по(л) за ло(з)и на Балѣ Рѣ съ(с) мѣ(с)то w(т) дѣ(л) Добрине(в) w(т) на(д) Нѣга и w(т) Їw(н) сн̄ь Добрине(в) за .хаф̄. а(с)при го(т)ви и па(к) покѫпи Стѣпа(н) // двѣ погоане за лозїѣ на Къл ѫ(г)рѣни w(т) на(д) Ѯана за .w̄. а(с)при го(т)ки и продадо(ш) сїѣю ви(ш) писани лю(дї)ѣ таіа w(ч)не за своем(ѫ) доброволю и съ(с) ѫзнанїѣ въсѣ(м) брати(м) сѣ // w(т) кр(с)то мѣ(с)то(в) ѣци(ж) w(т) по прѣ(ж)дѣ врѣме w(т) ини стари г(с)п(да)ри та(ж) загинѫли сѫ(т) кни(ги) и(м) за покопенїѣ w(т) то(г)да а съ(да) съ(м) чинили ин(о) г(сд̄)ва ми за дѣдѣнѫ// Стѣпано(в) и сн̄ви ѣ(г) іако(ж) да мѫ ѣ(ст) w(ч)нѫ и въ wлa(б) сн̄ви и внѫко(м) прѣвночито(мѫ) и(м) и не w(т) кого(ж) непоколѣби(м) по ре(ч) г(сд̄)ва ми ѣ(ж) и свѣ(дї)телїѣ по(с)тавлѣѣ(м) г(сд̄)ва ми // жѫпа(н) Ра(д)ѵ̈(л) Бѫзѣ(с)кѫ(л) клѫ(ч) и жѫпа(и) Чѣ(р)ника великїи дво(р)нѫ(к) и жѫпа(н) Сто(н)ка великїи лw(г)фѣ(т) и Мъ(р)зѣ спа(т) и Бъ(р)ка(н) сто(л) и Ника ки(ст) и Глиторїѣ ко(м) и Ста(н)чю(л) пѣ(Х) // и Лека по(ст) и и(с) Сто(н)ка великїи лw(г)фѣ(т) и и(с)писа(Х) а(з) Нѣгѫ(л) лw(г) ѫ варо(ш) Гѣ(р)ги(ц) м(с)ца маю .кѕ. дн̄и текѫщомѫ лѣто(м) .хзрєї.

† Їw̄ Ра(д)ѵ̈лъ вwєво(да) мл(с)тїю бжїю г(сд̄)нь
Їw̄ Радѵ̈(л) вwєвw(да) <m.p.>

† Din mila lui Dumnezeu, Io Radul voievod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei, nepotul răposatului şi preabunului Băsărab voievod. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele lui Stepan şi cu fii săi, cîţi îi va da Dumnezeu, ca să-i fie ocină la Călugăreni, partea Catalinei, toată, oricît se va alege din cîmp şi din pădure şi din dealul cu vii şi din

[1] Loc rupt în original.

www.dacoromanica.ro

vatra satului şi de peste tot hotarul, din hotar pînă în hotar, însă ocina este la Bărboi, de peste toată ocina, a patra parte, pentru că a cumpărat-o Stepan de la Stana, fiica Catalinei, pentru 8 000 aspri gata şi pentru 2 cai buni. Şi iar a cumpărat Stepan ocină la Bărboi, din partea Armăşoaiei, a patra parte, de peste tot, din hotar pînă în hotar, de la Armăşoaia pentru 3 500 aspri gata.

Şi iar a cumpărat Stepan la Fundul Stanului partea lui Tudor din Vrăteşti, toată, oricît se va alege, însă semnele să se ştie: de la fîntîna din Stăneasa, pe Valea Stupinei în sus, pînă la Obîrşie, pe drum, apoi tot pe drum înainte, pînă la Poiana Vaedeelului şi la lacul cu răchiţile; apoi înainte de-a dreptul la Piatra Zeazului, apoi la loc drept la Stîna lui Petru, la Curmătură, apoi iarăşi la loc drept pe Pisc pînă la Bădău, la capul Piscului Stînii, în jos de la Tudor, pentru 1 400 aspri gata.

Şi iar a cumpărat Stepan ocină la Fundul Stanului, iarăşi pe aceste semne mai sus-zise, din partea lui Bălan, însă partea lui Ţigulea toată, peste 600 aspri. Şi iar a cumpărat Stepan ocină la Fundul Stanului, pe acele semne, partea lui Goia toată de peste tot, de la Goia pentru 800 aspri.

Şi după aceea, iar au făcut fiii lui Stepan frăţie cu Cîrstea lui Susul şi au dăruit fiii lui Stepan pe Cîrstea lui Susul cu 1 000 de aspri, iar Cîrstea, el a dăruit pe fiii lui Stepan cu toată partea sa de ocină de la Fundul lui Stan, oricît se va alege din partea lui Bălan, iar pe acele semne sus spuse. Şi s-au înfrăţit de a lor bunăvoie.

Şi iar a cumpărat Stepan un pogon şi jumătate de vie la Călugăreani de la Susul pentru 570 aspri şi aldămaş 3 vedre de vin. Şi iar a făcut Stepan frăţie cu Radul lui Nan de la Neagra: şi a dăruit Stepan pe Radul cu 2 ⟨1⟩50 aspri gata, iar Radul, el l-a dăruit pe Stepan cu ocina lui de la Neagra şi ⟨din V⟩alea Lupului din partea lui jumătate, însă de peste tot ⟨ şi ⟩ s-au înfrăţit la Badea pentru a sa ⟨ ocină ⟩ la...

Şi apoi iar a făcut Stepan frăţie cu Mircă... ⟨ l-a dăruit Mircă ⟩ pe Stepan cu ocină la Neagra... la val... din partea... Vlăşeneasca... pe tot hotarul şi de peste tot, iar Stepan, el l-a dăruit pe Mircă cu... oi cu miei şi cu 500 aspri gata.

Şi iar a cumpărat Stepan un ogor la... care dă cu capul la Buca Curului, de la Radul lui Oprea pentru 120 aspri. Şi iar a făcut Micul, fiul lui Stepan, frăţie cu Vlădişan: şi a dăruit Vlădişan pe Micul cu ocină la Neagra şi la Valea Lupului, cu partea sa de ocină toată, cîtă se va alege de peste tot hotarul, iar Micul cu fraţii săi, el l-a dăruit pe Vlădişan cu 4 oi şi cu miei şi cu un inel de argint şi cu o maramă de 120 aspri şi cu 2 300 aspri de argint turceşti.

Şi iar a cumpărat Stepan ocină la Călugăreani, din partea Bălească, partea Cimpoiutorului şi a fratelui său Şerban, toată oricît se va alege de pretutindeni: din cîmp şi din pădure şi din vii, de peste tot hotarul, pentru 1 200 aspri gata. Şi iar a cumpărat Stepan ocină la Călugăreani din partea Bălească, partea lui Stănilă toată, din cîmp şi din pădure şi din vie şi din vatră, de la Stănilă, pentru 1 070 aspri gata.

Şi iar au cumpărat fiii lui Stepan, Micul şi Dragomir şi Preda casele lui Dan şi Voicilă cu livezile lor, toate, de la Stan Busoiu şi de la Marin al lui Sava pentru 220 aspri gata. Şi iar a cumpărat Stepan ocină la

www.dacoromanica.ro

Călugăreani, din partea Bălească, partea lui Toader toată, de peste tot hotarul, din cîmp şi din pădure şi din vie, de la Toader pentru 1 500 aspri.

Şi iar a cumpărat Stepan ocină la Călugăreani, din partea Bălească partea... toată, cîtă se va alege partea lui de peste tot hotarul, însă din cîmp şi din pădure şi din vie şi din ... pentru 72 vedre de vin. Şi iar să-i fie lui Stepan ocină la Mihăeşti, pe ocina Policiorească... Neag... Policioi jumătate de peste tot hotarul... din pădure şi din vie şi din apă cu... din hotar pînă în hotar, pentru că această ocină este cumpărată de Grama din Finţeşti de peste... Iar apoi Grama, el a făcut frăţie cu Stepan ; şi l-a dăruit Grama pe Stepan cu această ocină din Mihăeşti, iar Stepan pentru frăţie, el l-a dăruit pe Grama cu 1 cal bun înşeuat şi cu frîie şi cu 1 500 aspri.

Şi iar a cumpărat Stepan ocină la Mihăeşti, pe ocina Policiorească, partea lui Zorea, toată, cîtă se va alege din cîmp şi din pădure şi din vie şi din apă şi din vatră şi de peste tot hotarul, în lung şi în lat, din partea Policiorească a treia parte, de la Dragul din Finţeşti pentru 6 000 aspri gata.

Şi iar a cumpărat Stepan ocină la Mihăeşti, pe ocina Policiorească din partea lui Mihail, din cîmp... a şaptea parte, pe care a cumpărat-o jupan Radul paharnic dinainte vreme, iar acum a cumpărat-o Stepan de la Bratul, fiul lui Radul paharnic pentru 1 500 aspri gata.

Şi iar a cumpărat Stepan ocină la Mihăeşti, pe ocina Policiorească din partea lui Neagul, pe care a cumpărat-o Roşiul, din apa ⟨Mihăe⟩-ştilor, cu apă şi cu două pogoane şi jumătate de vie şi cu loc şi cu pădure pînă la Lunca lui Streza din... Roşiul pentru 1 600 aspri gata. Şi iar a cumpărat Stepan ocină din ocina Policiorească, partea lui Neagul, pe care a cumpărat-o Răca, partea lui Răca de apă, toată şi din partea lui de ocină jumătate din apa Mihăeştilor, cu apă, pînă la Lunca lui Streza şi cu pădure şi cu viile de la Răca pentru 400 aspri.

Şi iar a cumpărat Stepan de la Tatul partea lui de apă, toată, din partea lui Neagul din Policioi pentru 400 aspri gata. Şi iar a cumpărat Stepan ocină pe hotarul lui Dima, partea lui Ursu şi a fraţilor săi, toată, cîtă se va alege din cîmp şi din pădure şi din apă şi de peste tot şi cu 2 pogoane şi jumătate de vie de la Ursu şi de la fraţii săi pentru 1 500 aspri gata.

Şi după aceea, Dumitru fiul ... a făcut frăţie pe cruce cu Micul fiul lui Stepan şi i-a dăruit Micul şi fraţii... Dumitru... i-a dăruit cu un cal bun... bun, iar Dumitru... l-au dăruit pe Micul şi cu fraţii... cu un vad de moară la Mihăeşti şi cu partea lui toată de apă şi cu partea lui Dima din vad de moară pînă la Lunca lui Streza, cîtă se va alege.

Şi iar să-i fie Mariei, soţia lui Micul, partea lui Bratul şi a fratelui său Crăciun, care este partea lui Vlăducul toată, pe Mihăeşti, de ocină, toată cîtă se va alege cu tot hotarul, cu apă şi cu vie, pentru că i-a dăruit Bratul şi Crăciun pe Maria şi pe Micul la cununie şi la nunta lor, să le fie de deadină.

Şi iar a cumpărat Stepan două pogoane de vie din partea Vlăducului de la Zorea pentru 750 aspri gata. Şi iar a cumpărat Stepan două pogoane de vie cu loc şi cu totul din ocina Liciască de la Stănilă, fiul lui Bătog, pentru 1 000 aspri gata. Şi iar a cumpărat Stepan două pogoane

www.dacoromanica.ro

şi jumătate de vie la Valea Rea cu loc din partea lui Dobrin, de la Neaga şă de la Ion, fiul lui Dobrin pentru 1 500 aspri gata.

Şi iar a cumpărat Stepan două pogoane de vie la Călugăreani de la Oana pentru 800 aspri gata.

Şi au vîndut aceşti oameni sus scrişi acele ocine de a lor bunăvoie şi cu ştirea tuturor fraţilor lor din locurile dimprejur încă de mai înainte vreme, de la alţi domni bătrîni. De asemenea au pierdut cărţile lor de cumpărătură de atunci, iar acum le-am făcut pentru deadină lui Stepan şi fiilor săi, ca să le fie ocină şi de ohabă, fiilor şi nepoţilor (şi) strănepoţilor lor şi de nimeni neclintit, după spusa domniei mele.

Iată şi martori punem domnia mea: jupan Radul Buzescul clucer şi jupan Cernica mare vornic şi jupan Stoica mare logofăt şi Mărzea spătar şi Bărcan stolnic şi Nica vistier şi Gligorie comis şi Stanciul paharnic şi Leca postelnic.

Şi ispravnic Stoica mare logofăt. Şi am scris eu Neagul logofăt în oraşul Gherghiţa, în luna mai 26 zile, în anul curgător 7115 (1607).

+ Io Radul voievod, din mila lui Dumnezeu domn.

Io Radul voievod (m. p.)

Original slav, pergament 55 cm × 34 cm, pecete timbrată căzută. Ornamentaţia unor iniţiale din text s-a făcut cu chinovar peste cerneală obişnuită.

Se păstrează la sectorul de manuscrise slave al Bibliotecii Naţionale din Sofia, sub nr. 767.

4

⟨1611⟩ septembrie 6, Tîrgovişte,

Radul voievod întăreşte ocina lui Borobeaică, lui Tanasie care s-a înfiinţat cu Dragomir spătarul pentru ea.

...ва мн спъта(р) Сътанакє ѡ(т) нєго(к) доброволю и сѳ(т) вънидє(т) въ...//. по брато(м) сн Танасїє ра(дї) бра(т)ства и(х) сътвори(х) съ(с) тде дѣ(л) зр ѡ(ч)нѳ Боровѣнкж(к) и(ж) ви(ш) пи(с)на а по(с)лє(х) п...//...Дра(г)ми(р) спатарю(л) ра(дї) братева съ(с) єди(н) ко(н) добро ѳсє(д)ни(л) и ѳз(д)он(л) и съ(с) а(с)при гото(к) .хз. а(с)при и съ(с) є(д)на мохрамъ за со... єлици сѳ(т) ви(л) на трапє(з) по съ(с) є(д)на мъхра(м) и сє(с) є(ст) побрати(л) ѡ(т) ни(х) на доброволн б є(з) ни є(д)на) сїло(стї) и ѡ(т) прє(д) мно(з) добри лю(д),.. и ѡ(т) Питє(ши) Таъвл(с) а (р) мащѳ(л) и жътѳ(л) и Ю(р)га Шалига и ѡ(т) И(з)воранн Стъ(н)гж и Стоіа и Ра(д)ї(л) Петрине(к) и Сто(н)ка Божоа(г)... и ѡ(т) прє(д)

www.dacoromanica.ro

г(сд҃)ва мн и ѥцн(ж) заклинанїѥ по(с)тавн(л) са(м) Дра(г)мн(р) спътарю(л) како(ж) нн(к)то(ж) ѡ(т) по рѹ(дѣ)нїѥ ѥ(м) да не имать ра(з)драт(ї) сїѥ.'. тъло съ(с) нн(м) нн(ж) пръ(в) бра(т)чедо нн(ж) нн(Х)то(ж) ѡ(т) съро(д)нн(к) ем(ѕ) а то(г) сѥ Хоке(т) покосн(т) ра(з)дратн сїѥ строєнїѥ и бра(т)ства н(ж) вн(ш)... а то(г) да ѥ(ст) прокле(т) ѡ(т) .т҃нї. ст҃и wц҃и н(ж) сѹ(т) въ Некен и да има(т) ч(с)ть съ(с) Їѹда и съ(с) Їр҃їѥ въ ѥ(д)но мѣ(с)то и съ(с) нно невѣ(р)... їѱ҃ Ха въ(з)мн въ(з)мн и ра(с)пенн его и кръ(в) ѥ(г) на(д) нн(Х) и на(д) че(дї) н(Х) сѥ(г) ра(дї) съ(м) да(л) и г(сд҃)во мн Танасїѥ н(ж) вн(ш) ре(ч) іако(ж) да ѥ(ст) ем(ѕ) ѡ(ч)нѹ н(ж) вн(ш)... и пр(ѣ)вночедо(м) и не кого(ж) непоколѣбн(м) по <о>рн(з)мо г(сд҃)во мн и сѥ(ж) свѣ(д)тєлїѥ по(с)тавлѣѥ(м) г(сд҃)во мн жѹпа(н) Тѹ(до)рѹ великїн ба(н) Кралѥ(в)<скн>... и жѹпа(н) Ника великїн лѡ(г) и Дѣдю(л) вѥ(л) вн(ст) и Кр(с)тѣ... а(т) и Пандн(т) сто(л) и Братѹ(л) кѡ(м) и Лѹпѹ(л) пѥ(Х) и жѹпа(н) Фотн... и н(с)писа(з) а(з) Бра(н) лѡ(г) ѡ(т) Нънншорн въ на(с)то(л) гра(д)ѹ Тръ(г)вн(щ) м(с)ца сѥ(п) .ѕ҃. днн и ѡ(т) съз(д)анїѥ мира дѡ сѥго...

... ⟨ domniei ⟩ mele spătar Stanache de a lui bunăvoie şi au intrat în... pe fratele său Tanasie pentru frăţia lor ⟨ ce ⟩ au făcut cu acea parte de ocină a lui Borobeaică cea mai sus scrisă, iar după... Dragomir spătarul pentru frăţie cu un cal bine înşeuat şi cu frîie şi cu aspri gata 7 000 aspri şi cu o măramă pentru... cîţi au fost la masă cu o măramă. Şi s-au înfrăţit de a lor bunăvoie şi fără nici o silă şi în faţa multor oameni buni... şi de la Piteşti Tălvase armaşul şi Fătul şi Iurga Paliga şi de la Izvorani Stîngă şi Stoia şi Radul al lui Petrine şi Stoica Bojoagă... şi dinaintea domniei mele şi încă şi blestem a pus însuşi Dragomir spătarul ca nimeni dintre rudeniile sale să n-aibă a strica această... cu el, nici primul nepot de frate, nici nimeni dintre rudele lui.

Iar acela care va cuteza să strice această întocmire şi frăţie cea mai sus... iar acela să fie blestemat de 318 sfinţi părinţi care sînt în Niceia şi să aibe soartă cu Iuda şi cu Arie la un loc şi cu alţi necredincioşi... Isus Hristos „ia-l, ia-l şi răstigneşte-l" şi sîngele lui asupra lor şi asupra copiilor lor.

De aceea am dat şi domnia mea lui Tanasie cel mai sus spus ca să-i fie ocina cea mai sus... şi strănepoţilor şi de nimeni neclintit după porunca domniei mele.

Şi iată martori punem domnia mea : jupan Tudor mare ban al Craiovei... şi jupan Nica mare logofăt şi Deadiul mare vister şi Cîrstea... şi Panait stolnic şi Bratul comis şi Lupul paharnic şi jupan Foti... Şi am scris eu Bran logofăt din Nănişori în cetatea de scaun Tîrgovişte, în luna septembrie 6 zile şi de la facerea lumii pînă acum...

Original slav, pergament. Acest fragment reprezintă cam 1/3 din document. Datat după divan.

www.dacoromanica.ro

Se păstrează la sectorul de manuscrise slave al Bibliotecii Naţionale „Kiril şi Metodiu" din Sofia, sub nr. 770.

5

1630 (7138) aprilie 28, Bucureşti.

Leon voievod, domn al Ţării Româneşti, întăreşte lui Vucina, căpitan de sîrbi, un sălaş de ţigani, cu care l-a miluit pe cînd şedea la masă cu Macarie exarhul de Tîrnovo.

† мл(с)тїєю бжїєю Їѡ Лєѡ(н) воєво(да) и г(сд)нъ въсои Земле Ѹ(г)рр(о)-клаХїи(с)кое сн҃ъ великаго и прѣдобраго поко(и)нна(г) Їѡ Щефа(н) воєво(да) дава(т) г(сд)во ми сїє повелєнїє г(сд)во ми вѣрномѫ слѫго г(сд)во ми Вѣчине(в) капита(н) за сръби // и съ(с) сно҃ви(с) елице мѫ бг҃ъ прип҃ст(с)ти(т) ꙗко(ж) да мѫ є(ст) еди(н) ацига(н) на име Дръгѫцѣ и съ(с) цига(н)ка его Стана дъщера Кръ-чюно(в) циган҃ѫ(л) понеже сїѧ ацига(н)кѫ Стана wна є(ст) би(л) ѣолѣрин҃ѫ г(сд)во ми // Митре(в) є(ж) би(в) вє(л) пи(т) а пото(м) Кръчю(н) циган҃ѫ(л) w(н) въ-стане(т) тере є(ст) пок҃ѫпи(л) дрѫга цига(н)кѫ дъщера Некитє(в) тере w є(ст) да(л) Митре(в) питарю(л) ра(дї) дъщера его Стана да є(ст) цига(н)къ ра(дї) // цига(н)кѫ и w(с)та(л) є(ст) бити Стана цига(н)къ на(д) разлога г(с)п҃(д)ка а пото(м) къда є(ст) би(л) съда въ дн҃їє г(сд)в ми въ дн҃ъ w(т) ст҃и Гєѡ(р)гїє къда съ(м) би(л) г(сд)ва ми на траπе(з) съ(с) влъ(дї)ка Макарїє w(т) Трънo(в) єкѯарХѫ(л) и съ(с) wц҃ѫ наше(м) // кѵ(р) вл(дї)ка Григорїє арХїє-митрополи(т) Ела(ш)кое Зе(м)ле и съ(с) въси(Х) болѣрїє велици и мале и много дво(р) а г(сд)в ми са(м) w(т) волѣ г(сд)во ми са(м) w(т) волѣ г(сд)во ми съ(м) да(л) и помилова(л) по вѣ(р)ннаго слѫ(г) г(сд)в ми Вѣчина къпи(т) съ(с) то(г) чилѣ(д) за ацигани а Дръгѫ(ц) и съ(с) // ацига(н)ка его Стана є(ж) сѫ(т) ви(ш) писани ра(дї) права и вѣ(р)на слѫ(ж)бѫ что є(ст) послѫжи(л) г(сд)в ми ꙗко(ж) да мѫ є(ст) дѣ(тї)нѫ емѫ и сньво(м) и вн҃ѫ-ко(м) и прѣвн҃чето(м) и не w(т) кого(ж)до // непоколѣ;и(м) по <о>ри(з)мо г(сд)во ми еще(ж) и заклинанїє по(с)тави(Х) г(сд)в ми // по wшъ(с)твїє г(сд)во ми ко(г) из ере(т) гг҃ъ бг҃ъ бити г(с)п(д)ръ Земле Ела(ш)ское или w(т) съ(р)-ди(ч)наго пло(да) г(сд)во ми или w(т) съро(д)ни(к) нш҃и или по грѣсе(Х) нш҃е или w(т) нино плѣмени(к) да а(ц) по(ч)те(т) и поновн(т) и ѫкрѣпи(т) сїє кни(г) г(сд)во ми то(г) гг҃ъ бг҃ъ да га // по(ч)те(т) и да съХрани(т) въ г(сд)вѣ его а въ ѥѯдеци(Х) вѣце(Х) дш҃а его а ацигли же не по(ч)те(т) и не поновн(т) и не ѫкрѣпи(т) сїє кни(г) г(сд)во ми а нѫ попере(т) и ра(з)вали(т) и и(с)Хази(т) сїю милованїє г(сд)в ми то(г) да є(ст) тръкле(т) // и наѳема и афореса(н) w(т) .тн҃ї. wц҃и є(ж) сѫ(т) въ Некїи и да има(т) ч(с)тїю съ(с) Їѯда и съ(с) Ярїа се(ж) ѫби и све(д)телїє по(с)таблѣе(м) г(сд)в ми жѫпа(н) Хриза вє(л) дво(р) и жѫпа(н) Ела(д)ѵ(л) вє(л) <illegible> вн(ст) и жѫпа(н) Миχо //

www.dacoromanica.ro

вѣ(л) спа(т) и жѕпа(н) Мѕша(т) вѣ(л) сто(л) и жѕпа(н) Кѕзи(н)ка вѣ(л) коми(с)...[1]) врѣнлїѣ вѣ(л) пѣ(Х) и жѕпа(н) Ялѣда(н)дри вѣ(л) по(ст) и и(с)пра(в)ник Ел(д)оу(л) великїи лw(г)фе(т) и написа(Х) Лепъда(т) лw(г) въ гра(д)оу Кѕкѕре(ш) м(с)ца а(п) .кѝ. дни и w(т) Ядама // даже до нѝнѣ въ сегw писанїѣ текѕщагw лѣто въ лѣ(т) .хзр̄лѝ. а w(т) рожде(с)тва Х(с)во .хаѲ̄л.

† Їѡ Ле(w)н вwевw(да) мл(с)тїю бжїю г(сд)нь

† Їѡ Леw(н) воневод(а) <m.p.>

† Din mila lui Dumnezeu, Io Leon voievod şi domn a toată Ţara Ungrovlahiei, fiul marelui şi preabunului, răposatului Io Ştefan voievod. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele credincioasei slugi a domniei mele Vucina căpitan de sîrbi şi cu fiii săi, cîţi Dumnezeu îi va da, ca să-i fie un ţigan pe nume Drăguţu şi cu ţiganca lui Stana, fiica lui Crăciun ţiganul, pentru că această ţigancă Stana, ea a fost a boierului domniei mele Mitrea care a fost mare pitar. Iar apoi, Crăciun ţiganul s-a sculat de a cumpărat altă ţigancă, fiica lui Nechita, de a dat-o lui Mitrea pitarul pentru fiica sa Stana, să fie ţigancă pentru ţigancă. Şi a rămas să fie Stana ţigancă pe seama domnească.

Iar apoi, cînd a fost acum în zilele domniei mele, în ziua de Sfîntul Gheorghie, cînd eram la masă cu vlădica Macarie exarhul de Tîrnovo şi cu părintele nostru vlădica chir Grigorie, arhimitropolit al Ţării Româneşti şi cu toţi boierii, mari şi mici şi multă curte, iar domnia mea, însumi din voinţa domniei mele, am dat şi am miluit pe credincioasa slugă a domniei mele Vucina căpitanul cu acel sălaş de ţigani, adică Drăguţ şi cu ţiganca lui Stana, care sînt mai sus scrişi, pentru dreapta şi credincioasa slujbă ce a slujit-o domniei mele, ca să-i fie deadină lui şi fiilor şi nepoţilor şi strănepoţilor şi de nimeni neclintit, după porunca domniei mele.

Încă şi blestem am pus domnia mea : după plecarea domniei mele, pe cine va alege domnul Dumnezeu să fie domn Ţării Româneşti, sau din rodul inimii domniei mele sau dintre rudele noastre, sau după păcatele noastre, sau din alt neam, dacă va cinsti şi va înnoi şi întări această carte a domniei mele, pe acela domnul Dumnezeu să-l cinstească şi să-l păstreze în domnia lui, iar veacurile viitoare sufletul lui. Iar dacă nu va cinsti şi nu va înnoi şi nu va întări această carte a domniei mele, ci o va călca şi nimici şi strica această miluire a domniei mele, acelea să fie de trei ori blestemat şi anatema şi afurisit de 318 părinţi care sînt la Niceia şi să aibă parte cu Iuda şi cu Arie.

Iată dar şi martori punem domnia mea : jupan Hriza mare vornic şi jupan Vladul mare logofăt şi jupan Ianachi mare vistier şi jupan Miho mare spătar şi jupan Muşat mare stolnic şi jupan Buzinca mare comis... mare paharnic şi jupan Alexandri mare postelnic. Şi ispravnic Vladul mare logofăt. Şi am scris ⟨ eu ⟩ Lepădat logofăt în cetatea Bucureşti,

[1] Loc rupt în original.

www.dacoromanica.ro

în luna aprilie 28 zile şi de la Adam chiar pînă acum, la această scriere cursul anilor în anul 7138, iar de la naşterea lui Hristos 1630.

† Io Leon voievod, din mila lui Dumnezeu domn.

† Io Leon voievod (m. p.)

Original slav, pergament, pecete aplicată căzută. Ornat cu chinovar şi alte culori. Pe verso o însemnare contemporană: Drăguţ ţigan.

Se păstrează la sectorul de manuscrise slave al Bibliotecii Naţionale din Sofia, sub nr. 768.

www.dacoromanica.ro

DIVAN-EFFENDI ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA ÎN SECOLELE XVII–XIX

DE

PETRE STRIHAN

1. *Originea și denumirea dregătoriei. Izvoare. Istoriografie.* Un dregător cu o poziție singulară și cu un rol complex în Țara Românească și Moldova a fost divan-effendi. El era turc, în orice caz musulman, dar plătit de țară și rezident în capitala ei. Atribuțiile sale fățișe erau mai puțin importante decît cele oculte. La început secretar de limbă turcă al domnului, el a primit treptat și alte atribuții: protocolare, judiciare, informative. Rolul său precumpănitor a fost însă politic. Sarcina sa principală a fost aceea de a supraveghea la fața locului activitatea domnului și fidelitatea lui față de Poartă. Cazurile de „haînie" întîmplate în secolul al XVI-lea în ambele țări, dintre care Ioan-vodă cel Cumplit și Mihai Viteazul au fost cele mai răsunătoare, au determinat probabil Poarta să ia măsuri pentru a preîntîmpina repetarea lor. Crearea unei dregătorii care să reprezinte politica otomană în principate și să observe comportarea politică a domnului răspundea acestei preocupări.

Această dregătorie pare să-și aibă originea în funcția de secretar de limbă turcă al domnului, a cărei existență este confirmată documentar încă din secolul al XVI-lea. Două documente turcești din anul 1566 cuprind ordine adresate de Poartă domnului Țării Românești prin care îi cerea să trimită o dată cu trupele valahe și „pe secretarul său Faïk"[1].

Un indiciu despre existența acestui dregător în secolul al XVII-lea avem într-un document din 1619, în care se vorbește de niște daruri scumpe făcute „turcului celui mare", care pare să fi fost divan-effendi[2].

Existența lui divan-effendi în Moldova este confirmată de călătorul turc Evlia Celebi, care, în 1666, arată că a fost găzduit cu toate onorurile

[1] 27 Chawal 973 (mai 1566), Bibl. Academiei, Docum. turcești, DLXXX/23; 5 zilcade 973 (iunie 1566), ibidem, DLXXX/25. Aceasta nu este însă dovada că dregătoria de divan-effendi exista la acea epocă.

[2] D.I.R.A., XVII/4, p. 317: într-o listă de cheltuieli a stolnicului Niculachi din 1619 figurează mențiunea: „Cînd am scos Mihuleni de la postelnicul Enachie, am dat turcului celui mare 5 coți de postav turcesc și 1 cal ca de 8 ughi și 4 coți de feléndrăș chihaei lui".

„STUDII", tomul 21, nr. 5, p. 881–896, 1968.

www.dacoromanica.ro

într-o casă „lipită de locuința lui Mehmet-efendi, secretarul divanului" [3].

Dintre cronicarii moldoveni, nici Grigore Ureche, nici Miron Costin nu pomenesc de existența acestui dregător.

În Țara Românească, cronicile de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea menționează pe divan-effendi sub denumirea de „iazagiu" sau „efendi iazagiu" [4].

În Moldova, Dimitrie Cantemir, cel dintîi, amintește de divan-effendi cînd descrie protocolul înscăunării, întăririi sau mazilirii domnilor în Moldova [5]. Cronica Ghiculeștilor cuprinde de asemenea numeroase mențiuni în legătură cu existența și atribuțiile acestui dregător [6].

Începînd din secolul al XVIII-lea, izvoarele cu privire la această dregătorie se înmulțesc [7].

În istoriografie s-a scris foarte puțin despre divan-effendi [8].

Dionisie Fotino îl menționează în compunerea alaiului domnesc cu ocazia înscăunării [9].

Manolache Drăghici amintește de divan-effendi cu prilejul mazilirii lui Alexandru Mavrocordat [10].

Const. C. Giurescu caracterizează pe divan-effendi; el arată că este turc, „dar în slujba domnului, ca dregător permanent". Același autor menționează și pe subalternii lui [11].

Într-o lucrare de istoriografie juridică, I. D. Condurachi amintește în treacăt pe divan-effendi în legătură cu judecarea pricinilor între pămînteni și turci [12].

---

[3] *Călătoria lui Evlia Celebi-effendi* (trad. de G. Zerva), în *Bulet. Comis. ist. a României*, vol. XVI, Buc., 1937—1938, p. 279; cf. dr. Andrei Antalfi, *Călătoria lui Evlia Celebi prin Moldova (1659)*, în *Bulet. Comis. ist. a României*, XII (1933), p. 52.

[4] *Cronica anonimă despre Brîncoveanu*, în *Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, vol. II, Buc., 1961, p. 297—298, 343; *ibidem*, p. 268; *Cronica lui Radu Greceanu*, *ibidem*, p. 101 și 128.

[5] *Descrierea Moldovei*, partea a II-a, cap. III, IV și V.

[6] Ed. Camariano, Buc., 1965, p. 255, 287, 543 etc.

[7] *Condica Gheorgachi* (1762), în Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial*, București, 1939, p. 266; Anton Maria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia, Venezzia, 1718*, București, 1914, ed. N. Iorga; Boscovich, *Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne*, trad. în *Călători străini sec. XVIII*, mss. la Inst. de istorie „N. Iorga"; Raicevich, *Voyage en Valachie et en Moldavie*, trad. Lejeune, Paris, 1822; Andreas Wolf, *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, Hermannstadt, 1805; François Recordon, *Lettres sur la Valachie ou observations sur cette province et ses habitants...*, Paris, 1821; Ludwig von Stürmer, *Skizze einer Reise nach Constantinopel des Freyherrn L. v. Stürmer in den letzten Monaten des Jahres 1816*, Pesta, 1821, trad. la Inst. de istorie, *Călători străini sec. XIX*; Christine Reinhard, *Scrisori* (1806), *ibidem*; James Edward Alexander, *Travels from India to England, comprehending a visit to the Burman Empire and a journey through Persia, Asia Minor, European Turkey, in the Years 1825—6*, Londra 1827, trad. *ibidem*; Ignati Iakovenko, *Descrierea Principatelor*, trad. *ibidem*. Căpitanul Radisits, *Structura topografică și statistică a Moldovei și Țării Românești*, publ. de I. Nistor; *O descriere a Principatelor Române din 1822*, în „Analele Acad. Rom.", M.S.I., seria a III-a, t. XXV (1942—1943), transcris *ibidem*; *Timoni către internunțiu*, în N. Iorga, *Docum. priv. la familia Calimachi*, vol. I, p. 88 etc.

[8] Explicația o avem mai ales în caracterul ambiguu, ciudat, al acestei dregătorii.

[9] *Istoria generală a Daciei*, trad. G. Sion, vol. III, București, 1859, p. 25. Acest autor dă chiar cifrele salariilor primite de divan-effendi și de locțiitorul său (*ibidem*, p. 312).

[10] *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani*, vol. II, Iași, 1857, p. 48.

[11] *Istoria românilor*, III/2, p. 456 și 477.

[12] *Cîteva cuvinte asupra condiției juridice a străinilor în Moldova și Țara Românească pînă la Regulamentul organic*, București, 1918, p. 82.

www.dacoromanica.ro

Recent, Mustafa Mehmet, într-o lucrare inedită, dă unele date interesante mai ales cu privire la rolul judiciar al acestui dregător [13].

Un studiu asupra acestei dregătorii, a cărei existență a dăinuit aproape trei secole în amîndouă principatele, nu s-a făcut încă. Utilitatea lui pentru istoria instituțiilor din țările române este neîndoielnică [14].

Denumirea sub care este cunoscut acest dregător în documente și în izvoarele narative este, în genere, aceea de „divan-effendi", cu varianta „divan-effendisi" [15]. În sfîrșit, în unele cronici din Țara Românească, același dregător este desemnat cu denumirea de „iazagiu" sau „effendi iazagiu" [16].

În lucrarea de față am adoptat denumirea cea mai frecvent întrebuințată atît în documente, cît și în izvoarele narative.

Amintim că, la turci, expresia divan-effendisi desemna pe secretarul principal al divanului din Istanbul [17]. Denumirea „divan kiatibi" se explică prin existența în limba turcă a cuvîntului *kitab*, care în secolul al VII-lea însemna secretarul califului [18] și prin păstrarea lui pînă tîrziu în secolul al XIX-lea cu înțeles evoluat : de secretar, scrib și chiar secretariat [19]. În legătură cu această denumire se pune întrebarea dacă termenul divan kiatibi nu desemnează cumva pe secretarul sau locțiitorul lui divan-effendi, mai ales că într-un document se spune că, în afară de divan-effendi, la curtea domnească mai funcționa și un kiatib [20]. Nedumerirea este înlăturată prin confruntarea a două documente în care aceeași persoană (Seit Ibrahim Nabi) figurează în unul [21] cu titlul de kiatib al divanului moldovenesc, iar în celălalt [22] cu titlul de divan-effendi. Mai sînt și alte documente din care rezultă că, mai ales în secolul al XIX-lea, s-a folosit denumirea de divan kiatibi pentru divan-effendi.

În ce privește denumirea de „iazagiu" sau „effendi iazagiu" folosită de cronicarii munteni, ea se explică ușor : cuvîntul iazagiu în limba turcă avea înțelesul de scriitor la cancelaria vizirului sau a hanului. De aici

---

[13] *Contribuții la studiul regimului supușilor otomani în țările române pînă la pacea de la Kuciuk-Kainargi*, mss. la Institutul de Istorie „N. Iorga". Autorul mi-a pus-o la dispoziție, dîndu-mi și unele indicații prețioase.

[14] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, partea a II-a, cap. III—V ; *Cronica Ghiculeștilor*, ed. cit., p. 311 ; D. Fotino, *op. cit.*, III, p. 250 ; Anaforaua din 8 septembrie 1823, Hurmuzaki, X, p. 584 ; M. Guboglu, *Catalogul docum. turcești*, II, p. 522.

[15] Documentele citate de M. Guboglu, *op. cit.*, II, p. 454, 468 și 480.

[16] *Cronica lui Radu Greceanu*, în *Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, vol. II, București, 1961, p. 47, 101 și 128 ; *Cronica anonimă despre Brîncoveanu*, *ibidem*, p. 297, 298 și 343.

[17] *Encyclopédie de l'Islam*, nouvelle édition, t. II, Leiden-Paris, 1962, p. 704 ; cf. L. Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturii române*, vol. II, București, 1900, p. 47.

[18] *Ibidem*.

[19] L. Șăineanu, *op. cit.*, p. 47 ; *Uricariu*, III, p. 241, firman din 1822 către Ion Sandu Sturdza : „... S-au rînduit să meargă împreună cu tine în slujba kitapului cel din Hojegheanii înaltului meu divan, ales pre cinstit și slăvit săjet Ibrahim Nibi...".

[20] *Raport Lagan din 1 mai 1828 despre Moldova*, publ. de Maria Holban în *Bul. Comis. ist. a României*, 1930, p. 162.

[21] 1822 decembrie 24, Arh. Ist. Centr., Docum. turc., IX/1245 (M. Guboglu, *op. cit.*, p. 480—481).

[22] Anaforaua divanului din 6 septembrie 1823, Hurmuzaki, X, p. 584.

www.dacoromanica.ro

a trecut la români cu sensul de „scriitor turc pe lîngă divan" [23]. Echivalența între „effendi iazagiu" și „divan-effendi" este și mai evidentă, dat fiind că în limba turcă cuvîntul *effendi* însemna la început „stăpîn", iar mai tîrziu a devenit un titlu cu care era desemnat un înalt funcționar (ex. reis-effendi etc.) [24].

2. *Secretar de limba turcă al domnului. Dezvoltarea acestei atribuții.* Atribuțiile lui divan-effendi au fost multilaterale. Prima sa atribuție a fost de la început și a rămas tot timpul aceea de secretar de limbă turcă al domnului. În această calitate, el interpretează corespondența primită de la Constantinopol sau de la guvernatorii provinciilor și cetăților turcești învecinate și redactează în limba turcească rapoartele adresate de către domn Porții otomane sau dregătorilor turci [25]. Această atribuție se dovedește mai ales cu analogia dintre acest secretar și ceilalți secretari sau grămătici existenți în cancelaria domnească pentru diferite limbi străine : latină, slavă etc.

Această atribuție, oarecum minoră, de secretar al domnului pentru limba turcă evoluînd cu timpul, acest dregător a căpătat și o altă atribuție cu caracter protocolar : de a citi în divan firmanele venite de la Poartă, și în special pe cele care priveau numirea, întărirea sau mazilirea domnului.

Începînd din secolul al XVII-lea, domnul venea de obicei de la Constantinopol, cu firman și steag de domnie. Îl însoțea un dregător turc, iskimneagasi, însărcinat de Poartă să-l instaleze. După ungerea domnului în biserică (la Iași în biserica Sf. Niculae), solemnitatea înscăunării avea loc la palatul domnesc, în sala divanului. Ea începea cu citirea firmanului în limba turcă de către divan-effendi, urmată de tălmăcirea lui de către marele postelnic. La sfîrșitul ceremoniei, domnul poruncea ca iskimneagasi să fie îmbrăcat cu blană de samur, iar divan-effendi și marele postelnic cu caftane obișnuite [26]. Cum e și firesc, nu se poate preciza cînd anume s-a format obiceiul privitor la rolul protocolar al lui divan-effendi. Dar este cert că în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino (1678—1688) obiceiul exista. Acest domn, primind un firman al sultanului adus de un turc, după ce l-a atins de frunte și l-a sărutat „după obicei", „l-a întins lui divan-effendi ca să-l citească" [27].

Același rol protocolar de a citi firmanele otomane în ședințele solemne ale divanului revenea lui divan-effendi și la ceremonia confirmării, ca și la mazilirea lui, care, de regulă, se desfășurau în condiții asemănătoare cu cele de la înscăunare [28].

---

[23] L. Șăineanu, *op. cit.*, vol. II, p. 67 : „(la români) scriitor turc pe lîngă divan, numit obicinuit divan-efendi".

[24] *Encyclopédie de l'Islam*, loc. cit.

[25] D'Hauterive, *La Moldavie en 1785*, în *Memoriu despre starea Moldovei la 1787*, ed. Academiei, 1902, p. 356, nota 1 : „Il (le divan-effendi) était chargé d'écrire les dépêches adressées à la Porte...".

[26] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, partea a II-a, cap. III.

[27] Anton Maria Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. cit., p. 138—139, trad. ms. la Institutul de istorie N. Iorga", *Călători străini sec. XVIII*.

[28] În mod excepțional, în anul 1741, mazilirea lui Grigore Ghica din domnia Moldovei s-a făcut fără participarea lui divan-effendi. Ca să i se menajeze prestigiul, domnul „a citit singur firmanul împărătesc" (*Cronica Ghiculeștilor*, ed. cit., p. 543).

www.dacoromanica.ro

Participarea acestui dregător la aceste şedinţe avea mai mult decît o semnificaţie tehnică, rezultată din cunoaşterea limbii turceşti. Firmanele ar fi putut să fie citite de un dregător pămîntean, de exemplu de marele postelnic. Lectura firmanelor în limba turcă de către un dregător turc avea o semnificaţie politică : prin aceasta Poarta urmărea să facă simţite în tot organismul statal prezenţa şi autoritatea puterii otomane.

O dată cu dobîndirea acestei atribuţii, secretarul de limbă turcă al divanului a început să reprezinte puterea otomană faţă de domni şi să joace un rol politic.

3. *Atribuţii judecătoreşti.* Ca dregător care reprezintă puterea otomană şi este în acelaşi timp în serviciul domnului, divan-effendi a căpătat cu timpul şi alte atribuţii în legătură cu rezolvarea pricinilor dintre turci şi pămînteni. Aceste atribuţii nu le-a avut de la înfiinţarea dregătoriei. Este probabil că înşişi domnii au contribuit la crearea acestei practici pentru a înlocui amestecul cadiilor în judecarea proceselor cu turcii, divan-effendi fiind un organ mai cunoscător al situaţiilor locale şi mai uşor de dirijat după voinţa domnului.

Voievozii şi-au afirmat totdeauna dreptul de a judeca pricinile străinilor aflaţi în ţară. Turcii nu erau exceptaţi de la acest principiu juridic.

Miron Costin arată în *Poema polonă* că marele postelnic avea dreptul să judece şi turci „şi de aceea postelnicul trebuie să ştie şi limba turcească" [29].

De asemenea, D. Cantemir, în *Descrierea Moldovei*, scrie că „puterea domnului se întinde nu numai peste boierii şi cetăţenii Moldovei, dar şi peste negustorii turci şi peste alţi oameni de orice condiţie cîtă vreme se află pe teritoriul lui" [30].

Faptul că atît Miron Costin, cît şi D. Cantemir nu pomenesc despre participarea lui divan-effendi la judecarea proceselor cu turci, unit cu lipsa vreunui document din secolul al XVII-lea care să constate această participare, ne obligă la concluzia că în secolul al XVII-lea acesta n-a avut atribuţii judiciare.

Domnii, în acord cu clasa boierească asupra acestui punct, au susţinut totdeauna că principatele au avut, pe baza vechilor capitulaţii încheiate cu Poarta, dreptul de autonomie care implica legislaţie proprie şi dreptul de judecată. Capitulaţiile, deşi textul lor nu s-a păstrat, au fost recunoscute mai tîrziu, prin tratate internaţionale, chiar de Imperiul otoman şi astăzi este unanim admis în istoriografie că ele au reprezentat o realitate istorică mai presus de orice îndoială [31].

N. Iorga sublinia că România nu şi-a pierdut niciodată caracterul de stat, deoarece „niciodată nu s-a admis aici o judecată turcească în faţa unui tribunal turcesc" [32].

Este adevărat că în principate nu s-au aplicat legi, adică norme de drept turcesc, nici nu s-au aşezat instanţe judecătoreşti turceşti. Cu toate acestea, abuzînd de puterea sa, Imperiul otoman a intervenit uneori în judecarea proceselor dintre pămînteni şi turci, în special prin cadii

[29] *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 387.
[30] Ed. P. Pandrea, Buc., 1965, p. 100.
[31] *Istoria României*, III, p. 480; Mustafa Mehmed, *op. cit.*
[32] *Le caractère commun de l'histoire du Sud-Est de l'Europe*, Paris, 1929, p. 13.

www.dacoromanica.ro

din Giurgiu şi Brăila, care, pe baza unor firmane emise în fiecare caz concret, judecau asemenea pricini [33].

Ba încă, printr-un firman din 1702 către domnul Moldovei, sultanul Mustafa al II-lea face să se ştie că „uşile curţii împărăteşti sînt întotdeauna deschise tuturor spre a le face dreptate [34]. Sultanul îmbia deci pe toţi înpricinaţii, turci sau români, să facă apel la instanţele turceşti.

Cu toate acestea, în regulă generală, domnii au continuat să judece chiar procese între turci şi pămînteni.

Astfel, în secolul al XVII-lea avem documentul de la Vasile Lupu care judecă cu divanul pricina turcului Mustafa Celebi cu mănăstirea Sf. Sava din Iaşi privitoare la o vie care fusese pusă zălog mănăstirii pentru o datorie. Debitorul mănăstirii devenise ulterior debitor şi faţă de turc. Acesta pierde procesul [35].

În secolul al XVIII-lea, de asemenea, sînt cazuri cînd domnul cu divanul judecă pricini între turci şi pămînteni [36].

În pricinile penale, situaţia era mai grea din cauza religiei mahomedane, care considera mare păcat ca un creştin să pedepsească pe un mahomedan. Ca să ocolească acest obstacol, domnii au recurs la un mijloc ingenios. Ei ţineau în Moldova o trupă de beşlii (turci sau tătari) sub comanda unui beşli-agasi, plătiţi de ţară, cu sarcina să oprească jafurile trupelor turceşti şi „să pedepsească pe turci" pentru fapte vinovate [37]. Un procedeu asemănător era folosit şi în Ţara Românească, unde domnia crease un corp de zabiţi turci, corespunzător beşliilor din Moldova [38]. Folosind acest procedeu, Ioan Teodor Calimach, spre sfîrşitul domniei, a avut curajul să spînzure doi ieniceri din Bender pe baza hotărîrii lui Turnagi-başa, comandantul ienicerilor de scaun, rezident în Iaşi (1760). Executarea a provocat o răscoală a ienicerilor şi senzaţie în diplomaţia constantinopolitană [39].

În secolul al XVII-lea, o dată cu creşterea importanţei lui divan-effendi, este probabil că acesta, singur sau secundat de turci aflători în ţară, încerca rezolvarea litigiilor dintre turci şi pămînteni sau, chemat de domn, asista la judecarea acestor litigii. Turcii au putut să se inspire din privilegiul cuprins în toate capitulaţiile marilor puteri, în favoarea străinilor aflaţi în Turcia, de a fi asistaţi în faţa instanţelor otomane de către consulul lor. Or, divan-effendi îndeplinea în ţările române o sarcină similară cu aceea a unui consul [40].

---

[33] 1744 octombrie 28, noiembrie 6, firman către cadiul de Giurgiu şi C. Mavrocordat, domnul Ţării Româneşti (Muzeul de istorie Bucureşti, nr. 30 686 an 1757—1758); arz care constată judecata în faţa cadiului din Brăila (Bibl. Academiei, ms. orientale, nr. 25, doc. 23); 1769 mai 25, sentinţa cadiului din Giurgiu („Revista arhivelor", 1940, p. 47—48); firman din 1769 către cadiu şi domnul Ţării Româneşti (V. A. Urechia, *Istoria românilor*, II, p. 139).

[34] 1702 iulie 16—25, Arh. Ist. Centr., ms. nr. 630, f. 165 (citat de M. Guboglu, *Catalogul doc. turceşti*, II, p. 211).

[35] 1634 septembrie 5, Arh. Ist. Centr., M-rea Sf. Sava Iaşi, XXXVI/11, copie la Institutul de istorie „N. Iorga".

[36] 1746 iunie 28, *Surete*, XVI, p. 116; 1747 august 18, *ibidem*, p. 121.

[37] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. G. Pascu, ed. a 2-a, p. 76.

[38] Mustafa Mehmed, *op. cit.* (ms.).

[39] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Calimachi*, I, p. CXX.

[40] Pelissié du Rosas, *Le régime des capitulations dans l'Empire Ottoman*, Paris, 1902, p. 450.

www.dacoromanica.ro

Depăşindu-şi atribuţiile, uneori divan-effendi judeca efectiv pricini ivite între turci şi pămînteni. Astfel în 1765, în faţa lui divan-effendi, un împricinat creştin pîrît de un negustor turc, tăgăduind o convenţie, după ce a jurat în biserică potrivit regulilor creştine, a cîştigat procesul [41].

Alteori, dimpotrivă, turci aflaţi în ţară se adresează divanului, care le judecă pricinile ce au cu pămîntenii fără participarea lui divan-effendi. Astfel, în 1746, mitropolitul Nichifor şi alţi 6 boieri mari judecă pricina hatmanului Radu Racoviţă cu negustorii turci Hagi Ahmet şi Ahmet Murtaza. Aceştia, reclamîndu-l pentru o datorie de bani, au adus o carte de blestem de la patriarhul din Constantinopol şi au cîştigat procesul [42]. Tot astfel un hrisov al lui Grigore Ghica-voievod din 1747 menţionează judecarea pricinii lui Ahmet-aga Buiucli, negustor turc din Iaşi, cu Radu Racoviţă. Aceştia s-au judecat „înaintea a toată boierimea Moldovei", fără să se pomenească de participarea lui divan-effendi [43].

Dar regula de drept consuetudinar era stabilită la începutul secolului al XVIII-lea ca divan-effendi, împreună cu alţi turci aflători în ţară, să mijlocească rezolvarea paşnică a pricinilor dintre turci şi pămînteni sau să participe la judecarea lor de către domn. Această practică e confirmată de izvoare narative şi de unele documente.

Astfel, în 1728, sub domnia lui Grigore Ghica, turcul Murtaza, învinuit de complicitate la hainie cu Lupu Drăguţescu, a fost judecat „la divan, cu divan-effendi de faţă, cu mulţi negustori turci aşezaţi în Iaşi"[44]. Turcul a fost pedepsit de domn să fie bătut la tălpi cu biciul, iar pedeapsa a fost executată. Vinovatul a rămas închis pînă cînd, mai tîrziu, un firman a poruncit eliberarea lui.

În 1764, Grigore Calimach, cu divanul, a avut să judece o pricină civilă între un negustor turc şi un boier moldovean : domnul a judecat „fiind faţă şi dumnealui Husein-effendi, divan-effendesi"[45].

4. *Atribuţiile judecătoreşti după reglementarea prin tratat (1774).* Înainte de încheierea păcii de la Kuciuk-Kainargi, moldovenii au adresat Porţii arzuri, revendicînd, pe baza vechilor privilegii cuprinse în capitulaţii, dreptul ca toate pricinile pămîntenilor cu turcii să fie judecate în ţară, prin hotărîrea de ultimă instanţă a domnului [46]. Turcii n-au acceptat această cerere. Prin hatişeriful din 1 noiembrie 1774 s-a consfinţit ca regulă de drept scris practica consuetudinară dinainte. Pricinile dintre turci şi pămînteni trebuiau rezolvate de domn prin mijlocirea lui divan-effendi şi a altor turci aflaţi în ţară, iar în caz că mijlocirea ar fi rămas

[41] 1765 ianuarie 2, Bibl. Academiei, Pachet DCCCLVII, doc. turc. 106, citat de Mustafa Mehmed, *op. cit.*, p. 104.

[42] 1746 iunie 28, *Surete*, XVI, p. 116.

[43] 1747 august 18, *ibidem*, p. 121.

[44] *Cronica Ghiculeştilor*, ed. Camariano, p. 287. Bătaia la tălpi, pedeapsă specific turcească, a fost introdusă la noi de către domnii fanarioţi.

[45] „Bulet. Muz. Munic. Iaşi Ion Neculce", 1925, p. 219.

[46] *Uricariu*, VI, p. 422. Arzul boierilor din 30 august 1774 conţine între altele : „Nimene din pămînteni să nu să facă ihdar la Ţarigrad după obiceiul vechi pentru orice pricină ar fi, ci aice să se caute pricina a fieştecăruia cu judecata domnului. Şi oricare din pămînteni va avea judecată cu turcii să nu se judece la alte judecăţi şi cadii, ci numai aice la domni, şi mărturiile creştinilor să se ţie în seamă la giudecată, căci aicea, nefiind turci trăitori, nu se poate avea martori turci, cari la aceasta este şi fetva turcească".

www.dacoromanica.ro

infructuoasă pricinile urmau a fi judecate de cadiul din Brăila pentru Moldova [47] şi de cadiul din Giurgiu pentru Ţara Românească [48].

Prin hatişeriful din 1784 s-a menţinut aceeaşi normă, cu deosebirea că în caz de nereuşită a mijlocirii, în loc să fie trimişi împricinaţii la Brăila sau la Giurgiu, trebuia să fie chemat cadiul din aceste localităţi să judece pricina în ţară [49]. Aceasta constituia o îmbunătăţire a situaţiei românilor, deoarece împricinaţii erau scutiţi de cheltuiala deplasării [50].

Aceste reguli sînt repetate prin firmanul din 1792 [51] şi prin firmanele din 1802 atît pentru Moldova [52], cît şi pentru Ţara Românească [53].

Prin hatihumaiumul din 1803, această regulă s-a mai modificat în favoarea autonomiei judiciare a principatelor, precizîndu-se că domnul judecă cu îndatorirea „să fie de faţă cel după vreme aflat divan-effendi lîngă acel domn", iar în caz de nemulţumire hotărîrile „să ia săvîrşire faţă şi cu cadiul... cînd le va orîndui acel după vreme domn..."[54]. De aici rezultă că divan-effendi devenea un asesor al domnului pentru judecăţile dintre turci şi pămînteni, iar în caz de nemulţumire procesul urma să fie judecat din nou cu participarea cadiului.

Din cauza conjuncturii politice internaţionale şi profitînd de slăbirea puterii otomane, domnii prind mai mult curaj să apare autonomia

---

[47] *Uricariu*, VI, p. 433—446, hatişerif pentru pronomiile Moldovei care s-au scris de la Poartă către domnul Grigore Ghica-vodă din 1 noiembrie 1774 : „Turcii cu raiele şi raielele între dînşii, avînd pricini de judecată, domnul Moldovei să judece... şi după dovedită dreptatea lor şi după dreaptă judecată să facă împlinire pricinilor ce s-ar arăta între turci şi între raiele ; divanu kiatibi ce se va afla lîngă domnul Moldovei şi alţi turci, să le aşeze şi să le curme, păzindu-se mijlocirea ; iar pricinile care vor fi prin mijlocirea turcilor... după cererile pricinuitoare lor, de nu vor lua sfîrşitul şi jalba lor se va arăta mincinoasă, şi scoposul lor este numai ca să păgubească şi să mîhnească pe săracii raielii cu acele mincinoase jalbe care sînt împotriva dreptului, săraca raie să nu se păgubească necăjindu-se. ... Şi iarăşi giudecăţile care nu vor lua sfîrşit cu mijlocirea turcilor şi cu a făcătorilor de pace, cînd vor videa împotrivirea, ca să se hotărască şi să se curme să se caute cu dreptate, înaintea cadiului de Brăila...".

[48] *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, publicate de Ghenadie Petrescu, D. A. Sturdza şi D. C. Sturdza, vol. I, Buc., 1888, p. 253 : „S'il s'élève quelque différend, soit entre un musulman et un raïa, soit entre deux raïas, l'hospodar de Valachie, consultant les lois de l'équité, écoutera les contendants, et rendra justice à celui à qui elle appartient ; mais dans les procès survenus entre un musulman et un raïa, l'intervention du divan Kiatibi (secrétaire du divan) qui est auprès du prince et celles d'autres musulmans devenant nécessaires, ceux-ci chercheront à contenter les parties et à apaiser le différend..." ; „ Si la médiation des conciliateurs et les instances des musulmans ont été infructueuses ; s'il est démontré que ces prétentions injustes ont pour motif la pure animosité et pour unique but celui de tourmenter et de léser les pauvres raïas, et si la décision sur les lieux présente des difficultés insurmontables, l'on ne permettra pas que ces malheureux soient tourmentés par de pareils procès contraires aux lois et suscités par la mauvaise foi ; mais l'affaire sera portée devant la Kadi de Djardjova, qui l'examinera et la décidera d'après la loi et la justice. Les Kadis de D. de leur côté, en prononçant sur les causes qui leur seront ainsi soumises auront scrupuleusement égard au bon droit, ne se permetteront rien qui puisse porter la moindre atteinte à la pureté des lois et se garderont bien d'accabler de faibles raïas" (p. 253).

[49] *Acte şi documente...*, ed. Ghenadie Petrescu ş.a., vol. I, p. 202.

[50] *Istoria României*, III, p. 614.

[51] *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, ed. D. A. Sturdza şi C. Colescu-Vartic, vol. I, Buc., 1900, p. 226.

[52] *Acte şi documente...*, ed. Ghenadie Petrescu ş.a., vol. I, p. 264.

[53] *Ibidem*, p. 277.

[54] *Uricariu*, III, p. 176 ; cf. Hurmuzaki, supl. I, vol. II, p. 327, traducerea unei diplome a sultanului privitoare la imunităţile şi la privilegiile acordate Valahiei şi Moldovei în trecut şi în prezent (1806) ; cf. V. A. Urechia, *Istoria românilor*, XI, p. 76—78.

www.dacoromanica.ro

judiciară a principatelor şi transformă uneori pe divan-effendi într-un aliat al politicii lor. Un exemplu va ilustra această teză.

În septembrie 1823, un proces penal important a fost judecat de domn prin divanul său. Erau învinuiţi episcopul Romanului şi postelnicul Milu că în 1821, cu prilejul mişcării Eteriei, ar fi închis într-o biserică şi ar fi predat eteriştilor pe doi turci, care au fost jefuiţi şi ucişi de eterişti.

Porunca marelui vizir Ali Paşa era ca pricina să fie judecată de cadiul din Brăila. Ea a fost, cu abilitate, eludată.

Divanul, compus din 23 de boieri şi prezidat de mitropolitul Veniamin, a judecat în prezenţa lui divan-effendi, a unui agă, „povăţuitorul împărăteştilor oşteni de aice", şi a altui agă, „mumbaşirul trimis de prea înaltul vizir Bechir Paşa" al Brăilei. Ca să ocolească ordinul marelui vizir, divanul reţine şi judecă el pricina, cu motivarea : „Noi, nerăbdători de o asemenea pricină, care, de ar fi adevărată şi ar sta mistuită în sînul naţiei, de-a dreptul ar păta şi ar jicni cinstea şi haractirul neamului şi a ţării moldoveneşti, cu dinadinsul am intrat în cea mai pătrunzătoare cercetare a ei..."[55].

Anaforaua divanului constată nevinovăţia acuzaţilor pe baza dovezilor făcute în prezenţa lui divan-effendi şi propune achitarea. Domnul a întărit anaforaua.

Mai important decît cazul concret era principiul autonomiei judiciare a ţării, pe care anaforaua îl formulează răspicat în textul ei. Ea reaminteşte obiceiul după care urmează „a se cerceta şi judeca aice pricinile întîmplătoare între musulmani şi împărăteştile raiale prin mijlocirea lui divan-effendi, a domnului după vremi şi a altor întîmplaţi (sic) egale otomani, fără să fi fost silită vreo raia a se strămuta de la locul său şi a merge pre aiurea pentru asemenea judecăţi"[56].

Modul cum s-a soluţionat acest proces îndreptăţeşte concluzia că prezenţa lui divan-effendi n-a constituit o piedică, ba, dimpotrivă, un ajutor pentru afirmarea autonomiei judecătoreşti a ţării şi pentru evitarea abuzului încercat de marele vizir, care voise ca procesul să fie judecat de-a dreptul de cadiul din Brăila, trecînd peste prerogativele judiciare ale domnului Moldovei.

5. *Rolul politic.* Atribuţiile principale ale lui divan-effendi, cu toate aparenţele contrare, sînt de natură politică. Trăind în apropierea domnului şi avînd ascendentul rezultat din reprezentarea puterii suzerane, divan-effendi este prezent la toate actele importante din viaţa statului. În intenţia turcilor, el este, cum constată un călător, „spionul Inaltei Porţi asupra activităţii beiului"[57]. De aceea deseori divan-effendi este semnalat de diverse mărturii ale timpului în apropierea domnului. Cîteva exemple.

În 1759, sub domnia lui Ion Teodor Calimach, la Iaşi, mulţimea răsculată a năvălit asupra curţii domneşti, cerînd pe grecul Stavrachi. În poarta

[55] Hurmuzaki, X, p. 584, anaforaua din 6 septembrie 1823. La 18 septembrie 1823 domnul a întărit anaforaua, *ibidem*, p. 583.

[56] *Ibidem*, p. 588.

[57] Păr. Hugas Ingigian, *Valahia şi Moldova*, fragment din *Geografia celor patru părţi ale lumii*, în 11 vol. (Veneţia, 1802—1808), şi anume din seria Europa, vol. VI (1804). El a fost comunicat de H. Dk. Sirouni Academiei Române, care l-a publicat în *Memoriile Secţiei Istorice*, seria a III-a, t. IX, mem. 8 (extras Bucureşti, 1929); James Edward Alexander, *op. cit.*, nota 7 supra „Divan-effendi, un fel de iscoadă recunoscută, care le supraveghează lucrările...", trad. ms. la Inst. de istorie „N. Iorga" (Călători străini sec. XIX), vol. V/2, p. 1 322.

www.dacoromanica.ro

palatului, pentru intimidarea răsculaţilor, au apărut trei dregători turci, dintre care nu lipsea divan-effedi [58].

În 1783, la primirea de către domnul Ţării Româneşti a primului consul rus, la solemnitate a fost chemat divan-effendi, care a citit beratul împărătesc şi firmanul primit de consul [59].

Un document din 1797 constată că la discutarea unei probleme economice litigioase între agentul consular austriac şi domnul Moldovei a asistat şi divan-effendi, care „din întîmplare se afla de faţă" [60].

Tot astfel, în 1806, cînd Scarlat Calimach, venit la Iaşi fără familie, este vizitat de Reinhardt, consulul francez, acesta arată în raportul său că a fost primit de domn, care era însoţit de postelnic şi de secretarul său turc [61], adică de divan-effendi.

Dintr-un document de la Nicolae Mavrogheni din 1790 [62] se vede că divan-effendi a însoţit pe domn în sudul Dunării cînd ţara era ocupată de armata austriacă. Conform ordinelor primite, divan-effendi a trecut Dunărea la Zimnicea deghizat în haine ţărăneşti ca să anunţe sosirea domnului. Ulterior domnul a trecut şi el Dunărea cu toată suita, ca să atragă simpatia populaţiei pentru cauza otomană, după care s-a întors la Şiştov.

Rezultă că divan-effendi era obligat să însoţească pe domn chiar cînd acesta, din cauza împrejurărilor, era împiedicat să-şi exercite prerogativele domneşti şi trebuia să îndeplinească misiuni primejdioase din ordinul superiorilor săi turci [63].

Rolul politic pe care îl joacă divan-effendi din postul de observaţie pe care îl are ca dregător turc acreditat pe lîngă domnul Ţării Româneşti sau al Moldovei rezultă şi din rapoartele pe care le adresează Porţii.

Astfel, în 1822, după lichidarea Eteriei, divan-effendi-ul Moldovei raportează numele boierilor care s-au întors şi se vor întoarce din Rusia şi din Austria [64].

Acelaşi divan-effendi comunică schimbarea generalului rus din Chişinău [65]. Mai tîrziu, el informează despre dorinţa domnilor Ţării Româneşti şi Moldovei de a înfiinţa oaste dintre locuitorii băştinaşi [66].

În sfîrşit, într-un document din 1825, divan-effendi raportează rezultatul obţinut de spionii trimişi pe malul Prutului şi dincolo: că n-au observat pregătiri militare la ruşi [67].

---

[58] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Calimachi*, vol. I, p. CIV-CV.

[59] V. A. Urechia, *Istoria românilor*, I, p. 287.

[60] N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 88, Timoni către internunţiu, Iaşi, 29 ianuarie 1797.

[61] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Calimachi*, I, p. 328, Reinhard către Talleyrand, Iaşi, 26 octombrie 1806.

[62] 1790 iunie 8, doc. 44 din *Condica de documente turceşti de la sfîrşitul sec. XVIII*, publicate de Mustafa A. Mehmet, în „Revista arhivelor", 1958, nr. 2, p. 260; *Cf.* M. Guboglu, *Catalogul documentelor turceşti*, I, p. 113.

[63] Din document reiese că ordinul pornise de la valiul Mustafa-paşa, iar acţiunea lui divan-effendi fusese realizată potrivit cu „sfatul" domnului.

[64] Arhiva Preşed. Cons. de Miniştri din Istanbul, fond. Hatihumaium, 45 395 B, doc. din 3 Şaban 1238 (8 aprilie 1822): divan-effendi al Moldovei Nabi-effendi şi başbeşliaga către valiul din Silistra.

[65] Ibidem, 45 453 D, 15 Şeval 1238 (1822 iunie 15).

[66] Ibidem, 45 459, II Rebi I 1238 (11 octombrie 1822).

[67] *Ibidem*, 45 448 A, 8 Rebi II 1241 (8 noiembrie 1825). Toate documentele de la notele 64—67 de mai sus mi-au fost puse la îndemînă, în traducere românească, de turcologul Mehmet Mustafa.

www.dacoromanica.ro

6. *Statutul juridic al dregătoriei.* În legătură cu acest dregător se pune întrebarea : este el un dregător al Porţii otomane sau un dregător al domnului, adică al ţării.

S-ar părea că, fiind secretar al domnului şi plătit de domn din bugetul ţării, divan-effendi ar fi un dregător domnesc. Evlia Celebi menţionează existenţa lui în Moldova în paragraful „Numele demnitarilor cîrmuirii Bogdanului după terminologia lor"[68]. E drept însă că, după ce arată titulatura, adaugă : „musulmani, turci".

Dionisie Fotino, dînd explicaţii asupra a doi dregători, scrie despre skiemni-agasi că este un *funcţionar turc* care se trimite ca să întroneze pe domn, în timp ce despre divan-effendi scrie numai că „ţine locul de secretar şi judecător la divanul domnului în cauzele întîmplătoare dintre creştini şi turci"[69]. Deci autorul nu-l consideră categoric pe divan-effendi ca dregător turc.

Lagan, în raportul său din 1828, menţionează pe divan-effendi ca făcînd parte din compunerea Curţii, considerîndu-l implicit ca dregător al domnului[70].

C. C. Giurescu subliniază atît faptul că este turc, cît şi împrejurarea că este dregător permanent în slujba domnului şi plătit de el[71].

Concluzia noastră este că divan-effendi este în acelaşi timp dregător turc şi funcţionar al domnului. El este de religie mahomedană, supus al sultanului[72], trimis de Poartă spre a îndeplini sarcina de secretar de limbă turcă al domnului şi, ca atare, plătit de domn. Din punct de vedere juridic, el are calitatea de dregător turc pus de turci la dispoziţia domnului. El face parte din ierarhia dregătorilor turci. El are o misiune de încredere, analogă cu aceea pe care o îndeplineau consulii marilor puteri.

Deşi este în acelaşi timp secretar al domnului şi organ al puterii suzerane, nici o incompatibilitate juridică nu exista între cele două calităţi. Între datoria sa de credinţă faţă de Poartă şi aceea de credinţă faţă de domn în serviciul căruia se află, teoretic nu exista contradicţie, domnul fiind şi el, ca vasal, obligat la credinţă faţă de puterea suzerană [73].

Calitatea sa de dregător turc rezultă din rapoartele pe care le adresează Porţii. Acestea dovedesc că, păstrîndu-şi atribuţia veche de secretar de limbă turcă al domnului, divan-effendi devenise cu timpul un veritabil diplomat turc, însărcinat să supravegheze activitatea domnului şi să culeagă informaţii politice asupra marilor puteri vecine. Se ştie că principatele au fost folosite de Poartă ca posturi de observaţie [74]. Calitatea de dregător turc rezultă categoric mai ales din faptul că divan-effendi primeşte ordine de la Constantinopol sau, mijlocit, prin

---

[68] Dr. Andrei Antalfi, *op. cit.*, p. 52.

[69] *Istoria generală a Daciei*, trad. G. Sion, III, Buc., 1859, p. 250.

[70] *Buletinul Comisiunii istorice a României*, 1929, p. 161–162.

[71] *Istoria românilor*, III/2, p. 477.

[72] Se pare că aceşti dregători erau recrutaţi dintre copiii de creştini pe care turcii îi iau şi le schimbă religia (Raicevich, trad. Lejeune, Paris. 1822, p. 83).

[73] Raicevich, *op. cit.*, p. 83, cu privire la dubla calitate a acestui dregător, scrie că, deşi divan-effendi este considerat în serviciul domnului, „e totuşi socotit ca ofiţer al Porţii".

[74] A. Oţetea, *Influenta Moldovei şi Ţării Româneşti asupra politicii Porţii*, în „Revista arhivelor", 1960, nr. 1, p. 50.

www.dacoromanica.ro

paşii de la Dunăre [75]. Un document emanînd de la paşa din Silistra comunică domnului Moldovei că atît divan-effendi, cît şi başbeşli aga sînt „dregători de seamă ai Înaltului Devlet" şi pretinde ca domnul să le acorde „o atenţie deosebită"[76].

7. *Însemnătatea şi avantajele dregătoriei.* Dată fiind însemnătatea principatelor pentru politica externă a Imperiului otoman, divan-effendi face aici o experienţă politică preţioasă. Unii din aceşti dregători fac carieră politică mare. Astfel, Halet-effendi, care fusese mai mulţi ani divan-effendi al lui Alexandru Calimach (1795—1799), a ajuns în 1818 mare vizir[77]. Această însemnătate politică a principatelor determină ca în aceste posturi să fie numiţi oameni de seamă. În 1822 firmanul care constată numirea lui Esseid Ibrahim Nabi în funcţia de divan-effendi al Moldovei constată că acesta venea la noi din postul de „secretar al divanului împărătesc"[78].

Atribuţiile sale de diplomat precumpănesc asupra celor administrative şi judecătoreşti. În secolul al XVIII-lea, alături de divan-effendi apare şi un divan-effendi al doilea [79]. Este probabil că pentru atribuţiile de secretariat propriu-zis divan-effendi a căpătat un adjunct spre a le îndeplini, iar el şi-a rezervat rolul politic şi diplomatic, de relaţii şi reprezentare.

Însemnătatea acestei dregătorii rezultă şi din leafa şi celelalte avantaje legate de funcţie. În 1763 divan-effendi avea o leafă de 250 de lei pe lună, iar vtori divan-effendi avea numai 70 de lei [80]. În 1795 leafa lui divan-effendi era de 1 000 de lei, în timp ce un mare vornic avea leafă numai de 400 de lei [81].

Beneficiind de situaţia de dregător în anturajul imediat al domnului şi potrivit cu rolul său politic, divan-effendi se bucură, ca şi marii boieri pămînteni, şi ca şi consulii marilor puteri, de scutiri de bir pentru oamenii ce-l slujesc [82].

În afară de leafă şi de scutelnici, ţara îi pune la dispoziţie şi locuinţă, care, judecînd după numărul servitorilor şi după suma cheltuită pentru construcţia ei, trebuie să fi fost somptuoasă [83].

Din cauza poziţiei înalte ce ocupă în ierarhia dregătorilor şi datorită ascendentului său de reprezentant al puterii otomane, divan-effendi obţine

---

[75] „Revista arhivelor", serie nouă, 1958, nr. 2, p. 260.

[76] 1822 februarie 22, Silistra; M. Guboglu, *Catalogul documentelor turceşti*, vol. II, p. 468.

[77] V. A. Urechia, *op. cit.*, XI, p. 507.

[78] 1822 iulie 20—29, Arh. Ist. Centr., doc. turc., VIII/1 175, 1 175 a, b (M. Guboglu, *op. cit.*, II, p. 454).

[79] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Calimachi*, II, p. 115, dă un fragment din condica de socoteli pe 1763—1764 a lui Grigore-vodă Calimachi privitor la o cheltuială pentru „o pereche de călimări de argint ce s-au cumpărat şi s-au dat lui Cadri divan-effendi al doilea...".

[80] Gh. Ghibănescu, *Sama visteriei Moldovei din 1763*, în „Buletinul Ion Neculce", 1925, p. 100.

[81] V. A. Urechia, *op. cit.*, V, p.519.

[82] Dintr-un document din 1803 găsim, alături de cei scutiţi ca slugi la boieri şi la mănăstiri, un număr de 30 de scutiţi la divan-effendi. Vezi N. Iorga, *Documente şi cercetări asupra istoriei financiare şi economice a Principatelor Române*, p. 163, citat de M. Alexandrescu Dersca, *Regimul supuşilor otomani în Ţara Românească în veacul al XVIII-lea*, în „Studii", 1961, nr. 1, p. 101.

[83] Condica moldovenească a lui Grig. Al. Ghica menţionează suma de 60 553 de lei cheltuită pentru „facerea caselor de beilic şi a unor case pentru divan-effendi" (N. Iorga, *op. cit.*, p. 163).

www.dacoromanica.ro

uneori avantaje mai mari decît dregătorii pămînteni. Astfel, cînd în 1814, sub Scarlat Calimach, s-a hotărît ca toţi salariaţii să piardă leafa pe 2 luni pentru acoperirea unui deficit, de la această măsură au fost exceptaţi salariaţii turci, în frunte cu divan-effendi [84].

Dar acest înalt dregător nu se mulţumeşte numai cu leafa, locuinţa, secretarii, servitorii şi scutelnicii puşi la dispoziţie de ţară. El primeşte şi daruri din partea domnului. Dacă lui vtori divan-effendi i s-au dăruit la o sărbătoare călimări de argint, ne putem închipui ce cadouri scumpe primeşte însuşi divan-effendi [85].

Cînd vine în ţară un personaj otoman, căruia totdeauna i se fac daruri, divan-effendi, care ţine contactul cu acesta, se împărtăşeşte şi el din dărnicia domnului. Astfel, în sama vistieriei Moldovei pe 1817–1818, sub titlul „daruri la turci", se menţionează „lei 1 500 lui divan-effendi şi oamenilor slăviei sale Măcin Paşa şi..."[86].

În climatul din ţările româneşti şi cu moravurile turceşti în care fusese crescut, divan-effendi realiza cîştiguri importante şi din activitatea sa de mijlocire în afacerile judiciare. Astfel, în 1822, divan-effendi din Ţara Românească intervine pe lîngă divan-effendi din Moldova ca Filip Leng să încaseze o datorie de 110 500 de guruşi, rămasă neplătită de răposatul domn Scarlat Calimachi, prin urmărirea averii văduvei acestuia. El stăruie să se intervină pe lîngă domnul Moldovei : firmanul obţinut de Leng nu putea fi altfel executat, deoarece domnul nu lăsase nici o avere [87]. Documentele învederează că divan-effendi intervenea în cele mai importante afaceri comerciale nu numai pentru rezolvarea, dar şi pentru evitarea proceselor, pentru realizarea creanţelor, pentru înlăturarea dificultăţilor [88]. Toate aceste intervenţii îi aduceau, fără îndoială, cîştiguri însemnate, care îi sporeau prosperitatea.

Avînd bani, divan-effendi împrumuta cu dobîndă, creîndu-şi şi din cămătărie, ca mulţi turci aşezaţi în ţară, o sursă de venituri [89].

Ocupînd o poziţie atît de înaltă în ierarhia politică, divan-effendi este obiectul unei atenţii speciale din partea domnului, ca şi din partea diplomaţilor străini. În caz de deplasare a lui în ţară, domnul o semnalează ispravnicului respectiv [90]. Orice schimbare a lui divan-effendi este raportată de agenţii diplomatici din principate guvernelor lor. Astfel, la 9 octombrie 1822, Raimondi raportează că Ion Sandu Sturdza a sosit în Iaşi însoţit

---

[84] V. A. Urechia, *op. cit.*, X B, p. 404.

[85] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Calimach*, II, p. 112. În condica de socoteli pe 1763–1764, sub titlul „Baeramlîc", se prevede suma de 2 481, 75 lei, valoarea darurilor făcute cu ocazia sărbătorii baeramului dregătorilor şi slujitorilor turci, în frunte cu divan-effendi.

[86] V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 473.

[87] 1822 decembrie 24, Bucureşti, Escid Ali Şchab, kiatibul din Ţara Românească, către Nabi-efendi, kiatibul divanului moldovenesc (M. Guboglu, *Catalogul documentelor turceşti*, II, p. 480–481).

[88] 1822 octombrie 12, Hasan, capudan de serseri, către divan-effendisi de pe lîngă Ioan Sandu Sturdza-voievod (*ibidem*, p. 466, 1824, octombrie 7); Kadri, capudan din Galaţi, către vistiernic (*ibidem*, p. 522, 1825 iunie 23); Ahmet Rifat către Ahmet-aga (*ibidem*, p. 525).

[89] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Calimachi*, II, p. 108, reprodus din condica de socoteli pe 1763–1764 : „118. Dobînda pe 1 500 lei ci-au împrumutat dum. divan-effendi pe dum. post. Nicolachi...".

[90] N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 229.

www.dacoromanica.ro

de un divan-effendi şi de alţi funcţionari turci [91]. Tot astfel, la 24 februarie 1827, Margotti raportează că un nou divan-effendi a sosit în Iaşi [92].

Domnul cultivă relaţiile cu divan-effendi, care poate fi oricînd promovat într-o funcţie superioară, cîştigînd o influenţă mai mare, de care poate profita şi domnul. Este grăitor cazul lui Halet-effendi, fost mai mulţi ani divan-effendi al lui Alex. Calimach (1795—1799). Halet-effendi, care avansase în carieră (în 1818 a ajuns mare vizir) a recomandat la Poartă cu succes pe Scarlat Calimach, fiul domnului pe lîngă care fusese acreditat, şi pe Caragea, cu care era prieten, ca fiind persoanele cele mai indicate să ocupe în 1812 tronul Moldovei şi al Ţării Româneşti [93]. Nu ştim dacă recomandarea lui Scarlat Calimach a fost plătită. Ştim însă că pe Caragea recomandarea l-a costat 8 000 de pungi, adică 4 000 000 de taleri daţi „prietenului" său Halet-effendi [94]. Domnul are însă şi un interes imediat să se pună bine cu divan-effendi, care îl poate sprijini sau critica, făcîndu-se ecoul nemulţumirilor boiereşti pe lîngă Poartă. Se citează în această privinţă cazul lui Alexandru Mavrocordat (Deli-bey)[95].

8. *Desfiinţarea dregătoriei.* Suspendată în timpul ocupaţiei ruseşti din 1828—1834, dregătoria lui divan-effendi n-a mai fost reînfiinţată, ea fiind în contradicţie cu principiile Regulamentului organic.

Această legiuire punea principiul că „toţi locuitorii principatului vor fi judecaţi fără deosebire de tribunalele ţării ; tot aşa va fi cu străinii care se află sub protecţia oricărei puteri pentru contestaţiile pe care le vor avea cu pămîntenii"[96].

Jurisconsultul Vasile Boerescu, comentînd textul, scria mai tîrziu că asta însemna că orice litigiu al unui pămîntean „se judeca de tribunalele ţării, fără dragomani şi fără intervenţia consulilor"[97].

Prezenţa unui divan-effendi nu mai era deci necesară în ce priveşte rolul judiciar de altădată.

Prin punerea în aplicare a Regulamentului organic, cancelaria turcească, însărcinată cu corespondenţa în turceşte cu Poarta şi cu paşii cetăţilor dunărene, a fost pusă sub ordinele marelui postelnic. Nu mai era deci necesar divan-effendi nici pentru atribuţiile lui de secretar de limbă turcă.

În sfîrşit, s-a modificat şi protocolul la înscăunarea domnilor, divan-effendi fiind înlocuit cu un dregător român.

La 26 august 1834, înscăunarea noului domn al Moldovei s-a făcut în sala tronului, în prezenţa înaltului cler, a adunării şi a marilor dregători.

„Arhivistul statului au înfăţoşat înălţimii sale hatişerifurile împărăteşti şi înălţimea sa, după ce le-au sărutat, au însărcinat pe d. hatmanul

---

[91] Hurmuzaki, X, p. 180.

[92] *Ibidem*, p. 409.

[93] W. Wilkinson, *Tableau historique, géographique et politique de la Moldàvie et de la Valachie* (trad. Paris, 1821), p. 107—108.

[94] Contele Andrássy către ducele de Bassano, raport din 4 ianuarie 1813, în Hurmuzaki, supl. I, vol. 2, p. 739.

[95] Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani*, vol. II, p. 48 : „Asemenea şi boierii, folosindu-se de prilej, au început a lucra la Ţarigrad prin divan-effendi, ci nu era bine cu Mavrocordat ".

[96] Art. 297 din Regulamentul organic al Moldovei.

[97] M. Boeresco, *Mémoire sur la juridiction consulaire dans les Principautés Unies Roumaines*, Paris, 1865, p. 43.

www.dacoromanica.ro

Mavrodin a le citi în limba turcească, iar d. marele vistiernic Nicolae Canta le-au citit în limba moldovenească"[98].

Deci atribuţiile de secretar de limbă turcă, de protocol şi de judecată au fost atribuite altor organe.

Rolul diplomatic jucat în trecut de divan-effendi a fost îndeplinit mai tîrziu de diferiţi comisari imperiali speciali.

9. *Concluzii.* Creată de turci pentru a întări controlul puterii suzerane şi a restrînge autonomia ţărilor române, această dregătorie nu şi-a ajuns scopul. Atît concepţia organizatorică de la baza ei, cît şi modul cum a funcţionat au favorizat pe români.

Punînd din lăcomie în sarcina domnilor plata lui divan-effendi şi a subalternilor lui, aceasta a însemnat pentru ţară o povară în plus asupra poporului exploatat. Dar, fiind obligat de normele dregătoriei sale să primească de la cel pe care era chemat să-l controleze bani şi alte avantaje materiale, divan-effendi a devenit uşor coruptibil[99]. Este, cred, ceea ce a determinat ca divan-effendi să se transforme de multe ori în sprijinitorul domnului şi să contribuie prin complezenţa sa la întărirea autonomiei judiciare a ţărilor române.

Analiza documentelor o dovedeşte. Chiar în secolul al XVIII-lea, cînd este cert că avea dreptul să asiste la procesele dintre pămînteni şi turci, divan-effendi participă destul de rar la aceste judecăţi. Fie că împricinaţii turci cunoscîndu-i venalitatea nu-i reclamau participarea, fie că el se dezista voit, concluzia rămîne aceeaşi.

Prezenţa lui divan-effendi în anturajul domnului îi dă acestuia curaj. Cînd asistă la judecată, prezenţa dregătorului turc dă mai mare autoritate hotărîrii domneşti contra împricinatului turc. Astfel, pedepsirea cu bătaie la tălpi a turcului Murtaza, deşi consimţită de divan-effendi, a fost pronunţată de domn şi era de natură să sporească prestigiul acestuia.

Cazul serdarului Lupu este şi mai grăitor. Pîrît că în timpul cît a fost ispravnic de ţinut i-ar fi jefuit pe turci şi pe lipcani, strîngînd avere mare, şi cerut să fie judecat de Poartă ca „trădător al Înaltului Devlet" prin două firmane imperiale[100], serdarul Lupu a fost totuşi judecat la Iaşi de Constantin Mavrocordat într-o mare adunare, la care, alături de marii boieri şi înaltul cler, au participat şi turcii balgii. Boierul moldovean a fost găsit nevinovat[101]. Nu posedăm documentul, iar cronicarul nu ne spune dacă la această judecată a participat şi divan-effendi. Este însă foarte probabil că el n-a lipsit de la o judecată atît de importantă şi că, în orice caz, el n-a fost ostil acuzatului, care a cheltuit în această împrejurare 100 de pungi.

O altă concluzie care se desprinde din studiul acestei dregătorii este că ea a contribuit la creşterea importanţei ţărilor române în relaţiile

---

[98] „Albină românească", nr. 75 din 30 august/11 septembrie 1834.

[99] Raicevich, *Voyage en Valachie et en Moldavie*, Paris, 1822. Lejeune, traducător al cărţii şi cunoscător al situaţiei şi moravurilor din principate, scrie într-o notă: „Les princes savaient très bien fermer les oreilles et la bouche à ce surveillant".

[100] 1741 decembrie 10–19, firman către naibul de Hotin şi Constantin Mavrocordat (M. Guboglu, *Catalogul documentelor turceşti*, II, p. 243); 1742 ianuarie 29, firman către Constantin Mavrocordat, voievodul Moldovei, căruia i se cerea ca Lupu să fie predat unui mumbaşir pentru a fi dus „cu escortă severă la Poartă, unde va fi osîndit" (*ibidem*, p. 243).

[101] Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, p. 401.

www.dacoromanica.ro

internaţionale şi a favorizat străduinţele lor pentru dobîndirea autonomiei externe.

Se ştie că, în virtutea capitulaţiilor, ţările române aveau deplină numai autonomia internă. Totuşi, necesităţile practice ale relaţiilor cu Poarta au determinat ca domnii să aibă la Constantinopol un reprezentant permanent, pe capuchehaia, şi, corelativ, ca Poarta să aibă la Bucureşti şi Iaşi pe divan-effendi. Aceştia îndeplineau un rol analog cu cel jucat de consulii celorlalte puteri. Analogia era reală, nu numai aparentă. Impresia călătorilor străini şi a personalului diplomatic era că divan-effendi era „acreditat"[102] pe lîngă domni ca să apere pe turcii de aici, care întîmpinau deseori ostilitate şi dispreţ[103]. Pe de altă parte, dacă divan-effendi avea un rol informativ în principate, acelaşi rol îl jucau şi capuchehaielele domnilor români[104], care erau consideraţi de străini ca „miniştri pe care îi ţine domnul la Poartă"[105]. Oricum, prezenţa lui divan-effendi la Bucureşti şi la Iaşi, corelată cu aceea a capuchehaielelor la Constantinopol, învedera existenţa unor relaţii externe de la stat la stat între Poartă şi principate şi favoriza autonomia externă. După 1774 această situaţie s-a accentuat şi mai mult în avantajul românilor. Căci, prin tratatul de la Kuciuk—Kainargi (art. XVI), capuchehaielele au dobîndit statut de „însărcinaţi de afaceri" şi protecţia dreptului internaţional. Prin aceasta, analogia între divan-effendi şi un reprezentant diplomatic a apărut şi mai strînsă.

În cadrul dezvoltării relaţiilor dintre Poartă şi ţările române, dregătoria de divan-effendi şi mai ales modul cum a funcţionat au contribuit la afirmarea treptată a autonomiei lor externe şi finalmente la dobîndirea deplinei autonomii.

---

[102] *Texte d'un rapport inédit du ministre Reinhard sur la Valachie et la Moldavie*, publ. de Maria Holban, în „Revue historique du sud-est européen", XII, 1935, p. 23—46, trad. mss. la Institutul de Istorie „N. Iorga", *Călători străini sec. XIX*.

[103] Vincenz Batthyani, *Călătoria prin Transilvania şi Moldova, ibidem*.

[104] A. Papadopol-Calimach, *Dare de seamă despre scrierea lui Atanasie Comnen Ipsilante*, în *Memoriile Sectiei Istorice*, seria a II-a, t. II, 1881, p. 477. În 1758, sultanul, interceptînd corespondenţa capuchehaielelor din Constantinopol cu domnul lor Const. Mavrocordat, a constatat că ea se referea la hanul tătarilor şi la alte afaceri ale turcilor. Pentru acest fapt, care era un *soi* de spionaj, domnul Valahiei a fost mazilit şi apoi închis la Şapte Turnuri.

[105] Boscovich, *Jurnalul călătoriei prin Dobrogea şi Moldova*, Bassano, 1784, trad. ms. la Inst. de Istorie „N. Iorga".

www.dacoromanica.ro

SITUAȚIA AGRICULTURII ȘI MIȘCĂRILE ȚĂRĂNEȘTI DIN ROMÂNIA ÎNTRE ANII 1922—1928

DE

M. RUSENESCU

Dezvoltarea agriculturii României între anii 1922—1928 n-a constituit încă obiectul unei cercetări amănunțite [1].

După cum este cunoscut, în trecut unii economiști, istorici sau politicieni ai vremii au încercat să demonstreze că reforma agrară din anii 1917—1921 „a dat o firească și rațională repartiție a proprietății agricole"[2]. Alții arătau că „urmările economice ale reformei agrare, care au transformat așa de repede o țară de latifundiari într-o țară de prea mică proprietate, nu sînt mulțumitoare. Cultura, în special a grîului, a descrescut. Această situație e îngrijorătoare pentru viitor și toată atenția oamenilor de stat trebuie să se îndrepte de aci înainte către o nouă organizație agricolă, pentru a reda țării producția de care are nevoie azi"[3].

Un grăunte de adevăr conțineau ambele concepții în jurul cărora se situau cei mai mulți care s-au ocupat de problema agriculturii în perioada 1922—1928.

Referindu-ne la prima categorie, într-adevăr prin reforma agrară din anii 1917—1921 repartiția propriu-zisă a proprietății agricole a suferit o

---

[1] Istoriografia de după 23 August 1944, doar la modul general a abordat această problemă. Astfel, tangențial s-au ocupat, printre alții, în unele lucrări N. N. Constantinescu, V. Axenciuc (*Capitalismul monopolist în România*, Edit. politică, București, 1962), C. Murgescu (*Reforma agrară din 1945*, Edit. Acad. R. P. R., București, 1956), V. Hurmuz (*Situația materială a țărănimii din România și unele răscoale țărănești din anii 1923—1928*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.", nr. 2, 1956), ș.a. În 1967 a apărut în Editura politică lucrarea *Relații agrare și mișcări țărănești 1908—1921* de V. Liveanu, M. Rusenescu, Tr. Lungu, M. Iosa, I. Kovacs și V. Bozga care conține și un capitol privind aplicarea reformei agrare din 1921 și raporturile agrare după aplicarea legilor.

[2] *Enciclopedia României*, vol. III, București, 1939, p. 307.

[3] Vezi C. Garoflid, *Expunerea de motive a legii agrare pentru Vechiul regat*. C. Argetoianu, mare moșier, scria în studiul său *Actuale probleme economice ale țării*: „principalul nostru izvor de avuție a fost și este agricultura, care înainte de război era organizată sub forma marei culturi. Reforma agrară însă a distrus acest instrument de valorificare a producției agricole, fără să-l înlocuiască pînă în prezent cu ceva" („Pagini agrare și sociale", an. VIII, 1931, nr. 1 din ianuarie, p. 9). „Productivitatea culturilor agricole nu numai că nu a crescut, prin efectul reformei agrare, dar ea a scăzut în mod net" (*Enciclopedia României*, vol. IV, București, 1943, p. 858).

www.dacoromanica.ro

adîncă transformare. Peste 6 milioane de hectare, aproape jumătate din suprafaţa agricolă a ţării, au fost expropriate şi împărţite la ţărani. Dar această evidentă transformare a structurii repartiţiei proprietăţii n-a fost „firească şi raţională", după cum vom arăta în continuare.

Cealaltă concepţie după care urmăririle reformei „nu sînt mulţumitoare", conjugată cu „descreşterea culturii agricole", este valabilă numai pentru anumiţi ani agricoli, după cum vom vedea. Susţinătorii acestei concepţii, combătînd reforma agrară, se pronunţau însă pentru menţinerea latifundiilor pe care aveau să le înzestreze cu inventar agricol mecanizat. Era raţional procesul evolutiv economic, dar în condiţiile existente, cînd România ieşise istovită din primul război mondial, cînd milioanele de ţărani cereau pămînt, cînd înzestrarea tehnică imediată a agriculturii era precară, dezvoltarea agriculturii preconizate avea să fie frînată mult timp.

Pătrunderea şi dezvoltarea capitalismului şi în agricultură era un proces obiectiv necesar. Capitalismului îi este proprie o creştere rapidă a dezvoltării economice şi sociale, o uriaşă mărire a productivităţii muncii, dar în fond „atît feudalismul cît şi capitalismul — după cum arată Lenin — înseamnă exploatare a muncii şi *în acest sens ambele formaţii* înseamnă «streang şi robie»"[4].

În rîndurile de faţă ne propunem să dăm unele date pentru a reliefa aspectele principale ale dezvoltării agriculturii ţării noastre între anii 1922—1928.

Împrejurările de după primul război mondial impuneau cu tot mai multă acuitate problema adaptării proprietăţii funciare în condiţiile create de dezvoltarea capitalismului. Contradicţia dintre dezvoltarea generală a forţelor de producţie şi a relaţiilor de producţie pe de o parte, şi rămăşiţele feudalismului pe de altă parte îngreuiau tot mai mult, chiar din punct de vedere al intereselor moşierilor, menţinerea marii proprietăţi în forma existentă dinainte de război. În vederea realizării de cîştiguri mai mari, moşierii erau interesaţi în dezvoltarea agriculturii capitaliste. Ei ar fi preferat să dezvolte agricultura capitalistă pe moşii, în condiţiile menţinerii în întregime a suprafeţelor însemnate de pămînt ce le deţineau. Dar mişcările ţărăneşti desfăşurate după 1907, lupta maselor ţărăneşti pentru pămînt între anii 1917—1921 au obligat clasele dominante să acorde unele concesii ţăranilor, adică să treacă la înfăptuirea reformei agrare. Reforma agrară din 1917—1921 a dus la micşorarea marii proprietăţi funciare, dar nu şi la desfiinţarea ei. Înseşi clauzele legilor din 1921 asigurau păstrarea marii proprietăţi funciare, garantau moşierilor menţinerea unei mari părţi din pămînturile lor[5].

Scopul pentru care clasele dominante au legiferat reforma agrară a fost acela de a salva, cu preţul unor anumite concesii făcute ţărănimii,

---

[4] V. I. Lenin *Despre narodnicii de stînga*, în *Opere complete*, vol. 25, Edit. politică, Bucureşti, 1964, p. 163.

[5] Vezi *Legea pentru reformă agrară din Oltenia, Muntenia, Moldova, şi Dobrogea* din 17 iulie 1921 şi *Legea pentru reformă agrară din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş* din 30 iulie 1921 în C. Hamangiu, *Codul general al României. Legi uzuale*, Bucureşti, vol. IX—X. Cu titlu de exemplu citäm o singură prevedere a art. 10 din legea din 17 iulie: Proprietarilor care la 1 februarie aveau ferme cu crescătorii de vite, instalaţiuni agricole şi inventar propriu li se lăsa o suprafaţă de 500 ha neexpropriată, indiferent de regiunea unde era aşezată moşia. Asemenea prevederi care fac posibilă menţinerea proprietăţii funciare sînt numeroase.

www.dacoromanica.ro

menţinerea proprietăţii moşiereşti şi a regimului burghezo-moşieresc însuşi. De aceea, pe diferite căi, uneori prevăzute chiar de legislaţia agrară, aplicarea reformei agrare a fost ani de-a rîndul tergiversată. În 1923, după datele furnizate de recensămînt, suprafaţa expropriată pe întregul teritoriu al ţării era de 5 854 854 ha [6], în 1925 atingea cifra de 5 889 709 ha [7], iar la 1 septembrie 1927, după ce în 1926 lucrările reformei fuseseră încheiate, suprafaţa expropriată era de 6 008 098 ha [8].

Suprafaţa moşiilor expropriabile se ridică înainte de reformă la 9 242 930 ha din care au fost expropriate doar 6 008 098 ha [9].

Din totalul de 2 308 922 de ţărani care îndeplineau condiţiile de împroprietărire au primit pămînt doar 1 368 978, suprafaţa terenurilor arabile distribuite ridicîndu-se la 3 629 825 [10], 65% din suprafaţa moşiilor cu peste 100 ha, şi fuseseră împroprietăriţi doar 60% din totalul ţăranilor care aveau dreptul la împroprietărire.

La 1 ianuarie 1927, după datele statistice oficiale, rămăseseră neîmproprietăriţi un număr de 610 105 [11] ţărani. Cei mai numeroşi se aflau în vechiul regat, unde numărul lor se ridica la 423 515 [12]. Aşadar, împroprietărirea nu a satisfăcut în întregime nici nevoile şi nici capacitatea de muncă a ţărănimii. Recensămîntul din 1930 avea să înregistreze 700 000 de ţăranii lipsiţi de pămînt.

Exproprierea moşiilor avea totuşi să marcheze o pagină însemnată în istoria evoluţiei agriculturii ţării, căci a atras după sine o seamă de schimbări în structura proprietăţii funciare. Forma şi repartiţia unei proprietăţi implică roluri speciale în evoluţia economică a unei ţări. România avea o populaţie rurală destul de numeroasă, aproape cea mai numeroasă din Europa.

Deşi izvoarele documentare care ne stau la îndemînă — recensăminte, anchete etc. — n-au fost întocmite în mod ştiinţific, datele furnizate de ele, de o exactitate relativă, reflectă totuşi o adîncă transformare în structura şi repartiţia proprietăţii care au atras şi unele schimbări în raporturile agrare.

---

[6] G. D. Creangă, *Veniturile României Mari*, în „Buletinul Institutului economic românesc", nr. 1 din ianuarie 1927, p. 9.

[7] *Anuarul statistic al României*, 1925, p. 49. G. Ionescu-Şişeşti arată în lucrarea sa *Reforma agrară şi producţiunea*, Bucureşti, 1925, p. 38 că în toate provinciile României s-au expropriat 5 812 000 ha, s-au împroprietărit 1 393 353 de ţărani între care 137 377 de ţărani ai minorităţilor naţionale.

[8] *L'Agriculture en Roumanie*. Album statistique publié à l'occasion du XIV-e Congrès international d'agriculture, Bucureşti, 1929, p. 70.

[9] *Ibidem*. Trebuie spus că au fost făcute unele revizuiri împroprietăriţilor în anii 1924–1926. Numeroase au fost cererile ţăranilor şterşi de pe tablourile de împroprietărire. Astfel, de exemplu, în şedinţa din 8 februarie 1924 Comitetul agrar respingea cererile de împroprietărire a 81 de locuitori din comuna Cetatea (Dolj), care fuseseră şterşi în urma revizuirii tablourilor de împroprietărire (Arhiva Istorică Centrală, fond. Com. agrar, jud. Dolj, dos. 53/1924, p. 193–194).

[10] *Enciclopedia României*, vol. III, Bucureşti, 1939, p. 305.

[11] *Anuarul statistic al României*, 1927, p. 62. Vezi şi V. Liveanu, M. Rusenescu, Tr. Lungu, M. Iosa, I. Kovacs, V. Bozga, *Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti, 1908–1921*, Edit. politică, Bucureşti, 1967, p. 587.

[12] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

După doi ani de la aplicarea legilor agrare din 1921, repartiția proprietății era următoarea[13]:

Întinderea proprietății	Numărul proprietarilor	Suprafața deținută
0— 5 ha	3 154 211	5 745 921 ha
5— 10 ha	458 534	2 618 824 ha
10— 50 ha	181 494	2 359 075 ha
50—250 ha	16 575	1 425 053 ha
Peste 250 ha	3 168	1 537 046 ha

Analiza acestor date infirmă teza că în urma reformei agrare s-a făcut o „firească și rațională" repartiție a proprietății agricole. Un număr de 3 168 de proprietari care nu reprezenta nici o miime — (0,08) — din totalul proprietarilor agricoli dețineau o suprafață de 1 537 046 ha, ceea ce însemna peste 11% din întreaga suprafață arabilă a țării. Luată în ansamblu marea proprietate (peste 50 ha) însumată la o suprafață de 2 962 099 ha (21% din întreaga suprafață arabilă a țării), era deținută de un număr de 19 725 de proprietari, ceea ce înseamnă un procent de 0,3 din totalul proprietarilor agricoli. Aceasta, în timp ce țăranii săraci (cei care dețineau 0—5 ha) în număr de 3 154 211 (83% din numărul proprietarilor) dețineau 5 745 921 ha, peste 42% din suprafața arabilă a țării[14]. Numărul țăranilor care dețineau pămînt în suprafață de pînă la 10 ha se ridica la 3 612 745, ceea ce reprezenta 95% din totalul proprietarilor, iar suprafața deținută 8 364 745 ha, ceea ce însemna 62% din suprafața arabilă a țării[15].

Aplicarea reformei agrare a continuat și în anii următori, lucrările ei terminîndu-se, după declarațiile oficiale, în 1926. Aceasta a produs modificări în structura proprietății, dar nu simțitoare. După datele statistice repartiția proprietății în 1927 era următoarea[16]:

Întinderea suprafeței	Numărul proprietarilor	Suprafața deținută
0— 5 ha	3 231 463	6 280 994 ha
5— 10 ha	435 714	2 919 853 ha
10— 50 ha	148 860	2 392 631 ha
50—250 ha	18 122	1 505 259 ha
Peste 250	2 597	1 305 672 ha

Deci un număr de 20 719 proprietari (0,4% din totalul proprietarilor) dețineau o suprafață de 2 810 927 ha (19% din suprafața agricolă a țării). În ceea ce privește țărănimea muncitoare un număr de 3 667 180 (95% din totalul proprietarilor agricoli) deținea o suprafață de 9 200 847 ha, aproape 64% din suprafața arabilă a țării. Făcînd o comparație cu datele din 1923 constatăm că numărul marilor proprietari cît și a suprafeței deținute de ei a scăzut, dar într-o măsură extrem de mică, iar în ce privește situația țărănimii deținătoare de loturi pînă la 10 ha, crește numărul

[13] G. D. Creangă, *op. cit.*, p. 9—11.
[14] *Anuarul Statistic al României*, 1927, p. 36.
[15] *Enciclopedia României*, vol. IV București, 1943, p. 856.
[16] *Statistica impozitelor directe pe anul 1927*, p. 22—23; D. Mitrany, *The land & the peasant in Rumania. The war and agrarian reform* (1917—1921), London, 1930, p. 279.

www.dacoromanica.ro

proprietarilor și suprafața deținută de ei, dar tot într-o măsură foarte mică.

Așadar, prin reforma agrară nu s-a făcut o „rațională" repartiție a proprietății. Prin reforma agrară din 1921, dîndu-se într-adevăr peste 6 milioane ha țăranilor, s-a dat astfel marii proprietăți funciare o lovitură simțitoare, s-a făcut o reducere importantă a suprafeței cultivabile deținută de moșieri, dar alături de mica proprietate a continuat să dăinuiască și marea proprietate [17].

Repartiția proprietății, conjugată cu numărul mare al țăranilor complet lipsiți de pămînt, arată pe de o parte că în rîndurile țărănimii se producea un proces profund de diferențiere, iar pe de altă parte că relațiile capitaliste căpătau o extindere din ce în ce mai mare în agricultură.

În același timp, trebuie arătat că pentru suprafețele de moșii expropriate moșierii au primit importante despăgubiri bănești, ceea ce a permis să-și procure mai mult inventar agricol, iar munca salariată pe moșii, trăsătură caracteristică și indiciu principal al capitalismului în agricultură, a început să capete extindere tot mai mare. Numărul muncitorilor agricoli salariați în 1930, după datele recensămîntului, se ridica la 464 000 [18]. După unele cercetări mai noi această cifră se ridica la 612 480 de muncitori agricoli [19].

Rămășițele formelor de exploatare feudală, deși mai persistă, continuă să se restrîngă. Repartiția pămîntului după reforma agrară a determinat o bună parte a țăranilor să recurgă, pentru a putea trăi, la arendare. Nu avem date privind numărul țăranilor care arendau pămînt, dar după unele surse statistice numărul mediu al proprietarilor care au arendat în anii 1923—1926 a fost următorul (pe categorii de proprietăți) [20]:

10 — 50 ha : 2 068 de proprietari (5,06% din totalul categoriei).
50 — 250 ha : 1 420 de proprietari (19,22% din totalul categoriei).
Peste 250 ha : 461 de proprietari (27,60% din totalul categoriei).

În 1922 din totalul de 10 338 289 ha cultivate în întreaga țară, terenurile cultivate în dijmă au fost de 1 147 167 ha (11% din întreaga suprafață arabilă) [21].

În legătură cu cea de-a doua teză că urmările reformei agrare n-au fost „mulțumitoare" trebuie spus că mulți au pus în sarcina reformei agrare scăderea suprafeței cultivate, scăderea producției la ha și totala cădere a exportului, criza grîului etc. Înainte de analizarea fiecărui aspect în parte trebuie arătat însă că într-adevăr în anii imediat după război, 1919, 1920, 1921, se observă o scădere a suprafeței cultivate, a producției, în raport cu situația dinainte de război. Fenomenul scăderii în anii 1919—1921 e însă general în întreaga Europă atît în țările unde

[17] Interesante ni se par și unele date furnizate de Anuarul statistic care relevă o evoluție crescîndă a marii proprietăți cultivate exceptînd anul 1927. În 1921 marii proprietari dețineau 1 287 283 ha, în 1922 1 256 390 ha, în 1923 1 287 283 ha, în 1924 1 414 228 ha, în 1925 1 477 140 ha, în 1926 1 632 449 ha și în 1927 1 504 358 ha (*Anuarul statistic al României*, 1927, p. 36).

[18] Vezi V. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1940, p. 34.

[19] N. N. Constantinescu, V. Axenciuc, *Capitalismul monopolist în România*, Edit. politică, 1962, p. 104.

[20] G. Ionescu-Șișești, *Repartiția proprietăților agricole în 1923—1926* în *Buletinul Institutului Economic Românesc*, nr. 3—4 martie-aprilie 1927, p. 167. Datele diferă față de cele furnizate de G. Creangă.

[21] Idem, *Structure agraire et production agricole de la Roumanie*, București, p. 24.

www.dacoromanica.ro

s-au înfăptuit reforme agrare, cît şi în cele în care nu s-au efectuat. Cauza rezidă în dezechilibrul economic profund pe care l-a provocat însuşi războiul. Numai România a dat peste 800 000 de jertfe omeneşti; au fost distruse zeci de mii de gospodării, s-a redus simţitor inventarul agricol viu (numai numărul cailor s-a redus la jumătate, iar numărul bovinelor la 2/3) cît şi maşinile, uneltele, carele etc.), nemaisocotind jaful ocupanţilor.

Revenind însă la aspectele pe drept calificate „nemulţumitoare" şi analizînd datele privitoare la suprafaţa arabilă cultivată constatăm următoarele [22]:

Anul	Suprafaţa cultivată
1921	10 042 892 ha
1922	10 338 289 ha
1923	11 062 073 ha
1924	11 731 420 ha
1925	12 269 362 ha
1926	12 276 807 ha
1927	12 448 272 ha
1928	12 751 752 ha

Este evidentă creşterea simţitoare an de an a suprafeţei cultivate. În 1928 suprafeţele cultivate faţă de 1922 erau cu aproximativ 20% mai mari, iar faţă de media anilor 1923—1927 erau mai mari cu 794 049 ha ceea ce reprezintă o creştere de 6,64% [23]. A crescut şi suprafaţă cultivată [24] cu cereale, după cum urmează:

Anul	Suprafaţa cultivată
1921	9 146 577 ha
1922	9 449 357 ha
1923	9 657 168 ha
1924	10 210 561 ha
1925	10 471 630 ha
1926	10 405 047 ha
1927	10 540 356 ha
1928	10 910 496 ha

În privinţa cerealelor principale, culturile de grîu şi porumb au cunoscut şi ele o creştere a suprafeţei pe care erau cultivate. Repartiţia şi creşterea se prezentau în felul următor [25]:

Grîu		Porumb	
1921	2 488 335 ha	1921	3 443 990 ha
1922	2 649 640 ha	1922	3 403 854 ha
1923	2 690 341 ha	1923	3 404 492 ha
1924	3 172 102 ha	1924	3 621 454 ha
1925	3 300 887 ha	1925	3 930 780 ha
1926	3 327 487 ha	1926	4 059 432 ha
1927	4 480 940 ha	1927	4 219 423 ha

[22] *Anuarul statistic al României*, 1927, p. 36; G. Ionescu-Şişeşti, N. Cretzianu, *La réforme agraire en Roumanie et ses conséquences* Bucureşti, 1937, p. 46.

[23] G. Ionescu-Şişeşti, N. Cretzianu, *La réforme agraire en Roumanie et ses conséquences*, Bucureşti, 1937, p. 46.

[24] *Statistica agricolă* pe anul 1928, partea I, Bucureşti, 1929, p. 3.

[25] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

Răspîndirea cea mai mare o avea cultura cerealelor în vechiul regat, unde se cultiva o suprafață de 5 865 742 ha care reprezenta 89,07% din totalul terenurilor arabile ale țării [26]. Cu excepția anului 1927, cînd suprafața cultivată cu cereale a fost mai mică numai cu 66 ha față de 1926, ceea ce constituie o diferență minimă, în toți anii stabilizării relative a capitalismului, suprafața cultivată cu cereale a crescut continuu. Agricultura țării din acest punct de vedere începea să se redreseze, cunoștea o înviorare. Această creștere fără îndoială că exprimă totodată și străduința țăranilor de a-și cultiva pămîntul în vederea asigurării celor necesare traiului.

Deși suprafața arabilă cunoștea o creștere destul de mare comparativ cu perioada dinainte de primul război mondial, producția de cereale a înregistrat o scădere. Astfel în anul 1927 s-au produs 86 006 648 [27] kintale cereale pe o suprafață de 10 540 356 ha, în timp ce în 1914 producția fusese de 73 452 190 [28] kintale cereale pe o suprafață de numai 5 295 861 ha; în comparație cu suprafața cultivată producția este redusă. Pe ani, producția de grîu și porumb [29] se prezintă astfel:

Grîu							
1921	27 648 749	hl		11,1	hl.	medie la ha	
1922	25 040 466	kintale	—	9,5	kintale	,,	,,
1923	27 792 740	,,	—	10,3	,,	,,	,,
1924	19 165 444	,,	—	6,1	,,	,,	,,
1925	28 506 047	,,	—	8,6	,,	,,	,,
1926	30 177 613	,,	—	9	,,	,,	,,
1927	26 327 072	,,	—	8,5	,,	,,	,,
Porumb							
1921	37 471 613	hl		10,9	hl	medie la ha	
1922	30 421 949	,,		8,9	kintale	medie la ha	
1923	38 458 493	,,		11,3	,,	,,	,,
1924	39 488 691	kintale		10,9	,,	,,	,,
1925	41 591 467	,,		10,5	,,	,,	,,
1926	60 834 364	,,		14,9	,,	,,	,,
1927	35 331 462	,,		8,4	,,	,,	,,

După calcule oficiale producția mijlocie per ha la cereale a fost de 9,7 kintale în 1922, de 9,5 în 1923, de 7,2 kintale în 1924, de 8,6 kintale în 1925, de 11,6 kintale în 1926, de 8,2 kintale în 1927 și de 8 kintale în 1928 [30].

Din cifrele date reiese că producția principalelor cereale în anii 1922—1928, în comparație cu 1915, a scăzut. Aceasta înseamnă gradul

[26] *Anuarul statistic al României*, 1925, p. 44—47 și cel pe anul 1927, p. 45.

[27] *Anuarul statistic al României*, 1927, p. 37. Recolta totală de cereale pe 1928 a fost de 873 680 de vagoane („Statistică agricolă" pe anul 1928, partea a II-a, p. 3).

[28] *Anuarul statistic al României*, 1915—1916, p. 29.

[29] *Ibidem*, 1925, p. 44—47 și 1927, p. 45. Recolta grîului din vara anului 1928 aducea un surplus de grîu la export de numai 90 000 de vagoane în raport cu 1927; producția grîului în 1928 a fost de circa 355 000 de vagoane. („Buletinul Institutului Economic Românesc", nr. 9—10 din septembrie—octombrie 1928, p. 505).

[30] *Anuarul statistic al României*, anii 1939 și 1940, p. 411.

www.dacoromanica.ro

scăzut al agriculturii noastre extensive. Scăderea producției nu s-a datorat înfăptuirii reformei agrare, după cum încercau unii să susțină[31], ci mai ales slabei înzestrări cu inventar agricol a gospodăriilor (adică investiții mici făcute pentru dezvoltarea tehnico-materială) și metodelor vechi de cultură folosite. Creșterea productivității muncii presupune folosirea pe scară largă a mașinilor. Cu cît nivelul tehnicii agricole e mai ridicat sporește și productivitatea muncii. Lipsite de sprijin din partea statului gospodăriile țărănești nu posedau un inventar agricol necesar pentru a se trece la o agricultură intensivă.

Situația inventarului agricol[32] se prezintă în modul următor:

	1905	1927
Tractoare	nu s-au înregistrat	3 257
Locomobile	4 539	—
Mașini de treierat	4 585	12 779
Selectoare	—	—
Semănători	12 521	42 428
Pluguri	517 463	1 684 439
Grape	448 260	1 098 902
Rariță	109 167	319 139

Față de 1905 se constată în general după număr o sporire a inventarului agricol mort, dar aceasta nu se referă la mijloacele tehnico-mecanizate moderne, ci la cele de tracțiune animală. Dacă ar fi să considerăm că moșierii cu moșii peste 50 ha, care dețineau o suprafață de 2 962 099 ha, sînt posesorii, alături de stat și alte autorități a celor 3 257 de tractoare cu care lucrau pe moșii, înseamnă că unui tractor i-ar fi revenit peste 960 ha. Fără un grad înalt de mecanizare a muncilor agricole nu poate fi concepută o agricultură modernă. Datele statistice de mai sus reflectă o sporire a inventarului agricol cu pluguri, rariță, grape etc. Trebuie arătat că sporirea inventarului agricol s-a reflectat și în micșorarea suprafeței medii ce i-a revenit fiecărei unelte agricole. Astfel unui plug îi revenea în 1905* o suprafață de 10,6 ha, iar în 1927 7,4 ha; unei grape în 1905 în reveneau 12,2 ha, iar în 1927 7,4 ha; unei rariță în 1905 îi reveneau 437,4 ha, iar în 1927 293,4 ha.[33] Astfel se poate constata că suprafața medie revenind unei unelte agricole cu tracțiune animală este mult mai redusă decît înainte de reforma agrară.

Problema inventarului viu în condițiile dezvoltării agriculturii din acești ani prezintă o importanță deosebită. Este știut că marea majoritate a muncilor agricole erau efectuate manual și cu ajutorul vitelor, în

---

[31] Vezi și E. Brancovici, *Problema cerealelor în România*, în „Analele economice și statistice", an. XVII, nr. 4—6, 1934, p. 30.

[32] Tabelul a fost întocmit după I. C. Vasiliu, *Problema inventarului agricol în România*, publicat în revista „Independență economică" an. XXIV, nr. 3—5, p. 45—17. Vezi și *Enciclopedia României*, vol. III, București, 1939, p. 339.

[33] *Enciclopedia României*, vol. III, București, 1939, p. 339.

* Datele se referă numai la vechea Românie.

www.dacoromanica.ro

special cai și boi. Creșterea acestor animale se prezintă astfel în acești ani [34]:

Anul	*Cai*	*Boi*
1921	1 696 (mii)	5 520 (mii)
1922	1 802	5 745
1923	1 828	5 553
1924	1 845	5 398
1925	1 814	5 049
1926	1 877	4 798
1927	1 941	4 552

Aceste cifre arată că în economia României din anii 1922—1927 creșterea vitelor și în special a celor folosite ca animale de muncă a ocupat un loc mai important decît înainte de război și în anii imediați. De la 15 451 000 de animale în total cîte a avut România în anii 1919—1920, a ajuns la 25 364 000 în 1923—1925, deci un procent de 42% în plus [35]. În ceea ce privește situația animalelor de muncă, se poate observa în 1927 o creștere față de 1921 cu aproximativ 250 000 de cai. La boi începînd cu 1923 se observă o descreștere. Aceasta se datora pe de o parte faptului că boul în acest an nu era considerat cel mai indicat animal pentru astfel de munci și micile gospodării tindeau să-l înlocuiască cu calul [36], iar pe de altă parte și datorită dezvoltării industriei alimentare care folosea drept materie primă carnea de vită.

Exploatarea țărănească mică a constituit tipul predominant de organizare a producției agricole în anii stabilizării relative a capitalismului. Lenin arată că „în condițiile trecerii la agricultură intensivă, scăderea suprafeței de pămînt a gospodăriei înseamnă de foarte multe ori o creștere și nu o scădere a proporțiilor producției, o creștere și nu o scădere a exploatării muncii salariate" [37].

Dar în condițiile în care inventarul tehnic propriu pe moșii era încă insuficient, cînd marea majoritate a gospodăriilor țărănești create în urma reformei agrare, pe de o parte, erau lipsite de utilaj și inventar viu sau erau nevoite să ia pămînt în arendă, iar pe de altă parte erau grevate de datorii, împovărate cu impozite tot mai grele, nu putea fi vorba de o creștere a producției, de o sporire a productivității muncii, de o dezvoltare a agriculturii pe cale intensivă.

În general agricultura românească în acești ani a avut un caracter cerealier. Lenin arată că „dezvoltarea capitalismului în agricultură constă în primul rînd în trecerea de la gospodăria naturală la gospodăria producătoare de mărfuri... Pe de altă parte, dezvoltarea agriculturii bazată pe producția de mărfuri nu urmează nicidecum calea « simplă » pe care și-o imaginează economiștii burghezi și anume calea sporirii producției acelorași produse. Dimpotrivă, dezvoltarea agriculturii bazate pe producția de mărfuri înseamnă de foarte multe ori trecerea de la unele produse la altele. Trecerea de la producția de fîn și cereale la producție de legume

[34] *Buletinul Institutului Economic Românesc*, nr. 9, din septembrie 1927, p. 494; *Enciclopedia României*, vol. III, Buc. 1939. p. 335; *Anuarul statistic al României*, 1927, p. 68.

[35] *Ibidem.*

[36] Vezi *Enciclopedia României*, vol. III, București, 1939, p. 335.

[37] V. I. Lenin, *Noi date cu privire la legile dezvoltării capitalismului în agricultură*, în *Opere complete*, vol. 27, Edit. politică, București, 1964, p. 204.

www.dacoromanica.ro

este poate tocmai una din aceste treceri obişnuite" [38]. Datorită lipsei unor preocupări atente în vederea adaptării agriculturii la noile condiţii de exploatare, în sensul trecerii de la sistemul cerealist la sistemul culturilor variate, la dezvoltarea şeptelului etc., s-a ajuns la un randament agricol redus. Desigur că au mai fost şi alţi factori care au determinat scăderea producţiei cerealiere. Aşa, de exemplu, pentru marii proprietari, în parte, acesta s-a datorat şi taxelor de export asupra cerealelor înfiinţate de guvernul liberal în 1922, pe motiv că preţurile produselor agricole au crescut. Taxele de export erau destul de mari : 15 000—20 000 de lei la vagonul de cereale-nutreţ, 40 000 lei pentru grîu, 8 000 de lei pentru o vită mare. Aproape jumătate din încasările bugetului ţării proveneau din taxele de export [39]. În 1927 taxele de export au fost desfiinţate.

După cum s-a văzut, economia românească în anii 1922—1928 s-a rezemat în general pe agricultura extensivă cerealieră. Două treimi din exportul total al României în anul 1923, adică 9 miliarde şi jumătate dintr-un total de 13 miliarde 600 de milioane lei, au fost date de agricultură, restul de 1/3 fiind dată de păduri şi petrol [40].

Faptul că agricultura era extensivă şi rudimentară nu ne îndreptăţeşte totuşi să nu arătăm şi un alt aspect şi anume că în aceşti ani s-au luat o serie de măsuri — palide de altfel — menite să ducă la îmbunătăţirea agriculturii. Astfel, în 1925 a fost legiferată instituţia Camerilor agricole judeţene şi a Uniunii camerilor de agricultură [41], organizaţii quasi-autonome dotate cu fonduri şi sortite a întocmi şi realiza la fiecare judeţ un program agricol de îmbunătăţiri tehnice. După prevederile înscrise în lege Camerele agricole erau create pentru a reprezenta interesele agriculturii în toate ramurile ei. Ele trebuiau să colaboreze cu celelalte organe de stat la aplicarea legilor ce interesau agricultura. Trebuia să întocmească proiecte de lucrări tehnice şi silvice de organizarea întreprinderilor agricole, zootehnice şi silvice. Tot camerile agricole aveau mandatul de a organiza expoziţii [42], concursuri, călătorii de studii, cursuri de popularizare, cîmpuri de experienţă pentru cursuri comparative şi selecţionarea plantelor agricole, aprovizionarea agricultorilor cu seminţe selecţionate etc. [43]. Legea

---

[38] *Ibidem*, p. 203—204.

[39] *Enciclopedia României*, vol. III, Bucureşti, 1939, p. 150.

[40] G. Ionescu-Şişeşti, *Reforma agrară şi producţiunea*, Bucureşti, 1925, p. 1. Comparativ, exportul de petrol şi cereale s-a prezentat în felul următor în anii 1922—1928 :

	Petrol		Cereale	
1922—	435,5	mii tone	—1 295,8	mii tone
1923	416,0	" "	1 896,9	" "
1924	437,9	" "	1 479,3	" "
1925	790,2	" "	930,4	" "
1926	1 499,2	" "	1 884,4	" "
1927	1 953,4	" "	3 077,9	" "
1928	2 387,0	" "	1 098,9	" "

(Datele sînt luate din *Enciclopedia României*, vol. IV, Bucureşti, 1943, p. 479).

[41] C. Hamangiu, *Codul General al României, Legea pentru Camerile agricole* din 14 aprilie 1925, vol. XI—XII, p. 795.

[42] În 1928 a fost organizată o expoziţie agricolă la Praga la care produsele agricole ale ţării noastre au fost apreciate şi cerute de comerţul cehoslovac.Cu acest prilej s-a făcut şi o excursie în vederea schimbului de experienţă (*Ministerul Agriculturii şi Domeniilor. Istoric, organizare, realizări, perspective*, Bucureşti, 1937,p. 468.

[43] C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 795.

www.dacoromanica.ro

pentru înființarea Camerilor agricole s-a pus imediat în aplicare [44]; astfel Camerile agricole au început să lucreze în 1926 secondînd Ministerul Agriculturii în acțiunea pentru ridicarea producției agricole și perfecționarea metodelor de lucru.

Încă din 1921 luase ființă societatea „Sămînța" pentru selecționarea semințelor. Această societate a produs și vîndut țăranilor sămînța repartizată prin obști și cooperative în anii: 1922 — 4 vagoane, în 1923 — 20 de vagoane, în 1924 — 40 de vagoane etc. [45]. În ceea ce privește comerțul cu semințe de plante de nutreț s-a întocmit legea din 6 aprilie 1924 și regulamentul de aplicare a ei din 28 ianuarie 1925 care îngăduia ca statul să supravegheze acest comerț, să centralizeze prin organele de resort culturile de lucernă și trifoi [46]. Pentru buna desfășurare a lucrărilor pe loturile demonstrative s-a întocmit în 1925 un regulament de exploatare a lor care cuprinde condițiile tehnice de cultură și chiar sancțiuni pentru cei care nu le respectă [47].

Printre alte măsuri luate în acești ani a fost și aceea a dezvoltării învățămîntului agricol [48]. Prin unele modificări aduse legii învățămîntului primar s-au introdus într-o largă măsură cunoștințe cu caracter agricol în școlile primare [49]. Numărul școlilor de agricultură s-a mărit în această perioadă. În anul 1924 funcționau 101 școli de agricultură de toate gradele și specialitățile [50] față de numai cele 46 cîte existau în 1920 [51]. În 1920 numărul elevilor din învățămîntul agricol era de aproximativ 2 000, iar în 1927 atingea cifra de 5 000 de elevi [52]. Tot în acești ani, pe lîngă fermele statului, care existau pe lîngă Camerile agricole, s-au înființat și școli de ucenici agricoli care urmăreau formarea de cadre specializate în lucrările de mecanică agricolă și de conducerea tractoarelor [53].

S-au făcut și unele încercări pentru propagarea metodelor raționale de cultură, organizîndu-se conferințe și cursuri cu sătenii, învățătorii și preoții în anii 1924—1926. Cursurile și conferințele se țineau de către personalul agricol de la Camerele agricole în colaborare cu profesorii din învățămîntul agricol. Programele acestor cursuri și conferințele s-au tipărit în broșuri care au fost difuzate la sate [54]. S-a urmărit totodată și problema popularizării îngrășămintelor chimice, acordîndu-se — e drept în cantități extrem de mici — în anii 1927—1928 diferite îngrășăminte chimice în mod gratuit [55].

În mai 1927 a fost înființat Institutul de cercetări agronomice din

---

[44] În 1926 au funcționat Camere agricole în 63 de județe, în 1927 în 64 de județe, iar în 1928 în 65 de județe ale țării.

[45] „Pagini agrare și sociale", nr. 12 din 25 septembrie 1924, p. 245.

[46] *Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Istoric, organizare, realizări, perspective*, București, 1937, p. 74.

[47] *Ibidem.*

[48] În 1929 avea să apară o lege specială privind organizarea învățămîntului agricol.

[49] C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 561.

[50] *Activitatea școalelor de agricultură pînă la anul 1924*, București, 1925, p. XXVII.

[51] G. Ionescu-Șișești, *Agricultura în epoca contemporană*, București, p. 160.

[52] *Ibidem.*

[53] *Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Istoric, organizare, realizări, perspective*, București, 1937, p. 390.

[54] În 1926 în cadrul Camerilor agricole s-au ținut 142 de conferințe, pentru ca în anul 1927 să atingă cifra de 1 050 (*Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Istoric...*, p. 464).

[55] *Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Istoric...*, p. 75.

www.dacoromanica.ro

România. El avea menirea de a ajuta cu mijloacele ştiinţei la propăşirea agriculturii. Trebuie să menţionăm contribuţia adusă de acest institut în domeniul ştiinţelor agricole universale şi cu aceasta sporul de prestigiu cîştigat de ştiinţa românească în faţa lumii ştiinţifice internaţionale.

Pentru îmbunătăţirea creşterii şeptelului, în 1926, printr-o lege s-a reorganizat corpul medicilor veterinari, care prevedea totodată şi măsuri pentru încurajarea creşterii animalelor. Prin aceeaşi lege a fost înfiinţat Institutul naţional zootehnic [56].

Străduinţele depuse pentru îndreptarea agriculturii au fost lipsite însă de rezultate practice efective. În cea mai mare parte preocuparea guvernanţilor se axa pe refacerea marii proprietăţi, deşi la 13 martie 1925 se votase o lege prin care loturile dobîndite prin împroprietărire nu puteau fi vîndute sau cumpărate decît sub rezerva executării dreptului de preemţiune al statului; totuşi numai la 4 ani după aceasta în 1929 a fost dată o lege privind reglementarea bunurilor cultivabile prin care ţăranii puteau vinde loturile lor.

Vicisitudinile economice şi politice au permanentizat problema agrară cu tot cortegiul de neajunsuri, contribuind la nemulţumirea maselor ţărăneşti.

Aplicarea legiuirilor agrare din 1921 s-a efectuat în condiţiile unei neîntrerupte lupte de clasă. Ţărănimea muncitoare era însetată de pămînt. Reforma agrară trebuia să potolească în primul rînd această sete de pămînt. Izvorul tuturor nemulţumirilor al acţiunilor de luptă ale ţăranilor din anii 1922 — 1928 în general l-a constituit lipsa de pămînt şi legat de aceasta abuzurile numeroase săvîrşite în detrimentul ţărănimii de organele însărcinate cu aplicarea reformei agrare [57].

Masele de milioane de ţărani din România s-au aflat şi după reforma agrară într-o stare de frămîntare făţişă sau latentă.

Printre formele de manifestare paşnică a nemulţumirilor ţărăneşti în anii 1922 — 1928 trebuie amintite mai întîi nenumăratele cereri colective, petiţii, reclamaţii etc. prin care ţăranii revendicau pămîntul promis prin lege. Nu insistăm asupra impresionantului număr — aproape că nu a existat comună din ţară în care ţăranii în mod colectiv sau individual să nu fi reclamat abuzurile organelor însărcinate cu aplicarea reformei sau să ceară pămînt — dar pentru sesizarea stării de spirit amintim numai cîteva.

---

[56] *Ibidem*, p. 192.

[57] Aceste abuzuri au fost recunoscute chiar de către moşieri. Astfel moşierul Th. Răşcanu arată că „majoritatea tablourilor de împroprietărire au fost greşit alcătuite. Întocmite de primarii şi notarii satelor, aceştia au comis numeroase abuzuri, favorizînd la întocmirea tablourilor pe sătenii cu mai multă dare de inimă, pe rude, fini, cumnaţi, veri, nepoţi... Cîţi orfani şi cîte văduve de război avînd dreptul lor la pămînt, nu vor fi rămas pe dinafară sau nu vor fi fost şterşi sub pretextul ca hectarul cuvenit lor să fie atribuit domnului învăţător ori d-lui perceptor" (Th. Răşcanu, *Problema pămîntului în România*, Bucureşti, 1922, p. 270). Un deputat arăta în Camera Deputaţilor că „împărţirea pămîntului se face după bunul plac şi se dă acelor care au pămînt şi celor care sînt bănuiţi de a nu fi de partea stăpînirii nu li se dă („Dezbaterile Adunării Deputaţilor" din 5 mai 1922). În şedinţa din 15 februarie 1927 a Camerii Deputaţilor, deputatul D. V. Ţoni arată că „din cauza felului cum au lucrat unele comisiuni de împroprietărire — cu neglijenţă, sau rea voinţă — un număr imens de săteni au fost lipsiţi de dreptul lor la pămînt fiind omişi de pe listele de împroprietărire. Nu este comună din ţară în care să nu se găsească un număr de săteni neîmproprietăriţi („Dezbaterile parlamentare", 1926—1927, şedinţa din 15 februarie 1927, p. 1 373). Acelaşi deputat la 16 februarie spunea: „Cîţi dintre d-voastră vă întreb n-aţi fost la casa de împroprietărire şi n-aţi văzut acolo stînd zile întregi bieţii invalizi, aşteptînd să-şi arate plîngerile lor, că nu li s-a dat o bucată de pămînt" (ibidem, p. 1 426).

www.dacoromanica.ro

Astfel un invalid din comuna Dragodana (jud. Dîmbovița) care fusese împroprietărit și apoi exclus se întreba în reclamația adresată autorităților superioare: „care este cauza de-mi ia pămîntul pentru care mi-am vărsat sîngele și am rămas invalid?" [58]. Și mai evidente sînt cuvintele țăranilor din com. Mînăstireni (Botoșani) care la 23 august 1922, plîngîndu-se Comitetului de ocol rural, arătau că „ni-e scump pămîntul pe care-l lucrăm. Nouă ni se cuvine dreptul la împroprietărire și noi îl avem pentru noi și copiii noștri ca unii ce sîntem cu totul lipsiți și legați de moșie" [59]. Țăranii din comuna Dragoș Vodă (Ialomița) arătau în luna decembrie 1922 într-un memoriu că sînt foarte revoltați pentru neregulile săvîrșite cu ocazia împroprietăririi. „Au primit astfel pămînt — se spunea în memoriu — 150 — 200 persoane care nu aveau dreptul la împroprietărire. S-au împroprietărit preoții, perceptorii și alți funcționari ..." [60].

Uneori tonul aparent pașnic al reclamațiilor țăranilor se transforma în amenințări fățișe împotriva cercurilor guvernante din România. Astfel, țăranii din comunele subordonate Focșanilor (Putna) nemulțumiți de abuzurile organelor însărcinate cu aplicarea reformei agrare în aprilie 1923 se plîngeau autorităților spunînd că „dacă nu li se va da pămînt sînt decișii la revoltă contra guvernului" [61]. Raportînd la 15 mai 1926 despre starea de spirit din sînul maselor țărănești, notarul din comuna Balșa (Deva) arăta că populația „vorbește de revoluție ... Dacă nu se vor lua măsuri la timp, ne apropiem cu pași repezi spre anarhie și dezastru" [62].

Situații asemănătoare se întîlnesc în toate satele din întreg cuprinsul țării. Arhivele locale conțin mii și mii de asemenea plîngeri și amenințări la adresa regimului burghezo-moșieresc.

Autoritățile, cărora erau adresate plîngerile țăranilor, procedau la rezolvarea lor cu foarte multă ușurință. Un deputat referindu-se la aceasta arăta în Camera Deputaților că în decurs de un an de zile „Comitetul agrar a judecat 71 000 de cereri de contestațiuni la împroprietărire și 500 cereri de revizuire în materie de expropriere. S-au judecat deci circa 200 cereri pe zi, ceea ce denotă ușurință în rezolvarea lor" [63].

În numeroase cazuri, loturile stabilite inițial cu care urmau să fie împroprietăriți țăranii, atunci cînd trebuia să li se acorde titlurile definitive de împroprietărire, au fost reduse. Aceasta a produs în rîndurile țăranilor o nesiguranță, o stare de nemulțumiri, iar concret un dezinteres în lucrarea pămîntului. „Nu lucrăm — spuneau țăranii — fiindcă azi pămîntul este în mîinile noastre, mîine va fi în mîinile altora" [64]. De foarte multe ori țăranii refuzau să primească certificatele de împroprietărire [65].

---

[58] Arh. Ministerului Forțelor Armate, Depozitul fost Otopeni, mag. 2, fond. Dir. Judiciară militară, dos. 1956/1922, f. 582.

[59] Arh. Statului Botoșani, fond Camera agricolă, dos. 22/1922.

[60] Arh. St. Călărași, fond Camera agricolă, pachet 4, dos. 4/1923.

[61] Arh. C. C. al P.C.R., fond. 5, dos. 792/1923, f. 222.

[62] Arh. Statului Deva, fond. Camera agricolă, dos. 625/1926.

[63] Interpelarea făcută de deputatul M. Negura în ședința Camerei Deputaților din 30 mai 1924.

[64] „Dezbaterile Adunării Deputaților", 23 noiembrie 1924, p. 188. N. Iorga relatînd despre această stare de lucruri arată că „A ajuns să fie o bursă perpetuă a împroprietăririi. Și aceasta nu e decît ruina producției țării" (ibidem). Un senator arată în ședința din 4 iunie a Senatului că problema împroprietăririi a provocat o adevărată „disperațiune. Este un fel de revoluțiune surdă-sufletească" (Dezbaterile Senatului din 4 iunie 1925, p. 2 177).

[65] Arhiva istorică Centrală, fond. Președ. Cons. de Miniștri, pachet 6, dos. 16/24/1921.

www.dacoromanica.ro

Operaţiile de expropiere şi împroprietărire inclusiv operaţiile tehnice (măsurare, defalcare, parcelare etc.) au creat posibilitatea nu numai ca aplicarea reformei să fie tergiversată, dar şi aceea ca pămîntul dat ţăranilor în proprietate provizorie să fie reluat de la ţărani o dată cu revizuirea lucrărilor, o dată cu rezolvarea contestaţiilor făcute de moşieri. În majoritatea acestor cazuri ţăranii au opus o dîrză rezistenţă. Astfel ţăranii din comuna Cîrjoaia (Iaşi), care fuseseră împroprietăriţi prin legea din 1921, în aprilie 1926 cereau cu insistenţă autorităţilor să vină să cerceteze pentru ce li se ia pămîntul „cîştigat cu atîta vărsare de sînge şi plătit cu sudoare. În caz că nu vine cineva să ne facă dreptate vom şti să ne-o facem singuri" [66] În comuna Vîrful Cîmpului (Dorohoi) în iulie 1926 cînd ţăranii opunîndu-se reluării pămîntului cu care fuseseră împroprietăriţi, autorităţile au procedat la arestarea lor şi considerînd acest act drept „rebeliune" i-au trimis în judecată [67].

În unele cazuri aparatul jandarmeresc a trecut chiar la represiuni. Aşa de pildă s-au petrecut lucrurile în comuna Tîncăbeşti (Ilfov) la sfîrtul lunii aprilie 1928, cînd ţăranii împotrivindu-se reluării pămîntului, s-au revoltat [68]. Jandarmii au înăbuşit revolta, mai mulţi ţărani căzînd morţi, alţii răniţi şi unii arestaţi [69]. Însuşi presa burgheză încercînd să justifice actul represiv a fost nevoită să consemneze rezistenţa îndîrjită a ţăranilor scriind că „nici somaţiile legale, nici salvele în aer nu i-au putut potoli" [70].

O formă de manifestare superioară a nemulţumirii ţărăneşti în anii 1922 — 1928, faţă de modul cum se rezolvă problema agrară, a fost şi ocuparea directă, prin forţă a pămînturilor moşiereşti fie expropriabile, fie neexpropriabile. Masele ţărăneşti din diverse regiuni ale ţării au întreprins o serie de acţiuni directe pentru a intra în stăpînirea imediată a pămîntului promis prin legiuirile din 1921. Proprietarul moşiei Lungani de Sus din comuna Voineşti (Iaşi) reclama la 23 martie 1922 Ministrului de Interne că „ţăranii din această comună au invadat cu plugurile pe moşie" [71]. În ciuda încercărilor făcute de jandarmi, ţăranii nu au putut fi scoşi de pe moşia ocupată. În comuna Coşulă (Botoşani) ţăranii rămaşi neîmproprietăriţi, în aprilie 1922, au intrat cu forţa şi au arat pămîntul moşieresc din comună [72]. Secţia de jandarmi din Haţeg raporta la 12 aprilie 1922 că un grup de 50—60 de ţărani înarmaţi cu furci şi ciomege au alungat pe argaţii de pe Domeniile Statului Fărcădin nelăsîndu-i să are „spunînd că pămîntul este al lor" [73]. În ziua de 2 mai 1923 mai mulţi locuitori din

---

[66] Arh. Statului Iaşi, fond. Pref. Iaşi, dos. 224/1926.
[67] „Adevărul" an. XXXX din 27 iulie 1926.
[68] Ibidem, an. XXXXII din 4 mai 1928.
[69] Ibidem.
[70] Ibidem.
[71] Arhiva istorică Centrală, fond. Ministerul de Interne, dos. 246/1922, f. 5.
[72] Arh. Statului Botoşani, fond. Pref. Botoşani, dos. 61/1922.
[73] Arh. Statului Deva, dos. 511/1922. Inspectoratul Silvic al judeţului Vîlcea raporta prefectului la 11 mai 1922 că locuitorii comunei Călimăneşti, Muerească şi Bujoreni au intrat cu forţa, au arat şi păşunat pe locurile Casei pădurilor (Arh. Statului Vîlcea, fond. Prefectura dos. 29/1922). Locuitorii comunei Rimeşti „au năvălit cu plugurile şi au arat pe unde le-au plăcut. Au stricat şi semănături şi ameninţau pe posesori cu moarte" se spune într-o notă a jandarmilor (Arh. Cons. popular municipal R. Vîlcea, fond. Camera agricolă, dos. 51/1922).

www.dacoromanica.ro

comuna Hermeziu (Iași) au introdus plugurile pe moșia satului parte neexpropriabilă și au arat peste 45 ha[74]. În comuna Frunzănești (Ilfov) țăranii au alungat autoritățile care veniseră spre a lua terenurile ocupate [75]. În Bucovina în comuna Stupca, în septembrie 1925 jandarmii și autoritățile locale au încercat să repună pe moșier în stăpînirea terenurilor ocupate de țărani. Întîmpinînd o dîrză retistență din partea celor 300—400 de țărani, autoritățile au renunțat pe moment, dar mai apoi au arestat peste 20 de țărani, conducătorii răscoalei, cărora le-au înscenat proces pentru „crimă de rebeliune" [76]. În județul Iași, țăranii din comuna Focuri au ocupat în aprilie 1926 peste 400 ha teren arabil [77].

Printre cele mai puternice acțiuni de luptă desfășurate de țărănime se numără și aceea a țăranilor din comuna Mavrodin (Teleorman). La sfîrșitul lunii mai 1927 țăranii din această comună văzînd că nu li se acordă pămîntul prevăzut prin lege, au trecut la ocuparea pămîntului moșiieresc. Imediat autoritățile au trimis jandarmi. Țăranii au refuzat să părăsească pămîntul ocupat; forța de represiune a reușit să înfrîngă rezistența țăranilor, căzînd mai mulți morți și răniți [78]. Înfierînd crimele săvîrșite ziarul „Înainte", organul Blocului Muncitoresc Țărănesc, scria: „Toate guvernele oligarhice și toate slugile lor de la sate poartă marea răspundere a sîngelui țărănesc vărsat din abundență, a văduvelor și orfanilor rămași pe drumuri, a țăranilor smulși din mijlocul muncii lor și aruncați în temnițe" [79]. O altă revoltă în 1927 a țăranilor s-a petrecut în comuna Desa (Dolj) unde țăranii înfrîngînd rezistența autorităților au ocupat peste 300 de pogcane din proprietatea moșierului care reușise să se sustragă de la expropiere [80]. Asemenea răzvrătiri ale țăranilor în 1927 au mai avut loc în comunele Izvorul (Argeș)[81], Mănăștur (Cluj) [82], Stoienești, Florești (Ilfov) [83] etc. În aprilie 1928 s-au răsculat țăranii din comuna Răscăiești (Dîmbovița); ei au oprit cu forța pe moșier care voia să are pămîntul ce li se cuvenea lor. Revolta a fost înăbușită, iar numeroși țărani arestați [84]. Nemulțumiri țărănești pe seama împroprietăririi au mai avut loc în comuna Ciofliceni (Ilfov) [85], Strunga (Roman)[86], Sculeni (Iași)[87], Roșcani (Covurlui)[88].

Lipsa de izlazuri pentru pășunatul vitelor a constituit de asemenea cauza unor acțiuni de luptă ale țărănimii. Legile de reformă agrară din 1921 înscriau clauze referitoare la pășuni și păduri. Legea din 17 iulie 1921 preciza că se menține în vigoare legea pășunilor comunale din 22 septembrie

[74] Arh. C. C. al P.C.R., fond. 5, dos. 792/1923, f. 380. Membrii obștei „Valea Oltului" din comuna Călina (R. Vîlcea) au arat în iunie 1923 „cu forța izlazul comunal pentru a semăna cereale" (Arh. Cons. popular municipal R. Vîlcea, fond. Camera agricolă, dos. 18/1923).

[75] „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C. C. al P.M.R.", 1956, nr. 2, p. 50.

[76] Arh. Statului Suceava, fond. Tribunalul Suceava, doc. 1 108/1925.

[77] Arh. Statului Iași, fond. Prefectura-Iași, dos. 224/1926.

[78] „Adevărul" din 1 iunie 1927.

[79] „Înainte" din 12 iunie 1927.

[80] „Adevărul" an. XXXXI din 2 iulie 1927.

[81] Ibidem din 2 aprilie 1927.

[82] Ibidem din 6 august 1927.

[83] „Dimineața" din 1 august 1927.

[84] „Adevărul" an. XXXXII din 29 aprilie 1928.

[85] Arh. C. C. al P.C.R., fond. 52, dos. 4 900/1928, f. 20—22.

[86] Arh. Statului Iași. fond. Parchet general Iași, dos. 1 132/1928.

[87] „Înainte" din 30 septembrie 1928.

[88] Ibidem din 23 decembrie 1928.

www.dacoromanica.ro

1920, dar se prevedea totodată completarea pășunilor comunale care în unele locuri lipseau cu desăvîrșire. Cum și în această chestiune organele însărcinate cu efectuarea lucrărilor tergiversau de cele mai multe ori aplicarea legii, maselor țărănești au trecut direct la ocuparea pășunilor moșierești.

Astfel la 8 iunie 1922, peste 200 de țărani au introdus vitele și au ocupat izlazul moșierului din comuna Dobrești (Olt) [89]. În unele locuri aceste acțiuni au luat forme chiar violente. În comuna Putreda (R. Sărat) în luna august 1923 țăranii constituiți în cete și înarmați cu ciomege, furci și topoare, pătrunzînd pe pășunile moșierului, au cosit și au luat tot fînul. Intervenind armata s-au efectuat numeroase arestări, fapt care a produs o vie nemulțumire printre țărani [90].

În unele locuri acțiunile de luptă ale țăranilor au avut sorți de izbîndă, moșierii fiind nevoiți să cedeze sătenilor terenuri pentru izlaz. Astfel, o amploare deosebită a cunoscut mișcarea țăranilor din luna mai 1924 din comuna Piatra (Teleorman). Aici țăranii au împiedicat pe moșier să are izlazul organizînd echipe de pază. Cu țăranii din comuna Piatra s-au solidarizat și cei din comunele învecinate, ajungîndu-se ca, în lunile iulie-august 1924, peste 8 000 de țărani teleormăneni să se găsească într-o stare de mare fierbere. Ei au trecut în unele locuri la alungarea administratorilor de moșii, la asedierea preturilor, la împărțirea inventarului agricol moșieresc etc. [91]. Guvernul s-a văzut nevoit să introducă în comunele unde erau revolte starea de asediu. Cu toate intervențiilè jandarmilor lupta țăranilor din Teleorman n-a putut fi înfrîntă ; în urma deplasării locțiitorului de ministru al agriculturii, R. Franasovici, la fața locului, care a purtat tratative cu moșierul din comunele respective, li s-a recunoscut dreptul țăranilor asupra terenurilor ocupate pentru izlaz [92]. În comuna Scroafa (Deva), se arată într-un raport al organelor locale în septembrie 1925, țăranii erau foarte revoltați, împotrivindu-se dispozițiilor nejuste date de pretorul plășii Brad cu ocazia stabilirii dreptului de izlaz. Deplasîndu-se la fața locului pentru a liniști spiritele, pretorul nu a putut obține nici un rezultat, „Comuna Scroafa — atrăgea îngrijorat atenția pretorul — este totdeauna în fermentație". În 1927 în luna mai au ocupat izlazul moșierului [93] țăranii din comuna Pielea (Teleorman). Asemenea lucruri s-au petrecut în numeroase sate din țară [94].

Nemulțumiri ale țăranilor în anii 1922—1928 s-au manifestat și împotriva autorităților locale, în special datorită abuzurilor acestora și chiar împotriva prefecților sau guvernului. Astfel Siguranța raporta

[89] Arh. ist. centr. a St., fond. Ministerul de Interne, dos. 251/1922, f. 2.

[90] „Adevărul", an. XXXVI din 6 august 1923. Brigada de siguranță R. Vîlcea arată prefectului la 16 mai 1924 că în comuna Otăsău „ar fi un început de mișcare printre cetățeni contra autorităților comunale, pentru islaz" (Arh. St. R. Vîlcea, fond. Prefecturii, dos. 21 / 1924). La 3 mai 1924 locuitorii comunei Șerbănești se plîngeau prefectului că nu au izlaz : „sîntem lipsiți cu desăvîrșire de islaz, iar vitele fiind muritoare de foame, sîntem expuși a le vinde" (ibidem, dos. 5/1924).

[91] Ibidem, an. XXXVIII din 14 mai, 21 august 1924.

[92] Ibidem.

[93] Arh. ist. centr. a St., dos. 580/1925.

[94] Astfel locuitorii comunei Bunești (Vîlcea) „au cotropit" o parte din islazul comunal, după cum se spune într-o notă a Consilierului agricol din 31 octombrie 1927 (Arh. Cons. popular municipal, fond. Camera agricolă, dos. 36/1927). La fel și țăranii din comuna Boișoara au ocupat izlazul comunal (Arh. St. R. Vîlcea, fond. Prefecturii, dos. 103/1928).

www.dacoromanica.ro

la 2 mai 1923 că „locuitorii din com. Sf. Gheorghe jud. Bistrița, nemulțumiți de noua comisiune interimară, au hotărît ca s-o îndepărteze cu forța" [95]. La 19 noiembrie 1925 președintele comisiei interimare din comuna Cotmeana se plîngea pretorului ca în această ziun număr mare de săteni au intrat în localul primăriei și „au sărit asupră-mi și m-au lovit cu pumnii în piept ... spunîndu-mi că de ce i-am scos de pe lista electorală și declarau că este în stare să facă mare primejdie cu mine, rupîndu-mi și lista cu forța" [96]. Cazuri asemănătoare sînt numeroase.

Într-un raport al lui Armand Călinescu care în 1928 era prefect de Argeș se arată că în timpul unei inspecții făcute în comuna Humele „locuitorii acestei comune în număr mare și-au manifestat vii nemulțumiri împotriva primarului respectiv. Considerînd că în asemenea condiții rămînerea primarului în funcție constituie pentru un moment o atingere a ordinei publice și a liniștei în comună, decidem suspendarea ..." [97]. La începutul lunii mai 1928 locuitorii comunei Bucerdea - Grînoasa din județul Tîrnava Mică s-au adunat pentru a înlătura pe primar. S-a format o delegație care a mers la domiciliul primarului și i-au pus în vedere că din acel moment — după cum se relatează în raportul procurorului — „nu mai recunosc guvernul actual, nu se mai supun legilor, nu mai plătesc dările și nu vor mai executa dispozițiile primarului" [98]. Șeful de post a arestat pe delegații țăranilor, cu toate protestele locuitorilor care strigau „să se tragă clopotele, ca alarmă, pentru ca poporul să se ridice în contra autorităților" [99]. Inspectorul de siguranță din Cluj raporta siguranței din București la începutul lunii mai 1928 că la „Cincea sătenii s-ar fi răsculat și ar fi alungat din comună pe toți funcționarii și intelectualii de acolo" [100].

Mișcarea țăranilor împotriva politicii cercurilor guvernante a culminat cu marea adunare de la Alba-Iulia din 6 mai 1928. Adunarea fusese convocată de Partidul Național-Țărănesc cu scopul de a exercita presiuni asupra Partidului Liberal care se afla la cîrma statului. La adunare au participat peste 100 000 de țărani și cîteva mii de muncitori din Valea-Jiului [101]. Amenințîndu-l cu război civil, și sub presiunea maselor, P. N. Ț. spera în demisionarea guvernului liberal și venirea sa la putere.

Masele țărănești aflate sub influența demagogică a P. N. Ț. credeau că o dată cu înlocuirea guvernanților liberali li se va îmbunătăți situația. În timpul desfășurării adunării a fost lansată lozinca „Marșul asupra Bucureștiului", lozincă ce a însuflețit masele, trecînd chiar la înfăptuirea ei. Dar, conducătorii P. N. Ț., dîndu-și seama de consecințele ce vor urma, de teama că s-ar putea produce „revoluție", au recurs la anumite manevre, ca de exemplu „plecarea țăranilor în grupuri restrînse", care au permis autorităților să împiedice ca masele să ajungă la București.

Marea adunare de la Alba-Iulia demonstră că masele țărănești erau nemulțumite de politica cercurilor guvernante și că erau gata să lupte împotriva regimului existent.

---

[95] Arh. C. C. al P.C.R., fond 5, dos. 792/1923, f. 269.
[96] Arh. Statului Pitești, fond. Pretura Cotmeana, pachet 105, dos. 557/1925.
[97] Ibidem, fond. primăria Humele, pachet 1, dos. 3/1928.
[98] Arh. C. C. al P.C.R., fond. 52, dos. 4 900/1928, f. 31.
[99] Ibidem.
[100] Ibidem, dos. 4 901, p. 3.
[101] „Lupta de clasă", 1928, nr. 8–9.

www.dacoromanica.ro

În baza celor afirmate pînă aici, putem conchide că în anii 1922—1928 agricultura României a cunoscut o înviorare. Reforma agrară a constituit punctul de plecare al unei dezvoltări capitaliste mai largi. Relaţiile capitaliste căpătau o pondere din ce în ce mai mare.

Cu toate acestea rămăşiţele feudale dovedesc falsitatea acelor teze care pretindeau că după reforma agrară marea proprietate moşierească şi celelalte resturi legate de ea ar fi dispărut. Datele furnizate dovedesc tocmai existenţa unor mari proprietăţi moşiereşti cu toate că în baza legilor din 1921 au fost expropriate peste 6 milioane ha. Dezvoltarea mai accentuată a raporturilor capitaliste s-a manifestat în primul rînd în folosirea tot mai largă a muncii salariate cît şi în folosirea unor metode agrotehnice moderne. Se observă o atenţie mai sporită pentru înzestrarea agriculturii cu inventar tehnic, mai multă grijă pentru învăţămîntul agricol dar nu în măsură să fie asigurată dezvoltarea unei agriculturi intensive. Modificările produse în repartiţia proprietăţii, conjugate cu numărul mare al ţăranilor lipsiţi de pămînt, scot la iveală procesul de diferenţiere ce se producea în rîndurile ţărănimii.

Scăderea suprafeţei cultivate şi producţia în anii imediat de după război (1919 — 1925) îşi au originea în dezechilibrul economic profund pe care îl provocase războiul. În anii 1922—1928 suprafaţa cultivată a crescut simţitor. Producţia principalelor cereale, cantitativ, în comparaţie cu 1915, a scăzut.

Exploatarea mică ţărănească a constituit tipul predominant de organizare a producţiei agricole în anii menţionaţi, iar agricultura în general avea un caracter cerealier.

Cu toată înfăptuirea reformei agrare din 1921, ţăranii au continuat să simtă lipsa de pămînt. Lipsa de pămînt a constituit izvorul a numeroase nemulţumiri ţărăneşti, care au luat forma cererilor, petiţiilor, ocupărilor de pămînt sau revoltelor locale. În general în anii 1922—1928 în rîndurile ţărănimii exista o stare de frămîntare latentă, iar în unele cazuri ţăranii au întreprins acţiuni de luptă împotriva celor care îi asupreau.

www.dacoromanica.ro

D O C U M E N T A R

DIJMA DIN PORUMB ÎN PRAVILNICEASCA CONDICĂ (1780)

DE

FL. CONSTANTINIU

Nu s-a încercat pînă acum, după ştiinţa noastră, o lămurire, întemeiată pe investigaţia sistematică a izvoarelor documentare, a împrejurărilor în care a fost introdus în cuprinsul *Pravilniceştii condici* a domnului Ţării Româneşti, Alexandru Ipsilanti, cunoscutul adaos privitor la chipul de percepere a dijmei din porumb. După cum se ştie, în timp ce capitolul referitor la relaţiile agrare al amintitei legiuiri stabileşte că ţăranii sînt obligaţi să dea dijma din porumb „din zece baniţi una"[1], un paragraf scris cu mîna şi adăugat la sfîrşitul legiuirii anulează această prevedere şi statorniceşte altă modalitate de percepere, înfăţişînd totodată şi temeiurile schimbării: „Măcar că după cum la celelalte roduri, asemenea şi pentru dijma porumbului s-au hotărît într-această condică a să lua din zece una după dreptate, dar fiindcă să întîmplă nelesnire atît lăcuitorilor cît şi stăpînilor moşiilor, de vreme ce culesul de porumbu nu să întîmplă a să face numai o dată, nici lăcuitorii n-au putere a-l rădica deodată şi stăpînii moşiilor a avea oameni să-ş piarză vremea, păzind pînă la vremea culesului de porumbu, să păgubesc, pentru aceia, cu al doilea mai cuviincioasă socoteală, urmînd şi obiceiului din vechime, hotărîm a să lua dijmă de pogon cîte patru baniţe porumbu grăunţe, însă baniţa de ocă doaozeci şi doao"[2]. Nu s-a stabilit nici cine a fost autorul acestei modificări şi nici data efectuării ei. A reţinut atenţia cercetătorilor pitacul domnesc din 27 martie 1804, prin care Constantin Ipsilanti, după ce enumeră numeroasele abuzuri ale stăpînilor de moşii şi ale arendaşilor, înlesnite de perceperca dijmei de porumb la pogon, hotărăşte revenirea la sistemul zeciuielii: „Această adăogire cercetînd-o domnia mea am găsit-o că nu este făcută de măria sa, părintele domniei mele, pe care, ca o adăogire, din urmă, ce nu se cuprinde la cele tipărite şi întărite de măria sa, părintele nostru şi ca o nedreaptă ce este în adevăr, am anerisit-o

[1] *Pravilniceasca condică (1780)*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1957, p. 84—85.
[2] *Ibidem*, p. 156—157.

„STUDII", tomul 21, nr. 5, p. 915—919, 1968.
www.dacoromanica.ro

domnia mea"[3]. Afirmaţia răspicată, cuprinsă în textul de abrogare, potrivit căreia Alexandru Ipsilanti ar fi fost străin de introducerea noii prevederi, a făcut să se creadă că e vorba de un fals boieresc, menit să legalizeze un procedeu abuziv [4].

Cercetarea poruncilor emise de cancelaria domnească privind obligaţiile ţăranilor clăcaşi, în cuprinsul cărora se reproduc prevederile *Pravilniceştii condici*, este deopotrivă de lămuritoare şi decisivă în elucidarea acestei probleme. Poruncile lui Nicolae Caragea, succesorul lui Alexandru Ipsilanti în scaunul Ţării Româneşti, către ţăranii clăcaşi de pe diverse moşii cuprind îndatorirea „să dea de pogon cîte patru baniţe porumbu grăunţe cu baniţă za ocă doozeci şi doo" [5]. Este limpede, aşadar, că în timpul efemerei domnii a lui Nicolaie Caragea se considera că textul oficial al *Pravilniceştii condici* include modificarea privitoare la dijma porumbului; numai astfel se poate explica de ce poruncile amintitului domn — şi de asemenea şi cele ale succesorilor săi — nu menţionează în legătură cu porumbul sistemul zeciuielii, ci numai pe acel al dijmei la pogon. Încheierea care se desprinde din confruntarea textului poruncilor domneşti cu cel al *Pravilniceştii condici* este că în 1782, anul înscăunării lui Nicolaie Caragea, legiuirea domnească cuprindea paragraful manuscris. Dezminţirea categorică a lui Constantin Ipsilanti că părintele său ar fi fost iniţiatorul măsurii ar oferi toate temeiurile pentru a considera pe Nicolaie Caragea ca autor al noii dispoziţii. Oricum, se cuvine a fi subliniat că Alexandru Ipsilanti, care în timpul celei de-a doua domnii (august 1796—noiembrie 1797) a avut posibilitatea de a restabili norma iniţială de strîngere a dijmei porumbului, nu a schimbat nimic în această privinţă [6].

Era oare această resemnare a domnului o manifestare a dorinţei sale de a păstra bunele relaţii cu boierimea ţării — obişnuită acum, de aproape două decenii, cu acest sistem de dijmuire? Oricît ar părea de

---

[3] V. A. Urechiă, *Istoria românilor*, vol. VIII, p. 596—597.

[4] A. Oţetea, *Constrîngerea extra-economică a clăcaşilor la începutul secolului al XIX-lea*, în *Studii şi referate privind istoria României*, vol. II, Bucureşti, Edit. Academiei, 1954, p. 1 074—1 075; G. Panu, *Cercetări asupra stării ţăranilor în veacurile trecute*, vol. I/2, Bucureşti, 1910, p. 433—434, citînd documentul lui C. Ipsilanti menţionat mai sus, afirmă, fără a arăta că e vorba de dijma de porumb, că falsul denunţat de domn a fost comis de arendaşi. I. C. Filitti este foarte aproape de adevăr cînd scrie: „Acest sistem (dijma la pogon—n.) se constată în vigoare la 1783. La 1804, Const. V. Ipsilanti, vrînd să revie la dreapta dijmuire, pretinde deci fără temei că adăogirea la pravilă nu era valabilă" (vezi *Proprietatea solului în Principatele Române pînă la 1864*, Bucureşti, 1935, p. 216, n. 3).

[5] *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, Ţara Românească (citat mai departe D. R. A.), Bucureşti, Edit. Academiei, p. 684 şi 685, n. 1; vezi şi Arh. St. Buc., M-rea Banu, XI/44, Mitropolia Ţării Româneşti, CLXII/15.

[6] Perceperea dijmei din porumb la pogon în timpul celei de-a doua domnii a lui Al. Ipsilanti este dovedită de poruncile domneşti privitoare la obligaţiile ţărănimii clăcaşe faţă de stăpînii de moşie (vezi anaforaua şi porunca pentru satul Vlădeni (Mehedinţi) din martie 1797, Arh. St. Buc., *ms. 33*, f. 296 v-297). Sistemul zeciuielii apare ca o excepţie admisă din pricina unor împrejurări excepţionale: „Însă aceasta (zeciuiala din porumb—*n.n.*) nu ca obicei să se urmeze şi de acum înainte, ci numai într-acest an pentru lipsa care este", se spune într-o anafora din octombrie 1797 privind mai multe sate din Ilfov (Arh. St. Buc., *ms. 35*, f. 312—213 v.). Faptul că Al. Ipsilanti înţelegea să păstreze — sau să readucă — în vigoare măsuri luate în prima domnie rezultă şi dintr-o anaforă din 27 noiembrie 1796 privind un havaet al plăieşilor şi potecaşilor introdus ilegal de ispravnici; domnul poruncea boierilor, după cum se arată în anaforaoa acestora, să facă „cercetare cu de-a mărunt atît prin condicele Divanului, cît şi prin luminatele ponturi şi testamenturile vătaşilor încă din prea fericitele zilele mării tale din ceilaltă domnie" (Arh. St. Buc., *ms. 33*, f. 20).

www.dacoromanica.ro

surprinzătoare în lumina constatărilor din 1804 ale lui Constantin Ipsilanti, părerea noastră este că noul paragraf privitor la dijma porumbului a fost adăugat în timpul domniei lui Alexandru Ipsilanti și cu aprobarea sa.

În condica documentelor moșiei Iablanița (Mehedinți) a boierului Iordache Păianu s-a păstrat copia unei porunci din iunie 1781 a domnului Alexandru Ipsilanti adresată locuitorilor de pe această moșie și în care sînt enumerate îndatoririle țăranilor față de stăpînul moșiei. În reproducerea, cu acest prilej, a respectivului capitol din *Pravilniceasca condică* întîlnim în legătură cu porumbul nu pontul 9 din textul tipărit al legiuirii — zeciuiala din recoltă — , ci prevederea din adaosul manuscris : „Pentru porumbi au să dea de pogonu cîte patru baniță porumbu grăunță, banița de ocă doaoăzăci și doaoă" [7]. Ne aflăm în fața unui document care pune sub semnul întrebării veracitatea declarației lui Constantin Ipsilanti din 1804 și indică drept autor al discutatei modificări pe însuși Alexandru Ipsilanti.

Clarificarea împrejurărilor care au determinat schimbarea de atitudine a domnului într-unul din aspectele esențiale ale relațiilor agrare se impune chiar și în absența pitacului domnesc din 1804. În rîndul întîi este necesar să se țină seama că dijma la pogon nu reprezenta de fel o inovație a autorului adaosului. „Obiceiurile din vechime", menționate în paragraf ca argument în favoarea dijmei la pogon, sînt atestate de documente. Practica dijmuirii porumbului după suprafața însămînțată este întîlnită încă de la mijlocul veacului al XVIII-lea și se pare că Grigore Ghica a legiferat-o prin „testamentul" său din 1750 [8]. Situația deosebită întîlnită în regimul dijmei din porumb se explică, desigur, prin faptul că, nefiind cerută de turci, cereala, a cărei cultivare începuse de curînd și cunoscuse o rapidă extindere, devenise alimentul de bază al populației. Sistemul redevenței fixe prezenta avantajul de a-i asigura stăpînului moșiei o cantitate determinată, indiferent de variațiile recoltei (să nu se uite apoi că porumbul putea fi consumat și înainte de cules)[9]. Dar, în același timp, țăranul producător își vedea pus la adăpost eventualul spor de recoltă în fața ispravnicilor stăpînilor de moșii. În perioada elaborării *Pravilniceștii condici*, dijma la pogon era o practică de largă răspîndire.

Astfel, cu prilejul unui conflict privind îndatoririle de clacă și dijmă ale locuitorilor din Săcueni către mitropolie se constată că, față de pretențiile mitropoliei de a lua patru baniță de porumb la pogon, banița de 50 de ocale, sătenii se arătau dispuși să dea dijma la pogon, dar banița de 36 de ocale. Pentru frecvența acestui chip de percepere este de amintit că ancheta întreprinsă de ispravnicii de Dîmbovița în legătură cu litigiul de la Săcuieni (12 februarie 1780) a dovedit că și pe moșiile învecinate — Răzvad, Gura Ocniții și Bucșani — țăranii dădeau patru baniță de pogon, banița de 36 de ocale [10]. Un interes deosebit pentru lămurirea preferinței țăranilor în această perioadă pentru dijma la pogon îl oferă

[7] *D.R.A.*, p. 674.
[8] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 197.
[9] A. Oțetea, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească*, în *Studii și materiale de istorie medie*, IV (1960), p. 347.
[10] *D.R.A.*, p. 661.

www.dacoromanica.ro

diferendul satului Ocniţa cu M-rea Dealul în legătură cu regimul clăcii şi al dijmei. Ispravnicii subliniau în textul întocmit la 20 februarie 1780 că ţăranii doreau să dea în continuare dijma la pogon, deşi, „după luminată hotărîre iaste a da zeciuială din zece, una, iar nu de pogon cîte baniţe patru". Ţăranii din Ocniţa arătau cu limpezime pricinile care-i făceau să stăruie pentru menţinerea unei practici, care venea acum în contradicţie cu dispoziţiile domneşti: „Numai însuşi sătenii arătînd că zeciuiala iaste cu discolie a o da, pentru că tot omul ce va avea arătură pe acea moşie, trebuie să-şi ţie bucatele pe cîmpu strînsă pînă ce va veni omul mănăstirii a le măsura, şi aşa zăbavă făcîndu-să, li să prăpădescu bucatele cu tot"[11]. Dijma la pogon îngăduia achitarea dijmei imediat după strîngerea recoltei şi făcea imposibil procedeul abuziv, relatat de sătenii din Ocniţa, deopotrivă de vechi şi de răspîndit[12].

În lumina faptelor menţionate, credem că putem explica schimbarea survenită în textul *Pravilniceştii condici*. Iniţial se stabilise un regim uniform de percepere a dijmei din cereale — zeciuială din toate produsele cultivate. Măsura a produs nemulţumiri atît printre stăpînii de moşii, cît şi printre ţărani, care se vedeau lipsiţi de avantajele oferite de sistemul dijmei la pogon. Soluţia lui Alexandru Ipsilanti este caracteristică pentru politica de reformă a domnilor fanarioţi, care urmăreau asigurarea stabilităţii masei de contribuabili, în vederea asigurării capacităţii fiscale şi productive a ţării, prin limitarea abuzurilor marilor stăpîni de pămînt. Domnul a recunoscut dijma la pogon şi i-a redus cuantumul la nivelul atins la mijlocul veacului prin stabilirea baniţei de 22 de ocale, faţă de cele 36 sau chiar 52, percepute pe moşii la 1780. Ca atîtea alte măsuri menite să menţină exploatarea ţărănimii în limite care să ferească regimul de zguduiri sociale, dar transformate cu rapiditate de către boierime în mijloace de înăsprire a exploatării şi de chiverniseală personală, dispoziţia *Pravilniceştii condici*, modificată şi în interesul ţărănimii, a devenit de-a lungul a două decenii un teribil instrument de jaf[13]. Ţăranilor li se cerea dijmă de pe suprafeţe pe care nu le însămînţaseră cu porumb, li se măsura pogonul cu prăjina de 18 palme în loc de 24, iar baniţele erau de 32 sau 52 de ocale în loc de 22. În faţa nemulţumirilor ţărănimii, Constantin Ipsilanti a trebuit să caute soluţiile potrivite care să împiedice fuga ţărănimii sau izbucnirea răscoalelor. Situaţia găsită în Ţara Românească la luarea domniei era similară cu cea aflată de tatăl său în 1774: atunci

[11] *Ibidem*, p. 663.

[12] Pentru situaţiile de excepţie, vezi anaforaoa din 23 decembrie 1786 privind regimul satului Costeşti (Vîlcea): „După cum se află starea porumbului aici în partea locului, cînd li s-ar lua dijma porumbului într-acest chip, vine să dea din patru şi din cinci baniţe una, încă la unii şi din mai puţin, şi s-ar cunoaşte locuitorii întru o multă năpăstuire; ci fiind starea porumbului proastă, să urmează şi dijme din zece baniţe una" (*ibidem*, p. 748).

[13] Sătenii din Popeşti şi Răşoaga (Prahova) denunţau, între alte abuzuri ale arendaşului moşiei, şi „încărcătura" la dijma din porumb: „Au măsurat pogoanele numai pe pămînt negru, fără de a fi bucatele pe dînsele" (V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. VIII, p. 618, cf. *ibidem*, vol. XI, p. 691). Egumenul schitului Cislău era reclamat în toamna anului 1792 de către sătenii din Cislau că le-a întreit pogonul de porumb la dijmuit (*DRA*, p. 793). Într-o scrisoare din 26 mai 1794, C. Geani atrăgea atenţia egumenului M-rii Hurez, în privinţa conflictului cu locuitorii din Baia de Fier: „Numai madeaoa porumbului are a să urma după vechiul obicei, adecă a să luoa dijme din zece baniţe una, pentru că a intra cu prăjina să măsoare şi să o facă pogoane, să vor spăriia lăcuitorii şi poate să facă vreo strămutare" (N. Iorga, *Studii şi Doc.*, vol. XIV, p. 149).

www.dacoromanica.ro

ţara era pustiită de război, acum devastată de prădăciunile cetelor lui Pasvan-Oglu. Readucerea locuitorilor fugiţi şi succesul politicii de încurajare a imigrărilor depindeau de regimul fiscal şi de cel al obligaţiilor faţă de stăpînii de moşii. Alexandru Ipsilanti izbutise să lichideze urmările războiului şi să asigure prin măsurile sale o anume prosperitate, evocată mai tîrziu cu nostalgie ; fiul său se străduia să-i urmeze pilda, dar se lovea în încercarea de a înlătura pricinile de nemulţumire ale ţărănimii tocmai de una din măsurile părintelui său. Pentru a ieşi din impas, Constantin Ipsilanti a găsit o dibace rezolvare : anularea prevederii arătate a fi „strecurată" în legiuire fără ştirea lui Alexandru Ipsilanti. Exigenţele politicii şi respectul filial erau astfel satisfăcute !

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

DOUĂ DOCUMENTE TURCEŞTI DESPRE NEAGOE BASARAB

DE

MUSTAFA A. MEHMET

Cercetările efectuate în ultimele decenii în istoriografia românească au adus o serie de lămuriri [1] asupra domniei şi personalităţii controversate a lui Neagoe Basarab, care a fost considerat, rînd pe rînd, „Marc-Aureliu al Ţării Româneşti", domn evlavios, discipol al călugărilor de la Bistriţa şi chiar un domn viteaz, diplomat şi bun militar [2]. Izvoarele orientale se referă în genere foarte vag la evenimentele de la Dunăre din perioada lui Neagoe Basarab. De aceea se putea pune la îndoială şi existenţa unor documente turceşti, mai cu seamă contemporane, care să aducă informaţii noi sau să elucideze anumite situaţii rămase oarecum incerte. Dar cercetarea arhivelor otomane din Istanbul ne-a prilejuit descoperirea cîtorva documente turceşti privitoare la Neagoe Basarab şi la domnia lui.

În cele ce urmează vom încerca să analizăm două din aceste documente, păstrate în Arhiva Muzeului Palatului Topkapî din Istanbul (doc. nr. 11 876 şi 6 050). Cîte un microfilm se află şi la Arh. ist. centr. (Mcf. din Turcia — în curs de organizare).

Datînd din timpul desfăşurării evenimentelor de atunci, ele lărgesc orizontul nostru despre împrejurările politice ale înscăunării lui Neagoe şi demonstrează activitatea intensă a boierilor anticraioveşti, mergînd pînă la supunerea totală faţă de Poartă, pentru apărarea propriilor lor interese, aşa cum procedau de fapt şi boierii Craioveşti.

Se ştie că sfîrşitul domniei sultanului Baiazid al II-lea (1481—1512) se caracterizează prin slăbirea autorităţii puterii centrale otomane, datorită luptei duse de diferite facţiuni pentru aşezarea pe tron, încă în timpul vieţii sultanului Baiazid al II-lea, care îmbătrînise [3], a unuia sau

---

[1] Ştefan Ştefănescu, *Rolul boierilor Craioveşti în subjugarea Ţării Româneşti de către turci*, în *Studii şi referate privind istoria României*, partea I, Bucureşti, Edit. Academiei, 1954, p. 697—718; idem, *Bănia în Ţara Românească*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1965, p. 106 şi urm.; Manole Neagoe, *Despre politica externă a lui Neagoe Basarab*, în „Studii", 1966, nr. 4, p. 745—764; *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, Edit. Academiei, 1962, p. 621—622 ş.a.

[2] Pentru unele aprecieri vezi şi Manole Neagoe, *op. cit.*, p. 745—746.

[3] *Cf. şi Islâm Ansiklopedisi*, vol. II, Istanbul, 1949, p. 392—398 (art. *Bayezid II*).

www.dacoromanica.ro

a altuia dintre fiii acestui sultan, cum erau : Ahmed, Korkud, Selim, Şehinşah, Abdullah. Dintre aceştia, prinţul Selim, viitorul sultan Selim I (1512—1520), a fost nevoit să lupte împotriva voinţei tatălui său şi a marelui vizir Hadîm-Ali paşa, care, mai cu seamă la început, au susţinut pe fiul mai mare, Ahmed, pentru respectarea regulei primogeniturii la tronul împărăţiei otomane.

Selim a încercat prima dată să ocupe tronul trecînd de la Trebizonda, unde se afla ca guvernator, în Crimeea, iar de acolo la Kaffa, unde fiul său, viitorul Soliman Magnificul, se afla ca sangeacbei. De aici el a venit la Cetatea Albă (*Akkerman*) şi, trecînd prin Dobrogea, s-a îndreptat spre Adrianopol — Constantinopol. Această tentativă a lui Selim s-a soldat doar cu obţinerea sangeacului Semendria, cu anexarea Vidinului şi ţinutului Cruşevaţ (*Aladja-Hisar*) [4], deşi nu se acordau prinţilor provincii în Europa, ceea ce contribuia totuşi la consolidarea poziţiei sale în partea europeană a imperiului, silindu-l totodată pe sultanul Baiazid al II-lea să declare că nu va desemna pe nici unul dintre fii drept urmaş cît timp va fi în viaţă. Dar o nouă încercare de a-l aşeza totuşi pe prinţul Ahmed pe tron îl determină pe Selim să treacă la ofensivă deschisă. Partizanii săi fiind însă înfrînţi lîngă Constantinopol, el a fost nevoit să se retragă din nou la Kaffa pentru a aştepta un alt prilej [5], care s-a ivit în primăvara anului 1512 (aprilie—mai), cînd Selim a fost proclamat sultan în locul tatălui său.

O bună parte din aceste evenimente s-au petrecut pe vremea domniei lui Vlad cel Tînăr (Vlăduţ) în Ţara Românească (1510—1512). Dar înscăunarea între timp a lui Neagoe Basarab (la 23 ianuarie 1512) a creat o situaţie nouă în regiunea Dunării, unde căpeteniile militare otomane acţionau aproape independent şi chiar unii împotriva altora. O luptă mare se ducea pentru cîştigarea Ţării Româneşti de partea unora sau a altora, după cum aceste căpetenii sprijineau pe Baiazid sau pe Selim. Tocmai de aceea, ocuparea scaunului domnesc de către Neagoe, cu ajutorul efectiv al paşei de Nicopole, Mihaloglu Mehmed bei, un apropiat al boierilor Craioveşti, determină pe partizanii lui Selim să se agite mai mult. În aceste împrejurări, beilerbeiul de Rumelia, Hasan paşa [6], îi scrie prinţului Selim o scrisoare (doc. nr. 11 876) în care face o serie de aprecieri în primul rînd asupra legăturilor dintre Craioveşti şi Mehmed bei, paşa de Nicopole, care intervenea de la o vreme în mod sistematic în treburile Ţării Româneşti în numele sultanului Baiazid al II-lea [7]. În acelaşi timp, scrisoarea aceasta ne dezvăluie şi importanţa politică pe care o prezenta Ţara Românească în rezolvarea conflictului dintre Baiazid al II-lea şi Selim pentru tronul otoman, care luase proporţiile unei confruntări armate, partizanii fiecăruia străduindu-se să-şi asigure în nordul Dunării un domn loial, în vederea consolidării poziţiei lor în toată Rumelia.

În lumina acestor evenimente, chiar în omorîrea lui Vlăduţ intervin cauze cu totul noi, iar semnificaţia internaţională a ocupării tronului

[4] Cf. Sa'adeddin, *Tadj-üt-Tevarih* (Coroana istoriilor), vol. II, Istanbul, 1279—1280 H (1861—1862), p. 152; Solakzade, *Tarih*, Istanbul, 1297 H (1880), p. 328.

[5] Cf. Sa'adeddin, *op. cit.*, p. 158—161; *Isl. Ansikl.*, vol. II, p. 395—396.

[6] Acesta era de partea prinţului Selim, eludînd chiar şi executarea poruncii sultanului Baiazid de a merge împotriva fiului său (cf. Sa'adeddin, *op. cit.*, vol. II, p. 148; Solakzade, *op. cit.*, p. 307).

[7] Cf. şi Neagoe Manol[illegible]

www.dacoromanica.ro

Țării Românești de către Neagoe, sub protecția pașei de Nicopole, capătă o amploare deosebit de mare. Astfel, spre deosebire de cele cunoscute pînă acum—după care moartea lui Vlăduț se datorește apropierii sale de Ungaria, călcînd jurămîntul depus față de Craioveşti și protectorul lui Mehmed bei,[8] — în scrisoarea amintită pașa de Nicopole, Mehmed bei, este acuzat de uciderea lui Vlad cel Tînăr, sub pretextul *de a fi trecut de partea prințului Selim*, contrar sfaturilor boierilor Craioveşti. Se mai precizează că înscăunarea lui Neagoe se făcuse fără porunca sultanului Baiazid al II-lea, deși faptul în sine era în favoarea acestuia. Tocmai pentru a evidenția acest lucru în fața sultanului, îndată după efectuarea schimbărilor din nordul Dunării, pașa de Nicopole a trimis o delegație de boieri la Poartă, împreună cu un om de al său, numit Bektaș, cerînd printr-o scrisoare, confirmarea lui Neagoe și recunoașterea autorității sale personale (a lui Mehmed bei) asupra Țării Românești. În schimbul aprobării acestor condiții, pașa promitea că va mări haraciul Țării Românești cu 100 000 de aspri și va lupta împotriva lui Selim, dacă acesta va porni iarăși să ocupe tronul prin forță.

Totodată, scrisoarea amintită mai sus este documentul contemporan care confirmă nemijlocit că Neagoe a fost fiul lui Pîrvu Craiovescu, fiind numit *Pîrvul-oglu Neagoe* și calificat drept „un haramzade fără origine", în sensul că nu era „de os domnesc".

De relevat este și faptul că în corespondența lui Hasan pașa, beilerbei de Rumelia, sînt reproduse și unele pasaje din scrisoarea adresată sultanului Baiazid al II-lea de pașa de Nicopole, Mehmed bei. Ea fusese interceptată la Giurgiu de partizanii prințului Selim, prin indiscreția lui Bektaș, trimis cu boierii munteni la Poartă. De aici reiese că pașa de Nicopole îl recomanda pe Neagoe drept „ruda mea". (*hısımım*), ceea ce demonstrează în chip evident ipoteza că mama lui Mehmed bei, respectiv soția lui Mihaloglu Ali bei, numită *Mahitab*, era de origine română, după cum se afirmă în genere, și nu maghiară, așa cum susțin alte ipoteze (fiica lui Matei Corvin sau a lui Mihail Szilágy, căzută în captivitate la turci) [9].

Aceasta confirmă și relatarea cronicarului Macarie, care de asemenea menționează că Mehmed bei „se trăgea din neamul lui" (Neagoe Basarab). [10] Nu poate fi exclusă nici o eventuală înrudire directă a lui Mehmed bei cu familia boierilor Craioveşti, fapt care ar explica și mai bine acțiunea sa hotărîtă în favoarea acestora. [11]

În asemenea condiții, beilerbeiul de Rumelia, Hasan pașa, de acord și cu alte căpetenii de la Dunăre, cere să fie așezat în Țara Românească un alt domn, devotat prințului Selim, sau chiar „beizadeaua" de lîngă el, deci un alt pretendent. Pașa își exprimă convingerea că acest lucru va determina trecerea tuturor forțelor otomane din Europa, inclusiv Țara Românească, de partea lui Selim și va înlesni victoria finală — *ocuparea tronului*. Hasan pașa aștepta doar un semnal din partea prințului Selim

[8] *Istoria României*, vol. II, București, Edit. Acad., 1962, p. 621.

[9] Pentru unele discuții în această privință vezi și *Isl. Ansikl.*, vol. VIII, 1957, Istanbul, p. 285—288 (art. *Mihal-ogulları*).

[10] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, Edit. Academiei, 1959, p. 93.

[11] Vezi și Șt. Ștefănescu, *Revista istorică*, 1995, 5-6, p. 509.

www.dacoromanica.ro

pentru a determina o schimbare în Ţara Românească, dar această intervenţie nu a avut loc deoarece, în împrejurările critice de atunci, Selim nu putea încuraja o nouă tulburare în nordul Dunării. Pe de altă parte, Neagoe Basarab şi Mehmed bei au adoptat o politică mai conciliantă faţă de pretendentul care avea şansele cele mai sigure de a ocupa tronul împărăţiei otomane într-un viitor apropiat, ceea ce s-a şi întîmplat. Tot din documentul analizat pînă aici mai aflăm că încă pe vremea aceea burca (*bürk*), steagul (*sandjak*) şi toba (*tabl*) se numărau printre însemnele domniei acordate de Poartă domnilor români.

Al doilea document (nr. 6 050) reprezintă memoriul unor boieri munteni către Poartă împotriva Craioveştilor, precizîndu-se şi aici că „Pîrvuloglu Neagoe" este un „cavaler" (sipahi) şi nu „un fiu de domn". Acest document nu poartă vreo semnătură şi nici dată. Unele elemente interne duc la convingerea că jalba aparţine boierilor anticraioveşti, rămaşi în ţară sau plecaţi în pribegie, dar care au ajuns la Poartă, întrucît îşi exprimă dorinţa lor de a veni de acolo cu oaste otomană sau fără oaste.

De asemenea, delimitarea cronologică a acestui document ridică unele dificultăţi, indicaţiile cuprinse putînd fi valabile atît pentru începutul domniei lui Neagoe Basarab cît şi pentru anii din urmă. Pe de altă parte, stilul şi caracterele în care a fost scris îl deosebesc de celălalt document, prezentînd totodată şi trăsăturile unor jalbe similare din partea boierilor către Poartă. Oricum însă, documentul în sine îşi păstrează importanţa pentru caracterizarea domniei lui Neagoe Basarab, bazîndu-se pe realităţile epocii respective.

Astfel, în memoriul amintit el este învinuit de a fi ucis o seamă de boieri ca: vornicul Bogdan, marele-logofăt Oancea, marele portar Danciul, stolnicul Stanislav, marele-paharnic Stanciul ş. a.,[12] pe lîngă alte 3 000 de persoane, confiscîndu-le averile. De aceea boierii împuterniciţi au cerut desemnarea unui alt domn de la Poartă „aşa cum a fost — declară ei — din vechime obiceiul şi legea ţării noastre". Ei propuneau să vină cu noul domn în ţară chiar şi fără oastea otomană, fiind siguri de succesul cauzei lor, pe considerentul că locuitorii ţării deveniseră ostili Craioveştilor, iar mulţi fugiseră în Transilvania şi Moldova. Pentru a dovedi devotamentul lor faţă de Poartă, boierii respectivi promiteau tot ajutorul lor militar dacă sultanul va porni în Europa, dar mai cu seamă împotriva Ungariei. Se aminteşte chiar de un atac unguresc „în ţara padişahului", referindu-se, probabil, la acţiunile pretendentului Mircea, fiul lui Mihnea cel Rău, despre care se găsesc rapoarte scrise către Poartă în cîteva rînduri.

Astfel, într-un *arz* nedatat al domnului Ţării Româneşti (*Eflak beyi*), păstrat în aceeaşi arhivă (nr. 5 299), se vorbeşte de informaţiile date mai înainte la Constantinopol despre recrutarea de mercenari (*levend*) în Ungaria de către „Mihnea — oglu Mircea, cu banii rămaşi de la

[12] Este greu de stabilit dacă toţi boierii enumeraţi în jalbă au fost omorîţi de Neagoe Basarab. Se constată însă că ei dispar din Divan încă în anul 1512 (cf. *Documente privind istoria României*, veacul XVI, B. Ţara Românească, vol. I, 1501—1525, Bucureşti, Edit. Academiei, 1951, p. 74—77; *Lista dregătorilor din sfatul domnesc în secolele XV—XVIII*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. IV, Bucureşti, Edit. Acad., 1960, p. 565—583; Aurelian Sacerdoţeanu, *Contribuţii la studiul diplomaticii slavo-române. Sfatul domnesc şi sigiliile din timpul lui Neagoe Basarab (1512—1521)*, în *Revista arhivelor*, an X, Bucureşti, 1964, p. 405—434.

www.dacoromanica.ro

tatăl său", precum şi de o luptă dată cu alt prilej, cînd Mircea a fost învins. Vestea biruinţei era dusă de Mustafa, omul Porţii, şi de Zbierea, omul domnului.[13]

În memoriul pe care îl prezentăm, boierii se mai plîng în acelaşi timp şi de legăturile strînse dintre Neagoe şi principele Transilvaniei, care era Ioan Zapolya. „Fiind fraţi — se spune în document — ei au făcut legămînt şi s-au jurat între ei". De asemenea şi în privinţa relaţiilor cu regele Ungariei, boierii anunţă Poarta că Neagoe a trimis acolo „pe socrul său" pentru deplină încredere şi că „are multe legături cu partea aceea". S-ar putea să fie în realitate vorba doar de o rudă apropiată a lui Neagoe şi nu de socrul său, Ioan Brancovici, care murise încă înainte de 1512. S-au formulat chiar şi unele îndoieli că Despina, soţia lui Neagoe Basarab, ar face parte din dinastia Brancovici.[14]

De precizat este faptul că memoriul prezentat de boierii anticraioveşti a rămas fără rezultatul scontat de ei. Atît Neagoe Basarab cît şi protectorul său, Mehmed bei, ca urmare a adoptării unei politicii conciliante faţă de Selim I, încă înainte de întronarea acestuia, şi, de asemenea, profitînd de războaiele otomane din Orient şi-au menţinut poziţiile lor în toată perioada domniei sultanului Selim I (1512—1520). Această adaptare la situaţia nou creată a fost marcată şi de mărirea haraciului Ţării Româneşti de la 600 000 la 700 000 de aspri, după cum rezultă dintr-un alt document contemporan[15]. E vorba, de fapt, de cei 100 000 de aspri pe care îi promisese paşa de Nicopole încă sultanului Baiazid al II-lea, cu prilejul cererii de confirmare a domniei lui Neagoe Basarab la începutul anului 1512. Suma respectivă i-a revenit, de astă dată, noului sultan Selim I. Dar majorarea în sine a haraciului nu avea decît o semnificaţie numerică, situaţia rămînînd neschimbată din punctul de vedere al valorii, datorită deprecierii monedei otomane în această perioadă[16].

Exprimîndu-ne convingerea că documentele analizate mai sus aduc unele date noi asupra domniei lui Neagoe Basarab, dăm în continuare şi traducerile lor integrale, însoţite de fotocopii, pentru a le pune astfel la îndemîna unui cerc cît mai larg de cititori.

ANEXE

I

Doc. turc. nr. 11 876

Padişahul nostru[17]

Acesta este *arzul*[18] supusului de **mine către Înalta-Poartă a fericirii**, care este scumpa reşedinţă împărătească şi izvorul împărăţiei **veşnice**:

[13] Documentul se află şi în colecţia de microfilme din Arh. ist. Centr. (Mcf. din Turcia). Întrucît chiar şi în 1516 Mircea aştepta în Transilvania să se **ivească** prilejul, considerăm că documentul amintit se referă la perioada domniei lui Neagoe Basarab, mai ales că se cunosc mai multe acţiuni de acest fel (cf. C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, Buc., vol. II, p. I, 1937, p. 143—144).

[14] Cf. Ion Radu Mircea-Petre S. Năsturel, *De l'ascendance de Despina, épouse du voévode Neagoe Basarab ...*, în „Romanoslavica", vol. X, Buc., 1964, p. 435—437.

[15] Cf. Mustafa A. Mehmet, *Un document turc concernant le kharatch de la Moldavie et de la Valachie aux XVe—XVIe siècles*, în „Revue des études sud-est européennes", tome V, 1967, n-os 1—2, p. 265—274.

[16] *Ibidem*.

[17] Astfel se adresează autorul scrisorii prinţului Selim, viitorul sultan (1512—1520).

[18] *Arz*, cerere, raport.

www.dacoromanica.ro

În aceste clipe, veştile din partea aceasta sînt că Mehmed bei[19], fără voia padişahului, zicînd că voievodul Vlad[20], numit de padişah, i-a supărat pe Barbul şi pe Pîrvul[21], a strîns vreo mie de turci şi, alăturîndu-li-se celor amintiţi mai sus şi boierii munteni[22] care se supuneau lui Barbul şi lui Pîrvul, l-a îmbrăcat de-a dreptul cu burcă[23] pe fiul lui Pîrvu şi i-a dat un steg cu vîrful aurit[24], zicînd că: „Pe fiul lui Pîrvul l-a trimis împăratul", iar apoi, punîndu-i să meargă, a venit şi a tăiat capul voievodului Vlad, cel amintit, sub steagul pe care i-l dăduse măria sa padişahul, tatăl domniei-voastre[25], şi a spart toba[26] împăratului.

Alah să dea viaţă lungă sultanului meu[27] cel fericit! Dacă măria sa împăratul[28] a dat aceste sangeacuri de margine[29] sultanului meu norocos şi s-a făcut legămînt şi pace[30], atunci s-a dat un astfel de prilej sultanului meu fericit, încît este mai mult chiar decît atacarea odăilor paşalelor de către ieniceri[31].

Supusul de mine, m-am gîndit să trimit măriei sale împăratului[32] o scrisoare în care să-i scriu aşa:

„Am ajuns într-o astfel de vreme, că un supus[33], nedînd ascultare împăratului, şi-a făcut de cap faţă de persoana pe care norocosul padişah, dîndu-i steag, îl numise voievod în Ţara Românească (*Eflak*)[34] şi, mergînd, a dat steag unui ghiaur haramzade[35] fără origine[36] şi l-a pus domn (*bei*). Dacă este aşa, atunci e sigur că duşmanii vor ataca din toate părţile ţara otomanicească. Dar, de vreme ce padişahul meu cel norocos are un fiu[37] ca noi, nu îngăduim ca ei[38] să nu-l ia în seamă pe padişahul cel fericit şi să nu-i dea ascultare. Cu voia fericitului împărat, eu voi pune domn (*bei*) în Ţara Românească". Zicînd astfel, supusul de mine să vin în ţinutul acesta[39]. Acolo, şi la Nicopole, se găsesc multe corăbii. Să trec prin cetatea Giurgiu[40], care este trecătoarea pe unde a trecut bunicul Domniei-voastre[41], şi să-i îmbogăţesc atît pe oştaşii tătari cît şi pe tovarăşii[42] din Rumelia. Ca urmare, toţi beii de seamă ai Rumeliei şi tovarăşii vestiţi, oriunde se găsesc, se vor aduna lîngă padişahul cel fericit[43].

Astfel, odată, supusul vostru Malkocioglu[44], răposatul, săturase oastea într-o incursiune de vară în ţinuturile ruseşti[45]. Să întrebaţi cîtă oaste s-a strîns apoi la incursiunea din iarnă!

---

[19] Mehmed bei făcea parte din familia Mihaloglilor, vestiţi comandanţi de *akingii* (oaste neorganizată de incursionişti). Era paşă la Nicopole.

[20] *Eyulad* — Vlad cel Tînăr (Vlăduţ): 1510—1512.

[21] Boieri Craioveşti.

[22] *Eflak beyleri*; boierii sînt numiţi *bei*.

[23] *Bürk* — însemn de domnie.

[24] *Altın başlı sandjak* — alt însemn de domnie.

[25] Adică Baiazid al II-lea: 1481—1512.

[26] *Tabl*-tobă, tambur — alt însemn de domnie.

[27] *Sultanim*, —„stăpînul meu" sau „prinţul meu" — Selim I.

[28] Baiazid al II-lea.

[29] Adică provinciile de la sud de Dunăre.

[30] E vorba de tratative între tată şi fiu (Baiazid al II-lea —Selim I) pentru tron.

[31] Adică răscoala ienicerilor din 1511, cerînd pe Selim la tron. Aici în sens de bun augur.

[32] *Hudavendighiar* — Baiazid al II-lea.

[33] Adică *Mehmed bei*.

[34] E vorba de Vlad cel Tînăr (Vlăduţ).

[35] *Haramzade* — „fiu de spurcat"

[36] *Bi-asl*, —„fără origine", „lipsit de origine", în sensul că nu era fiu de domn.

[37] E vorba de prinţul Selim.

[38] Mehmed bei ş.a.

[39] Spre Ţara Românească.

[40] *Yerkökü*.

[41] E vorba de expediţia sultanului Mehmed I Celebi prin 1416—1417.

[42] *Yoldaş* în sens de oştaşi.

[43] Adică vor trece de partea prinţului Selim.

[44] Malkocioglu Bali bei.

[45] E vorba de incursiunea otomană în ţinuturile Poloniei, după bătălia de la Codrul Cosminului (1497).

www.dacoromanica.ro

Dacă însă nu vor fi cerute aceste sangeacuri de margine şi se va merge de-a dreptul la Adrianopole (*Edirne*), în acest caz porunca este a sultanului meu ; să se facă semn supusului de mine ca să pornim înainte cu armele. Dar, dacă se va merge la Adrianopol, e nevoie şi e trebuinţă de 10—12 000 de tătari, care să stea gata în orice clipă, şi să se meargă numaidecît la Adrianopol cu noroc, pe neaşteptate şi fără zăbavă. De asemenea, să nu vă rămînă necunoscut nici faptul că Mehmed bei, după ce a tăiat capul voievodului Vlad, a trimis la Poartă[46] cîţiva boieri munteni[47], împreună cu omul său numit Bektaş, şi a făcut *arz* în felul următor :

„Voievodul Vlad i s-a supus prinţului (*sultan*) Selim. Deoarece Barbul l-a sfătuit să nu i să supună, el nu s-a înţeles cu Barbul şi şi-a pus în gînd să-l omoare. De aceea i-am tăiat capul. Să daţi steag rudei mele[48] Pîrvul-oglu[49] şi să-l numiţi domn (*bei*), astfel că, dacă prinţul Selim va merge asupra voastră[50], supusul de mine[51] să mă duc împotriva lui, din orice parte mi se va porunci, cu oastea Ţării Româneşti şi să dau cu 100 000 de aspri mai mult decît haraciul din trecut".

Dacă întrebaţi : „De unde s-a aflat această veste?" să ştiţi că supusul vostru Bali bei[52] se afla la Giurgiu, iar omul lui Mehmed bei[53] a venit şi a trecut pe acolo, şi supusul vostru Bali bei i-a văzut hîrtiile[54]. De la el s-a aflat această ştire.

Dacă, totuşi, veţi veni la această margine de ţară şi dacă, trecîndu-se în Ţara Românească, se vor obţine prăzi şi va fi numit un alt domn[55], atunci Ţara Românească ar fi a noastră. Aşa că, să veniţi cu fericire la schelă[56].

Vor veni toţi boierii (*bei*) Ţării Româneşti şi se vor închina şi, numindu-se domn în Ţara Românească, cu voia lui Allah, Ţara Românească va fi a padişahului cel norocos[57]. Dacă nu se va întîmpla aşa, atunci urmările să le suportăm noi, supusul vostru. Nu numai că va fi numit domn, dar sperăm totodată de la prea înaltul Alah că se vor obţine şi multe prăzi şi se vor săvîrşi fapte de cinste.

De asemenea, nu este necunoscut fericitului padişah că, anul trecut, cînd s-au ivit în Anatolia *Kızılbaşii*[58] şi au fost trimişi asupra lor prinţul Ahmed[59] şi Ali paşa[60], nu s-a înfăptuit nici o treabă.

Astfel, dacă în această Ţară Românească va fi numit ca domn (*bei*) „feciorașul de domn"[61], care este cu adevărat beizadea şi care se află lîngă sultanul meu[62], atunci înfăptuirea acestui lucru va aduce, cu voia lui Alah, felurite foloase, iar numele ilustru al fericitului meu sultan va fi pomenit în toate ţările şi acesta va fi un motiv ca treburile să meargă înainte în toate privinţele.

Această chestiune a fost discutată cu supusul vostru Bali bei[63], care a venit în casa supusului de mine, şi aşa s-a dat de ştire fericitului meu sultan.

---

[46] *Kapu*— în sens de Constantinopol.
[47] *Eflak beyleri.*
[48] *Hısımım.*
[49] Neagoe Basarab.
[50] Asupra tatălui său, sultanul Baiazid al II-lea.
[51] Autorul scrisorii, Mehmed bei, paşa de Nicopole.
[52] Probabil Yahiapaşa-zade Bali bei, care apare ca sangeac bei la Semendria.
[53] Adică Bektaş, amintit mai sus.
[54] Adică scrisorile trimise de Mehmed bei la Poartă.
[55] *Yeni bei*— „domn nou".
[56] Probabil la una din cetăţile de la Dunăre.
[57] A lui Selim I.
[58] *Kızılbaş*—„Cap roşu", denumire dată de turci persanilor care urmau doctrina religioasă *şiită*, considerată erezie pentru *sunîţi*.
[59] Un alt fiu al sultanului Baiazid al II-lea, susţinut de el pentru tron.
[60] Hadîm Ali-paşa, mare vizir între 1501—1503 şi 1506—1511.
[61] *Beyoguldjugu.*
[62] E vorba de un pretendent aflat lîngă prinţul Selim.
[63] Yahiapaşa-zade Bali bei, sangeac bei de Semendria.

www.dacoromanica.ro

Cu voia prea scumpului Alah, dacă porunca sultanului meu va fi şi aceea ca Ţara Românească şi domnul acestei ţări să devină raiale tributare, să lăsaţi aceasta pe seama noastră.

În caz contrar, supusul de noi, fiind un rob îndrăzneţ [64] al fericitului meu sultan, am făcut *arz* norocosului meu padişah cele ce mi-au mişcat gîndul. În rest, porunca şi firmanul depind de padişahul cel norocos. Alah, căruia ne rugăm, să vă fericească în veci, să vă dea viaţă lungă şi să facă să bată vîntul puterii.

Sărmanul de mine, Hasan, supusul.

Pe verso se află sigiliul: Hasan, sărmanul.

II

Doc. ture. nr. 6050

CEREREA NECREDINCIOŞILOR DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ

Măriei-sale padişahului cel măreţ facem *arz* că, mai înainte de aceasta, Barbul [65], zicînd că ghiaurul Pîrvul-oglu Neagoe [66] este fiu de domn (*beizade*), s-a răsculat ca să-l numească voievod, iar el, mergînd asupra ţării, fără porunca padişahului, şi încălcînd-o, l-a omorît pe supusul credincios al măriei sale padişahului, pe voievodul Vlad [67], care era voievod în Ţara Românească, şi s-a aşezat domn (*bei*) în locul său.

Supuşii de noi şi toţi locuitorii ţării ştim că Neagoe nu este „fiu de domn" [68], ci, după noi, el este un *cavaler* [69].

De asemenea, după ce l-a ucis pe voievod, el a luat multe averi de la boierii (*bei*) şi de la nevoiaşii din Ţara Românească, dar nu ştim dacă au fost predate sau nu la vistieria măriei-sale padişahului.

Dacă au fost predate, e bine, n-avem vorbă, dar dacă le-a dat paşalelor, atunci şi noi sîntem supuşii padişahului.

Apoi, dintre oamenii vestiţi ai Ţării Româneşti (*Eflakın*), care slujeau cu dreptate pentru binele Porţii fericirii, el a omorît pe vornicul Bogdan [70], pe logofătul Oancea [71], pe capugibaşiul Danciul [72], pe chilergibaşiul Stanislav [73], pe şarabdarbaşiul Stanciul [74], pe Gheorghe [75], pe Cazan [76], pe Stanimir [77], pe Dan [78], pe dizdarul Cazan [79], pe micul-ban [80] şi multe alte persoane de seamă şi a trecut prin sabie şi vreo 3 000 de oameni.

Dacă lucrurile stau aşa, sperăm de la măria-sa padişahul cel fericit ca, din milă pentru starea noastră şi a nevoiaşilor ţării şi arătînd bunăvoinţă, să se vadă ce fel de tiranii şi opre-

[64] *Bi-riya*, — „fără ruşine", „fără obraz", prin extindere: „îndrăzneţ".
[65] Barbu Craiovescu.
[66] Neagoe fiul lui Pîrvu—Neagoe Basarab.
[67] *Iyulad*— Vlad cel Tînăr (Vlăduţ): 1510—1512.
[68] *Beyoglu*.
[69] *Sipahi*.
[70] *Dvornik Bogdan*.
[71] Logofet Yuvancea.
[72] Danciul-mare portar (pîrcălab).
[73] *Kilergibaşı*—stolnic. Nu apare în divan.
[74] *Şarabdarbaşı*—„capul celor care servesc vin", adică *marele paharnic*.
[75] Neidentificat.
[76] Neidentificat.
[77] Neidentificat
[78] Neidentificat.
[79] *Dizdar*—are sensul de „căpitan de cetate", „pîrcălab".
[80] Aşa apare în text.

www.dacoromanica.ro

liște au făcut țării Neagoe și Barbul. Născocind obiceiuri eretice (*bid'at*) ei au împrăștiat populația și au ruinat țara.

Cine a văzut și cine a auzit ca slujitorul, răsculîndu-se împotriva stăpînului său, să-și fi omorît stăpînul și să fi devenit domn (*bei*) în locul său?

Mai cu seamă, locuitorii Țării Românești sînt supușii măriei-sale padișahului de la hanul Osman [81] încoace. Cînd țara se afla sub stăpînirea și sub porunca padișahului cel ocrotitor al lumii, nu au fost niciodată așezate în țara noastră obiceiuri rele și legi oprite de acest fel și nu există să se fi întîmplat lucruri de acestea fără porunca padișahului cel măreț.

De asemenea, sperăm de la mărețul padișah ca, punîndu-se la loc pagubele noastre, să se arate grijă și să se acorde de la Poarta împărăției sale un voievod pentru țara noastră, așa cum a fost din vechime obiceiul și legea țării noastre.

Afară de Alah și măria sa padișahul cel fericit, noi nu avem alt adăpost și alt sprijin.

Dacă padișahul cel fericit are altă treabă însemnată, noi nu avem nevoie de oaste sau de altceva. Doar să fie numit un voievod de la Înaltul-Prag și să i se acorde un steag. Din pricina tiraniilor lui Neagoe și ale lui Barbul, cei mai mulți dintre locuitori au fugit în Ungaria și în vilaietul Moldova, iar cei rămași le-au devenit vrăjmași.

Supușii de noi, venind la Înalta-Curte, am raportat cele ce s-au întîmplat.

Apoi, dacă măria sa padișahul va avea vreodată nevoie de oaste ca să meargă într-o parte ne declarăm chezași că vom scoate și vom trimite ostași fie 10 000, fie 20 000; doar să se dea poruncă. Dacă se va trece în Ungaria (*Üngürüs*), vom merge și vom sluji cu toții.

De asemenea, dacă în clipa de față ar fi în țară un voievod trimis de la Poartă, ghiaurul de ungur [82] nu ar fi pornit împotriva țării padișahului.

Pe lîngă acestea, Neagoe și voievodul Transilvaniei [83], fiind frați, au făcut legămînt și s-au jurat între ei. De asemenea, susnumitul Neagoe l-a trimis pe socrul său [84] la ușa regelui Ungariei [85] ca să dea încredere regelui pentru tot ceea ce îl privește. El are multe legături cu partea aceea.

În rest, firmanul depinde de cinstita părere a măriei sale padișahului.

---

[81] Emirul Osman (1299—1326), considerat întemeietorul Imperiului otoman. Evident că e o exagerare.

[82] E vorba de regele Ungariei.

[83] *Erdel voyvodası* — Ioan Zapolya (1510—1526). Rege al Ungariei (1526—1540).

[84] *Kayın atasın*

[85] *Üngürüs kıralı*.

www.dacoromanica.ro

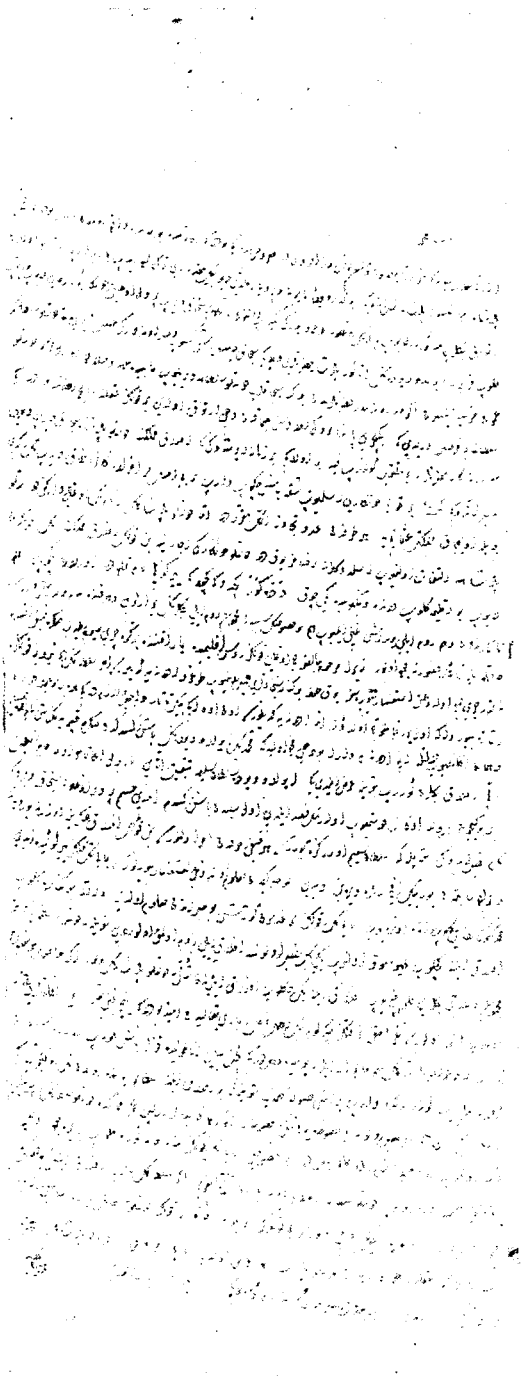

Facs. 1. Anul 1512. Scrisoarea beilerbeiului de Rumelia, Hasan paşa, către prinţul Selim, fiul sultanului Baiazid al II-lea (1181—1512).

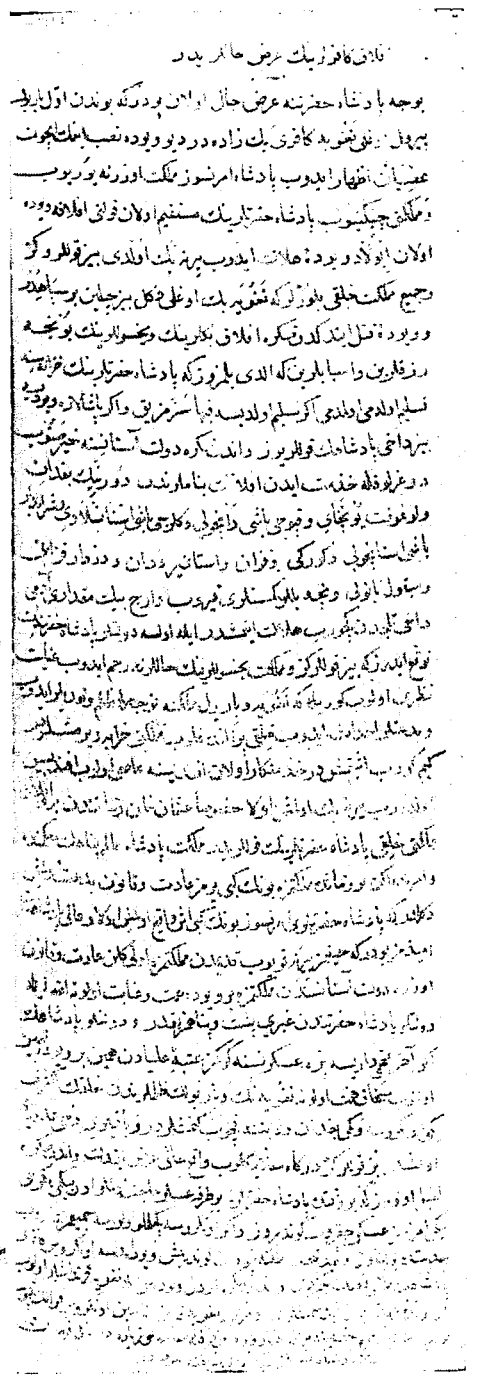

Facs. 2. 1512—1521. Arzumahzarul boierilor munteni împotriva lui Neagoe Basarab, domnul Ţării Româneşti.

www.dacoromanica.ro

CONTRIBUȚIE LA CUNOAȘTEREA CISLEI ÎN PERIOADA REGULAMENTARĂ

DE

NICOLAE CORIVAN

Prin Regulamentul organic impozitele directe și indirecte au fost înlocuite cu o dare unică, capitația, de 30 de lei pe cap de familie, la care se adăuga capitația mazililor și patenta negustorilor și a meseriașilor[1]. Capitația se calcula pe numărul birnicilor, dar se percepea pe sate. În acest scop, vistieria făcea un recensămînt al tuturor locuitorilor din țară [2]. Această înregistrare a dajnicilor se făcea o dată la 7 ani [3]. Pe baza ei se putea ști la ce sumă se ridicau impozitele. În acest scop, se întocmeau pe baza recensămîntului liste, numite tăbliță, pentru fiecare ținut, împărțite pe ocoale și sate, cu numărul locuitorilor și sumele care trebuiau să fie încasate.

Atunci cînd se făcea catagrafia unui sat, după ce se afla care este numărul locuitorilor, se fixa și suma birului ce revenea întregii obști a satului; se alcătuia un total care trebuia să rămînă neschimbat pînă la noua catagrafie, neputînd fi mărit sau scăzut.

S-a afirmat că Regulamentul organic a supus pe toți locuitorii la plata unei capitații individuale și uniforme [4]. Materialul edit și inedit arată că locuitorii satelor au plătit capitația în Moldova în mod inegal. Nu plăteau toți uniform. Birnicul, care era impus să plătească 30 de lei capitația, reprezenta o unitate fiscală. Vistieria stabilea pe baza catagrafiei numărul contribuabililor fiscali, care aveau să plătească cîte 30 de lei. Pe baza numărului, se stabilea suma repartizată satului. Nu însă toți locuitorii plăteau aceeași sumă, ci fiecare după avere; unul plătea mai mult, altul mai puțin. Astfel, plata capitației, la sate, în Moldova, se făcea prin cislă, care a persistat în toată perioada regulamentară. Ea era întocmită de vornicul satului, de preot și de reprezentanții locuitorilor, cîte unul,

[1] I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834*, București, 1934, p. 142; Justin Lupus, *Sistemul financiar al Principatelor Române prevăzut de Regulamentul organic*, în „Economia națională", 1904, nr. 7, p. 603.

[2] *Regulamentul organic al Moldovei*, art. 84.

[3] *Ibidem*, art. 97.

[4] „Capitația, uniformă, de 30 lei, se percepea în comune la fiecare trimestru, de vornicei în Moldova..." (I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 146). „Contribuția personală, capitația, uniformă pentru toate familiile dajnice fără osebire de avere, de 30 lei vechi pe om de familie" (*ibidem*, p. 150).

„STUDII", tomul 21, nr. 5, p. 931–936, 1968.

www.dacoromanica.ro

alteori doi sau chiar trei din fiecare categorie, adică fruntaşi, mijlocaşi şi codaşi. Ea se făcea la fiecare trimestru, de obicei la casa preotului [5], stabilindu-se contribuţia fiecărui locuitor la plata sumei pe care trebuia să o achite satul. Apoi se întocmea foaia de cislă, pe baza căreia birnicii îşi achitau cota-parte.

În foile de cislă se treceau nominal toţi birnicii satului, capii de familie, cu suma de plată pe care trebuia să o dea fiecare în acel trimestru. Ea mai conţinea rubrici separate pentru : boi, vaci, cai, oi, capre, stupi, mascuri, firte de vie şi feciori holtei. Astfel, în dreptul fiecărui locuitor se afla o evidenţă a numărului de vite, stupi şi firte de vie, care oglindeau, în general, starea lui materială.

Formularele foilor de cisle erau asemănătoare, dar nu identice. Nu toate aveau acelaşi număr de rubrici. La unele foi de cislă lipseau rubricile pentru firtele de vie, probabil, fiindcă nu erau vii în acele sate, iar alteori unele din ele erau contopite. Astfel, pentru oi, capre şi mascuri, la unele din foi era o singură rubrică. La altele existau pentru animale numai două rubrici : una pentru vite mari şi alta pentru vite mici. La sfîrşit, la cele mai multe foi, se făcea totalul la fiecare rubrică.

Chestiunea importantă este cum se făcea cisla. Studiile scrise cu privire la organizarea fiscală din această vreme, deşi valoroase pentru determinarea multor aspecte, spun prea puţin în legătură cu modul de alcătuire a cislei. Materialul inedit prezintă informaţii cu privire la modul cum se făcea cisluirea în unele părţi ale ţării. Astfel sînt condicile foilor de cislă din ţinutul Vaslui, din 1838, din cercetarea cărora se poate afla modul de întocmire a cislei în acest ţinut.

Materialul documentar fiind prea limitat, nu se poate trage concluzia că modul de întocmire din acest ţinut a fost practicat în toată Moldova. Dar e posibil ca acest sistem să se fi aplicat şi în alte ţinuturi, fără a se putea spune că s-a ajuns la o generalizare.

Din cercetarea foilor de cisle ale satelor din acest ţinut, în anul 1838, se constată că cota pe care trebuia să o dea fiecare locuitor se compunea din două părţi : una care se dădea pentru persoana lui (pe nume, pe cap) şi altă parte care o dădea pentru averea sa. Aceasta putea fi compusă din vite, stupi şi firte de vie. În foaia de cislă a satului Golăşei, pe sfertul al doilea, anul 1838, se spune : „...şi aceasta cisla făcîndu-să în faţa a tot satul cu bună ştire a tuturor *au fost capul de căciulă patru lei douăzeci şi patru de părale şi vita un leu şi şase părale*" [6].

Rămîne de văzut care era proporţia între partea ce se cuvenea pentru nume sau cap de locuitor şi cea pentru vite. Analizînd foile de cisle, se observă că partea ce se plătea pentru o vită mare era un sfert din cota ce trebuia să se dea pentru nume. La satul Armăşoaia pe sfertul al doilea, cota-parte pentru nume era de 5 lei, adică 200 de parale, iar pentru o vită mare de 1 leu şi 20 de parale, adică 50 de parale ; pentru 2 vite mari, de 2 lei 20 de parale (100 de parale), pentru trei vite, de 3 lei şi 30 de parale

[5] Arhivele Statului Iaşi, mss. 1 507/ I, f. 70.

[6] Arh. St. Iaşi, mss. 1 507/I, f. 14. În foaia de cislă a satului Pocreaca-Trestiana, întocmită la 16 aprilie 1838, se spune mai explicit : „Cinci sute nouăzeci şi opt lei şi paisprezece parale pe 71 de capete cîte 5 lei şi nouăsprezece parale şi pe o sută patruzeci şi două vite cîte cincizeci şi nouă parale vita" (*ibidem*, f. 56).

www.dacoromanica.ro

(150 de parale)[7]. Or, plata pentru o vită, 50 de parale, era un sfert din plata pentru cap de locuitor, 200 de parale. Cota-parte pentru vite se adăuga la cota-parte pentru cap. Aceasta din urmă era fixă şi era plătită de toţi locuitorii. Cine nu avea nici un fel de avere şi nici un fecior holtei, nu plătea decît cota-parte pentru nume. În cazul de faţă, ea era mai mică decît partea din capitaţie impusă de Regulament, care trebuia plătită la fiecare sfert, adică de 7 lei şi 20 de parale. Plata pentru vite varia după numărul lor.

În ce priveşte determinarea cotei părţi pentru nume, ea era destul de complicată. În vederea întocmirii ei, se ţinea seama de trei elemente. Mai întîi era suma pe care trebuia să o dea satul, care era fixată după numărul locuitorilor la data alcătuirii catagrafiei. Această sumă era rezultatul înmulţirii numărului birnicilor din sat cu 30 de lei, ce reprezenta capitaţia fiecărui locuitor. Al doilea element era numărul birnicilor existenţi la data cînd se făcea cisla. Al treilea element era numărul vitelor aflătoare în sat la data cisluirii. Suma pe care trebuia să o dea satul rămînea invariabilă pînă la catagrafie, indiferent dacă numărul locuitorilor scădea sau creştea. Numărul locuitorilor şi al vitelor era variabil.

În vederea stabilirii cislei, primele operaţii erau numărătoarea locuitorilor existenţi la data întocmirii foilor de cisle şi adunarea animalelor din sat, precum şi a firtelor de vie şi a feciorilor holtei. Deoarece existau vite mari şi mici, 10 vite mici erau considerate cît o vită mare. Astfel, dacă un birnic avea un cal, o vacă şi 10 oi, era socotit că avea 3 vite mari. Numărul vitelor, firtelor de vie şi al feciorilor holtei era transformat în unităţi, numite capuri. Patru vite mari erau considerate că formează un cap, care echivala cu un cap de locuitor. În foaia de cislă a satului Coşeşti, de pildă, pentru sfertul al doilea se spunea : „cisla aceasta este făcută în fiinţa celor mijlocaşi, fruntaşi, ca şi a codaşilor şi au agiuns dă cap cinci lei şi zăci parale, *puind patru vite mari la un cap şi zăci mici la una mare*"[8]. Dacă existau în sat 100 de vite mari, ele formau 25 de capuri. Se aduna apoi numărul locuitorilor cu numărul capurilor de vite aflătoare în sat. Suma, care trebuia să fie plătită de sat, se împărţea la acest număr, alcătuit din totalul locuitorilor şi al capurilor de vite. Cîtul reprezenta cota-parte de cap de locuitor, care nu ar fi avut nici un fel de avere. Cu alte cuvinte, ea reprezenta cota-parte pe individ, pe nume. Pentru a afla cît era cota-parte pentru fiecare vită, se împărţea cota-parte pe individ la patru, aşa cum am văzut mai sus.

La determinarea cotei contribuia şi numărul locuitorilor existenţi din trimestrul cînd se făcea cisla. Chiar dacă în cursul celor şapte ani se micşora numărul locuitorilor din sat, se plătea aceeaşi sumă, mărindu-se în felul acesta cota fiecărui locuitor, ei fiind solidari la plata sumei fixată asupra satului la data cînd s-a făcut catagrafia.

Art. 100 din Regulamentul organic al Moldovei specifica în legătură cu strîngerea birului : „subt îndatorire însă ca toţi locuitorii acelui sat să

[7] Arh. St. Iaşi, mss. 1 507/I, f. 21. În satul Cănţălăreşti, plata pentru o vită mare era de 60 de parale, adică 1 leu şi 20 de parale, constituind un sfert din plata cotei pentru nume, care era de 240 de parale, adică de 6 lei (*ibidem*, f. 107).

[8] Arh. St. Iaşi, mss., 1 507/I, f. 53.

www.dacoromanica.ro

fie unul pentru altul răspunzător de totimea birului ce are a plăti satul lor"[9].

Satul Mumbăteşti, la catagrafia din 1832, avea 82 de locuitori. De aceea, suma fixată asupra satului a fost de 2 460 de lei pe an, ceea ce însemna cîte 615 lei pe trimestru, pe sfert. Între timp, unii locuitori au fugit, alţii au decedat. Se constată că, de la 1832 la 1838, numărul locuitorilor scăzuse de la 82 la 50. Deci suma de 615 lei, care trebuia achitată trimestrial de către 82 de birnici, acum trebuia dată de către un număr mult mai mic [10]. În cazul acesta, cota-parte devenea cu mult mai mare.

În foile de cisle se dădea de multe ori lista nominală a morţilor şi fugiţilor. Cînd nu se anexa lista, se spunea însă că pe numărul birnicilor existent s-a încasat capitaţia acestora din urmă [11]. În afară de birul lor, sătenii mai plăteau şi pe acela al vornicelului [12], al călăraşului şi al celor scutiţi de ocîrmuire [13].

Dacă ar fi fost numai principiul solidarităţii fiscale, ar fi însemnat ca suma de 615 lei să fie repartizată în mod egal la toţi locuitorii, adică fiecare locuitor, în loc să plătească cîte 7 lei şi 20 de parale la fiecare sfert, cît ar fi fost cota în cazul satului Mumbăteşti, dacă existau 82 de locuitori, să plătească fiecare în 1838, cînd erau numai 50, cîte 12 lei şi 12 parale. Dar cota fiecărui locuitor nu era egală, ci era fixată după avere.

Încercînd a întocmi cisla satului Mumbăteşti după indicaţiile care se găsesc în unele foi de cislă, constatăm că ele sînt valabile.

Satul Mumbăteşti, care după catagrafia din 1832 avea 82 de locuitori, trebuia să plătească suma de 615 lei la fiecare sfert. În 1838 nu mai rămăseseră în sat decît 50 de birnici, care aveau 161 de vite mari. Vitele alcătuiau 40 de capuri [14]. Se adună numărul locuitorilor, 50, cu numărul capurilor de vite, 40, ceea ce dă cifra 90. Se împarte apoi suma capitaţiei, pe care trebuia să o dea satul, de 615 lei, la 90. Pentru o mai precisă verificare, transformăm leii în parale, ceea ce înseamnă : 615 lei = 2 460 parale, care se împarte la 90. Cîtul de 273 de parale, adică 6 lei şi 33 parale, înseamnă cota-parte pentru nume pe care trebuia să o plătească un locuitor, indiferent de avere.

Cota-parte pentru o vită mare sau pentru 10 mici, pentru o firtă de vie ori pentru un fecior holtei, fiind un sfert din cota-parte pentru nume, în cazul de faţă era de 1 leu şi 28 parale. Aceasta se înmulţea cu numărul

---

[9] *Regulamentul organic*, art. 100.

[10] În foaia de cislă se spune : „615 lei, capitaţia pe 82 numi 61 lei, 20 parale, cutia sătească nu s-au luat. 82 capiti cari să scad 32 di numi morţii, fugiţii şi nivolnici... încărcîndu-se cu banii acestor 32 numi" (Arh. St. Iaşi, mss. 1 507/I, f. 69—70).

[11] „Adecă opt fugiţi se încarcă cislilor birnicilor capitaţiei tot pe acele 35 de nume pe soma de sus a capitaţiei. Adecă 11 morţi, se încarcă cislilor banii capitaţici tot pe acele 35 de nume pe soma de sus a capitaţiei" (Foaia de cislă a satului Ipăteni, *Ibidem*, f. 155).

[12] „Pe arătaţii mai sus birnici s-au încărcat şi darea a patru morţi şi un fugit, care sînt dintre cei cuprinşi în tăbliţă, precum şi vornicul satului Vădălună ce se scuteşte de sat" (Foaia de cislă a satului Recea. *Ibidem*, f. 122).

[13] „Adică 300 lei, banii capitaţiei din care 7 lei 60 bani, cuprind analoghia slujitorului de visterie şi patru lei 72 bani cuprind analoghia călăraşului de isprăvnicie şi pentru care s-au făcut cisla pe capetile lor sus-arătate..." (Foaia de cislă a satului Telejna. Arh. St. Iaşi, mss. 1 664, f. 15).

[14] „82 capiti care se scad 32 di numi, morţii, fugiţii şi nivolnicii, 40 capiti şi o vită şi jumătate însă 161 viti mari, *puind 4 viti mari la un cap şi 10 oi la o vită mari*, cu mascuri cu tot şi au fost capu 6 lei 32 parale" (Arh. St. Iaşi, mss. 1 507/I, f. 69—70).

www.dacoromanica.ro

vitelor. De aceea sînt diferenţele aşa de mari. În satul Mumbăteşti, plata capitaţiei varia de la 6 lei şi 32 de parale pînă la 30 şi 24 de parale, pe trimestru, ajungînd astfel ca un locuitor să plătească de 5 ori mai mult decît altul, care nu avea nimic [15].

Din cauza variaţiei numărului birnicilor şi al animalelor, cota-parte pe cap de locuitor şi pe vită nu era aceeaşi în fiecare sat. Dăm următoarea listă a diferitelor cote, pe nume şi pe o vită mare, din mai multe sate, care se plăteau la acelaşi sfert, din acelaşi an, de către locuitorii din ţinutul Vaslui [15 bis.]:

Satul	Cota-parte pe nume		Cota-parte pe vită	
	Lei	Parale	Lei	Parale
Obîrşeni	8	13	2	3
Potropeştii Ducăi	7	—	1	33
Ivăneşti	7	—	1	30
Mumbăteşti	6	32	1	28
Cănţălăreşti	6	—	1	20
Coşăşti	5	6	1	11
Toporăşti	5	—	1	10
Şendreni	5	111 bani	1	58

Alteori, ele variau la acelaşi sat, de la un trimestru la altul, cum este cazul la Potropeştii Ducăi. În acest sat, cota-parte pe cap de locuitor, pe sfertul al doilea era de 7 lei [16], iar în sfertul al treilea era de 7 lei şi 30 de parale [17], iar cota pe o vită era de 1 leu şi 33 de parale [18] şi de 1 leu şi 37 de parale [19].

Aceste diferenţe se datorau mai multor cauze; unele din ele puteau proveni din anumite împrejurări în legătură cu gospodăria individuală, ca de exemplu vinderea sau cumpărarea de animale sau firte de vie; alteori se datorau unor cauze care influenţau situaţia generală a satului, ca fuga birnicilor, decese, majorarea numărului celor scutiţi etc.

Pe lîngă birnicii obişnuiţi, mai existau în sate şi alte categorii fiscale care plăteau deosebit, printre care erau văduvele, nevolnicii şi însurăţeii. Primele două categorii nu plăteau cota-parte pe nume, ci numai cota pe animale. În satul Mumbăteşti, văduvele şi nevolnicii, care aveau două vaci,

[15] Ibidem, mss. 1 507/I, f. 69—70.
La Golăşei . . . . . varia de la 4 lei şi 24 parale la 10 lei şi 14 parale
La Coşăşti . . . . . varia de la 5 lei şi 6 parale la 14 lei şi 10 parale
La Pocreaca . . . . . varia de la 5 lei şi 19 parale la 24 lei şi 26 parale
La Potropeştii Vlădicăi. . varia de la 5 lei şi 32 parale la 16 lei şi 30 parale
La Micleşti . . . . . varia de la 6 lei şi 16 parale la 20 lei şi — parale
La Crăciuneşti. . . . . varia de la 7 lei şi — parale la 14 lei şi 2 parale
La Ipăteni . . . . . varia de la 8 lei şi 20 parale la 19 lei şi 5 parale
Condica foilor de cislă din ţinutul Vaslui (Ibidem, mss. 1 507/I, f. 3—42).

[15 bis] Arh. St. Iaşi, mss. 1 507/I, f. 10—82.

[16] Arh. St. Iaşi, mss. 1 507/I, f. 45: În satul Butucăria, cota-parte pe cap de locuitor între cele două sferturi, din acelaşi an, se micşora de la 7 lei şi 102 bani (ibidem, f. 16), la 7 lei şi 26 de bani, iar cota-parte pe una vită mare, de la 1 leu 112 bani, la 1 leu şi 96 de bani (Ibidem, mss., 1 664, f. 10).

[17] Ibidem, mss. 1 664, f. 80.

[18] Ibidem, mss. 1 507/I, f. 45.

[19] Ibidem, mss. 1 664, f. 80.

www.dacoromanica.ro

plăteau numai 3 lei şi 14 parale, adică cota pe două animale, ea fiind de 1 leu şi 28 de parale pe una vită mare [20].

În 1842, vistieria vine cu o precizare în legătură cu cisla văduvelor. În „Foaia sătească" se spune : „Fiindcă după vechiul obicei ele n-au fost la bir, urmare care s-a păzit şi de la punerea în lucrare a Regulamentului, apoi şi pe viitorime vor rămîne slobode de pe capul lor, decît vitele ce vor ave vor intra în cisluirea banilor haznalei în folosul satelor, avînd pînă la o vită"[21].

Însurăţeii plăteau o dare mult mai redusă, care se depunea la cutia sătească. În afară de aceştia, mai erau în unele sate şi alte categorii fiscale, cum erau căpătăierii, bejenarii, care plăteau după alte criterii.

Socotelile nu erau întotdeauna exacte. E posibil ca la întocmirea cislei să fi intervenit unele considerente, care nu se găsesc menţionate în foile de cisle, dar pe care alcătuitorii lor le aveau în vedere.

După întocmirea foilor de cisle, înainte de a se semna, se scria o încheiere relativ la modul cum a fost făcută cisla. De obicei, din această formulare nu lipseau trei chestiuni. Întîi se specifica că a fost alcătuită în prezenţa întregului sat, spunîndu-se că „a fost fără asuprire în fiinţa tuturor locuitorilor"[22], sau că a fost făcută „di gramada satului"[23]. Apoi se menţiona că a fost : „dreaptă"[24], „bună" sau „adevărată"[25], ori că „a fost făcută cu dreaptă cumpănire"[26].Se mai adăuga apoi, — dar nu la toate foile de cisle —, că a fost făcută „după starea fieştecărui dajnic"[27].

Foaia de cislă trebuia să fie iscălită de proprietarul satului şi de priveghetorul ocolului. Ameninţările cu pedepsirea pentrù cei ce nu vor întocmi cisle drepte arată cît de frecvente erau abuzurile şi înşelătoriile. În caz că ispravnicii, la controlul relativ la cislă, care trebuia să se facă de două ori pe an, descopereau vreo neregulă, atunci cisluitorii, împreună cu vornicelul, trebuiau să plătească din averea lor nedreptatea pe care o făcuseră acelor locuitori [28].

Cisla, ca sistem de percepere a capitaţiei, a persistat, în Moldova, pînă în timpul domniei lui Alexandru Cuza. Ea constituia un mod mai simplu de încasare a impozitului. Cu toată tendinţa de modernizare a satului şi introducerea unor inovaţii în perioada regulamentară, necesităţile asigurării veniturilor au determinat menţinerea sistemului feudal al cislei, ca mijloc mai comod, pentru organele ocîrmuirii, de strîngere a birului.

[20] Ibidem, mss. 1 507/I, f. 69.
[21] „Foaia sătească", din 29 noiembrie 1812.
[22] Arh. St. Iaşi, mss. 1 507/I, f. 53.
[23] Ibidem, f. 70.
[24] Ibidem, f. 18.
[25] Ibidem, f. 56.
[26] Ibidem, mss. 1 664, f. 97.
[27] Ibidem, mss. 1 507/I, f. 35.
[28] „Buletinul oficial al Moldovei", nr. 80, 10 octombrie 1835, p. 421.

www.dacoromanica.ro

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

CURENTE NOI ÎN ISTORIOGRAFIA STATELOR UNITE ALE AMERICII

În ultimul deceniu apar din ce în ce mai frecvent în revistele de specialitate din Statele Unite probleme referitoare la reinterpretarea istoriei, la noi sisteme metodologice în care ar trebui să se încadreze istoria, la raporturile dintre istorie și științele sociale, la rolul social și științific al istoriei. „American Historical Review", organ al American Historical Association[1] reflectă, în mai mare măsură decît alte reviste, aceste noi tendințe, aceste noi curente ce se desemnează în istoriografia din Statele Unite, așa încît ne vom referi, îndeosebi, la studii și articole publicate în acest important periodic. Pentru a înțelege însă mai temeinic sensul acestor curente și tendințe, socotim necesară o succintă incursiune în trecutul nu prea îndepărtat al istoriografiei din S.U.A.

Primele decenii ale secolului al XX-lea sînt marcate de prezența dominantă a unor învățați ca Frederick Jackson Turner*, James Harvey Robinson** și Charles A. Beard***. Toți trei, susține H. S. Commager, „acceptau teoria evoluției, dar în sensul continuității mai mult decît în al progresului; recunoșteau că mediul înconjurător exercita o influență mai decisivă decît ereditatea și acordau economiei un rol de prim plan în acest mediu înconjurător"[2].

Caracteristic în acest sens este articolul lui Turner *Significance of the Frontier in American History* în care autorul arată că „înaintarea spre frontieră (Vestul) a reprezentat o mișcare regulată de îndepărtare în raport cu influența Europei, o creștere regulată a influenței spre linia americană"[3]. Această accentuare a influenței mediului asupra omului, Turner o încadra în concepția sa despre unitatea și continuitatea istoriei[4], al cărei scop, după el, era cunoașterea foarte bună a elementelor prezentului, „pentru a înțelege ceea ce a venit în prezent, din trecut"[5]. Socotea de asemenea că diviziunile în istorie nu sînt necesare pentru că societatea este un organism care crește. Utilitatea istoriei era concepută de Turner în mod educativ: a forma buni

---

[1] American Historical Association a fost fondată în 1884, iar revista a apărut în 1895 în patru numere pe an.

* 1861—1932.

** 1863—1936.

*** 1874—1948.

[2] H. S. Commager, *L'Esprit Américain*, Presses Universitaires de France, Paris, 1965, p. 359 (în lb. engleză, *The American Mind*, New Haven, Yale University Press, 1957).

[3] *Ibidem*, p. 361—362, fragment din articolul lui Turner reprodus de Commager. Turner arată în continuare că „a studia înaintarea americanilor, care au crescut în asemenea condiții, ca și rezultatele politice, economice și sociale ale acestei înaintări spre frontieră, înseamnă a studia partea cu adevărat americană a istoriei noastre".

[4] Frederik Jackson Turner, *The significance of history*, articol reprodus de Fritz Stern, *The varieties of history, from Voltaire to the present*, Meridian Books, The World Publishing Company, Cleveland and New York, 1966, p. 202.

[5] *Ibidem*, p. 200.

www.dacoromanica.ro

cetățeni. Cu Turner începe, de asemenea, să se impună ideea că Statele Unite pot dovedi Europei că ideile lor fundamentale constituie un „mijloc mai sigur de a rezolva dificultățile" [6] și că Pax Americana este o cale de a stabili pacea pe pămînt [7].

Ideile lui Turner făceau parte dintr-un mare proces de revizuire a vechii istoriografii din secolul al XIX-lea, proces a cărui geneză, susține Commager, rezida în interesele caracteristice ale noii generații. Interesele, arată el, erau materiale, de aceea această generație a văzut trecutul sub aspectul lui economic; interesele sale erau democratice și de aceea a creat istoria socială; interesele sale erau liberale, de aceea a scos în evidență din trecut lupta pentru reforme; interesele sale erau științifice și de aceea s-a eschivat de la morală și a pus accentul pe tehnică și mecanică; interesele sale erau sociale, de aceea această generație a disprețuit ceea ce era personal și spectaculos; în timp ce spiritul popular, susține autorul, țesea legende în jurul lui Washington și Lincoln, istoricii căutau să explice care au fost forțele ce au dat naștere și au susținut aceste personalități [8].

În acest spirit, a apărut în istoriografia Statelor Unite ale Americii termenul „revizionism" care sugera mai întotdeauna o interpretare economică a istoriei.

James Harvey Robinson, exprimînd acest punct de vedere, a scris împreună cu Charles Beard studiul *The New History* [9], în care a arătat: „Prezentul a fost pînă acum victima voluntară a trecutului; a sosit timpul în care trecutul va fi întors și exploatat în favoarea a ceea ce înaintează [10]. Influențat de curentul utilitarist, Robinson voia să facă din istorie un mijloc eficient, care să contribuie, în mod real, la buna desfășurare a procesului de înnoire în care intrase țara sa. „Noua istorie, afirmă el, a scăpat de limitările impuse înainte asupra studiului trecutului. Vine acum să întîmpine nevoile noastre zilnice. Se va folosi de toate descoperirile făcute de antropologi, de economiști, de psihologi și de sociologi, descoperiri care, în ultimii cincizeci de ani, au servit la revoluționarea ideilor noastre despre originea, progresul și perspectivele rasei noastre în sensul rasei „om" [11]. Este inevitabil, așadar, continuă el, ca istoria să nu fie implicată în acest proces revoluționar, căci ea „nu poate fi privită în mod static, ca un obiect ce nu progresează decît rafinîndu-și metodele, acumulînd, criticînd și asimilînd noi materiale, ci este destinată să-și modifice țelurile și idealurile în raport cu progresul general al societății și al științelor sociale, ca să poată juca, în ultimă instanță, un rol mai important în viața noastră intelectuală decît a jucat pînă acum [12].

Un reprezentant tipic al acestor idei este, în mod incontestabil, Charles A. Beard care prin două monografii de mare importanță [13] a pus bazele curentului numit în istoriografia din S.U.A. determinismul economic [14]. Trebuie subliniat de la început că acest curent reduce factorul economic la interesele și ideile economice ale oamenilor, nu sesizează rolul și caracterul *obiectiv* al dezvoltării modului de producție. Este însă pozitivă la reprezentanții acestui curent relevarea unor aspecte ale condiționării economico-sociale a evenimentelor istorice: Caracterizînd opera lui Beard, Commager arată că progresismul de care era animat explică, în mare parte, insistența sa asupra fundamentului economic al politicii și al interpretării economice

[6] *Ibidem*, p. 207.

[7] H. S. Commager, *op. cit.*, p. 364. Reproduce un fragment din lucrarea lui Turner, *Sections in American History*, p. 339, Holt.

[8] H. S. Commager, *op. cit.*, p. 355.

[9] James Harvey Robinson and Charles A. Beard, *The new History*, reprodus, în parte, de Fritz Stern în lucrarea citată.

[10] *Ibidem*, p. 265.

[11] *Ibidem.*

[12] *Ibidem*, p. 266.

[13] *An Economic interpretation of the Constitution (1913); The Economic Origins of Jeffersonian Democracy* (1915).

[14] Richard B. Morris, *Encyclopedia of American History, Harper and* Row, New York, 1965, p. 611.

www.dacoromanica.ro

a istoriei[15]. Continuînd să explice concepţia lui Beard, el arată că acest istoric a stăruit asupra genezei economice din care proveneau marile chestiuni politice; „că esenţa acestor probleme politice era profitul şi exploatarea; că tribunele partidelor, că elocinţa campaniilor electorale, că dezbaterile congresului nu aveau semnificaţie decît atunci cînd erau privite din punctul de vedere al claselor şi al grupărilor de interese" [16]. Aşadar, Beard a analizat în lucrările sale realităţile economice cele mai profunde, ajungînd astfel la o caracterizare realistă a vieţii politice din Statele Unite[17]. Şcoala progresistă s-a dezvoltat, în genere, pe aceste idei fundamentale, constituind, în mod agregativ, un tot din diferitele părţi omogene ale unei perioade istorice date.

Referindu-se la această şcoală, John Higham * afirmă că dinamica schimbărilor era explicată prin lupte sociale, iar progresul ca momentul în care cele mai populare şi democratice forţe zdrobeau rezistenţa vechilor forţe sociale. Astfel, susţine Higham, „istoria americană a devenit un conflict epic între grupările privilegiate şi cele neprivilegiate. Fie că lupta se ducea între unele diviziuni (sociale) ca la Fredrik Jackson Turner, sau între grupări economice opuse ca la Charles A. Beard, sau între ideologia lui Hamilton şi cea a lui Jefferson ca la Vernon Parrington **, un dualism fundamental tăia desfăşurarea istorici americane[18].

Determinismul economic care caracteriza şcoala progresistă a găsit adepţi credincioşi pe plan universitar în grupul de la Wisconsin, în fruntea căruia se găseau profesori ca Van Hise, Commons şi Ross[19]. Van Hise ocupîndu-se de procesul de concentrare şi de acapararea de către capital a resurselor naturale, Commons de "Legal Foundations of Capitalism" şi Ross de „Sin and Society"[20], au dat o autoritate academică acestei şcoli, contribuind la influenţa pe care ea a exercitat-o cîtva timp asupra istoriografiei din S.U.A.

Mai reiese cu prisosinţă şi faptul că înflorirea determinismului economic se datora şi importanţei ce s-a dat în gîndire concepţiei evoluţioniste cît şi pragmatismului. Deşi în această din urmă concepţie se contestă existenţa unui adevăr obiectiv, se insista totuşi în aplicarea ei la istoria politică, spre acţiunea de cunoaştere a mecanismului instituţiilor, existînd o netă orientare spre fapte ce puteau fi verificate în cifre. Metoda statistică de cercetare a început să fie utilizată în acest scop, servind în mod incontestabil şi istoricilor.

În această primă etapă a secolului al XX-lea, în istoriografia din Statele Unite se poate constata, aşadar, în mare, o stăruitoare cercetare a raporturilor sociale, a cauzelor care pun în mişcare grupările şi clasele sociale, ca şi o tendinţă evidentă de a lega aceste relaţii sociale de baza economică a societăţii. Bineînţeles, limitele istoricilor care au elaborat lucrări în această direcţie se opresc la recunoaşterea factorului motor al istoriei, care este lupta de clasă şi la importanţa decisivă a economicului în analiza fenomenului istoric.

★

Încă în deceniul al patrulea al secolului al XX-lea începe să se simtă o luptă surdă împotriva şcolii progresiste, ca şi a tuturor istoricilor materialişti care urmăreau să prezinte istoria în mod obiectiv. O dispută caracteristică s-a produs în cadrul lui American Historical Association între

---

[15] H. S. Commager, *op. cit.*, p. 373.

[16] *Ibidem.*

[17] Spre sfîrşitul carierii sale el şi-a schimbat opiniile. Rolul său în curentul determinismului istoric este, incontestabil, de mare însemnătate.

* Profesor la Universitatea din Michigan. Este preocupat de istoria intelectuală şi socială. Autor al lucrării *Strangers in the Land: Patterns of American Nativism 1860—1925*, New Brunswiek, S.U.A., 1955, care a avut un larg ecou în istoriografia apuseană.

** Vernon Louis Parrington a fost profesorul care a iniţiat cursul literar „Main currents in American Thought", cuprinzînd teologia, economia, dreptul, politica, presa, artele.

[18] John Higham, *Beyond Consensus: The historian as moral critic*, The American historical Review, vol. LXVII, nr. 3, aprilie 1962, p. 611.

[19] H. S. Commager, p. 406.

[20] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

Beard şi Smith. Rezultatul a fost lucrarea lui Beard publicată în 1935 şi intitulată *That Noble dream*[21], în care el pune întrebarea: „oare acei savanţi care se găsesc în opoziţie cu «nobilul vis» nu ar putea fi tot atît de stăruitori în cercetările lor, tot atît de riguroşi în modul lor critic de investigaţie, în întrebuinţarea documentării, ca şi vechiul maestru, strălucitul conducător de frunte"[22] care a fost Ranke? Mergînd mai departe în obiecţiile sale împotriva istorismului Beard pune întrebarea fundamentală care viza, în fond, şcoala determinismului economic: oare istoria generală sau pe perioade există ca obiect sau ca serii de obiecte în afara gîndirii istoricului, separată de el, şi schimbîndu-se în timp? Poate istoricul s-o descrie aşa cum, obiectiv, există? Poate istoricul să se debaraseze de orice urmă de influenţă politică, religioasă, filozofică, socială, economică, morală, de părerile lui estetice şi să urmărească cu strictă imparţialitate fenomenul istoric „aşa cum o oglindă ar reflecta obiectul ce este ţinut în faţa ei?"[23] Beard răspunde hotărît nu, calificînd acest mod de a trata istoria ca o dogmă care, pînă la urmă, o limitează la aspectele ei pur experimentale[24]. Istoricul, continuă el, nu poate cerceta tot atît de obiectiv ca un chimist, el poate vedea istoria doar prin intermediul documentării, care acoperă întotdeauna numai o parte a evenimentelor istorice şi, în consecinţă, el nu are decît o imagine parţială. De asemenea, în selectarea şi organizarea materialului nu poate să nu intre „eul" particular al istoricului, care cercetează în funcţie de o concepţie ce şi-a însuşit-o. În concluzie, Beard afirmă că istorismul lui Ranke cade astfel prin contradicţiile lui interne[25]. Aceleaşi argumente, afirmă Beard, sînt valabile şi pentru interpretarea economică a istoriei. Deci nici o teorie istorică, nici aceea a lui Marx, de la care s-a inspirat determinismul economic, susţine el, nu poate fi considerată ca valabilă şi încheiată.

Discuţia despre modul cum s-ar putea scrie în mod temeinic istoria, încheie Beard, trebuie să continue în cadrul Asociaţiei americane a istoricilor, care „sînt oameni şi nu zei nemuritori"[26], ca să poată da răspunsuri definitive. Astfel, Beard, în lupta sa cu istoricii progresişti, susţine în istoriografia din Statele Unite ideea relativismului istoric. Relativismul istoric absolutizează aşadar caracterul relativ al adevărului. Se opreşte doar asupra momentelor ce determină relativitatea cunoştinţelor istorice. Se pierde din vedere însă faptul că în însăşi relativitate, în schimbarea concluziilor istoriografice, se manifestă dezvoltarea, progresul cunoştinţelor istorice.

Istoricii progresişti din S.U.A., cu concepţiile lor despre cunoaşterea relaţiilor de clasă, începuseră să facă şi unele legături cu practica politică. Puteau ajunge curînd la ideea schimbării relaţiilor de producţie, ceea ce desigur devenea primejdios pentru „ordinea existentă".

★

După al doilea război mondial şi, îndeosebi, în ultima decadă, în istoriografia Statelor Unite s-a statornicit ideea reinterpretării istoriei. C. Vaan Woodward * arată, de pildă, că brusca trecere de la vechea eră spre cea nouă, produsă de revoluţia nucleară, a influenţat enorm concepţiile istorice. De aceea, susţine el, avem nevoie, în chip deznădăjduitor, de reinterpretare"[27] în domeniul istoriei. Argumentele pe care el le aduce în sprijinul tezei sale se bazează

---

[21] Charles A. Beard, *That Noble dream*, reprodusă de Fritz Stern, în lucrarea citată, p. 316. După Smith, istoricii ce năzuiau spre „acest nobil vis" publicau serioase şi informate monografii, tinzînd să descopere adevărul în mod obiectiv.

[22] *Ibidem.*

[23] *Ibidem*, p. 317.

[24] *Ibidem.*

[25] *Ibidem*, p. 325.

[26] *Ibidem.*

* Profesor la Universitatea John Hopkins. Este autorul unei cărţi intitulată *Origins of the New South*, Baton Rouge, S.U.A., 1951.

[27] C. Vaan „Woodward, *The Age of Reinterpretation*, în „American Historical Review, vol. LXVI, nr. 1, octombrie 1960, p. 1.

www.dacoromanica.ro

pe ideea că : „A transporta valori și precepte din epoca armelor de foc în epoca termonucleară reprezintă un anacronism cu mult mai mare decît acela de a fi transportat valori și precepte din epoca cavalerilor (feudali) în epoca armelor de foc" [28]. În fața unei atare noi situații, continuă el, istoricilor li se cere să dea un răspuns despre trecut în legătură cu prezentul și viitorul, răspuns cerut de accelerarea crescîndă a procesului istoric [29]. C. Vaan Woodward propune cîteva domenii de investigație oferite chiar de evenimentele istorice ce s-au desfășurat în trecutul foarte apropiat : acela prilejuit de sfîrșitul perioadei de liberă și efectivă securitate în S.U.A.* ; acela al sfîrșitului perioadei războiului de masă ; acela al încheierii perioadei de hegemonie europeană ; acela al războiului ideologic între comuniști și necomuniști [30].

Evident că pentru investigațiile în vederea realizării unor atare teme sau a altora, cu caracter similar, sînt necesare criterii de cercetare. Or, în noua istoriografie din Statele Unite se manifestă din ce în ce mai puțin ideea de a stabili criterii, care ar implica ideea de legitate. Noțiunea de progres social, de pildă, începe să fie ocolită, pentru că ea trebuie cercetată mai ales în domeniul producției materiale, unde criteriul cel mai sigur este dezvoltarea forțelor de producție. Aici, în acest domeniu al producției materiale, se manifestă, de altfel, în mod continuu și acțiunea de repetare a fenomenelor, ceea ce duce implicit la stabilirea legilor de dezvoltare a istoriei. Evitarea acestor legi fundamentale se poate observa în multe dintre noile propuneri de reinterpretare a istoriei, ca și în critica vechii istoriografii, mai ales a curentului ce se întemeia pe determinismul economic ; de asemenea, unele studii judicioase, în detaliu, propunînd generalizări sau principii de înnoire a istoriei, se caracterizează prin aceeași înlăturare a oricăror criterii care ar putea măcar sugera noțiunea de lege în cercetarea istorică.

★

Mulți dintre istoricii Statelor Unite socotesc că secolul al XX-lea constituie cel mai înalt punct de cotitură din istoria omenirii, cînd însăși natura umană a suferit o mare schimbare — „a great mutation" [31]. În consecință istoria nu mai poate fi tratată în spiritul în care a fost interpretată în trecut, ca atare nici în spiritul determinismului economic. Rowland Berthoff consideră, de pildă, că istoricul societății de azi are nevoie de o temă centrală cu mult mai largă, în jurul căreia să aranjeze materialul. Deci, un principiu sintetic trebuie să fie pivotul principal al unei lucrări istorice. După Rowland Berthoff, mobilitatea [32] este principiul caracteristic al societății din Statele Unite și în jurul acestui principiu sintetic s-ar putea făuri importante lucrări istorice.

Critica împotriva determinismului economic, deci împotriva școlii progresiste din S.U.A., a luat în această perioadă o serioasă extindere, căci indirect se critica și marxismul, care a influențat această școală. Se proclamă că este o eroare a se prezenta procesul istoric ca o înlănțuire de evenimente desfășurîndu-se în mod inevitabil unul după altul și decurgînd din acțiunea unor forțe supraomenești ce se exercită asupra societății, independent de voința sau de eforturile oamenilor [33]. Acești istorici, ce se referă la materialismul istoric, în sensul determinării exteri-

---

[28] *Ibidem*, p. 12.

[29] *Ibidem*, p. 19.

* Autorul arată că o dată cu revoluția termonucleară s-a încheiat și această liberă și efectivă securitate.

[30] *Ibidem*, p. 16.

[31] Carl Brindenbaugh, *The great Mutation* în „American Historical Review", vol. LXVIII' nr. 2, January 1963, p. 316. Autorul, profesor la Brown University, a citit acest studiu la American Historical Association la 29 decembrie 1962.

[32] Rowland Berthoff, *The American Social Order, a conservative hypothesis*, „American Historical Review", vol. LXV, nr. 3, aprilie 1960, p. 498.

[33] Pieter Geyl, *Debates with historians*, The World Publishing Comp. Cleveland and New York, 1966, p. 266. Citează după Isaiah Berlin ; Joseph Wood Krutch, *The Measure of Man, On Freedom, Human Values, Survival and the Modern Temper*; Grosset's universal Library, New York, 1954, p. 258.

www.dacoromanica.ro

oare a faptelor, ca la o fatalitate de neînlăturat, omit însă tocmai ideea fundamentală potrivit căreia marxism-leninismul respinge opoziția abstractă dintre om, ca subiectul acțiunilor conștiente și condițiile obiective, subliniind, dimpotrivă, dependența activității conștiente a oamenilor de aceste condiții obiective. Necesitatea istorică — arată marxismul — nu izvorăște din forțe exterioare ce se impun oamenilor din afară lor. Necesitatea istorică izvorăște din faptul că acțiunile oamenilor se influențează și se combină astfel încît rezultatul mulțimii infinite de interacțiuni umane este independent de intențiile indivizilor ce participă la aceste acțiuni. Necesitatea istorică este necesitatea ce se manifestă în interacțiunile umane.

În orice caz, „pericolul" reprezentat de determinismul economic, în accepția eronată menționată, a stîrnit în istoriografia din Statele Unite nenumărate luări de poziție, propuneri de reinterpretare a istoriei după noi criterii. Ca și Berthoff, unii istorici au considerat în consecință că un principiu sintetic este absolut necesar în interpretarea istorică.

A apărut încă în ajunul celui de-al doilea război mondial concepția culturii, care a cucerit un anumit loc în rîndurile istoricilor din Statele Unite.

Unul dintre protagoniștii acestui curent este Jacques Barzun [34]. În lucrarea sa *Cultural History as a synthesis* arată încă de la început că noul principiu despre cultură a apărut împotriva interpretărilor istorice influențate de principii marxiste [35]. Azi, susține Barzun, totul dovedește că nici un om nu există independent de ceilalți și că, în consecință, un singur element nu poate fi motorul unei situații istorice și nu poate fi îndeajuns pentru a explica un tot [36]. În concepția cultură istoricul cuprinde toate laturile perioadei ce-și propune să studieze. Nimeni nu-i poate spune însă despre ce fapte, despre ce clase sociale trebuie să se ocupe. Aici el are propriile sale criterii, selectîndu-și materialul nu pe baza unei legi fixate, ci prin acel „esprit de finesse" [37], relevat de Pascal. Căci, precizează Barzun, istoricul poate doar să înfățișeze și nu să dovedească; poate să facă pe cineva să creadă, dar nu să-l convingă [38]. Totul este, susține el în continuare, să se explice și să se prezinte unitatea culturală ca atare, căci „a pune ordine intelectuală în locul dezordinii inteligibile a istoriei înseamnă a aplica spiritul geometric unui subiect care cere finețe de spirit" [39]. Explicația unității culturale a unei perioade, conchide el, nu-și are geneza în ideile sale, ci în problemele cărora aceste idei le dau un răspuns [40]. Această din urmă observație, ca și cea privind existența unor unități culturale, este fără îndoială justă. Dar problemele cărora cultura le dă un răspuns sînt generate, în ultimă instanță, de forțe materiale, obiective, tocmai de forțele puse în lumină de materialismul istoric.

Ideea de sinteză istorică prin concepția cultură preocupă mult pe istoricii din Statele Unite, fiecare adăugînd puncte de vedere noi. Astfel, Roy F. Nichols *, reluînd analiza cauzelor care au impus ideea de sinteză, arată că școala progresistă fragmentase istoria în compartimente ca : economic, social, intelectual, slăbind prin această specializare capacitatea de sinteză a istoricilor. Pe de altă parte, studiile de psihiatrie, apariția disciplinelor de comportament — antropologie socială, psihologie socială și sociologie — au lărgit cîmpul de investigație al istoricului. S-a impus așadar necesitatea unei concepții sintetice, „cultura", aceasta reprezentînd, afirmă

---

[34] Jacques Barzun, *Cultural history as a synthesis*, reprodus de Fritz Stern în *op. cit.*, Autorul, Barzun, a citit rezumatul acestui studiu la secția europeană a American Historical Association la 29 decembrie 1954. Barzun este autorul unor lucrări ca : *Modern superstition* (1937); *Darwin, Marx, Wagner* (1941); *Romanticism and the Modern ego* (1943); *Energies of Art* (1956).

[35] *Ibidem*, p. 388, 389.

[36] *Ibidem*, p. 392

[37] *Ibidem*, p. 393.

[38] *Ibidem*, „only show not prove; persuade not convince".

[39] *Ibidem*, p. 398.

[40] *Ibidem*, p. 399.

* Profesor emerit la Universitatea din Pensylvania.

www.dacoromanica.ro

el, mult mai puternice avantaje decît „civilizația" utilizată de Arnold Toynbee[41], deoarece cuprinde toate tipurile de comportament utilizate într-o societate dată[42]. Pentru Nichols, spre deosebire de Barzun, termenul cultură capătă semnificație mai ales în legătură cu acea forță socială care organizează societatea într-o structură ce poate fi identificată. În societățile complexe înalt organizate, arată el, cultura poate fi identificată cu o democrație, un imperiu sau un stat totalitar. Aceste termene nu izvorăsc însă din instituțiile constituționale, ci își au geneza în poziția, în ideile societății date, ca și în raporturile politice și sociale[43]. Statele Unite, afirmă Nichols, pot fi caracterizate ca o „cultură democratică dedicată unei guvernări proprii — *self government* — unde în mod tehnic totul este implicat și unde acest interes este demonstrabil în chip central, servind la o identificare proprie « self identification » a poporului. Este marca — semnul distinctiv — al „culturii" S.U.A.[44]. Acest concept de cultură, care a dominat și a determinat istoria Statelor Unite, adaugă autorul, este cu mult mai vechi și mai larg decît frontierele sale, dar s-a maturizat în noua societate[45]. Numai utilizînd o atare concepție cu caracter larg, susține Nichols, se poate lupta în chip eficient cu dezavantajele fragmentării și se mărește și capacitatea de sinteză[46]. Este evident caracterul apologetic al acestor idei care nu se opresc asupra caracterului real, de clasă, al regimului politic din S.U.A.

În fond, așa cum reiese din partea finală a studiului lui Nichols, această concepție *self-governing* nu este, în ultimă instanță, altceva decît structura puterii și fluctuațiile ei[47], deci un principiu de sinteză cu mult mai îngust decît încearcă autorul să-l prezinte.

★

Problema găsirii unor noi criterii de interpretare a istoriei apare, așa cum am mai arătat, ca o preocupare continuă în istoriografia actuală a Statelor Unite, reflectîndu-se și în domeniile de strictă specialitate, domenii lipsite de spectaculosul oferit prin tezele unor concepții ca acelea de „cultură" sau „civilizație".

În acest sens, oferă interes unele idei apărute în ultima decadă în legătură cu periodizarea istoriei. Istorici ca Dietrich Gerhard și H. Stuart Hughes pornesc de la ideea că orice diviziune a timpului în perioade definite este artificială[48].

Din totalitatea argumentelor lor se desprinde concluzia că stagiile succesive în istoria societății, teză stabilită de Marx, ar fi depășite[49]. De aceea, H. Stuart Hughes, susține că termenul feudalism a fost înlocuit cu cel de „societate tradițională"; a fost îngustată definiția de „capitalism", fiind identificată cu „bourgeois practices", adăugîndu-i-se o nouă fază denumită societatea industrială. Această a treia fază a fost concepută fie capitalistă, fie socialistă, istoricii

---

[41] Roy F. Nichols, *History in a self governing culture*, în „American Historical Review" LXVII", nr. 2, January, 1965, p. 414. Studiul a fost citit la American Historical Association la 29 decembrie 1966; Robert Erwin, *Civilization as a Phase of World History*, în „American Historical Review", vol. LXXI, nr. 4, July 1966.

[42] R. Nichols, *op. cit.*, p. 414.

[43] *Ibidem*, p. 415.

[44] *Ibidem*, p. 415.

[45] *Ibidem.*

[46] *Ibidem.*

[47] *Ibidem*, p. 421. Autorul arată că în jurul concepției de „self government culture" s-au făcut numeroase studii încurajate de Social Science Researche Council și că cercetările de acest fel au contribuit mult la capacitatea istoricilor de a putea răspunde problemelor ridicate în anul 1966.

[48] Dietrich Gerhard, *Periodization in European history*, în „American Historical Review", vol. LXI, nr. 4, July 1956, p. 900. Articolul a fost citit la ședința anuală a American Historical Association 28—30 decembrie 1954.

[49] H. Stuart Hughes, *The Historian and the social scientist*, în „American Historical Review", vol. LXVI, nr. 1, oct. 1960, p. 41. Studiul a fost citit în 1959 la reuniunea anuală a American Historical Association.

www.dacoromanica.ro

concentrîndu-şi preocupările nu în jurul relaţiilor de proprietate, ci asupra tipologiei specifice unor societăţi cu înaltă dezvoltare industrială [50].

Dietrich Gerhard, la rîndul său, restrîngîndu-şi cercetările numai la istoria Europei, propune o periodizare concepută în sensul noilor forţe ce domină o perioadă dată. De pildă, perioada contemporană, consideră el, trebuie să înceapă de la luminism, de la revoluţia industrială şi de la cea franceză ; iar etapa cuprinsă între secolele al XI-lea şi al XVIII-lea să fie denumită „vechea Europă". Metoda pe care a utilizat-o pentru a ajunge la atare concluzii, arată Gerhard, a fost studierea grupurilor sociale şi a instituţiilor [51]. A putut astfel să-şi dea seama şi de eroarea ce se comite, afirmă el, cînd o perioadă istorică dată este studiată cu ceea ce vine mai întîi din trecut, cu influenţele acestui trecut asupra prezentului, în loc să se observe ceea ce este unitar în noua perioadă. Propune, de aceea, ca un criteriu de periodizare acela al epocilor unitare semnificative [52].

Este just că o perioadă istorică se caracterizează prin dominaţia unei anumite forţe, care-i dă unitate. Problema este însă de a se dezvălui care este această forţă. Materialismul istoric indică cu preciziune : modul de producţie, clasele sociale etc.

Din succintele propuneri cu privire la periodizare făcute de către cei doi istorici, reiese cu prisosinţă dorinţa lor de a evita legile de dezvoltare a societăţii. Tocmai din această cauză, pentru ei, ideea de periodizare este un termen abstract, necesar mai ales pentru învăţămînt. Faptul însă că se caută totuşi, în continuare, criterii, că se substituie termenilor stabiliţi de Marx alţii, constituie o dovadă reală că, în fond, ei nu se pot dispensa de periodizare, ci tind numai s-o discrediteze pe cea marxistă.

★

Cea mai caracteristică mişcare din istoriografia Statelor Unite este însă aceea care s-a produs în scopul de a se stabili rolul istoriei, ca şi locul ei în raport cu ştiinţele sociale.

În ultimii trei ani au fost luate unele măsuri, chiar şi de administraţia de stat, care au produs mari frămîntări printre istorici. În 1964, de pildă, a fost înlăturată ideea de a lărgi National Science Foundation în sensul ca această instituţie să cuprindă şi categoriile umane — *Humanities* — creîndu-se National Humanities Foundation, cu două secţii pentru Humanities şi artă. Congresul Statelor Unite a acordat cîte zece milioane de dolari pentru fiecare secţie şi astfel s-au creat şi pe plan administrativ condiţii pentru ceea ce John Higham numeşte schisma din ştiinţa americană [53].

Cu acest prilej s-a reluat vechea discuţie despre ceea ce sînt „Humanities". Barnaby C. Keeney, de la Brown University, susţine că cei ce acţionează în acest domeniu trebuie să se ocupe cu judecăţi calitative, cu o largă cultură, cu intangibile calităţi. Umanistul, după Keeney, studiază activitatea umană prin alte metode decît cea cantitativă [54]. În consecinţă, arată Higham, înseamnă că se decerne categoriei *Humanities*, un caracter neştiinţific [55]. Astfel s-a ajuns ca ştiinţele sociale să aparţină de National Science Foundation, iar istoria, ca făcînd parte din

---

[50] *Ibidem.*
[51] Dietrich Gerhard, *op. cit.*, p. 904.
[52] *Ibidem*, p. 914.
[53] John Higham, *The schism in American scholarship*, în „American Historical Review", vol. LXXII, octombrie 1966, p. 2. Autorul este profesor la Universitatea din Michigan. A citit acest studiu la Princeton, la o conferinţă despre „Studies in the Humanities" şi la un seminar organizat de Center for Advanced Study in the Behavioral Sciences.
[54] *Ibidem*, p. 3.
[55] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

Humanities să țină de The National Endowment of the Humanities *. Ruperea comunicațiilor între oamenii educați în Humanities și cei educați științific a pus însă mari probleme intelectualității.

Sugestivă este în acest sens întrebarea, ca și analiza făcută de Higham. E adevărat, afirmă acest istoric, că prin știință înțelegem un sistem logic, cu legi generale, care pot fi verificate în practică și că acest mod de a gîndi cere o analiză din care se extrage tot ceea ce poate fi măsurabil. Dar, continuă el, și în studiul pentru om acest mod de a proceda se aplică acolo unde se crede că e util, într-o gradație diferită asupra unor date și chestiuni diverse. Metode de acest fel nu aparțin, în consecință, numai științelor sociale. Tot ce s-ar putea adăuga, afirmă el, este poate faptul că eforturile umanistului se îndreaptă mai mult spre a păstra ideea de complexitate a experienței în loc să scoată din ea tot ce e verificabil, măsurabil[56]. Aceasta implică utilizarea mai mult a expresivului decît a tehnicității, un mai mare interes în evenimentele individuale decît în legi generale, o apropiere mai mare de calitativ decît de cantitativ, o preferință pentru ansamblu decît pentru disecarea acestui ansamblu în părți[57]. Umaniștii, conchide el, au nevoie de o proporție de științific, după cum și oamenii de știință au nevoie de o proporție de umanism. De ce dar în Statele Unite sînt ei despărțiți în cîmpuri rivale, etichetate „Humanities" și „social sciences"?[58]. În fond, separarea în umanistică și științe sociale este falsă, artificială. Istoria este ea însăși o știință socială. Firește, este o știință socială cu un anumit specific, care însă nu o opune ci o leagă de celelalte ramuri ale studiului societății.

O explicație a acestei situații ce s-a creat în S.U.A. tinde să dea N. Stuart Hughes în lucrarea sa *The historian and the Social scientist*. El arată că înainte de cel de-al doilea război mondial cea mai mare parte dintre istoricii din Statele Unite nu au mai fost mulțumiți cu bagajul intelectual ce posedau pentru a putea interpreta istoria. Cercetarea metodică, promovată cu o sută de ani în urmă de Ranke, pe care și-o însușiseră, nu-i mai satisfăcea. Pentru a explica această stare de spirit, Stuart Hughes citează unul dintre considerentele lui Marc Bloch referitor la profesiunea istoricului: „Scrupuloasa grijă a istoricului în a afirma dacă un eveniment s-a petrecut sau nu este în contrast supărător cu diletantismul manifestat de același istoric atunci cînd el ajunge să explice acest eveniment[59].

Această nemulțumire, concretizată în variate investigații metodologice, afirmă H. Stuart Hughes, s-a înfățișat în interesul crescînd al istoricilor pentru două orientări cu totul opuse: neoidealismul descinzînd din gîndirea lui Dilthey, Croce și Collingwood și curentul care critica această concepție.

Ocupîndu-se de acest din urmă curent, autorul arată că unii istorici au căutat și continuă să caute cu stăruință punctul precis de intersecție între istorie și științele sociale. În această laborioasă cercetare se simte, după părerea noastră, influența școlii franceze de la „Annales...", căci punctul de vedere al lui Fernand Braudel este foarte apropiat de acela al lui Stuart Hughes și al celor ce gîndesc ca și el. Analizînd gîndirea lui Bloch, Braudel afirma în 1964: „Bloch a știut mai bine decît oricare altul că erudiția, muncitoare indispensabilă, nu este un scop

* Mai țin de această instituție: literatura, lingvistica, filozofia, arheologia, dreptul, artele, muzica și acele științe sociale ce folosesc metode umaniste. Autorul citează pe: Charles Percy Snow, *The two Cultures and the scientific Revolution*, Cambridge. Eng. 1959; Robert E. Lane, *The liberties of wit: Humanism, Criticism and the Civic mind*, New-Haven, Conn. 1961; W. T. Jones, *The scienceies and the Humanities: Conflict and Reconciliation*, Berkeley and Los Angeles, 1965.

[56] John Higham, *op. cit.*, p. 5.

[57] *Ibidem.*

[58] *Ibidem.* Adaugă că în colegiile americane s-a ajuns la o despărțire tripartită: 1) Humanities, 2) Social Sciences, 3) Natural Sciences.

[59] H. Stuart Hughes, *The Historian and the social scientist*, în „American Historical Review", vol. LXVI, nr. 1, octombrie 1960, p. 21. Citează din lucrarea lui Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*, Paris, 1952.

www.dacoromanica.ro

în sine; că problema este cadrul esențial al cercetării, cu condiția ca această problemă să fie stabilită la încrucișarea tuturor științelor umane, cu condiția ca istoria să știe că le reprezintă și le servește, în același timp; că vocația ei constă în a le apropia și chiar a le reuni într-un tot, cu condiția ca istoria să trăiască în epoca ei, să se amestece în mod deliberat în prezent, căci în afară de această poziție, nu există o istorie vie, demnă de acest nume" [60].

Luînd în discuție schisma dintre istorie și științele sociale și referindu-se la punctele de interferență dintre ele, Stuart Hughes se așază pe o poziție care, într-o anumită măsură — credem noi — este inspirată de Braudel. El susține că istoria nu are propriile sale generalizări, deoarece singura ei categorie de acest fel este secvența timp [61]. Trebuie deci să ia aceste generalizări din altă parte. Este necesar, de aceea, să aplice în domeniul ei, fără să le introducă talequale, unele rezultate ale științelor sociale. În acest sens, de mare ajutor îi poate fi: antropologia socială; în parte, rezultatele psyhanalizei sociale și experimentale; unele rezultate ale sociologilor și ale economiștilor [62]. Hughes mai afirmă că și deschiderea unui drum spre metoda cantitativă nu poate fi subapreciată. Dar el refuză să primească ideea „acelor constructori de modele care cred că pot vedea totul cantitativ, rezolvînd numai pe această cale toate problemele intelectuale [63]. Totuși, continuă Hughes, istoricul este sensibil la aspectele calitative ale vieții sociale, de aceea oferă interes pentru el sondajele cantitative de opinie, care îi îmbogățesc aria de cunoaștere a societății actuale [64]. În acest scop, un contact susținut cu științele sociale va fi deosebit de bine venit pentru istorie. Un alt contact fructuos, afirmă el, ar fi acela de a aduce pe planul explicației istorice dimensiunile socio-economice și cele psihologice, în sensul atitudinilor spiritual-emoționale ale popoarelor [65]. Astfel, prin această colaborare, conchide autorul, existența schismei dintre istorie și științele sociale nu ar mai avea nici o rațiune. De altfel, continuă el, numai înarmată cu aceste noi potențe istoria va găsi posibilități de reinterpretare, într-o etapă cînd — susține autorul — marea tradiție a sociologiei economico-istorice, creată de Marx, „este pe cale să expire" [66]. Aprecierea este valabilă doar pentru cercetările nemarxiste. În ori ce caz, Hughes afirmă că istoria poate crea numai dacă ea este considerată ca o disciplină ce are un rol mediator, fiind legată de filozofie, ca și de poezie, de literatură ca și de științele sociale [67].

Soluția de mijloc găsită de Hughes pentru a împăca istoria cu științele sociale nu a dat însă satisfacție. Părerile printre istorici continuă să difere.

Carl Bridenbaugh susține că cercetătorii științelor sociale lucrează cu statistici, cu unități, cu direcții, sperînd să stabilească legi ale societății, că opera lor revelează prea puțin sensul istoriei, că ei ignoră cronologia [68].

De aceea, istoricul trebuie să-și dea seama că faptele domeniului său sînt unice în caracter, spațiu și timp, ceea ce-l oprește să încerce să le ajusteze într-o teorie rigidă sau într-un tipar fix; din acest punct de vedere, istoricul aduce servicii colegilor săi din alte specialități [69]. Cei mai buni istorici, susține Brindenbaugh, vor fi aceia care nu vor cădea sub influența „metodelor dezumanizante ale științelor sociale" [70]. De asemenea, ei nu trebuie să sucombe „în adorarea acelei zeițe ce se numește „cantitativ", căci istoria poate oferi valori și metode radicale diferite" [71].

[60] Fernand Braudel, *Marc Bloch*, „Annales"... nr. 5/1964, p. 833, 834.
[61] H. Stuart Hughes, *op. cit.*, p. 32.
[62] Autorul face însă rezerva că acestea ocupîndu-se numai de foarte mici teme, le pot trata în impecabile forme metodologice.
[63] *Ibidem*, p. 37.
[64] *Ibidem*, p. 38.
[65] *Ibidem*, p. 40.
[66] *Ibidem*, p. 45.
[67] *Ibidem*, p. 46.
[68] Carl Brindenbaugh, *op. cit.*, p. 325.
[69] *Ibidem.*
[70] *Ibidem.*
[71] *Ibidem*, p. 326.

www.dacoromanica.ro

Ceea ce istoria trebuie să facă, afirmă autorul, este de a-şi îndrepta eforturile pentru a da un sens, o înţelegere omului individual trăind şi lucrînd în viaţa de fiecare zi, om activînd în timp şi în spaţiu. Numai într-o astfel de elaborare, vor putea să aibă valoare considerentele despre grupările de oameni sau despre mase, analiza forţelor sau a curentelor de orientare. Acest lucru numai istoria singură îl poate face, putînd să contribuie astfel la viitorul societăţii [72].

Apropiat de acest punct de vedere este şi Roy F. Nichols care, ca şi colegul său, consideră că istoricii trebuie să îndeplinească o operă independentă. „Există o tendinţă, arată el, care îi pune pe istorici în situaţia de a depinde de colegii lor din alte discipline, pentru instrumente de lucru şi tipuri de gîndire. Dar ei au propriul lor drept de creaţie intelectuală (their own intellectual birthright), o autonomie pe care nu trebuie s-o uite niciodată [73]. De aceea, susţine Nichols, ne datorăm nouă înşine necesitatea de a utiliza instrumentele propriilor noastre ipoteze într-o formă originală, care ne poate duce la descoperirea unor adevăruri obscure pentru altcineva [74]. Dacă vom îndeplini aceasta, în măsura de care sîntem capabili, vom fi în stare să luăm măsuri pentru continuarea cu succes a culturii noastre [75]. Trebuie, conchide el, să declarăm independenţa noastră filozofică şi să ridicăm standardul propriei noastre identităţi intelectuale [76]. Problema ridicată de Nichols constituie un aspect elocvent al dificultăţilor cercetătorilor nemarxişti. În fond, nu există o istoriografie independentă de filozofie. Totul este ca istoricul să-şi însuşească o filozofie justă. la a cărei dezvoltare să contribuie prin cercetările lui specifice.

Soluţii mult mai concrete şi mai realiste dau însă, în cadrul acestei dispute Thoms C. Cochran * şi Richard Hofstadter **.

În studiul *The Social Sciencies and the problem of historical Synthesis* [77], Cochran, pornind de la critica sintezelor narative care grupau fapte în jurul unui mare om [78], arată că prin această concepţie greşită s-a deschis drumul spre eronata idee a rolului primordial jucat de guvernul central în dezvoltarea istorică a Statelor Unite ale Americii. Dar, afirmă el, istoricul trebuie să se ocupe de istoria celor patruzeci şi opt de state, să caute date noi despre oamenii obişnuiţi, ceea ce i-ar servi mai mult la cunoaşterea relaţiilor sociale decît convenţionalele evenimente istorice [79]. Dacă istoricul izbuteşte să pătrundă în esenţa condiţiilor sociale care produc oameni capabili să săvîrşească anumite acte istorice importante, atunci el va înţelege că aceşti oameni sînt expresia voinţei unor forţe sociale fundamentale [80]. În fond, continuă Cochran, istoria se bazează pe fapte, iar ştiinţele sociale se concentrează asupra acelor laturi ale faptei care revelează dinamica majoră a culturii. Concilierea între istorici şi ştiinţele sociale s-ar putea realiza, crede el, dacă istoricii ar elabora lucrări, nu în conformitate cu tradiţia istoriei narative con-

---

[72] *Ibidem*, p. 327.

[73] Roy F. Nichols, *op. cit.*, p. 423.

[74] *Ibidem*, p. 424.

[75] *Ibidem*, se referă la self-government culture.

[76] *Ibidem*.

* Thomas C. Cochran, istoric economist, autor al unor lucrări ca : *The Railroad Leaders 1845—1890* (1953) ; *The age or Enterprise* (împreună cu W. Miller) în 1942.

** Richard Hofstadter s-a ocupat de politica culturii în Statele Unite. A scris : *The american Political tradition* (1948) ; *The Age of Reform* (1955).

[77] Reprodus de Fritz Stern, în *op. cit.*, după „American Historical Review", LIII. iulie 1948, unde fusese publicat sub titlul : *The Presidential Synthesis in American history.*

[78] Dă de exemplu pe A. M. Schlesinger Jr. care discută despre „Jacksomian Democracy", dar acceptă tradiţionala concepţie despre sinteza în jurul unui om. Beard — arată Cochran —, deşi a introdus factorul economic, îl utilizează totuşi în tradiţionalele concepţii de sinteze politice, în F. Stern, p. 350.

[79] Thomas C. Cochran, *The social Sciencies and the problem of historical Synthesis*, în Fritz Stern, *op. cit.*, p. 352.

[80] *Ibidem*, p. 353.

www.dacoromanica.ro

struită dintr-o serie de acte unice, ci s-ar interesa de relaţiile familiale, de tipurile de familii rurale, de demografia urbană, de sindicate şi de alte probleme similare, atunci istoria ar căpăta un aspect real. Periodizarea, ca şi diviziunile istorice, nu s-ar stabili atunci în funcţie de războaie sau de revoluţii [81]. În acest fel, susţine Cochran, diferendul, schisma între istorie şi ştiinţele sociale va fi depăşită şi ştiinţa istorică va cîştiga din contactul cu aceste ştiinţe.

Soluţiile preconizate de Cochran sînt, în general, juste. Ar trebui adăugat îndemnul de a studia fenomenele economice, acţiune realizată cu succes doar pe baza metodologiei materialist - istorice.

Mulţi istorici au ajuns să combine, arată Richard Hofstadter [82] reluînd aceeaşi problemă — istoria şi ştiinţele sociale — să unească ambele metode într-o singură operă. Au îmbinat cu măiestrie sinteza narativă cu cercetările sociale, dînd opere valoroase. Colaborarea interdisciplinară se impune, cu atît mai mult cu cît ştiinţele sociale îi pot sugera istoricului rezolvări noi în problemele dificile, ca acelea ale relaţiilor dintre oameni. În orice caz, consideră autorul, ştiinţele sociale pot exercita o funcţie de catalizator asupra istoriei, din care aceasta nu are decît de cîştigat. Astfel, vor putea înflori, cu adevărat, monografiile istorice, nu ca o imitaţie a ştiinţei, ci ca opere personale ale autorilor lor. Este de reţinut, credem, efortul de îmbinare a istoriei cu celelalte ştiinţe sociale. Acest efort îşi poate da pe deplin roadele cînd este călăuzit de ideologia marxistă.

Marea dispută din istoriografia Statelor Unite asupra căreia am stăruit mai mult, neputînd aborda în acest studiu decît unele poziţii mai semnificative, scoate în evidenţă puncte de vedere incontestabil deosebite. În genere, se poate constata însă că mulţi istorici evită concepţiile sau metodele de investigaţie care, în ultimă instanţă, ar duce la stabilirea unei legităţi în desfăşurarea evenimentelor istorice. Tot atît de adevărat este însă şi faptul că istoriografia din Statele Unite are şi reprezentanţi care elaborează studii istorice bazate pe realităţile vieţii sociale, pe acele forţe care într-adevăr făuresc istoria.

Eliza Campus

[81] *Ibidem*, p. 354, 355, 356, 257, 358.
[82] Richard Hofstadter, [illegible], în Fritz Stern, *op. cit.*, p. 359.

www.dacoromanica.ro

SESIUNEA ŞTIINŢIFICĂ DE COMUNICĂRI A INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA"

În zilele de 10 şi 11 iunie 1968 a avut loc la Institutul de istorie „N. Iorga" sesiunea anuală de comunicări. Deschizînd lucrările, Ştefan Ştefănescu — director adjunct al institutului — a subliniat caracterul jubiliar al sesiunii, prilejuit de împlinirea a 20 de ani de la reorganizarea Institutului de istorie. Efectuînd o trecere în revistă a activităţii institutului în acest răstimp, domnia-sa a relevat contribuţia membrilor săi la progresul ştiinţei istorice româneşti. Valoroase studii cu privire la diferite momente din istoria poporului nostru, importante monografii de istorie economică, socială şi politică au contribuit la redactarea unei sinteze de mari proporţii asupra istoriei României, din care pînă în prezent au apărut patru volume, marcînd o etapă importantă în dezvoltarea ştiinţei istorice din ţara noastră. Prin conferinţe şi simpozioane, colaborînd activ cu presa centrală şi locală, membrii institutului au contribuit în aceeaşi măsură la răspîndirea în masele largi a cuceririlor ştiinţei istorice româneşti.

În cadrul lucrărilor sesiunii au fost prezentate 14 comunicări referitoare la diferite aspecte ale istoriei româneşti şi universale din epoca prefeudală şi pînă în zilele noastre.

În comunicarea *Evoluţia sensului denumirii de Dacia*, A. Armbruster analizează, în lumina izvoarelor interne şi externe, sensul geografic şi politic al noţiunii de Dacia, în perioada de la retragerea legiunilor romane şi pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea, numărul relativ mare de menţiuni asupra Daciei în lucrările scriitorilor occidentali relevînd prestigiul Daciei antice pe plan universal. Autorul stabileşte un raport între folosirea acestui termen în izvoarele istorice, geografice, literare şi realitatea politică a timpului, oprindu-se îndeosebi asupra evului mediu timpuriu, Renaşterii şi secolului al XVIII-lea. Discuţiile pe marginea lucrării au relevat aportul autorului la studiul problemei tratate (Gh. Cronţ, P. Cernovodeanu, M. Alexandrescu-Dersca, D. Berindei); unele observaţii s-au referit la interpretarea izvoarelor (R. Constantinescu) şi la probleme de conţinut (C. Rezachievici, Gh. Cronţ, P. Cernovodeanu).

Em. Lazea în comunicarea *Viticultura în Transilvania pînă la 1300* subliniază rolul important pe care această ramură a economiei agrare a ocupat-o din cele mai vechi timpuri în ansamblul îndeletnicirilor populaţiei autohtone. Deşi primele documente scrise care atestă practica viticulturii în Transilvania datează din secolele XI — XII, autorul răspunde afirmativ la întrebarea legată de persistenţa acestei ocupaţii în timpul invaziei popoarelor migratoare, evidenţiind faptul că în acest răstimp viticultura, ocupaţia populaţiei locale, constituie unul din factorii care dovedesc continuitatea populaţiei străromâne în teritoriul analizat. După instaurarea dominaţiei maghiare asupra Transilvaniei, documentele interne menţionează existenţa a numeroase vii în părţile Aradului, Bihorului, Albei şi Tîrnavelor, locuri cultivate din vechime şi pînă în zilele noastre. Totodată, autorul prezintă formele de exploatare a muncii viticultorilor:

„STUDII", tomul 21, nr. 5, p. 949—964, 1968.

www.dacoromanica.ro

dijma din vin, transportul acestuia la curtea feudală, strîngerea veniturilor de la cîrciumi etc. Un alt aspect relevă rolul viticulturii în apariția și dezvoltarea relațiilor bănești în economia Transilvaniei din perioada cristalizării relațiilor feudale. Participanții la discuții au subliniat importanța temei tratate (Eliza Campus, V. Liveanu), aducînd mărturii de natură etnografică în sprijinul dovezilor despre vechimea culturii viței de vie în spațiul carpato-dunărean (I. Mironescu).

Între comunicările privind istoria vechiului drept românesc, P. Strihan se ocupă de *Pedepsele pentru omor și furt în Moldova în secolele XIV—XVII.* Pentru omucidere pedepsele prevăzute în dreptul penal erau : moartea, mutilarea, tortura, ocna, închisoarea, confiscarea averii, surghiunul și gloaba, autorul oprindu-se asupra primei și ultimei. În legătură cu pedeapsa capitală, autorul se ocupă de răzbunarea sîngelui, considerînd că aceasta nu s-a practicat în țările române ; compoziținea, adică înțelegerea între vinovat și rudele victimei ; răspunderea penală individuală și dușegubina (inițial desemnînd o infracțiune, apoi pedeapsa pentru moarte de om). Pedepsele pentru furt sînt prezentate pe baza dreptului consuetudinar și a pravilelor : moartea, ocna, mutilarea, surghiunul, bătaia, plata valorii îndoite a lucrului furat. În cursul discuțiilor au fost aduse unele precizări asupra aplicării dispozițiilor pravilelor cu privire la vinovații care se călugăresc (A. Ilieș) și asupra practicării răzbunării sîngelui în țările române în secolele XVI-XVIII (N. Stoicescu, Al. Gonța). Au fost formulate unele rezerve în legătură cu eficiența eforturilor bisericii de a stăvili răzbunarea sîngelui (D. Berindei), alte intervenții aducînd precizări de amănunt (R. Constantinescu, P. Cernovodeanu, Al. Constantinescu).

Ovid Sachelarie prezintă comunicarea *Stăpînirea pămîntului în lumina rejudecării proceselor din Moldova și Țara Românească în secolele XVII și XVIII.* Contribuția autorului se referă îndeosebi la măsurile menite să oprească reluarea proceselor pentru hotărnicii pe cale indirectă, prin folosirea *blestemului*, practicat curent în actele de judecată domnești, sau a altor piedici în calea rejudecării proceselor în Moldova : *zavesca* folosită de la începutul secolului al XV-lea și pînă a doua jumătate a secolului următor, *gloaba*, cu un efort asemănător și în sfîrșit *feria* care succede zavescăi, avînd însă o altă funcție. În legătură cu metodele de frînare a reluării proceselor, autorul discută și problema principiului autorității lucrului judecat, reglementat abia prin Regulametul organic. În cadrul discuțiilor au fost subliniate meritele comunicărilor (M. Alexandrescu-Dersca), care depășește sub anumite aspecte problema anunțată în titlu (N. Stoicescu), arătîndu-se totodată și existența unor alte încercări de împiedicare a reluării judecăților (AL. Constantinescu).

L. Demény a prezentat comunicarea *Relațiile comerciale între Polonia și orașul Cluj în prima jumătate a secolului al XVII-lea.* Pe baza datelor oferite de socotelile vamale de la Cluj-Mănăștur, pentru prima jumătate a secolului al XVII-lea, autorul studiază comerțul orașului Cluj cu Polonia în perioada respectivă, vama de la Cluj-Mănăștur situîndu-se la această epocă în fruntea punctelor vamale ale Transilvaniei. Din analiza celor peste 150 de mărfuri importate la Cluj din Polonia primul loc îl ocupau produsele textile și îmbrăcămintea, apoi cele de pielărie, blănuri, mărfuri metalice și minereuri ; rezultă totodată că două treimi din acestea efectuau doar un tranzit prin Polonia. Cele mai multe proveneau din Austria, îndeosebi de la Viena, din Silezia, Slovacia, țările germane, altele erau aduse din orașele Angliei, Italiei, Franței, Spaniei, din Asia Mică și India. Din Polonia, a cărei economie meșteșugărească nu depășea cu unele excepții nivelul celei transilvane, se aduceau postavuri, pînzeturi ieftine și unele minereuri. Exportul de mărfuri din Transilvania urma aceeași cale, cele mai multe produse sau materii prime intrînd în circuitul internațional al mărfurilor. Ponderea schimburilor polono-transilvane, după socotelile autorului, reprezenta 10% din totalul comerțului extern al Transilvanici înregistrat la vama de la Cluj-Mănăștur. În ciuda lacunelor prezentate de socotelile vamale analizate și a faptului că articolele importate pentru nobilime și principe erau scutite de taxe, ca atare nefiind menționate, comunicarea subliniază faptul că pentru perioada studiată nu există izvoare interne [illegible] comerțului polono-transilvan.

www.dacoromanica.ro

În comunicarea sa, *Economia domenială din Țara Românească în comparație cu economia domenială din Europa răsăriteană în secolul al XVIII-lea*, S. Columbeanu întreprinde o cercetare a domeniului feudal pe baza materialelor de arhivă, evidențiind transformarea acestuia în unitate economică producătoare pentru piață, o dată cu transformarea agriculturii naturale în agricultură comercială, proces care diferă de la țară la țară sau chiar în cadrul aceleiași țări. După opinia autorului, factorii care au încetinit ritmul dezvoltării economice în țările române au fost : densitatea scăzută a populației care asigura mîna de lucru, slaba dezvoltare a așezărilor urbane, dominația economică otomană care absorbea o bună parte din produsele agricole la un preț de două ori mai scăzut, invaziile și regimul de ocupație militară a Principatelor Române în secolul al XVIII-lea. Caracterizînd producția de cereale realizată pe domeniul feudal din Țara Românească în secolul al XVIII-lea, autorul stabilește că valoarea cea mai ridicată se obținea pe moșiile cu rezervă cerealieră, lucrate în cadrul obligațiilor de clacă. Comparativ cu centrul și răsăritul Europei rezerva cerealieră era mai scăzută în raport cu numărul zilelor de clacă. O fiscalitate apăsătoare avea drept urmare creșterea obligațiilor către stat în raport cu cele față de stăpînul feudal. Alte trăsături ale economiei domeniale erau : ponderea mare a sectorului animalier și realizarea de venituri însemnate pe baza monopolurilor feudale, trăsătură caracteristică Europei răsăritene. Discuțiile s-au referit la întinderea rezervei feudale și problema demografiei rurale (V. Liveanu, I. Corfus, V. Mihordea), cu unele precizări asupra raportului dintre comerțul cu grîne intra- și extradomenial (Fl. Constantiniu).

★

În comunicările referitoare la istoria modernă și contemporană s-au prezentat rezultate ale unor preocupări diverse și îndelungate, care cuprindeau perioada din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea pînă la izbucnirea celui de-al doilea război mondial. Majoritatea au avut ca obiect istoria economică și socială înainte și după revoluția din 1848, iar celelalte, aspecte politice și culturale ale istoriei României.

Toate comunicările s-au remarcat prin inedit și originalitate, calități dobîndite în activitatea stăruitoare de descoperire și utilizare de noi izvoare documentare și interpretare la un nivel superior, spre care se tinde tot mai mult în etapa actuală de dezvoltare a istoriografiei românești.

Rezultat al unor investigații mai ample ale structurii social-economice, comunicarea prezentată de Georgeta Penelea, *Privilegiul de bilci în Țara Românească (1774—1829)*, a relevat funcțiile multiple ale acestei instituții de schimb caracteristică formațiunilor economice precapitaliste. În Țara Românească erau două feluri de bîlciuri : fără reglementare și cu reglementare juridică. Privilegiul de bîlci era acordat clasei boierești și mănăstirilor, dînd dreptul la percepera vămii bîlciului. Bîlciul putea fi mutat dintr-un loc în altul, întrucît dreptul de percepere a vămii se acorda persoanei și nu locului bîlciului.

Cel mai amplu privilegiu de bîlci îl deținea familia Brîncoveanu. La origine dreptul de bîlci nu era moștenit, ulterior însă se reglementează succesiunea cu reînnoirea hrisoavelor de acordare a dreptului de bîlci. Beneficiarii acestui drept aveau obligația de a deschide o școală sau un spital. Aceste clauze restrictive dispar însă mai tîrziu, rămînînd numai obligațiile de găzduire a negustorilor și asigurarea ordinii.

În epoca regulamentară concurența devine mare. Numărul bîlciurilor dublîndu-se, unii privilegiați renunță la dreptul de bîlci din cauza conflictelor.

Domnia putea restrînge, suspenda sau retrage privilegiul de bîlci. În genere forma hrisoavelor de acordare a dreptului de bîlci era ambiguă și dădea naștere la diverse interpretări.

Prin vastul material inedit folosit, comunicarea *Comerțul cu cereale din Țara Românească (1829—1840)* de I. Neacșu, a stîrnit un vădit interes. După eliberarea de monopolul turcesc, producția de cereale marfă a crescut considerabil. Comerțul se desvoltă îndeosebi după 1831. În

www.dacoromanica.ro

perioada tratată a crescut simțitor populația țării. Se dezvoltă orașe ca: București, Brăila, Craiova, Cîmpulung. În continuă creștere era și numărul personalului din întreprinderile prelucrătoare ale subproduselor grîului.

Achizițiile de cereale se făceau de către negustori prin arvunirea, de multe ori prin metode abuzive și prădalnice, în scopul exportului sau consumului intern. La sate vînzările între locuitori erau mai restrînse, schimbul cel mai însemnat făcîndu-se între oraș și sat.

O măsură favorabilă comerțului cu cereale a fost cea a generalului Pavel Kiseleff, care în 1829 a desființat vămile interne. Seceta și epidemiile au constituit însă periodic impedimente importante în dezvoltarea comerțului cu grîne, uneori fiind nevoie chiar de importuri.

Discuțiile au relevat calitățile comunicării, atrăgîndu-se în același timp atenția asupra folosirii judicioase a datelor statistice, care nu întotdeauna reflectă fidel realitatea.

Problema agrară în timpul revoluției din 1848 în Țara Românească a făcut obiectul comunicării lui Apostol Stan. Punerea problemei agrare în revoluția din 1848 a izvorît din necesitatea restructurării relațiilor agrare. Programul agrar era sintetizat în Proclamația de la Izlaz. Revoluția urmărea lichidarea inegalității consfințite de regimul regulamentar.

Guvernul provizoriu a fost primit cu entuziasm la Craiova de masele populare. În schimb, fără vreo presiune din afară, guvernul renunță la aplicarea emancipării și împroprietăririi țăranilor. Cu toate acestea, la 14 iunie boierimea olteană încearcă fără succes arestarea guvernului provizoriu. În loc să ia măsuri, guvernul face noi concesii, care nu satisfac boierimea. Sub influența elementelor radicale se dă proclamația de la 16 iunie. Aceasta îngrijorează boierimea și chiar țărănimea liberă, care credea că va fi afectată.

Proclamația de la 16 iunie anunța împroprietărirea țăranilor clăcași peste trei luni. Guvernul intenționa să elibereze pe clăcași de robia dijmei și clăcii, însă pînă la înfăptuirea programului îndemna țărănimea să-și îndeplinească obligațiile.

Guvernul începe să se teamă de intervenția externă. Comploturile împotriva sa, deși eșuează, îl descumpănesc. Toți acești factori îl determină să ia măsuri pentru aplanarea conflictelor interne. După cele două comploturi, guvernul provizoriu începe a se sprijini mai mult pe țărănime. Au loc adunări ale țăranilor pentru adeziune la revoluție. Constituirea locotenenței domnești are ca urmare noi acte în scopul emancipării și împroprietăririi țăranilor, cu invitația de a executa muncile în continuare.

În comisia proprietății deputații proprietarilor au făcut totul pentru a împiedica programul agrar. Țărănimea e decepționată. Încercările pentru cîștigarea încrederii sale au un oarecare succes, locotenența domnească declarînd emanciparea. Intervenția externă pune însă capăt aplicării programului agrar.

Comunicarea *Relațiile economice dintre Principate și Anglia (1848—1859)*, de B. Marinescu a relevat o dată mai mult diversitatea tematicilor de cercetare ale membrilor Institutului de istorie „N. Iorga", îndeosebi în ultimii ani. După ce a arătat că relațiile româno-engleze au făcut și în trecut obiectul unor cercetări parțiale, autoarea comunicării a trecut la analiza subiectului propus. În acest sens, s-a afirmat că schimbările româno-engleze nu pot fi desprinse de contextul general al relațiilor anglo-turce și de atitudinea Angliei în problema europeană.

Aprovizionarea cu grîne era una din sarcinile majore ale comerțului extern englez. După 1829 Anglia devine principalul importator de cereale din principate. Imperiul otoman, lipsit de o politică vamală protecționistă, era un debușeu important pentru mărfurile engleze, precum și o piață convenabilă pentru exporturi. Așa se și explică, de altfel, politica Angliei de susținere a integrității Imperiului otoman. Exporturile românești de cereale cresc sau descresc în funcție de nevoile externe.

Intensificarea comerțului cu cereale a avut o influență însemnată asupra relațiilor agrare în principate, accentuînd dezvoltarea capitalismului prin producția mereu crescîndă de cereale marfă. Urmînd propriile interese, Anglia a sacrificat însă pe cele ale țărilor române. În ansamblu, legăturile româno-engleze se integrau în relațiile europene din acel timp.

www.dacoromanica.ro

Cu un interes deosebit a fost urmărită comunicarea prof. univ. Miron Constantinescu cu privire la *Noi documente privind unirea Transilvaniei cu România.* După o succintă analiză asupra trăsăturilor specifice ale monarhiei austro-ungare la începutul secolului al XX-lea, autorul a evidențiat marea însemnătate a proceselor verbale ale ședințelor consiliului ministerial comun austro-ungar din perioada 1914—1918. În cele 14 ședințe ținute în acest răstimp s-au dezbătut probleme din cele mai diverse. După 1916 România trece tot mai mult pe primul plan al dezbaterilor. Unul din aceste procese-verbale (22 martie 1917) relevă preocuparea pentru combaterea forțelor centrifuge. În aceeași ședință, contele Șt. Tisza susținea că anexarea unui teritoriu din România ar fi o povară în plus față de celelalte patru milioane de români din Transilvania. Se propuneau trei variante pentru anexarea acestui teritoriu din România.

În 1918 contele Czernin propune un raport de proporționalitate între cuceririle Germaniei și Austro-Ungariei. Într-un protocol din același an Burian considera România ca o mare primejdie în urma noii întorsături din Balcani, care nu aștepta decît momentul prielnic pentru a interveni împotriva Austro-Ungariei. Aceste protocoale (procese-verbale) publicate într-o ediție germană la Budapesta sînt deosebit de importante pentru istoria României.

În încheiere s-a subliniat importanța puternicei afirmări a autodeterminării naționale de la Alba-Iulia, cît și valabilitatea acestui act pe planul dreptului internațional, potrivit căruia Ungaria, desfăcîndu-se de dualism, pretențiile sale asupra Transilvaniei nu mai erau valabile, deoarece aceasta aparținuse înainte de 1867 Austriei. Unirea a fost un act fundamental întrucît Adunarea de la Alba-Iulia a fost reprezentanta întregii națiuni.

Comunicarea *Memoriile dr. Valeriu Braniște* de Miron Constantinescu și Al. Porțeanu a evidențiat viața și activitatea uneia din personalitățile însemnate ale luptei pentru desăvîrșirea unității naționale din Transilvania. Om politic, publicist cu vii preocupări intelectuale, Valeriu Braniște a desfășurat o activitate multilaterală, oglindită pe larg în memoriile sale, care cuprind însemnate aspecte ale istoriei României de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și pînă la primul război mondial. Întreaga viață politică și culturală din Austro-Ungaria și Transilvania își găsește o reflectare amplă în memoriile sale.

S-a analizat mai ales activitatea sa la ziarul „Drapelul" din Lugoj și „Patria". Memoriile lui V. Braniște, în curs de editare, sînt deosebit de importante și confruntate cu alte surse documentare ajută cercetarea științifică la restabilirea faptelor istorice.

În comunicarea *Relațiile româno-franceze în perioda 1926—1936.* V. Teodorescu analizează mai ales relațiile economice. După primul război mondial menținerea integrității teritoriale era principalul obiectiv al politicii românești. Criza economică din 1929—1933 a lovit România mult mai greu decît alte țări din cauza rămășițelor relațiilor feudale în agricultură și împrumuturilor externe.

Au fost făcute concesii capitalurilor străine. În această conjunctură pătrunde și capitalul francez sub formă de împrumuturi și investiții, România reprezentînd un element important al politicii externe franceze. Acordurile economice semnate în această perioadă dezavantajau România, împiedicînd-o să acționeze liber cu alte țări.

Un interes deosebit a stîrnit comunicarea *Izbucnirea celui de-al doilea război mondial și semnificația neutralității României* de V. Moisuc, atît prin evidențierea a numeroase surse documentare inedite, cît și prin interpretarea judicioasă, argumentată, a tuturor factorilor politici care au contribuit la adoptarea unei politici de neutralitate în ajunul izbucnirii celui de-al doilea război mondial.

Relațiile româno-germane se înăspresc în septembrie 1939 datorită sprijinului moral acordat de România Poloniei și schimburilor comerciale cu Anglia și Franța. Apărarea depindea numai de armata română și de aceea România ducea o politică de evitare și aplanare a incidentelor cu vecinii, urmărind rezolvarea litigiilor la viitoarea conferință generală de pace. Deci o politică pașnică, de neutralitate. Aderarea la politica Axei era incompatibilă cu

www.dacoromanica.ro

interesele sale, România ducînd o politică potrivnică Reichului în Balcani. Urmarea a fost lovirea României pe plan intern și extern.

Partidul Comunist Român s-a pronunțat împotriva revizuirii frontierelor, atrăgînd atenția prin manifeste asupra pericolului fascismului.

Discuțiile asupra comunicării au evidențiat calitățile ei, străduința în tratarea veridică, conformă cu realitatea, a evenimentelor istorice.

Sesiunea de comunicări a fost încheiată prin concluziile directorului adjunct al institutului Șt. Ștefănescu, care a subliniat progresul evident realizat de la o sesiune la alta, în ceea ce privește adîncirea evenimentelor istorice, prin investigarea cu prioritate a documentelor de arhivă, prin densitatea preocupărilor cercetătorilor. A remarcat prezentarea cu precădere de comunicări referitoare la istoria economică, elaborate în scopul de a stabili pe date certe relațiile de producție care stau la baza cercetării istorice în spiritul materialismului istoric.

An. Iordache și C. Rezachievici

PE MARGINEA RECENZIEI PROF. UNIV. V. MACIU LA: CORNELIA BODEA, *LUPTA ROMÂNILOR PENTRU UNITATEA NAȚIONALĂ. 1834—1849*, Edit. Academiei, București, 1967

Recenzia făcută cărții mele în nr. 4/1968 al revistei „Studii" vine să se adauge la o serie de alte recenzii apărute pînă la această dată. Este un semn al interesului stîrnit de lucrare, explicabil, fără îndoială, prin subiectul tratat[1].

Recenzia din „Studii" poartă semnătura prof. univ. V. Maciu, bun cunoscător al istoriei moderne a țării noastre. Ea este rezultatul unei examinări minuțioase, făcută atît asupra fondului problemei, cît și în chestiunile de amănunt. Îi sînt recunoscătoare pentru amîndouă categoriile de observații și de precizări aduse. Voi ține seamă de parte din ele în ediția în limba engleză a lucrării, în curs de pregătire (cronologia exactă a domniei împăratului Ferdinand I al Austriei, numele bancherului Zenobie Constantin Pop, vizita lui Kogălniceanu în 1839 la București).

Mulțumesc de asemenea recenzentului pentru meritul pe care-l găsește cărții de a fi prima lucrare cuprinzătoare care tratează lupta pentru unitatea politică în perioada 1834—1849. Și țin să precizez și eu împreună cu d-sa — precizare care se află, de altfel, consemnată cu exemplificări bibliografice și în *Introducerea* lucrării mele, p. VIII, XII — XIII — că preocupările de a prezenta acțiunile duse în ajunul și în timpul revoluției din 1848 pentru înfăp-

[1] Le citez, cu gratitudine pentru aprecierile elogioase aduse: *Lupta românilor pentru unitatea națională la mijlocul secolului trecut*, semnat *G. Em. Marica*, în „Tribuna" din 21 septembrie 1967; *Dan Berindei*, semnează recenzia din „Contemporanul" din 24 noiembrie 1967; *Pompiliu Teodor*, în „Steaua", Cluj, XVIII (1967), nr. 12; „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.", nr.1/1968, publică recenzia lui, *Gh. D. Iscru*; „Scînteia" din 11 ianuarie 1968 o recenzează sub titlul *O lucrare valoroasă consacrată luptei pentru unitatea națională a românilor*, sub semnătura lui *Gh. Zamfir*, etc. Buna primire a cărții peste hotare a fost subliniată și în declarațiile făcute de *Constantin Busuioceanu*, directorul Editurii Academiei, după întoarcerea de la tîrgul de toamnă al cărții internaționale de la Frankfurt (*Cartea românească la tîrgul de la Frankfurt*, în „Contemporanul" din 24 noiembrie 1967).

www.dacoromanica.ro

tuirea unității politice sînt mai vechi decît data apariției cărții recenzate. „Capitole, paragrafe, referiri" din bibliografia reprodusă de recenzent parte din *Introducere*, parte din aparatul științific al lucrării mele stau mărturie acestor preocupări. De aceea este cu atît mai prețioasă aprecierea recenzentului, cu cît, după o atît de bogată istoriografie a problemei, d-sa conchide că „nici una din lucrările anterioare anului 1967 nu prezintă în ansamblu și în mod special lupta românilor pentru unitatea națională în anii 1834—1849, gol pe care Cornelia Bodea îl acoperă" (p. 762). Și — să ne fie îngăduit să adăugăm noi, după alți recenzenți ai cărții — nici una dintre lucrările anterioare acesteia nu tratează în mod unitar mișcarea națională din cele trei țări române, coordonînd în secțiune orizontală fenomenele și acțiunile convergente din cele trei țări.

După consemnarea făcută în două rînduri (p. 761 și 762) a meritului amintit, recenzentul ține să circumscrie sfera acestui merit prin corective de natură a diminua contribuția originală a lucrării atît ca tratare, cît și ca informație. Ele sînt într-un anumit grad și contradictorii. Astfel d-sa consideră lucrarea ca fiind *rezultatul* unei acumulări de informație și interpretare a istoriografiei românești timp de mai bine de un secol și tot d-sa afirmă că lucrarea acoperă *golul* lăsat în istoriografia românească. Pe de altă parte, în fața multitudinii izvoarelor inedite cercetate de autoare, recenzentul susține că ele numai „în unele cazuri" ar reprezenta o muncă de depistare arhivalică personală. Dar d-sa nu are și exemple cu care să-și poată întări alegația. Afirmația este nefondată, putîndu-se dovedi oricînd acest lucru. Munca de investigare arhivalică și prelucrarea critică a numeroaselor izvoare sînt de altfel fapte subliniate atît în recenziile publicate, cît și în referatele care au recomandat volumul spre publicare.

Trecînd la rezumarea conținutului lucrării, recenzentul adoptă poziția de îndoială față de o bună parte din tezele dezvoltate de autoare. Prezentarea d-sale folosește dubitativul: „se poate", „ar fi", „ar fi fost", „oare". Și, cu toate că un astfel de procedeu obligă de la sine și rezolvarea cazurilor de îndoială exprimate, recenzentul nu o face, îndepărtîndu-se astfel de linia principială științifică a unei recenzii obiective, constructive. Un exemplu ni se pare edificator printre altele: recenzentul consideră insuficientă prezentarea care se face în lucrare activității lui Félix Colson, caracterizat de d-sa „colaboratorul cel mai apropiat al lui Ion Cîmpineanu". D-sa nu ține însă seama de evoluția întreagă a relațiilor dintre Colson și Cîmpineanu, relații care reies totuși cu claritate în volum și din aprecierile lui Cîmpineanu cuprinse în scrisoarea către *nepoții săi, Ion Ghica și Nicolae Crețulescu*, ci pune în discuție probitatea științifică a autoarei. Citez: „Neglijarea contribuției lui F. Colson la susținerea cauzei independenței și unității românești nu este făcută oare cu scopul de a micșora rolul lui Ion Cîmpineanu și de a mări rolul « tineretului »?" (p. 764).

Această surprinzătoare concluzie a recenzentului deschide ușa spre unul dintre reproșurile majore pe care d-sa le aduce autoarei. Și anume faptul că ar fi tratat în mod tendențios mișcarea revoluționară națională, atribuind, după aprecierea recenzentului, un rol exagerat și nemeritat tineretului revoluționar.

Divergența de vederi între autoare și recenzent pe această temă ar putea constitui obiect pentru o largă discuție științifică, dezbătută pe mai multe pagini decît se poate face în cadrul acestui răspuns. Ea pornește de la accepția pe care o acordă fiecare dintre noi noțiunii de tineret prin vîrstă calendaristică și tineret revoluționar prin avînt, ideologie și faptă revoluționară. O serie din constatările recenzentului se trag din cauza limitelor surprinzător de reduse — 18—22 de ani — în jurul cărora stabilește d-sa vîrsta tineretului în genere, ca și din cauza concepției d-sale despre tineretul revoluționar pașoptist și despre componența și vîrsta Partidei revoluționare din ajunul și din timpul revoluției din 1848. Amintim în treacăt, independent de poziția lor ideologică, că și dintre membrii „Junimii" de la Iași unii ajungeau o vîrstă patriarhală.

În ceea ce ne privește, ținem să relevăm un fapt esențial care a scăpat recenzentului, și anume că denumirea „tinerii de la Paris" dată conducătorilor aflați la Paris ai mișcării revoluționare românești din 1846—1848, ca și denumirea de „Partida tinerilor" sau „Partida națio-

www.dacoromanica.ro

nală", aparține lui N. Bălcescu. La p. 101 a cărții recenzate am reprodus textual clasificarea sa făcută partidelor politice din Țara Românească în ajunul lui 1848 : *Partida fanariotă*, *Partida bătrînilor* și *Partida tinerilor*. Bălcescu este, de altfel, și primul dintre revoluționarii de la 1848 care a luat poziție față de „bătrînii" din Partida națională, printre care includea și pe Ion Cîmpineanu, în 1847 (cf. în lucrare p. 65 și n. 1). Referirea noastră la izvorul N. Bălcescu pentru opoziția dintre „bătrîni" și „tineri" este directă și fără echivoc. De aceea este de mirare că recenzentul, în loc să constate realitatea, preferă să bănuiască autoarea de împrumut, nemărturisit, de la A. D. Xenopol (cf. nota recenziei), cînd referirea la Xenopol în acest caz nu ar fi fost decît de mîna a doua și needificatoare. Un procedeu utilizat în lucrare care scapă atenției recenzentului este că autoare a menționat indicațiile primite, chiar și pentru texte publicate (cf. p. X, n. 1, Valeria Căliman ; p. 37, n. 4, E. Prokopowitsch, Viena ; p. 53, n. 3, P. Cernovodeanu ; p. 138, n. 2, I. D. Suciu ; p. 138, n. 1, Silviu Dragomir).

Strîns legată de teza recenzentului că în lucrare se acordă o importanță exagerată tineretului, se situează și învinuirea potrivit căreia dorința și preocuparea pentru unitatea politică ar fi atribuite de autoare numai tineretului român. Referirile recenzentului sînt incomplete. Se citează paginile XIV și 105, lăsîndu-se la o parte tocmai unul dintre pasajele care l-ar fi obligat, privind lucrurile în mod obiectiv, să-și modifice concluziile. Iată-l : „E de remarcat că, din întreitul program revoluționar enunțat în discursul de la 1 ianuarie, ideea unirii naționale era atît de răspîndită în clasele societății românești, încît nici cercurile oficiale din Țara Românească nu o cenzurează ..." (p. 87 din cartea recenzată).

Recenzentul contestă în același sens că expresii ca „Tînăra Dacie", „Tînăra Românie" comparabile cu „Tînăra Italie" și „Tînăra Europă", lansate de Mazzini, ar fi circulat altfel decît sporadic printre români. Și în locul oricărui contrarargument convingător preferă să califice izvoarele conținînd aceste informații drept atribuiri, născociri deci ale dușmanilor, iar citarea lor de către autoare drept „... prezentare tendențioasă a mișcării naționale românești a timpului ca fiind determinată de « tinerețe »" (p. 765). Or, dacă revoluționarii români în 1848 au fost constrînși adesea de împrejurări să nu recunoască scopurile pandacice pe care le urmăreau, este lucru de înțeles. Dar ca în 1968 să se sacrifice în mod arbitrar un argument, o mărturie sprijinind aspirațiile noastre de unitate ni se pare cel puțin de neînțeles.

Și dacă am fixat în cronologia mișcării începutul luptei revoluționare a românilor pentru unitatea politică în anii 1834—1835 și nu în 1829, cum sugerează recenzentul, este tocmai pentru faptul că am urmărit acțiunile revoluționare întreite, transilvane, moldovene, muntene, pentru unitatea poporului român de pe întregul său teritoriu etnic și nu acțiuni paralele moldovene, muntene.

În legătură cu erorile materiale semnalate în recenzie, este îndeobște cunoscut că prof. V. Maciu are un ochi ager care depistează toate inadvertențele din textele pe care le citește. De aceea ni se pare cu atît mai bizar faptul că, în cele cîteva pagini ale recenziei, d-sale i-au putut scăpa atîtea : Textul „scăpați de sub escorta turcească de la Brăila", citat (p. 766) ca aparținînd autoarei, este redat inexact (în loc de „evadați la Brăila de sub escorta care trebuia să-i treacă la Măcin sub pază turcă"). De asemenea prof. Maciu se grăbește să considere improprie denunirea de „Hotel Regensburg" dată istoricului hotel de la Iași, deoarece însuși directorul Arhivelor Statului din Iași, Gh. Ungureanu, afirmă pe bază documentară contemporană că în 1848 hotelul „e cînd denumit Petersburg, cînd Regensburg". Aceasta pentru că proprietarul firmei hotelului era Conrad Regensburg ! (Gh. Ungureanu, *Acum 100 de ani la otelul „Petersburg" din Iași*, în „Magazin istoric", nr. 4/1968).

În afară de aceste scăpări, în recenzie sînt și inexactități care nu au explicații obiective. Una dintre ele e legată de *discursul* lui Bălcescu de la 1 ianuarie 1847. Recenzentul declară că discursul s-ar afla, citez textual, „inserat în articolul din 1 ianuarie 1848 al publicației « Revue des deux Mondes » a lui H. Desprez și rezumat în « Memoriul românilor transilvani » din septembrie 1848, adresat de a trei[illegible] ziarului liberal din Viena" (p. 763).

www.dacoromanica.ro

Afirmația este cu totul neîntemeiată și e de mirare că o face. Recenzentul a avut prilejul de a citi acest document, descoperit de mine, numai în transcrierea mea și a putut constata astfel pe această cale — atît din textul discursului, cît și din comentariile și notele autoarei — valoarea excepțională a piesei, concepută după un plan cu totul deosebit de ceea ce va cuprinde programul din „Revue des deux Mondes" și fără nici o legătură cu „Memoriul" de la Blaj.

Dar recenzentul se dovedește subiectiv și în materie de critică istorică internă a documentelor, privind una și aceeași categorie de izvoare. D-sa acceptă, de pildă, fără rezerve o afirmație făcută în *Memoriile* lui Bălăceanu, redactate la distanță de peste jumătate de secol de la evenimentele trăite (cf. p. 765), și respinge ca tendențioasă (p. 766) o mărturisire autobiografică a lui V. Alecsandri, făcută la numai opt ani distanță și pe o temă verificată ca atare în alte izvoare.

Cît despre „chestiunea de metodă" cu care se încheie recenzia în legătură cu datarea exactă a prezenței lui Kogălniceanu la București în 1839, realitatea este aceasta: pe baza unor materiale (altele decît cele invocate de recenzent), materiale demult publicate, dar necercetate pînă la mine, și prin analiza critică a acestora (cf. p. 34, n. 1 din cartea recenzată), am ajuns la concluzii independente care concordă cu datele calendaristice cuprinse în comunicarea lui N. Cartojan din 1941 și în *Inventarul arhivistic* citat de recenzent. Situații similare sînt des întîlnite și în alte domenii de cercetare științifică, fără ca cineva să conteste autenticitatea unuia sau altuia dintre rezultatele obținute.

Închei cu o dublă remarcă personală, lăsînd concluzia să se desprindă de la sine.

Recenzentul a făcut parte din Consiliul științific al Institutului de istorie „N. Iorga", care a promovat lucrarea subsemnatei pentru publicare (cf. în arhiva institutului, procesul-verbal al Consiliului științific de la 23 decembrie 1966). În acel Consiliu științific a fost citită afirmația competentă scrisă de P. P. Panaitescu, pe care o reproduc întocmai după referatul semnat de P. P. Panaitescu: „Astăzi, pe baza documentară și prelucrată de tov. Bodea, se poate reuni într-un singur capitol istoria celor trei mișcări revoluționare românești. Pînă acum, chiar în lucrările românești de sinteză, cele trei mișcări erau înfățișate în capitole separate; *lucrarea tov. Bodea este prima istorie unitară a revoluției române de la 1848.* Mai mult decît atît, autoarea dovedește pentru prima oară că cele trei mișcări revoluționare fuseseră pregătite în comun, de către aceiași oameni, în vederea unei lupte comune și simultane". Menționez că autoritatea științifică în materie a lui P. P. Panaitescu este recunoscută de prof. V. Maciu chiar în textul recenziei sale.

Cît despre ecoul cărții în opinia cititorilor, citez din recenzia apărută în „Scînteia" (11 ianuarie 1968): „Înscriindu-se printre realizările valoroase, de înaltă ținută științifică obținute în ultimii ani de istoricii din țara noastră, volumul de față se adresează, firește, în primul, rînd specialiștilor, care găsesc în el idei și date prețioase, inedite. Scrisă cu pasiune de erudit, dar și cu deosebit talent, într-o formă vie, antrenantă, cartea dr. Cornelia Bodea întruchipează totodată o autentică și convingătoare operă de educație patriotică".

Cornelia Bodea

EXPOZIȚIA MIHAI VITEAZUL DE LA TÎRGU-MUREȘ

Anul acesta comemorăm două evenimente de importanță deosebită în istoria poporului nostru: 120 de ani de la revoluția din 1848 și semicentenarul unirii Transilvaniei cu patria mamă. Tîrgu-Mureșul își manifestă prezența [illegible] prin lucrări, sesiuni științifice,

www.dacoromanica.ro

expoziții omagiale, conferințe și simpozioane, care au ca teme generale evoluția ideii și conștiinței unității naționale românești.

În acest context se înscrie și organizarea de către Arhivele Statului din localitate, în colaborare cu Comitetul municipal pentru cultură și artă a expoziției *Mihai Viteazul primul înfăptuitor al unirii țărilor române*. Expoziția are o însemnătate deosebită, fiind prima dedicată marelui domnitor, deschisă în orașul cu care Mihai Viteazul a avut legături apropiate, ceea ce-i conferă semnificația unui adevărat eveniment.

Sînt expuse 56 de documente originale și fotografii care ilustrează relațiile dintre țările române anterioare primei lor unificări, războiul de eliberare de sub dominația otomană și consolidarea independenței Țării Românești, realizarea de către Mihai Viteazul a unității politice, memoria domnitorului în conștiința generațiilor.

Legăturile economice, politice și militare dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania sînt relevate de corespondența domnitorilor munteni Mircea cel Bătrîn, Radu Praznaglava, Alexandru Aldea și moldoveni Alexandru Lăpușneanu, Ioan Vodă cel Viteaz, Petru Rareș cu Țara Bîrsei, Brașov, Bistrița, de tratatele comerciale și de privilegiile acordate negustorilor ardeleni, de ajutorul reciproc în momentele de creștere a pericolului otoman. Reține atenția un document emis la 17 mai 1421 de Radu Praznaglava referitor la libertatea comerțului dintre Țara Românească pe de o parte și Brașovul, Țara Bîrsei pe altă parte, întărită și prin alte mijloace și în care se poate citi : „dușmanul vostru va fi dușmanul stăpînirii mele, dar și dușmanul stăpînirii mele să fie dușmanul brașovenilor și a Țării Bîrsei întregi". Tot atît de sugestive sînt și legăturile lui Ștefan cel Mare cu transilvănenii. Din Suceava, la 20 aprilie 1479, învingătorul de la Vaslui informa magistratul Brașovului că „turcii păgîni" au trecut în Țara Românească. Pe aceeași scrisoare se găsește și conceptul cererii de ajutor a brașovenilor din 26 aprilie 1479 : „parcă ai fi fost ales și trimis de Dumnezeu pentru cîrmuirea și apărarea Transilvaniei...de aceea cu mare dor și dragoste rugăm pe măria ta ca să binevoiești a te grăbi și a te apropia de părțile acestea spre a le apăra de mai sus zișii turci prea cumpliți".

Cele mai multe documente se referă la faptele mărețe ale lui Mihai Viteazul, „steaua cea norocită a nației românești". Cîteva acte privesc lupta pentru obținerea libertății și independenței Țării Românești, ecoul victoriilor lui Mihai în Transilvania, relațiile cu Sigismund Bathori, raporturile cu Poarta otomană. Eliberînd și consolidînd independența țării, Mihai Viteazul putea trece la înfăptuirea „visării iubite a voievozilor cei mari a românilor". După biruința repurtată la Șelimbăr în 28 octombrie 1599, la 1 noiembrie intra în Alba-Iulia, încălzind speranțele poporului de iobagi asupriți. Ca domnitor al Transilvaniei, legiferează și ordonă, acordă și confirmă privilegii orașelor însemnate, întărește hotărîrile dietelor.

Un panou aparte oferă vizitatorilor privilegiul de a cunoaște documentele care atestă relațiile strînse ale orașului Tîrgu-Mureș cu înțiiul unificator. Locuitorii orașului Tîrgu-Mureș l-au ajutat în lupta din 1595 și 1599 iar acum domnitorul îi ocrotește și îi înzestrează cu privilegii. Citățm dintr-un document datat 3 noiembrie 1599, Alba-Iulia : „Am luat sub apărarea noastră pe locuitorii din Tîrgu-Mureș fiindcă le cunoaștem credința arătată față de noi. Am ordonat locotenentului nostru Moise Secuiul ca, luînd lîngă sine și pe soldații și nobilii de acolo, să-i apere împotriva acelora care le tulbură liniștea și îi jefuiesc. Vă ordonăm, sub grea pedeapsă, ca nimeni să nu îndrăznească a călca acest ordin, nici să se folosească de forță în favorul moșiei sau a persoanei sale, ci fiecare să fie cumpănit în faptele sale. Dacă cineva va călca acest ordin va fi aspru pedepsit". Amintim că Mihai Viteazul a avut în partea de nord a bisericii reformate din cetate un paraclis românesc. Urmele picturii din capelă se mai văd și astăzi.

După victoriile fulgerătoare de la Roman și Suceava, în mai 1600 prin cucerirea Moldovei, unirea teritoriilor locuite de români era un fapt împlinit. La 20 mai 1600, mîndru de fapta-i minunată, Mihai Viteazul înștiințează magistratul orașului Bistrița : „Vrem să vă dăm de știre biruința ce ne-a fost dată ca [illegible] să vă bucurați și să fiți recunoscători". Unise și

www.dacoromanica.ro

aduseseră sub aceeași cîrmuire toată suflarea românească. Se putea intitula acum cu deplină dreptate „Io Mihail Voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Țării Românești și Ardealului și a toată țara Moldovei". Izbînda a fost însă de scurtă durată, căci cei nemulțimiți de domnia autoritară și vrăjmașii unirii și-au dat mîna, punînd la cale complotul mîrșav.

Fapta mișelească de la 9 august 1601, de lîngă Turda, n-a putut șterge bine încrîtata glorie a marelui domnitor. Pentru generațiile următoare, ideea și fapta lui strălucită, vitejia și curajul său au rămas un simbol care ne-a luminat veacurile pînă la împlinirea din 1918 și mai departe pînă în zilele noastre.

Cum era și firesc lui Mihai Viteazul i s-au închinat numeroase lucrări și studii. Dintre ele expoziția face cunoscute pe acelea scrise de N. Bălcescu (*Istoria românilor sub Mihai-Vodă Viteazul*), I. Sîrbu (*Istoria lui Mihai-Vodă Viteazul, domnul Țării Românești*), N. Iorga (*Istoria lui Mihai Viteazul*), Ilie Corfus (*Mihai Viteazul și polonii*), A. D. Xenopol, Const. I. Caradja, Const. V. Obădeanu, Ion I. Nistor etc. În fine, o lucrare de popularizare în mai multe limbi, care nu se găsește de mult timp în librăriile Tîrgu-Mureșului: D. Almaș, *Mihai-Vodă Viteazul*. Afluxul mare de vizitatori își exprimă în caietul expoziției satisfacția pentru posibilitatea oferită de a cunoaște mai bine măreața epocă și strălucita înfăptuire a celui mai de seamă voievod al tuturor românilor.

Gr. Ploeșteanu

PRIMA REUNIUNE INTERNAȚIONALĂ DE ISTORIA CIVILIZAȚIEI VENEȚIENE

Centrul de cultură și civilizație al Fundației Giorgio Cini din Veneția (înființată în 1951) a organizat între 1—5 iunie a.c. în colaborare cu cele patru institute ale sale (Institutul de istoria artei, Institutul de istoria societății și statului venețian, Institutul de muzică, litere și teatru și Institutul „Veneția și Orientul") prima reuniune internațională consacrată istoriei civilizației venețiene, avînd ca temă specială: „Veneția și Levantul pînă în secolul al XV-lea". La această manifestare științifică cu caracter internațional au participat delegați din aproape 20 de țări (din Europa, America și Asia), printre care și România.

Lucrările reuniunii s-au desfășurat în ședințe plenare și în cele cinci secții: 1) Istorie; 2) Drept și economie; 3) Lingvistică, literatură și muzică; 4) Istorie religioasă și liturgică; 5) Istoria artei.

În ședințele plenare au fost prezentate și dezbătute raporte privind problemele generale ale temei, ca de exemplu: *Formarea dreptului maritim venețian* (G. Cassandro), *Elemente favorabile și contrare expansiunii artei venețiene în Levant* (S. Bettini) etc.

În cele cinci secții au fost susținute numai comunicări privind cele mai variate aspecte ale temei dezbătute în cursul lucrărilor reuniunii, dintre care menționăm numai o parte din cele: *Veneția și coasta orientală a Adriaticii la sfîrșitul secolului al XV-lea* (J. Tadici); *Raporturile Veneției cu Bulgaria în evul mediu* (I. Dujcev); *Aspecte ale problemei turce în umanismul venețian tîrziu* (C. Cozzi); *Insula Creta sub dominația venețiană* (M. Manussakas); *Probleme istorice privind raporturile dintre Veneția, domeniile sale directe și seniorii feudali din insulele grecești* (G. T. Dennis); *Veneția în viziune universală* (B. Papulia); *Probleme ale administrației venețiene în România — secolele XIV—XV* (F. Thiriet), *Liturgia și ceremonialul ducal venețian* (G. Fasoli); *Episoade culturale între Veneția și Levant în evul mediu* (A. Pertusi); *Influența artei venețiene asupra picturii murale din Dalmația pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea* (V. Djurici); *Viața Sf. Ioan*

www.dacoromanica.ro

cel Nou ca izvor pentru comerțul în Marea Neagră în secolul al XIV-lea (A. A. M. Bryen); *Politica de toleranță religioasă a Veneției față de populația greacă din Creta în timpul ocupației sale* (E. Petrakis); *Moneda venețiană și moneda bizantină* (T. Bertelé); *Contribuții la studiul cantitativ al economiei venețiene în evul mediu. Cerealele orientale în economia publică a Veneției în secolele XIII-XIV.* (F. X. Leduc); *Cupola de la San Marco* (G. Fiacco). Parte din comunicări au fost însoțite de materiale auxiliare (tabele, statistici, planșe) distribuite în rîndul asistenței, iar altele (în special cele din secția de istoria artei) însoțite de proiecții.

Delegații țării noastre au susținut următoarele rapoarte și comunicări: I. La Secția istorie: Ș. Papacostea, *Raporturile Veneției cu țările române în evul mediu*; R. O. Maier—Șt. Olteanu, *Elemente de cultură venețiană în regiunile de la Dunăre la sfîrșitul secolului al XV-lea*; G. Mihăilă, *Importanța politică și literară a corespondenței lui Ștefan cel Mare (1475—1504) cu Veneția*; Fr. Pall, *Considerații asupra participării venețiene în cruciata antiotomană de la Nicopole (1396)*; C. Șerban, *Politica orientală venețiană din secolele XIV și XV oglindită în cronicile și cronografele românești*; II. La Secția de drept și economie: I. Chițimia, *Comerțul Veneției și al Genovei cu Orientul și descoperirea latinității poporului român în secolul al XV-lea*; L. Djamu-Diaconiță, *Relațiile comerciale ale principatelor române (Țara Românească și Moldova) cu cele italiene și relativa terminologie în documentele timpului*; O. Iliescu, *Moneda venețiană în țările române între 1202 și 1500*; III. La Secția de istoria religiei și liturgiei: P. Olteanu, *Operele parenetice italiene în vechea cultură sud-est europeană*; IV. La Secția de lingvistică, literatură și muzică: C. Maneca, *Influențele venețiene asupra dialectului istro-român*; V. Ripeanu, *Veneția medievală în literatura română*. Ca și multe din celelalte rapoarte și comunicări expuse, contribuțiile delegației române au fost apreciate ca valoroase atît prin materialul inedit prezentat cît și prin metoda de cercetare folosită.

În cursul lucrărilor reuniunii participanții au putut lua cunoștință de ultimele lucrări privind istoria civilizației venețiene, expuse într-un bogat stand de cărți și să admire frumoasele locuri din laguna Veneției (în special monumentele de artă bizantină din insula Torcello) cu prilejul excursiei maritime oferită de organizatori. Participanții au mai avut prilejul să viziteze totodată complexul de clădiri de pe insula San Giorgio Maggiore, unde se afla sediul Centrului de cultură și civilizație al Fundației Giorgio Cini și unde s-au ținut lucrările reuniunii, începînd cu biserica San Giorgio construită în forma actuală din secolul al XVI-lea de cunoscutul arhitect Andrea Palladio, continuînd cu modernele săli de studii ale celor patru institute, cu depozitele valoroase de microfilme, cu multele sale biblioteci, dintre care cea mai importantă este aceea construită de B. Longheana în secolul al XVII-lea și încheind cu vastul parc unde în ultimii ani a fost ridicat un teatru în aer liber (Teatrul Verde).

Lucrările primei reuniuni internaționale de istoria civilizației venețiene au luat sfîrșit la 5 iunie a.c. Cu prilejul ședinței de închidere ținută în sala Mazzoni și prezidată de prof. A. Sapori, rectorul Universității comerciale „Luigi Bocconi" din Milano, prof. A. Pertusi, directorul Institutului „Veneția și Orientul" a scos în evidență deosebita valoare a rapoartelor și comunicărilor prezentate, precum și a discuțiilor purtate pe marginea lor, care, într-o atmosferă de deplină colaborare internațională, au îmbogățit literatura de specialitate privind istoria civilizației venețiene.

C. Șerban

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN ITALIA

Participarea la lucrările primei reuniuni internaționale de istoria civilizației venețiene ținută la Veneția între 1—5 iunie a.c. ne-a permis să vizităm timp de două săptămîni cîteva mari orașe din Italia de nord cu veche tradiție istorică: Veneția, Padova, Bologna și Milano. Scopul

www.dacoromanica.ro

călătoriei noastre a fost de a cerceta în biblioteci, arhive și muzee materiale privind în special istoria țărilor române în evul mediu, istoria relațiilor româno-italiene în aceeași epocă, precum și de a cunoaște unele monumente de artă celebre.

Primul popas a fost la Veneția, la Institutul elenic de studii bizantine și postbizantine, înființat în 1951. Cu sprijinul directorului institutului, M. I. Manussacas, profesor la Universitatea din Salonic, am putut cunoaște o parte din fondul vechi al bibliotecii (datînd din secolul al XVII-lea) și al arhivei, în curs de inventariere. Arhiva institutului (peste 200 de manuscrise și mii de documente) cuprinde nu numai actele de danie și testamentele membrilor comunității grecești din Veneția (începînd din secolul al XVI-lea) dar totodată și registrele comerciale, registrele de stare civilă, corespondența oficială și particulară a acestora, care sporește și mai mult valoarea fondurilor conservate. Importanța acestui fond de arhivă constă și în faptul că mulți membri ai comunității grecești din Veneția au avut relații comerciale cu țările române. Prezența aici a pietrei tombale a lui Zotos Tzigaras, ginerele lui Petru Șchiopul (decedat la 11 aprilie 1590), pe de o parte, și a unui act de danie de bolovani de sare din 1642 de la Matei Basarab pentru biserica comunității, pe de altă parte, sînt numai unele mărturii în acest sens.

Cercetări în celebra bibliotecă Marciana, din piața San Marco, care anul acesta a comemorat 500 de ani de existență și tot atîția de la moartea cardinalului Bessarion creatorul ei, la fondul de manuscrise în limba franceză ne-a permis să depistăm un interesant raport secret a lui Du Vignau, secretar al ambasadei franceze din Constantinopol, relativ la situația Imperiului otoman la sfîrșitul secolului al XVII-lea, unele mențiuni despre țările române și raporturile lor cu Poarta.

La Bologna am efectuat cercetări mai ample la secția de manuscrise a Bibliotecii Universității, cu sprijinul prof. C. Tagliavini, de la Universitatea din Padova. Aici, în special ne-a interesat arhiva contelui F. Marsigli, ale cărui relații politice și științifice cu C. Brîncoveanu și stolnicul C. Cantacuzino sînt bine cnoscute în literatura noastră istorică. În scurtul răgaz de timp avut la dispoziție, am putut identifica cîteva dosare importante relativ la populația Transilvaniei la sfîrșitul secolului al XVII-lea, la topografia unor orașe ca : Alba-Iulia, Turda, Timișoara sau a unor regiuni mai întinse cum sînt : ambele maluri ale Dunării (în 1696). Interesante ni s-au părut totodată și hărțile Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei (lucrate separat dar și împreună), în care erau stabilite cu o precizie meritorie traseul apelor curgătoare, direcția masivelor muntoase, amplasarea localităților mai importante, direcția drumurilor principale, trecătorile prin munții Carpați. Legendele lor indicau reședința domnilor țărilor române, a mitropoliilor și episcopiilor, numele ținuturilor. Pe unele hărți reprezentînd Țara Românească sau părți din Imperiul otoman exista notația din care rezulta că acestea au fost dăruite contelui italian de către C. Brîncoveanu în 1691, cînd savantul și diplomatul Marsigli făcuse o călătorie prin București. În aceeași arhivă se mai găsesc : jurnalul de drum (*diario itinerale*) al lui F. Marsigli din timpul călătoriei sale de la Viena la Constantinopol (datat 25 aprilie 1691), o relatare a acestuia către împăratul Austriei privind rezultatele negocierilor diplomatice duse la Constantinopol în 1691, mai multe scrisori adresate de acesta marelui vizir, lui Cöllier ambasadorul Olandei la Înalta Poartă, lui C. Brîncoveanu (una din 18 septembrie 1691, alta din 17 aprilie 1692), un raport asupra Moldovei (de la sfîrșitul secolului al XVII-lea) adresat contelui Kinski etc.

Cu acest prilej am putut să vizitez cîteva muzee și mai multe monumente istorice de mare valoare artistică. La Veneția : Palatul dogilor (în forma actuală din sec. XV) cu numeroasele sale săli împodobite cu picturi de Tintoretto, Tizian, Tiepolo ; biserica San Marco (datînd din secolul al XI-lea) ; Muzeul de icoane (secolele XVI-XVIII) de la Institutul elenic de studii bizantine și postbizantine ; biserica dei Frari (din secolele XIII-XV), unde se află mormintele lui Tizian și Canova ; piața San Giovani e Paolo cu statuia ecvestră a condotierului Bartolomeo Colleoni (secolul al XV-lea) ; la Padova : localul vechi al Universității înființate în 1222, unde se păstrează nu numai matricola (recent descoperită), dar și portretul mural și bustul stolnicului C. Cantacuzino, student aici în 1667—1668 ; piața Prato della Valle unde sînt expuse în mărime naturală statuile rectorilor și profesorilor universității ; capela del Scrovegni pictată în întregi-

www.dacoromanica.ro

me de Giotto (secolul al XIV-lea); muzeul civil cu importantele sale colecții de sculptură în piatră și mobilier din epoca Renașterii; piața San Antonio cu statuia ecvestră a condotierului Gattamelata executată de Donnatelo; palatul delle Ragione unde se țineau procesele civile ale orășenilor în evul mediu; la Bologna: muzeul F. Marsigli din palatul Universității; Loggia dei mercanti (secolul al XVI-lea); sediul breslelor de negustori ai orașului; palatul Bociocchi (azi palatul de justiție) construit de Palladio (secolul al XVI-lea); la Milano, Duomo (secolul al XIV-lea); castelul Sforza (secolul al XV-lea) cu muzeul său istoric, unde se păstrează printre altele „Pieta Rondanini" ultima operă sculpturală a lui Michelangelo; cimitirul monumental; biserica Santa Maria delle Grazie, unde se păstrează pictura murală „Cina cea de Taină" a lui Leonardo daVinci; Pinacoteca Brera înființată de Napoleon I.

C. Șerban

CRONICA

Între 16 aprilie și 5 mai 1968, Institutul de istorie „Nicolae Iorga" al Academici a avut ca oaspete pe cercetătorul Miroslav Teychman de la Institutul de istoria țărilor socialiste europene din Praga. Preocupîndu-se de tema *Relații româno-cehoslovace între anii 1933—1934*, domnia-sa a cercetat materiale documentare la Arhivele Statului din București, Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C. C. al P. C. R. și Biblioteca Academiei.

★

În cadrul Societății române de studii bizantine Eugen Stănescu a prezentat în ziua de 3 mai 1968 comunicare: *Denumirile bizantine ale regiunii de la Dunărea de jos în veacurile X—XII și sensul lor istoric.*

★

În ziua de 11 mai 1968 în sălile Palatului culturii din Tîrgu-Mureș s-a deschis expoziția „Anul revoluționar 1848" în care au fost expuse peste 100 de documente originale, fotocopii, stampe și alte documente reflectînd lupta maselor populare pentru emanciparea socială și națională, acțiuni care au culminat cu revoluția din 1848. Un loc important în expoziție îl ocupă documentele care arată năzuința de unire a celor trei țări române manifestată de pașoptiști și modul în care au conceput aceștia realizarea unui stat unitar al Daciei.

Tot la Palatul culturii a fost organizată de Arhivele Statului o expoziție documentară în cadrul căreia sînt prezentate un mare număr de documente înfățișînd legăturile economice și spirituale statornicite între cele trei provincii românești. Expoziția cuprinde de asemenea documente referitoare la luptele lui Mihai Viteazul împotriva expansiunii otomane și pentru realizarea unirii țărilor române. Sînt expuse originalele documentelor autografe ale lui Mihai Viteazul, prin care întărește privilegiile orașului Tîrgu-Mureș.

★

Sub auspiciile Asociației de drept internațional și relații internaționale, în ziua de 17 mai 1968, în cadrul secției de relații internaționale, Ion Borcan, membru al acestei asociații, a prezentat comunicarea cu tema *Aspecte ale relațiilor româno-franceze în perioada 1914—1944.*

★

Între manifestările prilejuite de aniversarea revoluției din 1848 se înscrie și deschiderea unei expoziții bucureștene intitulată *1848 — mărturii documentare* organizată de Arhivele Generale ale Statului.

www.dacoromanica.ro

Expoziția ocupă trei săli ale sediului din complexul Mihai „Vodă" și cuprinde 500 de documente parte dintre ele originale, parte copii ale unor piese de muzeu aflate în fondurile de arhivă de la Cluj, Brașov și Iași.

Expoziția face o interesantă și amplă trecere în revistă a evenimentelor anului revoluționar 1848 în Moldova, Țara Românească și Transilvania, înfățișînd momente dintre cele mai concludente ale acestei mari mișcări populare.

În vitrinele expoziției sînt prezentate documente privind condițiile economico-sociale care au determinat izbucnirea revoluției, precum și acte care arată ce urmări a avut acest eveniment istoric.

Numeroase litografii îi înfățișează pe capii revoluției și scene din timpul mișcării. În expoziție este expusă Proclamația de la Izlaz, cu cele 22 de puncte înscrise cu litere negre pe mătase galbenă și cu sigiliul original al Guvernului provizoriu.

★

În cadrul manifestărilor prilejuite de aniversarea a 600 de ani de existență a orașului Brăila, au fost deschise două expoziții : una de arhivistică, intitulată *Brăila în documente* și cealaltă de tipărituri *Brăila 600*. Expoziția arhivistică prezintă primul document datat în 1368 care atestă existența orașului Brăila, acte și hrisoave de pe timpul lui Ștefan cel Mare, Radu Mihnea și Alexandru Ipsilante, precum și unele documente purtînd semnături în original ale lui Mircea cel Bătrîn și Mihai Viteazul. Sînt înfățișate evenimente la care au participat locuitorii orașului (revoluția din 1848, unirea principatelor, mișcarea muncitorească din România). O machetă a străvechii cetăți a Brăilei, numeroase stampe, reproduceri, hărți și texte crează o imagine completă despre trecutul acestui oraș. Expoziția de tipărituri prezintă activitatea editorială din Brăila de la apariția primelor tipărituri și pînă azi.

★

În zilele de 22, 23 și 24 mai 1968 a avut loc a IV-a sesiune științifică a Direcției monumentelor istorice. S-au ținut următoarele comunicări : *Cuvînt de bun augur la deschiderea celei de-a IV-a sesiuni științifice a Direcției monumentelor istorice* de prof. arh. Richard Bordenache ; *Evoluția concepțiilor în restaurarea monumentelor istorice și tendințele actuale*, de dr. arh. Gheorghe Curinschi ; *Loggia Matei și alte elemente de atrhitectură puse în valoare prin lucrările de restaurare a castelului de la Hunedoara*, de arh. Eugen Chefneux ; *Biserica din Brădet. Probleme de restaurare* de arh. Ștefan Balș ; *Restaurarea bisericii din Cricău*, de arh. Sanda Negoescu ; *Considerații teoretice generale privind cauzele deteriorării vechilor edificii, cu referiri la monumentele istorice din România*, de arh. Liana Bilciurescu ; *Cercetări de arhitectură la biserica Radu-vodă din București prilejuite de lucrările de restaurare*, de arh. Sanda Voiculescu ; *Date despre mănăstirea Voroneț în urma săpăturilor arheologice din toamna anului 1964 și anii 1965—1966, prilejuite de lucrările de restaurare*, de N. N. Pușcașiu, arheolog principal ; *Contribuții la originea triconculului în Moldova (sec. XV)*, de prof. arh. Horia Teodoru ; *Prima curte domnească de la Tîrgoviște. Contribuții la istoria vechii arhitecturi din Țara Românească*, de Cristian Moisescu ; *O descoperire recentă. Vechiul parament al bisericii din Șcheii Brașovului*, de arh. Mariana Angelescu și Alexandru Dobriceanu ; *Contribuții la cunoașterea materialelor folosite în pictura murală din secolul al XVI-lea la bisericile din Bucovina*, de ing. Ion Istudor și arh. Ion Balș ; *O cititorie necunoscută a spătarului Mihai Cantacuzino ; biserica din Stîlpu — Buzău*, de arh. Ion Dumitrescu și Radu Crețeanu ; *Bisericile de lemn din nordul Moldovei*, de Ioana Cristache Panait, istoric principal și arh. Titu Elian ; *Vechea mănăstire a Moldoviței în lumina cercetătorilor arheologice*, de Gheorghe I. Cantacuzino, arheolog principal ; *Date relative la ruinele bisericilor Moldovița Veche și Sf. Nicolae din Poiană*, de prof. arh. Horia Teodoru ; *În legătură cu datarea mo-*

www.dacoromanica.ro

numentelor romanice și gotice timpurii din Transilvania, de Radu Heitel, arheolog principal; *Arhitectura românească, expresie a afirmării și continuității noastre*, de conf. arh. Constantin Enache; *Considerații istorice privind vechimea monumentelor românești din Țara Făgărașului în lumina relațiilor acesteia cu Țara Românească*, de Ioana Cristache Panait, istoric principal; *Țara Făgărașului, zonă de radiație a arhitecturii de la sud de Carpați*, de arh. Eugenia Greceanu; *Biserica fostei mănăstiri Vișina, monument din veacul al XIV-lea*; *In legătură cu datarea bisericii din Ciutura — Dolj*, de arh. Florica Dimitriu și Ioana Cristache Panait, istoric principal; *Peșteri fortificate în România*, de Oliver Velescu, istoric principal; *Unele date noi privind istoria cetății Tîrgu-Mureș*, de Alexandru Bogdan, arheolog principal; *Studiu statistic privind repartiția teritorială a construcțiilor istorice din România*, de ing. Dinu Moraru.

★

În cadrul manifestărilor prilejuite de aniversarea revoluției din 1848, în ziua de 25 mai 1968 s-a deschis în sălile din B-dul 1 Mai, expoziția *Anul revoluționar 1848*, organizat de Muzeul de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România.

Cele două săli ale expoziției cuprind documente originale, date statistice, hărți, litografii ce înfățișează cadrul social-economic de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, aspecte privind situația agriculturii, industriei și comerțului în strînsă legătură cu evenimentele din Moldova, Muntenia și Transilvania, înscrisuri originale, ediții princeps ale unor lucrări de literatură social-politică ce oglindesc climatul ideologic care a precedat pregătirea și izbucnirea revoluției din 1848, activitatea presei și literaturii, locul școlii în limba română, în pregătirea ideologică a revoluției, precum și rolul acestora în răspîndirea în masele populare a ideilor de libertate socială și națională. Fotocopii și fotografii originale din presa vremii redau mișcările revoluționare premergătoare anului 1848, acțiunile desfășurate de societățile „Frăția", „Conjurația" etc.

Un compartiment al expoziției este rezervat documentelor privitoare la activitatea de pregătire și desfășurare a revoluției în cele trei țări românești. Exponate originale, portrete ale conducătorilor revoluției, manuscrise redau momente semnificative ale anului 1848. Acestea demonstrează caracterul identic al revendicărilor cuprinse în program: eliberarea socială și națională, înlăturarea jugului feudal, emanciparea țăranilor, desființarea rangurilor boierești, învățămîntul general și obligatoriu, organizarea unei armate și administrații naționale. Sînt prezente, de asemenea, aspecte privind înfăptuirea revoluției, cauzele înfrîngerii ei, ecoul internațional. Grafice și panouri oglindesc desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice în România la sfîrșitul primei jumătăți a secolului al XX-lea.

La deschiderea expoziției au participat cadre de conducere și cercetători de la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C. C. al P. C. R., Institutul de istorie „Nicolae Iorga" al Academiei, cadre didactice din învățămîntul superior, activiști de partid.

★

În cadrul ciclului de conferințe „Din istoria României" organizat de Muzeul de istorie a partidului comunist a mișcării revoluționare și democratice din România și de Societatea de științe istorice din Republica Socialistă România, a conferențiat acad. prof. C. Ionescu-Gulian, membru în prezidiul Academiei, directorul Institutului de filozofie, despre: *Tradiții și perspective în istoria gîndirii românești*.

★

Sub egida „Societății de științe istorice, Filiala București, s-a ținut simpozionul cu tema: „Revoluția din 1848 în țările române", unde au luat cuvîntul D. Rosenzweig, I. Șendrulescu, D. Bodin, N. Bîrdeanu.

www.dacoromanica.ro

R E C E N Z I I

CORNELIU DIMA-DRĂGAN, *Biblioteca unui umanist român: Constantin Cantacuzino stolnicul.* Cuvînt înainte de Virgil Cândea. București, C.S.P.C.A., Consiliul așezămintelor culturale, 1967, XVI + 407 p.

Este o carte de mare importanță pentru cunoașterea posibilităților culturale românești dintre anii 1650 și 1750; este o monografie cum rar se întîlnește în acest domeniu, al bibliologiei, pentru că sînt rare cazurile cînd poți reconstitui cu precizie o bibliotecă risipită și în mare parte dispărută de aproape 300 de ani.

Stimularea acestui studiu minuțios și greu de realizat a fost descoperirea catalogului bibliotecii de la mănăstirea Mărgineni (jud. Prahova), de către chiar autorul studiului, în tezaurul prețios al Arhivelor statului din București. El a fost scris de mîna medelnicerului Gheorghe Ioanid, bibliotecarul Colegiului sf. Sava din București, spre sfîrșitul anului 1839, din ordinul departamentului logofeției treburilor bisericești, care hotărîse ca biblioteca familiei Cantacuzino, începînd cu aceea a postelnicului Constantin Cantacuzino (cel sugrumat în decembrie 1663 la Snagov), pînă la cărțile introduse în ea de Răducanu, fiul lui Ștefan-vodă Cantacuzino (1714 — 1716), să fie păstrată cu grijă. Fondul principal de cărți, ca număr și conținut, a aparținut însă stolnicului Constantin Cantacuzino, ucis de turci în iunie 1716. Catalogul inventar din 1839 cuprinde numai 263 de titluri, în 315 volume, cîte a găsit Ioanid la ridicarea lor de la Mărgineni, dar asistentul universitar Corneliu Dima-Drăgan, autorul studiului, în urma unor laborioase cercetări făcute în bibliotecile României și a unor informații cerute și obținute din străinătate, a reușit să ne prezinte un catalog descriptiv, comentat istoric și cultural, a 374 de titluri de cărți și 34 manuscrise *cu proveniență certă din biblioteca Cantacuzinilor.* Numărul acesta de cărți este însă departe de a arăta bogăția *reală* a bibliotecii cantacuzinești, adăpostită timp de peste 200 de ani în camerele mănăstirii Mărgineni, ctitoria Cantacuzinilor. Un cronicar anonim a scris curînd după anul 1761 o cronică descriptivă a Țării Românești, în care spune: „A fost cea mai mare vivliotichi decît toate acestea, cu multă cheltuială și multe cărți elinești, latinești, franțuzești, turcești, *la mănăstirea Mărgineni.* Dar *cele mai multe cărți* (subl. ns. *D. S.*) s-au rădicat dă Niculae-vodă (Mavrocordat -*D. S.*) și le-au dus la vivliotichi al său ce făcusc la Țarigrad la casăle lui la Bata). Le-a luat — continuă cronicarul indignat — fără dreptate ..., cum de la Mărgineni și de la mulți boieri din țară..., și de acolo toate le-au luat datornicii ce împrumutase bani fiu-său, Constantin-vodă". Alte considerații pe care le vom adăuga mai jos ne îndreptățesc să ridicăm suma cărților din biblioteca stolnicului la circa 2 000 de volume, număr neîntrecut de multe biblioteci medievale din occident, deși condițiile lor de dezvoltare erau mai bune decît la noi (vezi cîteva

www.dacoromanica.ro

cifre concludente în prefaţa lui Virgil Cândea, (p. XII).

Neavînd un model pentru o asemenea lucrare, planul ei şi l-a făcut autorul însuşi, scriind la început (p. 1 — 30) un studiu general, care cuprinde date despre constituirea bibliotecii. Postelnicul, „bătrînul", cum îi zic cronicarii, a pus temelia ei, avînd pasiunea studiului şi a cărţilor, avînd relaţii cu savanţi diferiţi, care i-au închinat şi donat cărţi. Fiii postelnicului: Matei, Toma, Mihai, Drăghici, dar mai ales Constantin stolnicul şi urmaşii acestuia, feciorii Ştefan şi Radu (Rodolfo), au adus în bibliotecă opere valoroase rar, potrivit cu preocupările lor. Matei citea în domeniul fizicii, Toma cărţi de educare politică şi militară, Drăghici şi Mihai au îndrăgit producţia de cărţi naţionale, vechile tipărituri şi manuscrise ale ţării, iar stolnicul cărţi de istorie, geografie, filozofie, ştiinţă, enciclopedii şi periodice, cărţi teologice, epistolare şi coduri de „maniere elegante", necesare şi acestea, pentru a-şi însuşi comportarea protocolară în relaţiile diplomatice.

Cartea de călătorii a lui Pausanias (ed. 1583), *Istoria papilor* a lui Bartholomeo Platina (ed. 1551), *Cronica universală* de Johanes Nauclerus (1544), *Istoria lumii* de Antonio Foresti (1697, în 6 vol.), *Logica* lui Cremonini (1663), numeroase ediţii comentate ale operelor lui Aristotel şi Euclid, aforismele lui Erasm, *Principele* de Machiavelli (ed. 1680), operele literare ale antichităţii elene şi latine şi alte zeci şi sute de opere celebre dovedesc *prezenţa unei întinse şi profunde culturi umaniste* în preocupările intelectuale româneşti de la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea. În partea a treia a studiului său introductiv, autorul, competent în materie, face un scurt studiu biblioteconomic, arătînd sistemul de catalogare în bibliotecile medievale, adoptat şi de stolnic pentru biblioteca sa: aşezarea cărţilor pe baza unui sistem mixt, pe domenii de conţinut şi în cuprinsul fiecărui domeniu, pe formate tipo-editoriale. Cărţile se numerotau cu cifre arabe începînd cu 1 (cota-poziţia în raft) şi se scria pe cotor domeniul (clasificarea tematică), de exemplu „filosofie" (vezi figura de la p. 27). Autorul [illegible] analitic, alăturîndu-se nume documentele epocii rolul lui Nicolae de Porta (italian din Hios) ca bibliotecar organizator al bibliotecii stolnicului.

În economia firească a monografiei urmează catalogul celor 407 de volume, reconstituit cu erudiţie de autor: titlul în limba originală, dar nu numai atît! Urmează la fiecare carte o prezentare istorică despre autorul şi valoarea ştiinţifică, bibliofilică, poziţia din catalogul lui Ioanid, cea din biblioteca actuală unde a fost descoperită (majoritatea în Biblioteca Academiei), semnalarea, uneori chiar reproducerea însemnărilor autografe (în majoritatea cazurilor ale lui Constantin Cantacuzino) (p. 97 — 278). Pentru că fondul de cărţi este foarte variat (cultura unui umanist în acea vreme era enciclopedică), autorul le distribuie în următoarele nouă diviziuni tematice: I) Istorie, geografie; II) Filozofie; III) Jurisprudenţă; IV) Literatură, lingvistică; V) Ştiinţe naturale, medicină; VI) Matematică, astronomie, tehnică; VII) Teologie; VIII) Periodice, enciclopedice; IX) Manuscrise şi cărţi româneşti vechi. În fiecare diviziune, operele sînt grupate în manuscrise şi în tipărituri (majoritatea).

La p. 279 — 290 este reprodus în autotipie catalogul întocmit în chip de inventar de Gheorghe Ioanid.

Consiliul Aşezămintelor culturale de pe lîngă Comitetul de Stat pentru Cultură şi Artă nu a precupeţit nimic pentru a da o prezentare poligrafică de lux, demnă de înalta valoare a bibliotecii stolnicului. În afară de numeroasele reproduceri din studiu (gravuri din opere, portretele autorilor, autografe etc.), deosebit, la p. 291 — 355, urmează reproducerea foto a titlurilor care au diferite tipuri de *ex libris*-uri, autografe ale stolnicului C. Cantacuzino (un tip: *Ex libris Constantini Cantacuzeni*). Aceste pagini constituie, la noi, cea dintîi sursă bibliofilică pentru studiul *ex libris*-ului, fapt deosebit de important.

Monografia, pentru a fi cît mai accesibilă cercetătorilor, se termină cu trei indici de orientare: indice alfabetic al lucrărilor anonime (p. 357 — 358), indice geografic (p. 359 — 360) şi indice onomastic (p. 361 — 404),

www.dacoromanica.ro

lui titlul cărților respective, cu pozițiile lor în catalogul reconstituit.

Introducerea semnată de V. Cândea prinde în mod sintetic întregul profil cultural al epocii stolnicului și-l integrează în valorile intelectuale contemporane. Ea, ca și studiul lui C. Dima-Drăgan, sînt traduse în limbile franceză, engleză, germană și rusă, aducînd servicii importante cercetătorilor străini care se ocupă de un fenomen de însemnătate europeană.

Cu toate aceste calități remarcabile, cartea se cere reeditată pentru mai multe motive. În primul rînd, pentru că, publicată într-un tiraj redus (2 140 ex.) față de cerințele actuale ale cititorilor și cercetării științifice (biblioteca stolnicului fiind enciclopedică, dar de nivel înalt, interesează pe istorici, filologi, bibliologi, tehnicieni, oameni ai științelor naturii, teologiei ș. a.), nu se mai găsește în librării. Apoi criteriul autorului de a reconstitui biblioteca numai pe baza cărților *văzute* nu este pe deplin satisfăcător. Cînd stolnicul arată în *Istoria Țării Românești* că a consultat atlasul geografic tipărit la Amsterdam (16 volume, între anii 1619 și 1697) de casa editorială Bleau — Blauw — Bläuw), nu excludem posibilitatea să-l fi avut în bibliotecă; la fel, cînd vedem că o operă nu are toate volumele (de ex. *Tneatri humanae vital* de Swiager Theodor, cu lipsa vol. 1 — 3 ș. a. multe exemple). Completarea catalogului trebuie extinsă și continuată prin cercetări și în biblioteci străine. După părerea altui cercetător, mai există cărți *certe* ale Cantacuzinilor chiar în bibliotecile din țară (I. Popescu-Teiușan, *Vechea bibliotecă a Colegiului popular „N. Bălcescu" din Craiova*, în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie", 6 (1964), nr. 2, p. 185 — 186 și 191), constatare întărită și de cercetările noastre personale și chiar de ale autorului cărții, dar făcute după apariția ei.

Cartea trebuie apoi îmbunătățită la viitoarea ei ediție și ca tehnică și metodă bibliografică. Clasificările în diviziuni tematice nu sînt întotdeauna judicioase. Categoria a III-a, „Jurisprudență", trebuie cu atenție refăcută. Sfaturile lui Agapet, nr. 120, *Ceremoniile antice și bisericești* ale lui Pseudo Codinos (nr. 121), operele oratorice (nr. 123, 126, 127 etc.) sau cărțile de la nr. 19, 338, 341, 342, 346 — 349 sînt cărți literare și nu istorice, nici enciclopedii, nici publicații periodice, cum apar în monografie. Cartea cu nr. 143, *Dicționarul lui Calepinus*, Veneția, 1672, nu poate fi ediția trecută în lista autografă a stolnicului, cum pretinde autorul (p. 166), întocmită la 1 iulie 1667 (vezi p. 24), pentru că a fost imprimată cinci ani mai tîrziu, deci este vorba de o altă ediție, mai nouă.

Îmbunătățiri trebuie făcute și la scrierea numelor de autori, care trebuie identificați cu numele lor din limba respectivă. Jean La Placette (nu Ioannes Laplacetus, nr. 23), Giovanni Cottunio (nu Ioannes Cottunius, nr. 65), Guillaume Budè (nu Gulielmus Budaeus, nr. 141), Diego de la Vega (nu Didacus della Vega, nr. 255) ș. a., ș. a.

Sînt multe greșeli de tipar la culegerea titlurilor latinești, unele dintre ele aparținînd chiar tipografilor vechi care au tipărit cărțile respective. Aceste greșeli trebuie corectate: Trogus (nu Troqus, nr. 21), Caramueles Ioannes Dominicus (nr. 59) este Juan Caramuel, Lobkowitz, iar *Dominicus* este titlul cărții. *Almanaco perpetuo di Rutilio Benincasa* (nr. 337) are numele autorului și deci este pusă greșit printre lucrările anonime (p. 357). *Curopalat* este nume de funcție (*cura palatii*), iar numele autorului este presupusul Codinos (vezi Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial* apărută în 1939, p. 19, n. 2). Interpretarea catalogului, adică esența intelectuală adevărată a bibliotecii, sînt prezentate sumar. Autorul cunoaște foarte bine această valoare, pentru că a publicat despre ea numeroase articole separate în diferite reviste; ele trebuie concentrate sintetic într-un studiu interpretativ amplu și unitar. Sînt și alte scăpări, inerente unei lucrări grele și de erudiție cum este aceasta. Autorul va servi știința pregătind o ediție nouă, completată și cu alte cărți descoperite de acum înainte, o ediție îmbunătățită în spiritul unei exigențe științifice mai severe (*atenție la indici*, lipsesc lista și numerotarea ilustrațiilor).

Sîntem de acord cu mulți recenzenți care au semnalat calitățile monografiei și serviciile

www.dacoromanica.ro

pe care le aduce cercetării științifice. Cultura umanistă în țările române, pătrunderea ideilor și metodelor moderne în domeniul cercetării și documentării române din secolele XVII — XVIII, opera și portretul intelectual al umanistului Constantin Cantacuzino ar trebui *fundamental refăcute* în lumina revelatoare a catalogului reconstituit de tînărul bibliolog erudit, Corneliu Dima-Drăgan.

Istoria bibliotecilor, mai mult decît oricare altă știință, folosește din monografia recenzată. André Masson, specialist în istoria bibliotecilor, de la „Bibliothèque Nationale" din Paris, apreciază monografia în modul următor: „... Un catalogue de la bibliothèque du prince Constantin Cantacuzène, dont tous les historiens des bibliothèques pourraient envier l'élégance de présentation et la minutie de description" (în „Bulletin des bibliothèques de France", 12(1967), nr. 11, p. 412). Noi, care cunoaștem pasiunea de cercetare a autorului, puterea lui de muncă, pregătirea sa bibliologică, așteptăm de la d-sa o ediție nouă și mai bună.

Dan Simonescu

N. COPOIU, *Refacerea Partidului Social-Democrat din România (1900—1910)*

Edit. științifică, București, 1966, 300 p.

Lucrarea pe care o recenzăm își propune să analizeze aspectele esențiale ale procesului de reorganizare a P. S. D. în anii 1900 — 1910, etapă importantă în dezvoltarea mișcării muncitorești din România, în evidențierea creșterii, maturizării și afirmării tot mai pronunțate a clasei muncitoare pe arena vieții politice din țara noastră. Bazat pe o largă investigație documentară (cercetări în arhive centrale și locale, presa timpului muncitorească și burgheză, o bogată bibliografie asupra perioadei, provenită fie din epoca respectivă, fie din zilele noastre, memorii etc.), autorul descrie într-un mod sintetic, dar și într-o formă atrăgătoare, ușor accesibilă, dezvoltarea pe plan organizatoric, politic și ideologic a mișcării muncitorești, creșterea luptelor muncitorești și țărănești împotriva exploatării capitaliste și moșierești, atitudinea înaintată, clarvăzătoare a socialiștilor români în problemele esențiale ale dezvoltării României pe calea progresului. Privită din acest punct de vedere, lucrarea lui N. Copoiu reprezintă o contribuție însemnată, putem spune prima de acest gen în istoriografia noastră marxistă, nu numai sub raportul abordării și soluționării unor probleme de ordin major din mișcarea muncitorească dintr-o perioadă complexă și mai puțin cercetată, ci și prin metoda de tratare a fenomenelor pe o linie mereu ascendentă, deși nu lipsită de anumite sinuozități. În bună măsură ea reprezintă cercetări ale autorului de mai mulți ani, care au fost fructificate într-un mod judicios. Spre deosebire de unele articole și materiale publicate anterior pe această perioadă, unele dintre ele chiar ale autorului cărții, unde istoria mișcării muncitorești este insuficient încadrată în istoria generală a țării și se comit chiar erori în interpretarea unor fenomene, de data aceasta autorul reușește ca, printr-o analiză a fenomenelor în complexitatea și conexiunea lor, să alcătuiască o lucrare de sinteză care oferă cititorului posibilitatea de a cunoaște în linii generale nu numai fapte și evenimente din lupta proletariatului român, ci și concluzii prețioase asupra etapelor succesive ale procesului de reorganizare a partidului, ca un tot unitar al dezvoltării societății românești. Un fapt pozitiv îl reprezintă plasarea, deși nu în suficientă măsură, a fenomenelor, a faptelor, a evenimentelor în contextul evoluției și dezvoltării mișcării muncitorești internaționale, încadrarea, de la caz la caz, a fenomenu-

www.dacoromanica.ro

lui specific, național, în cel internațional, relevînd contribuția socialiștilor români la îmbogățirea tezaurului mișcării muncitorești internaționale.

După o scurtă prezentare istoriografică, de altfel incompletă după însăși mărturisirea autorului, în capitolul I al lucrării, intitulat: „Situația economică, socială și politică a României la începutul secolului al XX-lea", se analizează destul de aprofundat aspecte ale intensificării procesului de dezvoltare industrială și agrară a României și consecințele rezultate din aceasta pentru diferite clase sociale, viața politică a țării, situația clasei muncitoare, din care se desprinde concluzia că România se afla în prima fază a dezvoltării capitalismului. Se impune atenției atît prin conciziune cît și prin modul de redare paragraful privind viața politică din acea vreme: partidele politice, sistemul parlamentar, rolul monarhiei constituționale, politica demagogică de promisiuni și reforme a claselor guvernante, chestiunea agrară, votul universal, poziția diferitelor clase sociale, grupări și partide politice față de problemele politice la ordinea zilei, cauzele obiective și subiective ce au generat numeroase conflicte sociale etc.

Abordarea acestor probleme în general just de către autor, sesizînd adesea nuanțele și deosebirile de la un fenomen la altul, de la o acțiune la alta, descrierea diferențiată a anumitor fapte și evenimente nu înlătură însă complet anumite reminiscențe negativiste, sesizarea în insuficientă măsură a faptului că unele reforme efectuate de clasele guvernante, fie din inițiativă proprie, fie sub impulsul luptei maselor populare, se înscriau pe linia generală de progres a societății românești.

Mișcarea socialistă, care reprezenta poziția cea mai înaintată în gîndirea social-politică a timpului, a fost prezentă în miezul dezbaterii problemelor social-politice, socialiștii au făcut numeroase propuneri menite să asigure îmbunătățirea nivelului de viață și de cultură al maselor populare, militînd necontenit pentru atragerea muncitorimii și țărănimii la viața politică, pentru progres social.

În al doilea capitol al cărții — Mișcarea muncitorească în anii 1899 — 1900. Dezorganizarea vremelnică a P. S. D. M. R.", consacrat unei perioade deosebit de dificile din istoria proletariatului român, autorul analizează pe multiple planuri curentele divergente din P. S. D. M. R. la sfîrșitul secolului trecut, cauzele și urmările „trădării generoșilor", lupta clasei muncitoare, a fruntașilor ei pentru menținerea partidului lor de clasă, pentru ridicarea și ducerea mai departe a steagului de luptă revoluționară, inclusiv unele similitudini de situații pe plan mondial. Aparent s-ar părea că acest capitol n-ar trebui să figureze în lucrare. Dimpotrivă. El își o justificare deplină; ajută pe cititor să înțeleagă mai ușor anumite fenomene, căutări și chiar rezolvarea unor situații din cadrul mișcării noastre muncitorești la începutul secolului al XX-lea. Ca fenomen social, arată autorul, acest proces nu este specific mișcării muncitorești din România, chiar dacă reprezintă anumite particularități (simultaneitatea dezorganizării partidului, trecerea în partidul liberal); el a avut loc și în cadrul altor partide (Franța, Austria etc.).

În acea vreme revizioniștii din mișcarea muncitorească internațională, denaturînd marxismul în tezele sale fundamentale, voiau să transforme social-democrația dintr-un partid al revoluției sociale într-un partid democratic de reforme parțiale, abătînd în felul acesta proletariatul de la sarcinile revoluției socialiste. În lumina acestor concepții Diamandi și alți „generoși" au încercat să îndrumeze și P. S. D. M. R., fără ca să reușească însă. Poziția intransigentă a elementelor revoluționare reflectată de altfel în manifestul *Sîntem și rămînem*, în editarea în continuare și într-o formă mult îmbunătățită a ziarului „Lumea nouă", activitatea fructuoasă a Clubului muncitorilor din București ca și din alte localități, demonstrau că „niște inși pot să treacă la o parte, pot să se rătăcească, pot să se contopească, pot chiar să moară, *dar mișcarea muncitorească nu moare*" [1].

Tratarea multilaterală a momentului dezorganizării P.S.D.M.R. dovedește investigațiile anterioare întreprinse în acest domeniu de autorul cărții. Este pentru prima oară cînd se face o analiză mai atentă a poziției lui

[1] „Lumea nouă" din 20 februarie 1900.

www.dacoromanica.ro

C. Dobrogeanu-Gherea față de evenimentele din mișcarea noastră muncitorească, atît în anul 1899 cînd Gherea se afla în țară, cît și în anul următor cînd se găsea la Paris, de unde a trimis scrisoarea „Socialismul în România". Descrierea acestui episod are meritul de a aduce și a explica în fața cititorilor poziția teoreticianului mișcării socialiste române într-o problemă centrală, redînd argumentele lui Gherea în legitimitatea socialismului în România, rolul și necesitatea partidului politic al clasei muncitoare, ca și trecerea „generoșilor" la liberali. Concluzia la care ajunsese Dobrogeanu-Gherea că „trădarea generoșilor nu e noutate" este considerată de N. Copoiu, în mod nejustificat, ca fiind rezultatul influenței revizionismului ce se manifesta pe plan internațional (p. 86). Este adevărat că Gherea nu a luat poziție fermă, de condamnare a „generoșilor", așa cum s-ar fi așteptat unii socialiști. Dar asta nu ne poate duce la concluzia că Gherea era influențat de revizionism. Dimpotrivă, el a analizat evoluția procesului obiectiv și subiectiv prin care trecea mișcarea muncitorească și de aceea considera că era „natural ca cei care vor cu orice preț să facă politică (burgheză. — I. I.) s-o facă cu partidele celelalte ...".

Cel de-al treilea capitol al cărții „Mișcarea muncitorească și socialistă din România în perioada 1900 — 1907. Avîntul revoluționar din anii 1905 — 1907, etapă importantă în procesul de reorganizare a partidului clasei muncitoare", descrie aspecte importante ale etapei, definind trăsăturile ei generale ca și laturile particulare. Autorul relevă semnificația propagării ideilor socialiste în rîndul maselor, a acțiunilor muncitorești, a rolului organizațiilor profesionale și cercurilor socialiste „România muncitoare" și a ziarului cu același nume (1902) în dezvoltarea conștiinței de clasă, în învingerea greutăților și stavilelor puse de clasele guvernante în fața mișcării muncitorești îndeosebi prin crearea corporațiilor. Perioada anilor 1900 — 1904 n-a fost o *tabula rasa*. Mișcarea muncitorească și socialistă s-a afirmat cu tot mai multă vigoare, iar acumulările continue din primii ani ai secolului al XX-lea au dus în anii 1905 — 1907 la refacerea organizațiilor sindicale și dezvol- tarea cercurilor socialiste, la radicalizarea maselor muncitoare, la avîntul fără precedent al mișcării greviste, la mari frămîntări țărănești ce culminează în primăvara anului 1907 cu marile răscoale, la însemnate acțiuni de solidaritate internațională cu proletariatul din alte țări, îndeosebi atitudinea internaționalistă față de potemkiniști și manifestările de caldă solidarizare cu revoluția rusă.

Creșterea impetuoasă a mișcării revoluționare în anii 1905 — 1907 a fost determinată, în special, de factorii obiectivi interni (intensificarea exploatării capitaliste, atragerea în procesul de producție a noi categorii de salariați datorită dezvoltării industriale a țării într-un ritm ceva mai rapid decît înainte, rezistența și apoi lupta crescîndă față de corporații), pe fondul cărora s-a reflectat și influența revoluției burghezo-democratice din Rusia. Relevînd rolul cercurilor socialiste „România muncitoare" în organizarea și conducerea unor acțiuni muncitorești, autorul analizează în mod temeinic și just cauzele care au determinat totuși ca mișcarea sindicală să ia proporții nemaicunoscute pînă atunci, în timp ce organizațiile politice propriu-zise erau mai puțin cuprinzătoare. „Prioritatea sindicatului ca organ al dezrobirii muncitorilor — scrie autorul — nu era atît o influență a curentelor (sindicaliste. — I. I.) din mișcarea muncitorească internațională, influență de necontestat, de altfel, ci era mai ales expresia unor condiții speciale în care se producea reorganizarea clasei muncitoare din România" (p. 121).

Trebuie menționat însă faptul că deosebirile de păreri din cadrul organizat al mișcării noastre muncitorești, ca și influențele sindicaliste de diferite nuanțe din mișcarea internațională, n-au dus în acea vreme la divergențe și nici la conturarea unor curente distincte (sindicaliste, anarhiste, reformiste), mișcarea noastră manifestîndu-se în ansamblul său, atît sub raport politic cît și profesional, în mod unitar în principalele probleme organizatorice, politice și ideologice, acționînd ca un tot în apărarea intereselor clasei muncitoare, ale poporului român.

Conferința pe țară a organizațiilor socialiste muncitorești din august 1906 depășește

www.dacoromanica.ro

cadrul strict al centralizării organizatorice a mișcării sindicale, ca reprezentînd o veritabilă tribună de dezbatere și analiză a multiplelor probleme de ordin major din cadrul mișcării muncitorești, teren de confruntarea părerilor, for ce a adoptat hotăriri programatice și măsuri pentru întărirea organizațiilor sindicale și a cercurilor socialiste, pentru refacerea partidului. Autorul analizează conținutul activității sindicatelor la începutul secolului al XX-lea, ca etapă superioară a mișcării sindicale din deceniul 10 al secolului trecut, principiile ce stăteau la temelia reorganizării sindicatelor: lupta de clasă, internaționalismul proletar, organizarea pe profesie, colaborarea strînsă cu organizațiile politice, ceea ce conferea sindicatelor un rol însemnat în reconstituirea Partidului Social-Democrat din România. De altfel, această idee străbate lucrarea de la un capăt la altul, autorul relevînd îndeosebi acele aspecte și fenomene care se subordonează temeinic. Pe bună dreptate autorul ia poziție față de anumite documente ale mișcării, făcînd o analiză critică a lor, desprinzînd concluziile impuse de realitățile obiective ale epocii Se știe că unele materiale editate în scop propagandisticii exagerează anumite laturi ale fenomenelor sociale sau politice, ceea ce impune istoricilor o revedere atentă a lor. Din acest punct de vedere lucrarea de față este o realizare reușită. Ceea ce se poate spune în plus este că încă în insuficientă măsură se promovează nume ale unor muncitori care au activat în organizațiile locale sau chiar centrale în afară de cei cunoscuți și consacrați. Într-o lucrare de proporții s-ar fi cuvenit să fie amintit un număr mai mare de activiști de partid și sindicali care au adus o contribuție însemnată în organizarea și conducerea luptei clasei muncitoare din România.

Marea răscoală a țăranilor din 1907 cu implicațiile ei politice și sociale, stabilirea poziției pe care au avut-o clasele și păturile sociale, grupările politice și curentele ideologice și îndeosebi solidarizarea clasei muncitoare cu țărănimea răsculată face obiectul capitolului patru al lucrării.

Perioada de după răscoale și pînă în 1910 consemnează evenimente bogate în istoria mișcării noastre muncitorești pe linia recon- stituirii partidului politic al proletariatului. Capitolul cinci al cărții, „Mișcarea muncitorească după răscoala țăranilor. Crearea Uniui ii socialiste din România (1907 — 1908)", analizează succint și într-o legătură organică intensificarea procesului de organizare a clasei muncitoare, campaniile contra corporațiilor și a terorii dezlănțuite de autoritățile burghezo-moșierești, acțiunile muncitorești pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și de trai, conferințele socialiste din 1907 și 1908, rolul revistei „Viitorul social" în popularizarea socialismului științific, în combaterea poporanismului, participarea socialiștilor români la Congresul Internațional ei a II-a de la Stuttgart etc.

Intensificarea procesului de organizare a clasei muncitoare în anii 1907 — 1908 prin crearea de noi sindicate și cercuri socialiste, creșterea rolului și influența acestora din urmă în cadrul mișcării muncitorești, în răspîndirea ideilor socialiste în rîndurile maselor populare, în combaterea și demascarea politicii teroriste a guvernului liberal îndreptată împotriva organizațiilor clasei muncitoare ridicau în fața mișcării noi sarcini, noi forme și metode de luptă.

Pe plan ideologic s-a desfășurat o intensă luptă de idei între reprezentanți ai mișcării socialiste și cei ai liberalilor. Autorul consacră acestei probleme un paragraf special evidențiind rolul jucat de revista teoretică marxistă „Viitorul social" în clarificarea problemelor ideologice, în expunerea și argumentarea punctului de vedere socialist asupra unor probleme de ordin major, între care dezvoltarea industrială a țării, chestiunea agrară votul universal etc. Contribuția cea mai de seamă a revistei „Viitorul social" — remarcă autorul — a constituit-o combaterea din punct de vedere teoretic a curentului poporanist. Paginile publicate în „Viitorul social", ca și în alte organe de presă socialistă, de către fruntașii mișcării socialiste, îndeosebi de C. Dobrogeanu-Gherea, împotriva poporanismului reprezintă, după cum subliniază autorul, analiza marxistă cea mai temeinică a dezvoltării social-economice a României din perioada respectivă.

www.dacoromanica.ro

Un paragraf special este consacrat în lucrare Conferinței socialiste de la București din ianuarie 1908 care a creat efectiv Uniunea socialistă din România, a adoptat statutul acesteia, a modificat statutele sindicatelor. Autorul relevă discuțiile deosebit de aprinse purtate pe marginea proiectului de program al U.S.R., publicat în presă încă în decembrie 1907, dar care datorită poziției unor delegați, în primul rînd a delegaților din Iași, a fost amînată votarea lui pînă în anul 1910. În carte se întreprinde o largă investigație și o analiză multilaterală a celor trei grupuri de revendicări din program: cu caracter politic, economic și social, coroborînd în același timp textele inițiale cu cele completate și publicate succesiv în anii 1907, 1908 și 1909.

Trebuie subliniat faptul că proiectul de program, în afară de problemele multiple prevăzute pentru activitatea proletariatului, inclusiv sarcina fundamentală „lupta pentru definitiva sa dezrobire" în problema agrară, rămîne expresia cea mai concretă a gîndirii socialiste pînă la primul război.

Ultimul capitol al cărții „Maturizarea ideologică și organizatorică a mișcării muncitorești. Congresul de reconstituire a Partidului social-democrat din România (1910)", este consacrat evenimentelor imediat premergătoare congresului, creșterii luptelor revoluționare, clarificării problemelor de tactică, demascării legislației antimuncitorești, îndeosebi a legii Orleanu, cît și dezbaterilor propriu-zise ce au avut loc cu acel prilej. Pe bună dreptate relevă autorul că socialiștii români au supus unei critici temeinice reacționarismul vîrfurilor claselor conducătoare, limitele democrației parlamentare, regruparea în scopuri diversioniste a unor partide politice etc. Totodată se analizează critic documentele mișcării socialiste explicînd sensul adevărat al unor aprecieri greșite asupra raporturilor de clasă, calificarea eronată făcută unor grupări politice burgheze etc. Un loc apreciabil, am putea spune chiar exagerat, este afectat în carte analizei legii contra sindicatelor, imprejurărilor în care ea a fost adoptată de parlamentul burghezo moșieresc în decembrie 1909, poziției diferitelor grupări și personalități politice față de lege, protestul [illegible] clasei muncitoare împotriva răpirii dreptului de organizare unui număr mare de muncitori și funcționari.

Paragraful privind Congresul de reconstituire a P. S. D. din 31 ianuarie — 3 februarie 1910 tratează în mod succint despre condițiile în care a fost convocat, dezbaterile și hotărîrile congresului, îndeosebi transformarea Uniunii socialiste în partid, adoptarea programului și statutului partidului. În expunerea de motive se arăta că „Partidul Social-democrat din România se inspiră din ideile socialismului științific și din principiile de program și tactică elaborate de congresele socialiste internaționale. El urmărește desființarea exploatării muncii sub orice formă și înlocuirea ei prin socializarea mijloacelor de producție ...". Autorul analizează critic prevederile programatice, atît sub raportul conținutului de idei juste cît și al limitelor lor; au fost remarcate și deosebirile de păreri manifestate în congres asupra unor probleme de tactică, fără ca ele să capete contururi precise, rezoluțiile și hotărîrile fiind adoptate în unanimitate de voturi.

Credem totuși că acestui capitol în ansamblul său și îndeosebi paragrafului privind Congresul P. S. D. i s-ar fi cuvenit o tratare mai detaliată, o analiză aprofundată a tuturor problemelor ridicate în congres și mai ales a modului lor de rezolvare. De altfel în carte mai pot fi semnalate și alte neajunsuri. S-ar fi impus de pildă o definire mai clară a raportului dintre mișcarea politică și cea sindicală, a trăsăturilor esențiale ale acestora, a explicării cauzelor care au determinat ca în mișcarea muncitorească din România conferințele și congresele de partid și sindicale pînă în 1914 să se țină împreună. Alte probleme, care chiar dacă nu țin întru totul de tema cărții, anume mișcarea muncitorească din Transilvania și Bucovina, ținuturi românești aflate atunci sub dominație străină, legăturile permanente ale socialiștilor români din aceste teritorii și cei din vechea Românie, poziția lor înaintată față de unirea tuturor românilor într-un singur stat național, fapte confirmate de numeroase documente ale vremii, s-ar fi cuvenit tratate într-o măsură mult mai [illegible] elemente desigur nu diminuează

www.dacoromanica.ro

conținutul de idei, problematica cărții.

Lucrarea istoricului N. Copoiu reprezintă o contribuție prețioasă la abordarea unor probleme importante din istoria mișcării noastre muncitorești de la începutul secolului al XX-lea. Ea vine să pună în lumină justă o epocă frămîntată din lupta proletariatului român.

Ion Iacoș

VLADIMIR DEDIJER, *Sarajevo 1914*,

Beograd, Edit. „Prosveta", 1966, 1 066 p.

Vladimir Dedijer, cunoscut scriitor iugoslav și totodată militant în cadrul mișcării de partizani în vremea celui de-al doilea război mondial, a scris această operă voluminoasă despre atentatul de la Sarajevo în limba engleză, ea fiind destinată inițial cititorilor din străinătate. La elaborarea acestei cărți autorul a lucrat în decursul multor ani, din care o bună parte la Universitățile din Oxford și Harvard.

Ediția de față a cărții este o traducere din limba engleză în limba sîrbo-croată, efectuată parte de către autorul însuși, parte de alții. Cu acest prilej, Vlad. Dedijer a dat textului o formă adecvată, încît aceasta să poată ține loc de original pentru cititorul iugoslav.

Conținutul cărții depășește cu mult cuprinsul titlului ei. Aici nu este vorba numai de atentatul de la Sarajevo sau numai de evenimentele anului 1914 și nici de o tratare a problemei atentatului de la Sarajevo doar în contextul evenimentelor mai apropiate în timp, ci sîntem confruntați cu tratarea cea mai largă posibilă atît a premiselor, cît și a consecințelor multiple ale acestui eveniment care a marcat începutul primului război mondial.

Expunerea se bizuie pe o informație bogată, cum nu se întîlnește totdeauna la elaborarea unor monografii similare în domeniul istoriei. Vladimir Dedijer a folosit nu numai o vastă literatură memorialistică și de specialitate, apărută în decurs de o jumătate de veac pe tema atentatului de la Sarajevo, ci el a valorificat aici și o largă literatură adiacentă întregii chestiuni. Autorul a descoperit, de asemenea un material de presă considerabil din diverse țări, a făcut investigații în arhivele de dincolo și de dincoace de ocean, mergînd la orice sursă de informație de care a aflat că există sau a putut-o presupune (la Harvard a cercetat și hîrtiile lui Troțki). Totodată autorul nu a neglijat nici o sursă de informație orală, consultînd pe martorii oculari și pe participanții la evenimente aflați în viață.

Printre fondurile de materiale inedite (vezi p. 15—16) explorate cu toată atenția se găsește și arhiva lui Franz-Ferdinand, deținută de fiul acestuia Max Hohenberg.

Există totuși materiale de arhivă care încă n-au putut fi cercetate. Autorul a ținut să prevină asupra acestui lucru pe cititor și pe viitorul cercetător, după cum de asemenea precizează că, din aceasta sau din alte cauze, unele chestiuni rămîn deocamdată neelucidate. Astfel, pînă în prezent nu se știe încă dacă s-au păstrat sau nu procesele-verbale de primă audiere a autorilor atentatului, imediat după săvîrșirea acestuia (p. 544). Rămîne încă nelămurită sub toate aspectele problema activității desfășurată de organizația „Unire sau moarte" din Serbia (615). De asemenea nu se poate da un răspuns satisfăcător la întrebarea dacă la atentat a mai îndemnat cineva în afara tinerilor bosnicci, pînă ce nu vor fi despuiate și arhivele rusești, franceze și britanice, deocamdată inaccesibile cercetării (p. 601).

Pentru orice chestiune tratată în paginile expunerii, autorul a mers pe toate căile investigațiilor, urmînd toate filoanele documentării. Vlad. Dedijer a căutat să stabilească cît mai

www.dacoromanica.ro

bine premisele faptelor. El a mers cît mai departe în trecut și în pagini întregi urmărește evoluția unei chestiuni, a unui aspect al acesteia, pînă la ultimele lui consecințe. Astfel, ca să poată elucida problema dacă guvernul Serbiei a fost implicat sau nu în pregătirea și efectuarea atentatului de la Sarajevo, Vlad. Dedijer expune mai întîi istoria dinastiei Caragheorghevici, analizează raporturile acesteia cu organizațiile „Narodna Odbrana", „Ujedinjenje ili smrt", cu șeful acesteia din urmă, colonelul Dimitrijević-Apis, precum și raporturile dintre diferitele curente în sînul acestei din urmă organizații (p. 604—644). La fel, cariera fiecărui personaj este urmărită de la începutul pînă la sfîrșitul ei, chiar și atunci cînd acest sfîrșit se plasează în timp cu mulți ani după consumarea faptului care interesează propriu-zis. Personalitatea lui Gavrilo Princip este încadrată totdeauna în mediul social și natural, începînd cu copilăria lui în satul natal Oblai și pînă în ultimele zile trăite în închisoarea de la Terezin.

Se poate spune că în bună parte lucrarea constituie o sumă de biografii bine studiate și analizate.

La fel a procedat autorul și în ceea ce privește celelalte probleme. Astfel, el merge cu mult în trecut pentru a lămuri evoluția care a dus la starea existentă în Bosnia în 1914. Pentru a explica geneza ideii de a se recurge la atentat în scopuri patriotice, Vlad. Dedijer nu numai că descrie încercările de atentat săvîrșite mai înainte asupra lui Franz-Ferdinand, dar el întocmește o listă de asasinate și încercări de asasinate politice săvîrșite în diverse țări între anii 1792 și 1914 și le clasifică în cîteva grupe după criteriul mobilelor lor (p. 40—50) etc.

Această consecvență și perseverență în lămurirea temeinică a faptelor concrete pentru a le putea da și o interpretare corespunzătoare realității, este vizibilă peste tot.

Expunerea se împarte în douăzeci de capitole. În cap. I, intitulat *28 iunie* (ziua atentatului), este descris programul vizitei lui Franz-Ferdinand la Sarajevo.

„Răspunderea pentru atentat și motivele pentru care a fost întreprins", sînt arătate în capitolul al II-lea, precizîndu-se, printre altele, că nici un alt atentat politic în istorie n-a avut consecințe atît de adînci ca cel de la Sarajevo. „Princip a tras nu numai asupra unui moștenitor de tron, ci și asupra unei lumi cu o față dă doar în aparență stabilă". În capitolul următor este descrisă „Familia Princip din Grahovo Polje". Membrii acestei familii au participat la răscoala din 1875. Și în vremurile cele mai noi, familia Princip a dat jertfe pentru cauza poporului. Fratele lui Gavrilo Princip a fost ucis de fasciști în vremea celui de-al doilea război mondial.

„Aparița Bosnei și Herțegovinei pe scena internațională" este titlul celui de-al patrulea capitol. Este arătată situația economică a celor două provincii și interesele marilor puteri aici. În altă ordine de idei sînt descrise organizațiile revoluționare existente în diverse țări la începutul secolului trecut, sînt analizate concepțiile politice ale diverșilor revoluționari, care au servit drept exemplu și sursă de inspirație pentru tinerii revoluționari bosniecі încadrați în organizația „Tînăra Bosnie". Ocuparea Bosniei și Herțegovinei de către Austria în 1908, urmările acestui fapt, reacția tineretului și a populației bosniace sînt aspecte larg analizate.

Istoria Habsburgilor cu începere din secolul al XIII-lea, nemulțumirea slavilor de sud față de jugul habsburgic, diverse comploturi împotriva lui sînt chestiuni studiate în capitolul al V-lea.

De „Moștenitorul tronului Franz-Ferdinand și numeroșii săi dușmani", se ocupă autorul în capitolul al VI-lea. În concluzia parțială se spune: „În decursul cîtorva decenii, deținînd calitatea de moștenitor al tronului Franz-Ferdinand s-a opus cursului adevărat al istoriei, s-a izolat de mai multe din păturile societății austro-ungare. Era în conflict nu numai cu unchiul său, împăratul Francisc Josif, cu puternicii demnitari, cu majoritatea prinților și prințeselor, ci și cu grupările sud-slave și maghiare din monarhia habsburgică" (p. 188).

În continuare (cap. VII), se tratează despre „Franz-Ferdinand și problema reorganizării monarhiei". Una dintre ideile caracteristice asupra reorganizării monarhiei a constat în aceea că, avînd o atitudine fățiș antima-

www.dacoromanica.ro

ghiară, Franz-Ferdinand s-a gîndit la instituirea unei monarhii trialiste, cu recunoașterea slavilor de sud ca al treilea partener. În privința aceasta, autorul arată că Franz-Ferdinand „simțea că monarhia trece printr-o criză adîncă. Însă căile politice de reorganizare a monarhiei erau căutate de el în trecutul feudal îndepărtat. Educația lui și concepțiile clasei din care făcea parte se caracterizau prin idei conservatoare. Viitorul monarhiei habsburghice depindea însă de soluționarea problemei reorganizării instituțiilor ei medievale în așa fel ca ele să corespundă dorinței popoarelor oprimate de a-și realiza dreptul la autodeterminare. Ferdinand nu a înțeles această necesitate istorică și de aici i s-a tras pieirea, iar numai cîțiva ani mai tîrziu s-a prăbușit și monarhia".

Mai departe, în carte (cap. VIII) este înfățișată figura lui Franz-Ferdinand ca „om al păcii sau al războiului". Se constată că există legătură între faptul că partidul războinic de la Viena în frunte cu Franz-Ferdinand luase hotărîrea încă din 1913 de a invada Serbia și faptul că îndată după ce s-a aflat de aceasta în rîndurile revoluționarilor au început pregătirile în vederea înfăptuirii atentatului. Acestea au fost accelerate atunci cînd s-a aflat că Franz-Ferdinand intenționează să viziteze capitala Bosniei și să organizeze manevre militare.

În legătură cu aceasta se vorbește, în capitolul al IX-lea, despre „Actualizarea ideii de asasinare a tiranului în monarhia habsburgică". Aparte sînt analizate asemenea idei difuzate în rîndurile tineretului revoluționar din Bosnia (cap. X: „Revoltații de totdeauna din Bosnia"). În Bosnia, „... ideile despre revolta permanentă și despre dreptul de a ucide pe un tiran s-au făurit înainte de toate sub influența filozofiei folclorice autohtone, așa cum a fost ea exprimată în epica populară..." (p. 384). Aceasta e de fapt „Tradiția cosovită a asasinării tiranului", de care se vorbește mai pe larg în capitolul al XI-lea. Capitolul următor ni-i arată pe „Tinerii bosnieci în acțiune", în America, Elveția, Franța etc.

În preajma vizitei lui Ferdinand în Bosnia „Conspiratorii își unesc eforturile", cum se arată, sub titlul formulat astfel, în capitolul al XIII-lea.

„Gavrilo Princip favorizat de destin", așa se intitulează capitolul al XIV-lea, în care autorul descrie cum s-au succedat evenimentele din ziua atentatului, cînd eșecul bombei lui Ceabrinović și ezitarea celorlalți conspiratori a oferit lui Gavrilo Princip prilejul de a fi el acela care să răzbune poporul. Autorul subliniază că studiul organizării tehnice a atentatului arată că acesta a fost pregătit de niște amatori în asemenea treburi. Atentatul capătă aspectul unui act haiducesc. Gavrilo Princip l-a executat „întocmai după pilda strămoșilor săi porecliți Čeka (= cel care așteaptă) tocmai pentru faptul că ei aveau obiceiul de a-l aștepta pe dușman la loc de pîndă și-i dădeau lovitura în cap".

„Procesul" lui Gavril Princip și al participanților la atentat, precum și „Sfîrșitul lui Gavrilo Princip și al complicilor săi" sînt descrise în capitolele al XV-lea și al XVI-lea.

„Serbia și Sarajevo", una dintre problemele cheie, este analizată în capitolul al XVII-lea (p. 603—686), purtînd acest titlu. Autorul își propune să elucideze aici problema viu controversată de-a lungul anilor, dacă Serbia este implicată în atentat și dacă ea poartă răspunderea pentru declanșarea primului război mondial. În acest scop autorul studiază mai întîi relațiile dintre Serbia și Austro-Ungaria pînă în 1914, îndeosebi perioada „războiului vamal". Se arată atît poziția guvernului sîrb în problemele de politică externă și de relații cu Austro-Ungaria, cît și poziția în aceste chestiuni a diferitelor organizații patriotice, îndeosebi a organizației secrete „Unire sau moarte". Sînt urmărite legăturile acestor organizații cu autorii atentatului de la Sarajevo. În vederea limpezirii acestui aspect al problemei, se vorbește pe larg de procesul de la Salonic, intentat în 1917 colonelului Dimitrijević-Apis, șeful organizației „Unire sau moarte". Acuzat și apoi condamnat pentru un atentat împotriva prințului Alexandru, deși vina aceasta nu a putut fi dovedită, acuzat de asemenea pentru pretinse tratative secrete cu nemții, lui Apis i s-a mai pus în sarcină cu acest prilej și pa-

www.dacoromanica.ro

ernitatea morală a atentatului de la Sarajevo.

Pe baza tuturor materialelor, autorul cărții conchide însă că nici Apis, ca șef al puternicei organizații secrete „Unire sau moarte", nici Serbia oficială n-au dirijat atentatul de la Sarajevo. Acesta a fost o faptă a tinerilor bosnieci, care în Serbia au găsit înțelegere la unii patrioți și aceștia le-au dat un oarecare sprijin în secret.

În ciuda orientării sale net antihabsburgice, Apis nu a dorit să împingă lucrurile pînă la un război între Serbia și Austro-Ungaria și de aceea nu s-a antrenat în acțiunea de organizare a atentatului, conchide autorul în capitolul următor intitulat „Viena și Sarajevo". Nu se poate constata vreo acțiune coordonată a lui Isztván Tisza și Apis, cum s-au exprimat unele păreri.

Problema eventualului amestec al Germaniei în afacerea atentatului este studiată în capitolul al XIX-lea, intitulat: „Colonelul Apis și Germania". Potrivit acuzației ce i s-a adus la Salonic, potrivit de asemenea susținerilor lui D. Stojadinović și altor autori care au împărtășit teza acestora din urmă, Apis ar fi întreținut relații cu reprezentanții militari și diplomatici ai Germaniei la Belgrad și în înțelegere cu aceștia ar fi organizat atentatul. Vlad. Dedijer, în urma cercetării atente a tuturor rapoartelor germane, nu constată existența unor legături de acest fel și conchide că părerile despre participarea Germaniei într-o formă oarecare la complotul de la Sarajevo nu se pot bizui pe fapte istorice.

În sfîrșit, în ultimul capitol al cărții sale, Vlad. Dedijer dezbate problema eventualei participări la atentatul de la Sarajevo a ohranei țariste, a bolșevicilor și masonilor. Autorul nu găsește nicăieri o confirmare a implicării rușilor în afacerea atentatului, așa cum s-a susținut în vremea celui de-al doilea război mondial din ordinul lui von Ribbentrop. Nici chiar relațiile întreținute o vreme de Gačinović, unul din fruntașii organizației „Tînăra Bosnie", cu Trotki, pe cînd se aflau și unul și celălalt în Elveția, nu oferă vreun indiciu în această privință.

În concluziile scurte care urmează (p. 763—766), Vlad. Dedijer precizează că, deși tinerii revoluționari bosnieci au suferit și unele influențe externe, ideile și faptele lor „constituie un rod al condițiilor bosniece, al tradițiilor mitului cosovit, la care s-a ajuns în vremea celor mai acute conflicte imperialiste care au cutremurat lumea la începutul veacului al XX-lea".

Este cazul să menționăm în mod deosebit și unele dintre referirile la România și la români, care se găsesc în paginile acestei cărți. Acestea nu sînt lipsite de importanță. Se arată, de exemplu, că după anul 1913 Franz-Ferdinand și-a restrîns activitatea la problemele de politică externă, acordînd o atenție deosebită relațiilor cu România și în general cu românii, înțelegînd aici în primul rînd pe românii din Transilvania (p. 204). Printre politicienii reprezentanți ai naționalităților nemaghiare din monarhie, atrași în sfera preocupărilor lui Franz-Ferdinand, se găsea și un grup de români în frunte cu Vaida Voievod și cu Aurel Popovici (p. 205). Ferdinand a studiat cu atenție cartea acestuia din urmă intitulată *Statele Unite ale Austriei*. În altă parte (p. 212) se arată că Ferdinand atribuia lui Isztván Tisza situația nesatisfăcătoare a politicii externe austro-ungare, găsind cauza acestei stări în faptul că Tisza îi persecuta pe românii din Transilvania.

În lupta sa împotriva ungurilor, Franz-Ferdinand căuta să se sprijine în primul rînd pe români și pe slovaci, apoi pe slavii de sud, îndeosebi pe croați (p. 218). Un alt moment interesant care denotă atitudinea lui Franz-Ferdinand față de români este trecerea lui prin Transilvania, după vizita făcută în România. Indignat de procedeul ungurilor de a-i repudia pe notabilii români din Transilvania care veniseră să-l salute, Franz-Ferdinand adresează o scrisoare împăratului Francisc Iosif, condamnîndu-i cu asprime pe unguri pentru procedeul lor și pentru atitudinea ostilă românilor (p. 225—226).

Cu prilejul amintitei sale vizite în România, Franz-Ferdinand a spus lui Brătianu că România s-ar putea uni cu Transilvania și astfel ar deveni membră a Marii Austrii

www.dacoromanica.ro

federative, urmînd să aibă în cadrul acesteia un statut similar aceluia al Bavariei în cadrul imperiului german (p. 255). Ulterior şi primul ministru al Austro-Ungariei, Czernin, a luat în consideraţie un proiect de unire a Transilvaniei cu România şi asocierea lor cu monarhia habsburgică. Întrucît pe Vlad. Dedijer nu l-a interesat poziţia politicienilor români faţă de astfel de sugestii, deoarece a fost preocupat de concepţiile lui Franz-Ferdinand, el nu comentează care a fost reacţia părţii române în această chestiune.

Este interesantă informaţia de care face uz autorul că unul dintre membrii grupului mai larg de conspiratori de la Sarajevo, fostul comitagiu Andra Djordjević, se afla în Bosnia cu paşaport românesc şi că după săvîrşirea atentatului de la Sarajevo el a mers la Bucureşti, unde i s-a înmînat o recompensă de 20 000 de lei (p. 747).

Merită a fi reţinută îndeosebi informaţia, inserată la p. 595, că Gavrilo Prinţip s-a bucurat foarte mult la închisoarea din Terezin cînd a aflat că România a intrat în război alături de puterile Antantei.

Aceste şi alte cîteva referiri la ţara noastră în paginile cărţii reţin în orice caz atenţia cititorului şi specialistului român.

Oricare cititor va găsi în această carte lămuriri satisfăcătoare pentru multiple aspecte ale problemei atentatului de la Sarajevo şi urmărilor acestuia, expuse într-un stil viu, care, în ciuda faptelor uneori abundente, reuşeşte să menţină atenţia şi interesul cititorului. Lămuriri suplimentare se găsesc în numeroasele note şi referinţe bibliografice plasate la sfîrşitul volumului (p. 769 — 931), uneori foarte dezvoltate, împărţite şi numerotate pe capitolele expunerii. Urmează o listă bogată a izvoarelor şi a lucrărilor de specialitate (p. 910 — 931) şi o serie de ilustraţii reprezentînd pe Gavrilo Prinţip, pe ceilalţi membri ai organizaţiei „Tînăra Bosnie" şi pe părtaşii la conspiraţie, de asemenea reprezentînd diverse scene din ziua atentatului. În fine, indicele de nume înlesneşte orientarea în textul acestei masive monografii, care însă, dată fiind importanţa subiectului, nici n-ar fi putut fi realizată în proporţii mai reduse fără a ştirbi bogata argumentare prin care Vlad. Dedijer susţine adevărul istoric într-un mod cît se poate de sincer şi convingător.

S. Iancovici

LAPEYRE, HENRI, *Les monarchies européennes du XVI-e siècle. Les relations internationales*,

P.U.F., Paris, 1967, 384 p. („Nouvelle Clio", nr. 31)

Subiectul acestei cărţi este limitat la istoria politică a veacului al XVI-lea european occidental. Atenţia autorului se îndreaptă ca atare exclusiv spre marea politică europeană a monarhiilor din Europa occidentală, incursiunile sporadice în istoria Imperiului otoman neaducînd nici un fel de modificare acestei concepţii generale a cărţii. Aparţinînd colecţiei „Nouvelle Clio", lucrarea lui Henri Lapeyre respectă cerinţele impuse de amintita colecţie privind structura volumelor. Prima parte a lucrării este deci dedicată documentării temei. Se face tradiţionala deosebire între izvoarele inedite şi edite pe de o parte şi bibliografia propriu-zisă a subiectului lucrării pe de alta. Autorul nu tinde nicidecum spre o bibliografie exhaustivă, ci se mulţumeşte cu o selecţie, care oricum reuşeşte să cuprindă 715 numere. Cunoscînd riscurile unei astfel de încercări bibliografice, autorul recunoaşte că nu a reuşit să întreacă excepţionala bibliografie critică pentru veacul al XVI-lea dată de E. Hassinger în anexa la sinteza sa dedicată evului mediu tîrziu. Prin aceste consideraţii preli-

www.dacoromanica.ro

minare H. Lapeyre pare a încerca să se pună la adăpost de orice observație. Și obiecții se pot face multe privind includerea sau neincluderea anumitor lucrări (surprinde totuși ignorarea studiilor lui Fritz Walser, elevul și succesorul lui K. Brandi, despre Carol Quintul). Multe trimiteri sînt inexacte (de exemplu, nr. 278, unde anul editorial este greșit trecut), alte indicații nu respectă ultima ediție (de exemplu nr. 6 : bibliografia lui Karl Schottenloher a cunoscut o a doua ediție, de data aceasta în șapte volume, apărută la Stuttgart între 1956 — 1966, și la cunoscuta lucrare a lui F. Braudel, *La Méditerrannée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (nr. 292) se impunea trimiterea la a doua ediție din 1966). Surprind neplăcut numeroasele greșeli în redarea titlurilor lucrărilor, îndeosebi a celor germane.

Un merit incontestabil al bibliografiei lui H. Lapeyre îl reprezintă în schimb faptul că el a reușit să schițeze diferitele curente și să pună în evidență preocupările principale ale istoriografiilor naționale (surprinde numărul foarte redus al lucrărilor franceze postbelice dedicate istoriei politice, centrul de greutate al istoriografiei franceze contemporane fiind constituit de cercetările de istorie socială-economică).

Caracteristic volumelor din „Nouvelle Clio" este delimitarea care se face între cunoștințele dobîndite pînă acum, considerate în genere bine stabilite și nesusceptibile de modificări esențiale, și între așa-zisele puncte ce-și mai așteaptă elucidarea, neexistînd nici o opinie cît de cît unitară în privința lor. Pentru a expune stadiul cunoștințelor noastre, autorul ține cont pe de o parte de succesiunea cronologică a evenimentelor, iar pe de altă parte respectă și un cadru geografic bine delimitat. El împarte, pe bună dreptate, veacul acesta în două : 1492—1559 și 1559—1598. În interiorul acestor cadre cronologice se examinează istoria diferitelor state și a relațiilor lor. Datele sus-menționate justifică într-adevăr aceste cezuri, ele reprezentînd (cu mici diferențieri cronologice pentru unele state) date cruciale în istoria europeană, după care se pot constata schimbări în evoluția anterioară. Autorul își începe sinteza sa cu istoria Franței în prima jumătate a veacului al XVI-lea. H. Lapeyre analizează pe rînd cadrul teritorial al regatului (se remarcă admirabila dezvoltare a unei distincții făcute de Gaston Zeller între frontierele teoretice și frontierele reale ale Franței veacului al XVI-lea), puterea centrală și aparatele de guvernare ale monarhiei franceze, atît cele centrale cît și cele locale, pentru a încheia acest prim capitol cu o scurtă trecere în revistă a progreselor puterii regale sub Francisc I și Henric al II-lea. Concluzia la care ajunge autorul este că „Franța, primei jumătăți a secolului al XVI-lea oferă Europei exemplul unei monarhii ajunse la o înaltă treaptă de putere". De la Franța, atenția autorului se îndreaptă asupra celor două mari monarhii din Europa occidentală a veacului al XVI-lea : Anglia și Spania. Fidel schemei urmate în capitolul precedent, autorul analizează pe rînd cadrul geografic, puterea centrală și mijloacele de exercitare a acestei puteri. Scurte digresiuni se referă asupra reformei anglicane și la politica internă a Spaniei între 1492—1556.

Mai dificilă e prezentarea istoriei politice a celor două țări necentralizate : Germania și Italia. Autorul schițează cadrul teritorial al Sfîntului Imperiu, încercări de reforme pe linia unei centralizări întreprinse de Maximilian I și Carol Quintul, pentru a se opri apoi pe scurt asupra consecințelor Reformei religioase. Semnalăm o regretabilă scăpare a istoricului francez strecurată la pagina 95 : „Format în 962 prin unirea celor trei regate ale Germaniei, Italiei și Burgundiei. Sfîntul Imperiu cuprindea la origine un teritoriu imens". Erorile atît faptice cît și de terminologie fiind prea evidente, orice comentariu devine de prisos. Mozaicul statal al Italiei veacului al XVI-lea este înfățișat totuși în bloc, reliefîndu-se trăsăturile comune și distinctive ale „concertului italian". Un paragraf special este dedicat sfîrșitului Republicii florentine.

După ce a prezentat deci monarhiile occidentale din prima jumătate a veacului al XVI-lea, H. Lapeyre se ocupă succint de primele războaie pentru Italia (1494—1516), politica internațională atît de bogată din timpul lui Carol al V-lea, încheind cu pacea din 1559. Evenimentele acestea sînt prea bine cunoscute

www.dacoromanica.ro

şi cum autorul nu are pretenţia de a aduce noi elemente, nu considerăm necesar să stăruim mai de aproape asupra acestei părţi a lucrării. Unele observaţii se impun totuşi. Triumful lui Carol la Pavia are loc la 24 februarie (ziua de naştere a împăratului) şi nu la 25 februarie 1525. Eşecul suferit la Metz (1552) de Carol — împăratul german nu a reuşit să cucerească această fortăreaţă bine apărată de Francisc de Guise — a fost într-adevăr grav, dar nu în măsură suficientă pentru a justifica caracterizarea ce i se dă drept, cel mai grav eşec" suferit de Carol şi care l-ar fi determinat pe împărat să abdice patru ani mai tîrziu. Dacă H. Lapeyre ar fi consultat mai mult din bibliografia extrafranceză privind pe Carol, nu ar fi ajuns la aceste concluzii romantice, căci romantice sînt pe drept cuvînt dacă ele se găsesc într-o lucrare din 1854 scrisă de F. Mignet. Într-un ultim paragraf al acestei părţi a lucrării se analizează pe scurt lupta antiotomană din Marea Mediterană şi Ungaria dusă de Carol al V-lea, respectiv Ferdinand I, împotriva lui Soliman Magnificul. Succesele sultanului ture îl duc pe H. Lapeyre la următoarea concluzie finală: „Cel mai puternic suveran al timpului nu este Carol Quintul, ci Soliman Magnificul".

Istoria politică a celei de-a doua jumătăţi a veacului al XVI-lea este altfel prezentată de istoricul francez. Într-un prim capitol grupează destul de ingenios aşa-zisele „ţări calme": Italia, Germania, Spania şi Anglia. Fiind o jumătate de veac dominat de războaiele religioase (luptele tradiţionale ale creştinilor contra musulmanilor, luptele între catolici şi protestanţi), atenţia principală a istoricului se îndreaptă asupra principalelor scene ale acestor lupte. Un capitol prezintă succint, dar deosebit de reuşit şi complet, cele opt războaie religioase din Franţa, altul, poate mai puţin reuşit, revoluţia din Ţările de Jos. Un ultim capitol cuprinde istoria marilor conflicte maritime din Marea Mediterană (îndeosebi bătălia de la Lepanto, 1571) şi din Oceanul Atlantic (rivalitatea anglo-spaniolă). Se remarcă noua interpretare a responsabilităţii dezastrului spaniol din 1588. Importanţa acestui moment este ceva atenuat în ceea ce priveşte efectele pe care le-a avut, [illegible] bilul principal al acestuia nu mai este Medina Sidonia, ci Filip al II-lea.

A treia parte distinctivă a acestui volum din „Nouvelle Clio" este consacrată unor probleme controversate ale istoriei politice a veacului al XVI-lea, unor direcţii de bază ale cercetării, schiţîndu-se totodată problemele deschise, necercetate suficient, şi posibilităţi de interpretare.

Discuţia este deschisă de un capitol intitulat „Politică şi societate". H. Lapeyre enumeră opiniile principale emise în literatura de specialitate privind clasele şi categoriile sociale, semnificaţia terminologiei sociale a veacului al XVI-lea şi cauzele, mobilurile şi diferitele aspecte ale mişcărilor populare cu implicaţiile lor directe asupra istoriei politice. După ce prezintă stadiul cercetării interacţiunii politică-societate, H. Lapeyre discută raportul politică-religie aşa cum se reflectă în diferitele şcoli istoriografice naţionale. Nemijlocit din raportul între stat şi religie izvoreşte în veacul acesta mult dezbătuta problemă a toleranţei religioase. Considerăm că în această problemă se resimte cel mai mult restrîngerea subiectului lucrării doar la Europa occidentală, întrucît experienţa din unele regiuni ale Europei răsăritene în privinţa toleranţei religioase în a doua jumătate a veacului al XVI-lea a fost un exemplu cu puternice influenţe în Europa occidentală.

Tot sub rubrica „Politică şi religie" se prezintă principalele probleme controversate legate de cruciadele şi războaiele religioase din secolul al XVI-lea şi de aspectul religios al revoluţiei din Ţările de Jos.

Un capitol se ocupă de ideile politice din secolul al XVI-lea. Autorul se opreşte doar asupra a trei probleme, pentru rest trimiţînd la excelenta lucrare a lui J. Touchard, *Histoire des idées politiques*, I, Paris, 1959. H. Lapeyre prezintă mai întîi anumite greutăţi metodologice privind istoria ideilor politice din veacul studiat, pentru a se opri apoi mai mult asupra cazului Machiavelli. Nu analizează atît conţinutul politic al scrierilor diplomatului italian cît mai ales evoluţia aprecierii date autorului şi scrierilor sale. Un paragraf special [illegible] ei despre caracterul monarhi-

www.dacoromanica.ro

ei la Claude Seyssel, Bernard Du Haillan, Thomas Smith, dar mai ales la Jean Bodin.

Următoarele capitole („Puterea regală" și „Administrația") reiau de fapt, pe alt plan, cele expuse în primele capitole ale lucrării la fiecare monarhie în parte. De data aceasta autorul are ocazia să aprofundeze mai mult anumite probleme concrete legate de procesul centralizării monarhiilor din Europa occidentală. H. Lapeyre reușește să prezinte cuprinzător diferitele opinii despre acest proces, rezultatele obținute și chestiunile ce-și așteaptă încă rezolvarea.

Politica externă a fost în secolul al XVI-lea marea preocupare a suveranilor. Nu este vorba numai de o politică personală sau familială (ceea ce nu rămîne exclus), ci, adesea, suveranul se identifică într-o mare măsură cu statul ale cărui interese le apără. H. Lapeyre se afla înaintea unui subiect extrem de vast, dar care a și fost tratat cu predilecție de istoriografia tradițională. Ca atare, el se oprește în capitolul dedicat relațiilor internaționale în secolul al XVI-lea la mijloacele de acțiune de care dispuneau oamenii de stat pentru a-și conduce politica externă : diplomația, armata și marina. Înainte de a trece destul de rapid în revistă aceste probleme, autorul se oprește asupra a două chestiuni mai dificile : aceea a granițelor și aceea a sentimentului național, a conștiinței naționale și a cosmopolitismului din secolul al XVI-lea. Cititorul se aștepta ca la acest capitol să se acorde o mai mare atenție principiului echilibrului european, care se poate spune că este marea realizare politică a Europei veacului al XVI-lea.

Lucrarea se încheie cu un capitol dedicat marilor personalități : Carol al V-lea, Filip al II-lea, Caterina de Medici și Elisabeta I, care sînt într-adevăr cele mai controversate figuri din lunga pleiadă de personalități produse de secolul acesta.

H. Lapeyre a trebuit să rezolve prin lucrarea sa *Monarhiile europene ale secolului al XVI-lea* unele probleme extrem de dificile; nu atît din cauza necunoașterii lor, cît mai ales pentru că privitor la acest secol există o vastă bibliografie. Din bibliografia abundentă a problemei trebuia aleasă lucrarea cea mai bună și schițate principalele opinii asupra marilor probleme ale epocii discutate. Limitarea ariei geografice a studiului la Europa occidentală dăunează sintezei; excluzînd din capul locului țările din răsăritul Europei, autorul s-a lipsit de unul dintre principalele mijloace de a prezenta o sinteză cuprinzătoare : cel al istoriei comparate; nu trebuie pierdut din vedere că Europa veacului al XVI-lea este totuși o unitate politică pe treapta unei generalizări extreme. Dialectica între general și particular în domeniul vieții politice a Europei veacului al XVI-lea ar fi meritat să fie tratată în ansamblul ei și nu numai în ceea ce privește Europa occidentală. Europa politică a secolului al XVI-lea reprezintă o unitate în diversitatea ei, dar și o diversitate în unitatea ei. Deci ea cere să fie tratată ca atare. Istoricul francez se bazează în general la tratarea diferitelor probleme pe o lucrare tip (de exemplu pentru monarhia Tudorilor, pe R.G. Elton, *England under the Tudors, 1485—1603*, London, 1963). Metoda nu este greșită dacă se apelează consecvent la cele mai bune lucrări pentru o anumită problemă, ceea ce H. Lapeyre nu reușește întotdeauna (vezi Germania și Țările de Jos), și dacă se păstrează întotdeauna simțul critic și propria părere, necesare pentru a da oricărei lucrări de sinteză nota originală. Or, H. Lapeyre nu izbutește peste tot să se ridice deasupra lucrărilor menționate, mulțumindu-se cu rezumări. De aici și lipsa de originalitate a lucrării, spre deosebire de alte volume din „Nouvelle Clio" (de exemplu J. Delumeau, *Naissance et affirmation de la Réforme*, nr. 30, ca să nu mai vorbim de excepționala sinteză a lui E. Hassinger).

A. Armbruster

www.dacoromanica.ro

„Средние Века" Сборник, Академия наук СССР, Институт Истории, Издательство «Наука»

vol. 28—30, Moscova, 1965—1967, 1 004 p.

Ceea ce caracterizează în mod deosebit ultimele trei volume din revista *Srednie veka*, editată de Institutul de istorie al Academiei de Ştiinţe din U.R.S.S., este tematica variată, care abordează diferite aspecte ale istoriei medievale europene. Istoria relaţiilor agrare, situaţia ţărănimii, dezvoltarea oraşelor sub aspectul economic şi demografic, aspecte ale istoriei culturii, unele probleme de istorie politică şi militară, mişcări sociale şi culturale, precum şi ştiinţele auxiliare sînt principalele teme în jurul cărora se grupează majoritatea studiilor publicate.

Un mare număr de studii şi comunicări se referă la dezvoltarea agriculturii şi evoluţia relaţiilor agrare în perioada feudalismului timpuriu apusean. În ordine cronologică amintim mai întîi comunicarea semnată de istoricul din R.D. Germană, H. Neubert, cu privire la proprietarii funciari şi posesorii de pămînt de origine «franc», «germanic», «burgund» şi «bavarez» din Italia în perioada anilor 774—1000 (vol. 30). Profesorul A.I. Gurevici, pe linia preocupărilor sale cu privire la formarea relaţiilor feudale în Norvegia, abordează problema *folkland*-ului anglo-saxon şi al *odal*-ului vechi norvegian. Studiul comparativ extrem de interesant prezintă evoluţia paralelă a celor două sisteme de stăpînire a pămîntului în secolele VII—XI (vol. 30). M.L. Abramson încearcă o sinteză privitoare la stadiul dezvoltării forţelor de producţie în agricultura Italiei din secolele X—XIII, studiind mai ales cultura cerealelor (vol. 28). I.D. Serovaiski, într-un amplu studiu publicat în două volume ale culegerii recenzate (vol. 28 şi 29), ridică o problemă deosebit de interesantă privind dreptul de proprietate la feudalii din Burgundia în secolele X—XII. El studiază atît proprietatea asupra pămîntului cît şi cea asupra ţăranilor, care evoluează spre o independenţă relativă. Serovaiski studiază şi delimitarea teritorială a diferitelor proprietăţi feudale şi influenţa acestui factor în exploatarea ţărănimii dependente. Este foarte interesant studiul lui I.R. Ulianov, care prin tematica sa depăşeşte epoca feudalismului timpuriu şi se referă la evoluţia structurii şi a organizării economice a marelui domeniu laic din Anglia, luînd ca bază a cercetării Wallington Manor din Oxfordshire din perioada 1086—1300 (vol. 29). Interesul faţă de acest studiu este cu atît mai mare cu cît el se bazează pe un interesant material inedit din Arhiva publică din Londra şi conţine două descrieri multilaterale ale domeniului din anii 1272 şi 1300. Acest material arhivistic oferă autorului posibilitatea unei comparaţii instructive realizată pe baza unor tabele paralele. Acelaşi I.R. Ulianov într-un alt studiu (vol. 30) voluminos încearcă o nouă abordare a problemei originii micului domeniu feudal din

www.dacoromanica.ro

Anglia medievală, bazîndu-se pe datele pe care le oferă arhiva familiei Stonov în cea mai mare parte publicată. L.T. Milskaia, care a publicat o serie de studii şi o interesantă monografie privitoare la evoluţia relaţiilor agrare la germani în perioada feudalismului timpuriu, abordează de data aceasta unele aspecte ale proprietăţii funciare din Burgundia în secolele IX—XII (vol. 30). Autoarea se bazează aproape exclusiv pe colecţia de documente ale catedralei din Oviedo publicată în 1962, conţinînd 219 acte din anii 803—1200.

Urmează apoi o serie de studii care privesc dezvoltarea relaţiilor agrare şi a ţărănimii Europei apusene din epoca feudalismului dezvoltat. Astfel, I.L. Bessmertni studiază relaţiile din cadrul clasei feudale în Franţa de est în secolul al XIII-lea (vol. 28). El se referă în special la schimbările structurale din cadrul clasei feudale. Bessmertni abordează aceeaşi temă într-un alt studiu (vol. 30), dar de data aceasta se referă la Franţa de nord şi Germania apuseană din secolul al XIII-lea. I.A. Kotelnikova, care nu de mult a publicat o interesantă monografie privitoare la evoluţia relaţiilor agrare din Italia de nord în secolele X—XIII, publică (în vol. 28) un studiu documentat consacrat rolului oraşelor în procesul de eliberare a ţărănimii dependente din Italia în secolul al XIII-lea. Autoarea analizează datele oferite de *Liber Paradisus* din Bologna din anul 1257 în care este redată lista acelor stăpîni care au eliberat pe şerbi şi numele ţăranilor eliberaţi. V.E. Maier, bazîndu-se pe datele oferite de conscrierea domeniului contelui de Hohenberg din anii 1392—1408, prezintă situaţia materială a ţărănimii din sud-vestul Germaniei la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea (vol. 28). Tabele de statistici reprezentînd diferenţierea ţărănimii, întocmite pe baza valorii proprietăţii ţărăneşti din 34 de sate, oferă un tablou interesant.

Cîteva studii tratează problemele legate de răscoale şi mişcări ţărăneşti şi de ideologia ţărănimii medievale. A.V. Konokotin, autorul celei mai serioase monografii marxiste despre jacqueria din Franţa, analizează critic hărţile publicate în diferite lucrări şi atlase istorice şi întocmeşte şi el noi hărţi privind aria de răspîndire a răscoalei, acţiunile principalului detaşament al răsculaţilor şi acţiunile comune ale răsculaţilor şi orăşenilor din Paris (vol. 28). E. V. Kuznetov într-o scurtă comunicare prezintă un episod interesant al luptei de clasă desfăşurată de ţărănimea engleză din secolul al XV-lea, anume răscoala din 1450 şi mişcările şi frămîntările legate de această răscoală (vol. 30).

Un deosebit interes prezintă studiul scris de E.V. Gutnova, autoarea uneia dintre cele mai serioase monografii despre apariţia parlamentului în Anglia. Autoarea elaborează interesanta temă a izvoarelor şi istoriografiei privind istoria ideologiei ţărăneşti în Anglia secolelor XIII—XV (vol. 29). Este analizată o gamă largă de izvoare care oferă date despre ideologia ţărănească, inclusiv cronicile oficiale. Istoricul din R.D. Germană, M. Benzing, prezintă condiţiile şi cauzele înfrîngerii răscoalei ţărăneşti din Turingia în bătălia de la 15 mai 1525 de lîngă Frankenhausen (vol. 28).

Mai puţin numeroase sînt studiile consacrate istorici oraşelor medievale din Europa apuseană şi relaţiilor comerciale dintre diferitele ţări. I.A. Levitki în studiul său încearcă să definească caracterul *gildae mercatoriae* din Anglia în secolele XI—XIII (vol. 30). Reţine în mod deosebit atenţia studiul semnat de tînăra cercetătoare din Leningrad N.V. Revunenkova cu titlul *Populaţia oraşului Montpellier în secolul al XII-lea* (vol. 30). Autoarea subliniază importanţa care se acordă studiilor de istorie demografică a oraşelor medievale din Europa apuseană şi în trei tabele face o prezentare a dinamicii creşterii populaţiei oraşului, a populaţiei pe diferitele cartiere şi a împărţirii impozitelor pe diferitele categorii. Revunenkova constată o creştere a populaţiei oraşului cu 30% într-un interval de circa 40 de ani maximum. V.V. Samarkin abordează o problemă de mult discutată în istoriografia marxistă, cea a rolului capitalului cămătăresc în Italia de nord-est în secolele XIII-XIV (vol. 30). A.A. Svanidze abordează în studiul său unele aspecte ale organizării oraşelor în Suedia în secolul al XIII-lea (vol. 28). Profesorul Universităţii din Moscova M.M. Smirin aduce contribuţii noi cu privire la lupta minerilor din Regnica Rolului şi programul politic şi

www.dacoromanica.ro

social al lui Mihail Gaismaer, conducătorul țăranilor răsculați din această regiune în perioada războiului țărănesc german de la 1525 (vol. 29). I.P. Saskolski prezintă stabilirea relațiilor comerciale directe dintre Rusia și Suedia după pacea de la Stalbovo din 1617 (vol. 29). Profesorul V.I. Rutenberg în comunicarea sa prezintă dezvoltarea conceptiei despre comerț de la Pegalotti la Uzzano (vol. 28).

În cele trei volume ale publicației prezentate apar și două studii de istorie politică. Reține în mod deosebit atenția studiul de mai mare întindere apărut în volumele 28 și 29 ale publicației și semnat de istoricul ceh B. Sindebar despre congresul de pace din Vestfalia din 1643—1648 și problema cehă. Acest studiu prezintă un interes aparte pentru cei ce studiază participarea Transilvaniei la ultima fază a Războiului de treizeci de ani. Celălalt studiu de istorie politică este semnat de N.A. Denisova și se referă la rolul pe care l-au jucat preoțimea și nobilimea din Franța la Statele generale din anii 1302 și 1308 (vol. 29).

Față de volumele precedente ale publicației, în cele la care ne referim sînt publicate mult mai multe studii de istoria culturii. Cunoscutul istoric din R.D. Germană, L. Stern, semnează studiul comemorativ *Nicolae de Cusa gînditor german din secolul al XV-lea* (vol. 28). Articolul a fost prilejuit de aniversarea a 500 de ani de la moartea marelui gînditor german. L.M. Bragina face o prezentare a concepției etice a lui Giovanni Pico della Mirandola (vol. 28). V.V. Pervuhin analizează proiectul de reformă din 1521, a lui Johann Eberlin von Günzburg, care a jucat un rol însemnat în mișcarea de reformă din Germania în prima ei fază (vol. 28). L.S. Ciccolini expune într-un context de istorie politică și culturală italiană conținutul cărții lui Lodovico Agostini, utopist italian din secolul al XVI-lea, intitulată *Republica immaginaria* (vol. 28). Un interes aparte printre studiile de istoria culturii publicate în culegerea pe care o recenzăm prezintă studiul semnat de A.N. Nemilov, docent la Universitatea din Leningrad. Autorul încearcă o interesantă situare a lui Willibald Pirckheimer în dezvoltarea umanismului german din secolul al XVI-lea (vol. 28). A.N. Nemilov face o caracterizare colorată a figurii lui W. Pirckheimer, prieten al lui Dürer. De fapt se poate spune că este primul studiu mai aprofundat despre acest umanist german.

Un mare număr de studii este consacrat istoriografiei și științelor auxiliare. Printre acestea reține atenția interesanta dare de seamă despre cel de-al XII-lea congres internațional al istoricilor de la Viena din toamna anului 1965. A.D. Liublinskaia și O.L. Veinștein analizează aspecte ale medievisticii contemporane în lumina dezbaterilor care s-au desfășurat la Viena (vol. 30). G.V. Frizman analizează ultimele lucrări apărute în Germania apuseană despre politica italiană a Imperiului german medieval (vol. 30), iar S.A. Assinovskaia lupta dintre umanism și scholasticism în lecțiile ținute de renumitul medievist rus P.N. Kudreavțev în anii 1848—1849 (vol. 30).

De cînd în jurul cunoscutei specialiste în științele auxiliare Alexandra Dmitrievna Liublinskaia la Leningrad s-a format o puternică echipă de specialiști, în coloanele culegerii „Srednie Veka" apar studii din ce în ce mai interesante și noi atît ca tematică cît și ca material documentar. În volumul 29 al culegerii este publicată o întreagă suită de studii care totodată reprezintă un omagiu adus memoriei profesoarei Universității din Leningrad O.A. Dobiaș-Rojdestvenskaia, de la a cărei moarte s-au împlinit 25 de ani în 1966. A.D. Liublinskaia prezintă importanța lucrărilor Olgăi A. Dobiaș-Rojdestvenskaia pentru dezvoltarea paleografiei latine din U.R.S.S. Tot Liublinsckaia împreună cu I.S. Șarkova, tînăra elevă a profesoarei din Leningrad, au întocmit bibliografia completă a lucrărilor Olgăi A. Dobiaș-Rojdestvenskaia, iar T.P. Voronova face o prezentare a arhivei lăsată de O.A. Dobiaș-Rojdestvenskaia păstrată azi la Biblioteca publică din Leningrad. Urmează apoi o serie întreagă de studii de paleografie latină semnate de tinerii specialiști pregătiți de A.D. Liublinskaia. Astfel, M.F. Muraviov prezintă fragmentele de manuscrise latine din secolele VIII—X păstrate la Biblioteca Academiei din Leningrad; B. I. Ramm publică un studiu de istoria miniaturilor din perioada feudalismului timpuriu. V.L. Romanova, pe baza materialelor de arhivă păstrate la Biblio-

www.dacoromanica.ro

teca publică din Leningrad, analizează scrierea gotică de carte în Franța la sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea. A.V. Konokotin descrie un manuscris francez din secolul al XIV-lea, iar S.S. Neterina abordează un aspect al istoriei minusculului carolingian din secolul al IX-lea. T.P. Voronova prezintă raportul misiunii din Lyon a lui Renaut de Sainte Beuve în perioada februarie-martie 1313. V.N. Malov aduce contribuții interesante cu privire la paleografia actelor secretariatului de stat al Franței în secolele XVI-XVII. O adevărată revelație a istoriei științei paleografice reprezintă studiul semnat de colaboratoarea sectorului de istorie medie a Institutului de istorie din Leningrad, Lidia Georgievna Katușkina, care publică patru scrisori inedite ale lui Mabillon, care au fost depistate de cercetătoarea din Leningrad în Secția de arhivă apuseană a Institutului de istorie din acest oraș. Scrisorile publicate aruncă o lumină nouă asupra activității eruditului istoric francez de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, întemeietorul paleografiei ca știință. Publicarea scrisorilor în limba lor originală și în traducere rusă, precum și amplele comentarii și note înlesnesc studierea lor. Amintim aici că toate studiile de mai sus au fost publicate în vol. 29 al culegerii pe care o prezentăm.

Pentru specialiști nu mai trebuie să subliniem ce importanță au prezentările de fonduri arhivistice, mai ales cînd este vorba de fonduri foarte bogate. E. V. Bernardskaia, specialistă în istoria medievală a Italiei, face o sistematică prezentare a cărților manuscrise italiene din fondurile acestei biblioteci. Sînt aici în mod succint descrise aproape 250 de cărți manuscrise italienești din secolele V-XVIII (vol. 30).

Dintre relativ puținele recenzii apărute în ultimele trei volume ale culegerii prezentate am reținut recenzia semnată de I. G. Rozner despre cartea lui V. P. Șașarin despre răscoala de la Bobîlna, carte apărută în 1963 și recenzată de subsemnatul în revista „Studii".

Volumele 28 și 29 ale culegerii sînt oarecum și volume omagiale. Primul, consacrat lui M. M. Smirin, cuprinde studiul lui V. M. Volodarski despre activitatea științifico-didactică a sărbătoritului și o bibliografie completă a lucrărilor lui M. M. Smirin întocmită de E. A. Jabotinskaia. În cel de-al doilea volum E. V. Gutnova prezintă bogata activitate a academicianului S. D. Skazkin, de la a cărei naștere s-au împlinit 75 de ani. În același volum apare bibliografia completă a lucrărilor lui S. D. Skazkin întocmită de I. N. Osipovski. E. V. Gutnova, într-un studiu amplu publicat în volumul 30, face o dare de seamă interesantă despre medievistica sovietică în ultimii cincizeci de ani.

În încheiere amintim și faptul că în culegere continuă să apară bibliografia sovietică cu privire la istoria evului mediu apusean întocmită de I. I. Frolova.

L. Deméný

www.dacoromanica.ro

Î N S E M N Ă R I

ISTORIA ROMÂNIEI

ION LUNGU, VASILE RADU, MIRCEA VALEA, GHEORGHE I. IONIȚĂ, LIVIU MARGHITAN, C. ENEA, *Din trecutul de luptă al țărănimii hunedorene*, Muzeul regional Hunedoara-Deva, 1967, 412 p.

Lucrările recente, apărute sub egida unor muzee din țară, relevă tot mai mult interesul față de promovarea cercetării de istorie locală, menită a studia și populariza aspectele specifice și generale ale unor momente importante din trecutul de luptă al poporului român. Pe această linie se înscrie și volumul: *Din trecutul de luptă al țărănimii hunedorene*, elaborat de un colectiv format din Ion Lungu, Vasile Radu, Mircea Valea, Gheorghe I. Ioniță, Liviu Marghitan, C. Enea și publicat sub îngrijirea Muzeului din Deva. Cartea este sugestiv ilustrată cu tabele, facsimile, fotografii etc., fiind însoțită de un variat și bogat aparat științific.

Lucrarea cuprinde 5 capitole intitulate „Agricultura milenară a băștinașilor hunedoreni; „Lupta țărănimii hunedorene împotriva jugului feudal, pentru îmbunătățirea condițiilor ei de muncă și viață"; „Țărănimea hunedoreană în perioada apariției și dezvoltării capitalismului. Intensificarea luptei acesteia pentru dreptate socială și națională, pentru desăvîrșirea formării statului național unitar român (1848—1 decembrie 1918)"; „Dezvoltarea luptei țărănimii hunedorene în anii dintre cele două războaie mondiale"; „23 August 1944 — Zorii vieții noi pe pămîntul hunedorean În încheiere sînt prezentate imagini din munca și viața locuitorilor satelor în anii socialismului, precum și aspecte din timpul vizitei conducătorilor de partid și de stat în regiunea Hunedoara (octombrie 1966).

Ținutul Hunedoara este cunoscut în istorie ca un vechi leagăn al luptelor țărănimii din țara noastră. Autorii analizează situația economică, socială și politică a maselor țărănești din cele mai vechi timpuri și pînă în epoca contemporană. Comentînd semnificația preocupărilor populației rurale de-a lungul veacurilor, în volum se menționează: „Agricultura practicată de localnici cu multă rîvnă, îmbogățită mereu cu noi procedee și unelte de muncă, constituie și ea un temeinic argument privitor la autohtonismul poporului român pe pămînturile pe care le stăpînește" (p. 80).

În lucrare este înfățișat pe larg aportul țărănimii hunedorene în timpul răscoalei de la Bobîlna (1437), de sub conducerea lui Gheorghe Doja (1514), Horea, Cloșca și Crișan (1784) precum și contribuția acesteia la lupta pentru înfăptuirea unității politice a teritoriului românesc în perioada domniei lui Mihai Viteazul. Mișcarea maselor țărănești pentru emanciparea socială și națională a culminat cu participarea activă la revoluția burghezo-democratică din 1848. În perioada ce a urmat, oamenii muncii de la sate au fost prezenți la marile lupte duse de poporul român pentru dreptate, libertate și unitate națională. Împreună cu masele largi de pe întreg cuprinsul Transilva-

www.dacoromanica.ro

niei, țărănimea din ținutul Hunedoarei a luat parte cu entuziasm la Marea Adunare Națională care a vut loc la Alba-Iulia (1 decembrie 1918). Interesante sînt relatările privind evenimentele de acum 50 de ani ale unui participant la actul istoric al unirii Transilvaniei cu România, păstrate în Arhivele Statului din Alba-Iulia și reproduse în volum: „Cetatea veche a lui Mihai Viteazul e un furnicar de oameni. Pe deasupra zidului de miază-noapte se înșiră poporul în jurul tribunelor improvizate, în rînduri dese, sub steagurile tricolore, care fîlfîie în aer. E o pădure de steaguri, ce pare că au crescut din pămînt. Și lumea adunată așteaptă în liniște clipa cea mare. Citeodată se pornește un zvon de glasuri, care trece peste mulțime ca un ecou prelung: Trăiască România Mare. Platoul întreg se înalță, parcă, și se lărgește, sub apăsarea omului, ce răsare fără contenire și sub greutatea celei mai glorioase fapte, care își așteaptă aici reîntruparea..." (p. 249).

Datele și faptele prezentate de autori demonstrează că în perioada interbelică masele țărănești hunedorene s-au încadrat în permanență în lupta revoluționară a poporului român dusă împotriva regimului burghezo-moșieresc, sub conducerea partidului comunist. O activitate susținută a desfășurat în rîndurile țărănimii organizația Frontului plugarilor, constituită în anul 1933. Se prezintă experiența acumulată de forțele democratice și patriotice hunedorene în mișcarea antifascistă, pentru apărarea păcii, democrației și independenței naționale. Prima izbîndă importantă realizată în acțiunea de raliere pe o platformă comună, antifascistă, a tuturor forțelor democratice s-a înregistrat la sfîrșitul anului 1935, prin acordul semnat la Țebea între Frontul plugarilor, Blocul democratic, Madosz și gruparea socialistă condusă de C. Popovici. În alegerile parlamentare parțiale din județul Hunedoara, ținute în februarie 1936, forțele democratice au ieșit victorioase, dovedind că „în țara noastră existau în acea perioadă mari posibilități de unire a tuturor forțelor democratice, de închegare a unui larg front popular antifascist. Succesul repurtat în alegeri de Frontul comun democratic a îmbogățit experiența de luptă a partidului comunist, a contribuit la creșterea influenței sale în mase, a dus la apropierea de partid a unor largi cercuri democratice" (p. 308).

În anii războiului antihitlerist, alături de întregul popor, țăranii hunedoreni aflați sub arme, continuînd tradițiile de veacuri, au luptat eroic pe front, aducîndu-și contribuția la zdrobirea celui de-al III-lea Reich, la obținerea victoriei asupra fascismului.

Volumul *Din trecutul de luptă al țărănimii hunedorene* se adaugă lucrărilor reușite apărute în ultimii ani sub egida Muzeului din Deva. Această carte va constitui, fără îndoială, un îndemn pentru elaborarea în viitor a unor noi lucrări, care să sintetizeze experiența de luptă revoluționară a maselor populare din diferite județe ale țării, împotriva exploatării, pentru libertate, pace, independență națională și socialism.

I. Babici

ISTORIA UNIVERSALĂ

P. SCHREINER, *Studien zu den* Βραχέα Χρονικά, Miscellanea Byzantina Monacensia 6, Ed. Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie der Universität München, München, 1967, 237 p.

Volumul prezentat este lucrarea de disertație inaugurală făcută de autor la Facultatea de filozofie a Universității Ludwig-Maximilian din München sub îndrumarea profesorului H. G. Beck și a prof R. Loenertz din Roma, unul din cei mai buni cunoscători ai istorie Bizanțului în ultimele două secole ale existenței lui. Lucrarea este concepută ca un studiu introductiv pentru o ediție completă a cronicilor scurte pe care o proiectează autorul. Volumul mai cuprinde și textul unor cronici scurte însoțite de ample comentarii.

www.dacoromanica.ro

Pentru studiul său, autorul a folosit atît cronicile scurte publicate cît și multe din cele inedite. Aceasta a însemnat investigații destul de dificile, numărul cronicilor scurte fiind mare și risipite prin depozitele de manuscrise ale unor biblioteci europene.

Autorul precizează că prin cronică scurtă trebuie înțeles reunirea unor scurte însemnări istorice făcute cronologic și precedate de notarea datei: an, lună și zi. Deci trebuie făcută o netă distincție între acestea și cronicile minore.

Editorii de texte bizantine erau toți savanți de formație clasică, cărora cronicile scurte scrise într-o limbă populară și fără preocupări stilistice le repugna. Dacă mai adăugăm dificultățile de a putea găsi aceste cronici în codexuri de un conținut extrem de variat, religios, filozofic, științific, ne explicăm ușor de ce publicarea lor a întîrziat mult. Numai datorită unei întîmplări Bullialdus la ediția pariziană a lui Dukas din anul 1649, publică o primă cronică scurtă. De-abia după două secole s-a cunoscut o nouă cronică scurtă constantinopolitană interesantă din punct de vedere istoric, găsită într-un manuscris venețian. A treia cronică scurtă despre năvălirea arabă în Sicilia a fost editată în 1890 de Cozza-Luzi. Acel care a atras atenția asupra importanței cronicilor scurte a fost K. Krumbacher în ediția a doua a renumitei sale istorii a literaturii bizantine, dînd lista unui număr de 18 de astfel de cronici. De-abia în anul 1932 apare o culegere de cronici scurte opera lui Sp. Lampros continuată după moartea sa de K. Amantos, care se îngrijește și de publicarea lor. Dintre cronicile scurte publicate ulterior, cea mai importantă prin abundența și preciziunea datelor este cronica din 1352 aflată la Muzeul Istoric de Stat din Moscova și publicată mai întîi de V. T. Gorjanov, apoi însoțită de un bogat comentariu de R. Loenertz și autorul cărții recenzate.

Autorul împarte cronicile scurte după conținut, în trei categorii:

Cronici de un caracter regional, care se ocupă deci de evenimente dintr-un spațiu geografic bine delimitat: Constantinopol, Thessalonic, Peloponez etc. Cronicile dintr-o regiune nu au nici o înrudire cu cele dintr-o altă regiune, totuși între toate există o apropiere din punct de vedere formal.

O a doua categorie, destul de numeroasă de cronici scurte unele mai amănunțite, altele mai sumare, consemnează cuceririle turcești în special în teritoriul bizantin. Înrudirea între ele poate fi urmărită la unele după succesiunea aproape identică a evenimentelor, la altele după erorile comune în ce privește relatarea și datarea evenimentelor.

O ultimă categorie cuprinde informații izolate, care fac ca aceste cronici să aibă aspectul unor scrieri neterminate.

Cronicile scurte au folosit în genere mai multe izvoare. Acest lucru se poate recunoaște fiindcă, după o serie de însemnări prezentate în ordine cronologică, urmează un alt grup de note care încep cu o dată mai timpuriu. Este evidentă dovada că pentru cele din urmă autorul cronicii a folosit o nouă sursă. Alteori unele însemnări sînt datate după era mondială altele după era creștină; în acest caz folosirea în paralel a două izvoare este indiscutabilă.

După partea introductivă autorul trece la examinarea cronicilor scurte pe baza diviziunii de mai sus și în primul capitol se ocupă de cronicile de stat constantinopolitane. Pentru fiecare cronică se dau indicații de locul unde se găsește manuscrisul și se descrie codexul respectiv, materialul aflat în același codex, folio sub care este scrisă cronica scurtă; se încearcă să se stabilească data și locul redactării, numele autorului și adăugirile posterioare. Cînd cronica a fost publicată se dau indicații cu privire la locul publicării, se arată perioada de care se ocupă, diferitele înrudiri cu alte cronici, în sfîrșit posesorii succesivi. Cronicile constantinopolitane cuprind o serie de date comune. Cronicile nr. 15 și 52 din culegerea Lampros — Amantos au în mod evident un izvor comun. Asemănările dintre celelalte cronici sînt explicate de autor prin faptul că evenimentele importante au fost deopotrivă consemnate în toate aceste cronici, apoi aceste cronici au prelucrat o serie de anale oficiale și fiecare autor, chiar dacă a folosit același fond, și-a extras materialul ce-l interesa independent de un altul. Aceasta explică și numeroasele deosebiri dintre ele. De aceea P. Schreiner crede că în stadiul actual de cunoaștere

www.dacoromanica.ro

a surselor nu se poate stabili o stemă comună pentru cronicile scurte constantinopolitane.

În capitolul următor sînt cercetate cronicile provinciale: cronica Thessalonicului, cronicile Peloponesului, cronica Mesembriei, oraşului Gallipoli, cronica siciliană, cronica cipriotă şi cele veneto-bizantine. Majoritatea lor au folosit un material pe care l-au găsit în regiunea respectivă. Cronicile peloponesiace au o serie de locuri comune cu cronica lui Sphrantzes, totuşi nu se poate afirma că acesta din urmă a fost arhetipul lor. Autorul crede că toate s-au inspirat dintr-o cronică mai veche pe care a prelucrat-o şi Sphrantzes pentru partea privind Peloponesul.

Trei din cronicile veneto-bizantine se găsesc ca apendice la nomocanonul lui Malaxos, scris într-o limbă populară. Autorul dovedeşte că aceste cronici sînt opera lui Malaxos şi nu a unui copist. Cronicile veneto-bizantine cuprind însemnări identice despre întemeierea Constantinopolului şi Veneţici, ele au fost luate fără îndoială dintr-un izvor veneţian.

Cronici scurte destul de numeroase se ocupă de cucerirea turcă şi autorul stabileşte o serie de legături şi dependenţe între ele. Dintre acestea, cronica nr. 48 din culegerea Lampros-Amantos se opreşte la „Răscoala din 1595 din Valahia", iar cronica nr. 46 a fost scrisă chiar în Ţara Românească; manuscrisul se găseşte într-un codex la mănăstirea Kutlumus.

În partea a doua a lucrării, denumită partea sistematică, autorul arată necesitatea unei critici externe temeinice pentru editorul cronicilor; să stabilească dacă cronica este scrisă în întregime de aceeaşi mînă ca şi restul codexului, dacă există deosebiri în ce priveşte cerneala şi hîrtia folosită. Data redactării cronicilor nu este întotdeauna identică cu a ultimului eveniment consemnat. Pentru datarea evenimentelor, majoritatea cronicilor folosesc era bizantină, cîteva era alexandrină, iar cele scrise pe teritoriul veneţian, era creştină.

Cronicile scurte sînt destul de importante pentru cunoaşterea istoriei bizantine. Ele constituie un izvor primar care a folosit adeseori materiale oficiale astăzi pierdute. De o importanţă deosebită în cronici este datarea evenimentelor. Desigur, multe din ele sînt eronate şi editorul cronicilor va trebui să verifice veracitatea datelor în raport cu alte izvoare, să le corecteze cînd constată erori şi să încerce să stabilească cauza care le-a determinat. Pentru istoria regională menţionată numai accidental de istoricii bizantini, cronicile locale sînt de o mare valoare. Perioada din istoria Bizanţului dintre anii 1360 şi 1410 este lipsită de o operă istorică detaliată; cronicile scurte înlătură această lacună, ele rămînînd sursa principală pentru reconstituirea evenimentelor din această epocă. Pentru perioada post-bizantină, însemnările privind cuceririle turceşti sînt importante pentru toate ţările din sud-estul Europei şi este regretabil că aceste cronici scurte au fost folosite pînă în prezent într-o măsură redusă. Cronicile scurte relatează numai fapte brute, fără raporturi de cauzalitate sau informaţii de natură social-economică.

Izvorul principal al cronicilor scurte îl constituie analele orăşeneşti şi cele imperiale. Acestea sînt, după părerea autorului, o continuare a analelor consulare şi ele cuprindeau lista împăraţilor, data lor de naştere, de preluare a puterii, încoronarea şi data morţii. De asemenea erau trecute şi evenimentele importante cu menţiunea datei cînd au avut loc. Existenţa acestor anale poate fi stabilită pînă în secolul al XI-lea prin mărturii în operele istorice; fără îndoială ele au continuat să existe şi după această dată. Alături de analele oficiale s-au mai redactat şi în bisericile şi mănăstirile mai importante însemnări despre evenimente politice şi religioase. Cronica nr.47 din culegerea Lampros — Amantos e copia unor astfel de anale, fiindcă cuprinde date pe care un particular nu le putea cunoaşte, ca de exemplu ora exactă cînd a avut loc un evenimcnt.

Faptul că în cronicile scurte găsim şi date eronate sau relatări deformate ale evenimentelor se explică prin aceea că analele oficiale au fost adeseori recopiate cu modificări, reduceri sau amplificări făcute de copişti şi atunci s-au strecurat greşeli. Autorii cronicilor au folosit în genere aceste copii.

În continuare autorul prezintă un comentariu istoric la cîteva cronici mai puţin cunoscute. În comentariul privind cronica din Me- [illegible] autorul se ocupă de stăpînirea lui

www.dacoromanica.ro

Dobrotici la Marea Neagră însă nu aduce nimic nou. De asemenea pomenește de acțiunea întreprinsă de Mircea cel Bătrîn pentru despresurarea Silistrei atacată de turci în anul 1408. Se comentează și partea din cronica nr. 47 din culegerea Lampros — Amantos nepublicată încă și care se află în biblioteca Universității din Bologna (Cod. Bonon. 3 632, f. 351). În fragmentul comentat după ridicarea asediului Constantinopolului de turci în anul 1422 (în cronică este dat eronat anul 6956) se menționează o campanie a flotei turcești împotriva Chiliei. Turcii înfrînți au trebuit să se retragă. Se comentează și un fragment inedit al unei cronici a orașului Gallipoli aflat într-un codex miscelaneu care cuprinde și texte de matematică și astronomie.

În anexe sînt editate cele 3 cronici comentate și două cipriote. Autorul a alcătuit la sfîrșitul volumului tabele ale evenimentelor din istoria turcă, menționate în cronicile scurte și datarea lor. Patru indici ușurează cercetarea cronicilor scurte publicate pînă în prezent.

E. Frances

SLOVANSKÉ HISTORICKÉ STUDIE SLAVISTIKA A SLOVANSTVÍ. PŘÍSPĚVKY K TEORII A DĚJINÁM (Studii istorice slave. Slavistica și popoarele slave. Contribuții la teoria și istoria slavisticii), Nakladatelství československé Akademie věd, Institutul pentru istoria țărilor socialiste europene, Praga, vol. VII, 1968, 218 p.

Volumul e închinat celui de-al VI-lea congres internațional al slaviștilor, care a avut loc la Praga între 6 și 13 august a.c. E vorba de o colecție de opt studii cu caracter teoretic, axate pe diferite teme. Dintre ele doar două caută să dea răspuns la cîteva întrebări stăruitoare din domeniul slavisticii. Primii doi autori, J. Macůrek și Milan Kudelka, se străduiesc să soluționeze cu argumente proprii, în spiritul materialismului istoric, cîteva probleme teoretice, însă intervin deosebiri de îndată ce este vorba de obiectul, metoda și temeiul slavisticii. Întrucît în ultimii ani [illegible] de slavistică românească au luat o mare amploare, uneori chiar mai mare decît îngăduie obiectul acestei discipline, socot că nu-i lipsit de interes faptul de a semnala aici problemele esențiale care formează obiectul primelor două studii din acest volum.

Se afirmă în prefață că aceste probleme au devenit actuale în momentul cînd în sfera cercetărilor de slavistică s-au produs anumite transformări calitative. Dacă admitem definiția slavisticii, așa cum o formulează Milan Kudelka, ca fiind un ansamblu de discipline, organizat și variabil din punct de vedere istoric, e sigur că principiile materialismului dialectic s-au impus, într-o măsură mai mare sau mai mică, în unele compartimente ale acestui ansamblu. S-au făcut și încercări de a se defini sensul și baza studiilor de slavistică, mai ales în cele de lingvistică. Însă aceste transformări n-au operat asupra concepției slavisticii, ca disciplină de cercetări în domeniul relațiilor interslave.

În felul acesta, s-a produs un decalaj pe care primele două studii din acest volum încearcă să-l explice din punct de vedere teoretic. De aceea, problema centrală, la care slavistica marxistă trebuie să dea un răspuns, e formulată astfel : care este sau care ar trebui să fie obiectul slavisticii ca disciplină a cunoașterii, pe de o parte, iar pe de alta, care e locul slavisticii în actuala structură, în permanentă transformare, a activității științifice și, în sfîrșit, care sînt perspectivele evoluției viitoare a acestei discipline?

Să vedem acum, în limitele îngăduite de spațiul unei astfel de semnalări, în ce măsură cele două studii răspund la întrebările de mai sus. În primul rînd, menționăm articolul acad. Josef Macůrek, intitulat *Slavistica și științele istorice*. După ce prezintă, destul de sumar, momentele pregnante din istoria slavisticii europene, adică cehă, rusă, sovietică, polonă, germană, maghiară, română, franceză, autorul formulează următoarele întrebări, fundamentale pentru destinul slavisticii : ce trebuie să înțelegem astăzi prin slavistică, care sînt sarcinile ei și ce funcție îndeplinesc științele istorice în sfera acestei discipline?

Pentru a răspunde la aceste întrebări [illegible] mai întîi elementele funda

www.dacoromanica.ro

mentale din evoluția istorică a popoarelor slave și anume: înrudirea dintre diferitele limbi slave, pe de o parte și conștiința acestei înrudiri dublată, în același timp, de conștiința diferențierii, pe de altă parte. De aici rezultă că slavistica urmează să aibă ca obiect, în primul rînd, studiul limbilor slave, ca fiind elementul cel mai specific. Însă numai în măsura în care sînt studiate raporturile interslave sau dintre slavi și popoarele neslave, fiindcă problemele de bohemistică pură, rusistică, polonistică, bulgaristică ș.a. nu intră, după părerea autorului, în sfera slavisticii.

În ce privește *istoria literară*, Macůrek condiționează includerea ei în sfera slavisticii de obiectivul cercetărilor. Dacă e vorba de fenomene sau curente de idei din cîmpul unei singure literaturi slave sau dacă problemele nu sînt cercetate într-un ansamblu de relații interslave, în acest caz urmează ca locul și funcția istoriei literare să fie îngrădite în domeniul slavisticii. Alte discipline ca, de pildă, geografia istorică, arheologia, etnografia, științele juridice, avînd drept obiectiv de studii legăturile istorice interslave sau dintre popoarele slave și neslave, nu pot fi excluse din slavistică.

Ajungînd la raporturile dintre științele istorice și slavistică, Macůrek precizează că, în această privință, părerile sînt împărțite. Există glasuri care afirmă că slavistica nu are nimic de-a face cu disciplinele istorice în înțelesul strict al cuvîntului. Însă autorul pledează pentru includerea acestor discipline în sfera slavisticii, însă cu o serie de rezerve asupra cărora nu vom stărui aici. E suficient să precizăm că uneori științele istorice rezolvă cu totul independent probleme de slavistică, alteori îndeplinesc funcții importante și indispensabile unei discipline auxiliare din domeniile filologice. În concluzie, Macůrek definește slavistica drept un *ansamblu* de discipline științifice care se ocupă cu studiul popoarelor slave în totalitatea lor, cu relațiile interslave și cu raporturile dintre slavi, pe de o parte, și cu lumea neslavă, pe de altă parte.

O altă contribuție la *studiul istoriei slavisticii* semnează Milan Kudelka. Fără să fie vorba de o polemică autorul se deosebește în unele privințe de concepțiile lui Macůrek. Kudelka se ocupă de stadiul în care se află elaborarea unei istorii de sinteză a slavisticii, sarcină stabilită la cel de-al IV-lea congres internațional al slaviștilor, din 1958. Autorul critică metoda „personalistă", cum o numește el, metodă preconizată de comisia însărcinată să întocmească această sinteză, ca fiind unilaterală și incapabilă să cuprindă întreaga evoluție a acestei discipline. Față de „criteriul personalist", care reduce totul la calitățile individuale ale cercetătorilor, Kudelka concepe istoria slavisticii ca o „expunere a tuturor problemelor, sistematizate ierarhic". Trecînd la definiția slavisticii ca disciplină științifică, autorul pornește de la formularea lui Vatroslav Jagić (1910), pentru care slavistica era în cea mai mare parte filologie slavă (adică lingvistică, istorie literară și folcloristică), și analizînd în adîncime raporturile dintre slavistică și disciplinele „neslavistice", autorul conchide că istoricul trebuie să conceapă disciplina slavisticii ca un ansamblu variabil, din punct de vedere istoric, al acelor discipline științifice care studiază evoluția popoarelor slave fie global fie urmărind istoria raporturilor interslave sau a celor dintre slavi și popoarele neslave. În concluzie, se poate spune că multe din problemele legate de destinul slavisticii rămîn încă deschise.

Celelalte studii nu prezintă nici o legătură cu problematica slavisticii, asupra căreia am stăruit în această scurtă semnalare, și de aceea, fără să le minimalizăm importanța, vom reveni asupra lor în altă parte. E vorba de următoarele teme: *Europa răsăriteană în istoria Europei*, de Milan Šmerda; *Despre posibilitatea integrării studiilor despre Europa de răsărit în secolul al XX-lea*, semnat de R. Havranková și Zd. Sládek; *Slavii și internaționalismul proletar* de Vl. Št'astný; *Cu privire la istoria austroslavismului slavilor din Austria*, de V. Žáček ș.a.

Tr. Ionescu-Nișcov

www.dacoromanica.ro

W. SERCZYK, *Gospodarstwo magnackie w województwie podolskim w drugiej połowie XVIII wieku* (Gospodăria magnaţilor din voevodatul Podoliei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea). Edit. Academiei Polone de Ştiinţe, Wrocław —Varşovia—Cracovia, 1965, 168 p.

Cronologic problema este urmărită începînd de la jumătatea secolului amintit, cînd se termină perioada de masive colonizări şi înfiinţări de sate noi în Ucraina din dreapta Niprului, şi pînă în 1793, anul celei de-a doua dezmembrări a Poloniei. Studiul se bazează pe un bogat material de arhivă. Problema centrală supusă analizei este caracterul de marfă al producţiei gospodăriei marilor latifundiari podolieni. În acest sens, se examinează organizarea socială a producţiei, producţia ca atare, vegetală, animală şi industrială şi, în sfîrşit, veniturile gospodăriei magnaţilor.

Dar mai întîi autorul prezintă voievodatul Podoliei în secolul al XVIII-lea sub aspectul geografic şi demografic, precum şi sub cel al structurii proprietăţii. În 1790 populaţia lui se ridica la circa 463 087 de locuitori, adică la 4,8 persoane la o casă. În 1778 existau 56 de oraşe şi 906 sate; în 1790 numărul satelor sporise cu 33, dovadă a progresului colonizării în acest voievodat. Imensa majoritate a pămîntului se afla în stăpînirea nobilimii (80.83 % în 1790); o parte în proprietatea regelui (15,36 %) şi numai o mică parte în cea a bisericii (3,83 %). De remarcat că majoritatea zdrobitoare a domeniilor regale se afla tot în mîinile magnaţilor. Aceştia constituiau aşadar o importantă forţă politică, dar înainte de toate una economică. De pildă, numai o singură familie (Czartoryski) avea în 1778 un număr de 121 de sate şi 6 oraşe, deci aproape 20 % din totalul bunurilor particulare existente în acest voievodat. Prin urmare, în Podolia cea mai mare importanţă o avea în perioada citată gospodăria magnaţilor, apărută la sfîrşitul veacului al XVI-lea. După înlăturarea stăpînirii turceşti (1699), ţăranii au colonizat teritoriile pustiite, fiind stimulaţi la aceasta de o perioadă îndelungată de scutire de clacă. Între ei se aflau şi moldoveni. În al doilea sfert al secolului al XVIII-lea s-a consolidat şi gospodăria magnaţilor, iar introducerea *folwark*-ului (întreprindere producătoare de mărfuri, bazată pe exploatarea forţei de muncă agricole pentru piaţă cu forţa de muncă clăcăşească) a încărcat pe clăcaşi cu obligaţii tot mai grele, fapt ce a provocat răscoale locale, reprimate, la rîndul lor, cu o deosebită cruzime. Dar în prima jumătate a veacului amintit *folwark*-urile au fost mici. Se întîmpla apoi ca însemnate părţi din teritoriul lor să nu fie încă de loc cultivate. Treptat însă întinderea culturilor a crescut, ramuri noi de producţie (creşterea vitelor, industria) s-au dezvoltat şi, în sfîrşit, gospodăria marelui latifundiar a început să aprovizioneze pe o scară mai largă piaţa locală, toate acestea realizîndu-se printr-o sporire a obligaţiilor de clacă pe gospodăria ţărănească. Voievodatul Podoliei era una din cele mai populate regiuni din republica nobiliară polonă. Oraşele erau în mare măsură oraşe de producţie agricolă, cu o populaţie ce se ocupa în cea mai mare parte cu agricultura.

În ceea ce priveşte organizarea *folwark*-ului, acesta cuprindea un complex de latifundii, pe care erau situate mai multe sate; unui *folwark* îi revenea, în medie, trei sate; rar se întîmpla ca să-i revină un singur sat. În *folwark* se concentra în întregime producţia vegetală şi în majoritate cea animală, ba chiar şi unele industrii agricole. Gospodăria *folwark*-urilor se baza pe clacа ţărănimii dependente. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea numărul *folwark*-urilor creşte mereu datorită adaptării gospodăriei magnaţilor la piaţă. O dată cu sporirea numărului s-a mărit şi suprafaţa terenului lor (arături şi fîneţe), aceasta în dauna lotului ţărănesc. Procentual, pe complexele de *folwark*-uri podoliene numărul de gospodării clăcăşeşti era aproximativ de trei ori mai mare decît cel al gospodăriilor ţăranilor scutiţi de clacă. Mărimea *folwark*-urilor era diferită. *Folwark*-ul cerea înainte de toate munca ţăranilor care dispuneau de vite de tracţiune. Clacа prestată cu inventarul clăcaşilor a depăşit 65 % din ansamblul obligaţiilor clăcăşeşti. În general, ţăranii din acest voievodat aveau puţine vite: în medie o vită la o gospodărie şi trei vite la o gospodărie care dispunea de inventar de tracţiune. Din totalul gospodăriilor clăcăşeşti, aproape 40 % n-aveau vite de muncă. Grupa cea mai numeroasă o formau deci clăcaşii cu mîinile, adică www.dacoromanica.ro mau apoi cei cu o vită şi, în

sfîrşit, cei cu două vite. Aceasta înseamnă că *folwark*-ul a sărăcit gospodăria ţărăncască. În perioada analizată se constată o creştere a numărului celor bogaţi. Este vorba de un proces de diferenţiere şi stratificare în rîndul ţărănimii podoliene.

Suprafaţa terenului cultivat de ţărani pentru ei era foarte variată : între 3 şi 6 pogoane pentru clăcaşul cu mîinile, între 6 şi 12 pogoane pentru cel cu o vită şi între 12 şi 25 de pogoane pentru cel cu două vite. Întinderea medie a suprafeţei cultivate de clăcaşi pentru magnaţi era de circa 255 de pogoane la un *folwark*, afară de fînefe, păduri şi păşuni. Munca salariată a fost folosită atît în gospodăriile ţăranilor înstăriţi, cît, mai ales, în gospodăria *folwark*-ului. Aici numărul angajaţilor la muncă a crescut în întreaga perioadă studiată.

În ceea ce priveşte producţia vegetală de pe domeniile magnaţilor, principalele culturi erau cele de cereale. Dintre acestea cel mai mult se cultiva ovăzul (30%). Locul lui l-a luat apoi secara. Veneau apoi orzul, hrişca şi numai la urmă grîul. Sistemul celor trei tarlale era forma clasică a asolamentului practicat atunci în voievodatul menţionat şi în întreaga Polonie. Pămîntul se gunoia. Încep să se răspîndească pluguri cu cormana de fier. Grapele aveau în unele locuri colţi de fier, în altele de lemn. *Folwark*-urile dispuneau de unelte agricole. Pentru stabilirea volumului recoltelor de cereale, autorul ia ca bază domeniile familiei Czartoryski pe o perioadă de 20 de ani. Se constată că în acest răstimp 10 ani au fost neroditori, aceasta datorită capriciilor timpului, lăcustelor etc. Producţia de cereale era îndrumată spre principalele trei ramuri ale activităţii *folwark*-ului : industria de băuturi, creşterea vitelor şi satisfacerea consumului intern al marii gospodării. Industria dezvoltată de băuturi consuma cantităţi însemnate de secară, orz şi hrişcă. Grîul era cheltuit în cea mai mare parte pentru plătirea în natură a personalului administrativ al *folwark*-ului. Orzul era destinat, în majoritate, industriei de bere, iar ovăzul şi hrişca erau consumate, în cea mai mare parte, de hergheliile de cai. După cum se vede, vînzarea grînelor produse în *folwark*-uri pe piaţă era foarte redusă (circa 5% din totalul cerealelor produse într-un an). Prin urmare, producţia de cereale, ca principală ramură a producţiei gospodăriei magnaţilor, n-avea caracterul de producţie marfă. Partea de grîne rămasă după întîmpinarea nevoilor domeniului (sămînţă, cereale destinate salarizării funcţionarilor etc.) era îndrumată nu spre piaţă, ci spre producţia de băuturi. Fînul constituia şi el un important izvor de producţie şi venit în gospodăria *folwark*-ului ; cu toate acestea nu s-a trecut la introducerea culturii de noi soiuri de plante furajere. În jurul anului 1820, în cultura cerealelor din gubernia ţaristă a Podoliei secara deţinea 25,70% din totalul culturilor de cereale, ovăzul 22,3% orzul, 19,2% grîul, 19,9%, hrişca 13,8%, iar meiul, porumbul, inul şi cînepa 3,1%.

Cît despre producţia animală, importanţa acesteia în gospodăria magnaţilor a fost mai mică decît cea a producţiei de cereale. În principiu, creşterea vitelor a avut o singură direcţie : sporirea numărului de capete de vită. Ea n-a fost legată de piaţă şi n-a avut în cea mai mare parte a ei caracterul de producţie de marfă, deci n-a reacţionat la conjuncturile pieţei.

La rîndul ei, producţia industrială s-a limitat mai ales la producţia de rachiu şi la cea de ţesături, folosind munca servilă.

Principalul venit al gospodăriei magnaţilor podolieni din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea provenea din vînzarea băuturilor. În locul al doilea veneau veniturile realizate din dijmele şi din taxele plătite de ţărănimea dependentă, din arenzile morilor, iazurilor etc., şi numai în al treilea rînd urmau veniturile obţinute din vînzarea produselor acestei gospodării (cereale, animale, unelte agricole etc.).

Arendarea domeniilor n-avea în această perioadă o răspîndire largă, puţine sate aparţinînd complexelor *falwark*-uri arendîndu-se. Ea apare mai frecvent în ultimii ani ai secolului amintit.

I. Corfus

V. N. ŞCEPKIN, *Русская палеография*, Moscova, Edit. „Nauka", 1967, 240 p.

La finele anului trecut, sub egida Comisiei de ştiinţe filologice din cadrul Secţiei de literatură

www.dacoromanica.ro

și limbă a Academiei de Științe a U.R.S.S., a fost reeditată cartea cunoscutului om de știință rus Viaceslav Nicolaevici Șcepkin, *Paleografia rusă*, considerată și azi drept cel mai bun manual de specialitate. Cartea lui V. N. Șcepkin constituie rezultatul unei munci îndelungate de cercetare și de practică pedagogică în învățămîntul superior. Prima dată ea a fost publicată în 1910 sub forma unui curs litografiat . După a doua ediție litografiată, *Manualul de paleografie rusă* a fost pregătit pentru tipar în 1918. Încă de atunci manualul a fost apreciat de specialiștii ruși și străini. Considerăm util să dăm cîteva informații despre autorul cărții, V. N. Șcepkin. Născut la 25 mai 1863 într-o familie de veche tradiție culturală rusă (din cercul familiei făceau parte: N. V. Stancevici, T. N. Granovski, I. S. Turgenev etc.) a terminat Facultatea de filologie a Universității din Moscova. El a fost elevul lui F. F. Fortunatov, al lui F. E. Korș și N. S. Tihonravov.

Reținut la facultate pentru calitățile sale excepționale, V. N. Șcepkin a intrat în 1887, la propunerea lui I. E. Zabelin, ca colaborator la Muzeul istoric din Moscova, unde a lucrat pînă la moartea sa. Aici, în funcția de șef al Secției de manuscrise și carte rară, a depus o prodigioasă activitate științifică, reușind să creeze unul dintre cele mai bogate fonduri din U.R.S.S. și din întreaga lume de manuscrise și de cărți vechi chirilice. Cataloagele acestui fond excepțional organizat au la bază viziunea și priceperea lui V. N. Șcepkin. Subliniem acest lucru cu atît mai mult cu cît în acest fond se păstrează una din cele mai bogate colecții de manuscrise și cărți vechi românești, excepțional păstrate și descrise cu multă competență. Adunarea, achiziționarea, păstrarea și studierea acestei colecții, studiată în scopul întocmirii cataloagelor de către V. N. Șcepkin, așteaptă pe cercetătorii români pentru a pune în valoare și mai bine vechea tradiție cărturărească la români.

Să ne întoarcem însă la V. N. Șcepkin și la manualul lui prețios. După obținerea în 1889 a titlului de magistru al filologiei slave, în 1910 V. N. Șcepkin a devenit docent, iar pe urmă profesor la Universitatea din Moscova. Aici a predat limbile slave și a condus cursul de citire și descifrare a vechilor texte slave. În 1913 el a fost ales membru corespondent al Academiei de științe.

Preocuparea principală a lui V. N. Șcepkin, alături de slavistică, filologie slavă, limba slavă veche, literatura slavă, a rămas cursul de paleografie rusă, finisat și perfecționat timp de mai mulți ani.

Interesul față de acest curs extrem de concentrat și de o largă respirație este cu atît mai mare cu cît el este redactat de un specialist care niciodată nu a întrerupt contactul direct cu manuscrisele, cu cercetarea lor neobosită. Metoda comparată folosită în studiu lărgește orizontul manualului și atrage atenția tuturor specialiștilor care se interesează de manuscrisele și cărțile scrise și tipărite cu caractere chirilice.

Cartea lui V. N. Șcepkin are o construcție aparte, deosebită de o serie de manuale de paleografie. Alături de capitolele obișnuite, prezente în mod obligatoriu în toate manualele de paleografie, ca obiectul și metodele paleografiei, materialele și instrumentele de scris, limba slavă veche și alfabetele la slavi, diferite tipuri de scriere chirilică etc., în carte sînt analizate pe larg metodele de decorare a manuscriselor, ornamentarea, miniaturile, filigranele și alte aspecte. Un loc aparte îl ocupă decorarea și ornamentarea cărții. Atragem în mod special atenția asupra capitolelor care tratează aceste aspecte însoțite de un material ilustrativ bine selecționat, deoarece ele au o sferă largă, cuprinzînd și vechile manuscrise și cărți scrise sau tipărite în țările române. Se încearcă o interesantă individualizare a metodelor decorative în manuscrisele românești. În ce privește ornamentarea manuscriselor vechi amintim aici doar cîteva din paragrafele cuprinse în capitolul referitor la acest aspect: Definirea și analiza; Izvoarele și stilul ornamental; Clasificarea și terminologia; Formele și termenele ornamentelor de manuscris; frontispiciu, inițiale, ornamente de imagine și de încheiere; Ornamentarea bizantină; Inițialele în manuscrisele bizantine; Pătrunderea stilului bizantin în manuscrisele slave; Pătrunderea stilului Renașterii și influența ornamentației de tipar; Barocul în manuscrisele ruse; Stilul francez etc.

www.dacoromanica.ro

Unele capitole constituie o contribuție științifică remarcabilă la studiul curentelor și influențelor culturale. Printre acestea am remarca îndeosebi capitolele: Scrierea rusă pe pergament; Scrierea sud-slavă; Influența scrierii sud-slave în Rusia. În capitolele despre scrierea sud-slavă un loc bine determinat îl ocupă scrierea chirilică și specificul ei la români. Se vorbește, de asemenea, de influența scrierii moldovenești asupra scrierii la slavii de răsărit.

După capitolele referitoare la scrierea rusă curentă (скоропись), la scrierea cifrată, la cronologie și la datare, manualul propriu-zis se încheie cu un amplu capitol tratînd descrierea manuscriselor. Capitolul conține indicații care nici astăzi nu și-au pierdut valabilitatea în munca grea de catalogare și descriere a manuscriselor cu caractere chirilice. Anexa conține trei studii de mare interes ale lui V. N. Șcepkin. Primul tratează cronologia rusă în comparație cu cea sud-slavă, ceea ce atrage atenția și specialiștilor noștri. În cel de-al doilea studiu intitulat: *Îndreptar în datarea manuscriselor pe baza filigranelor*, autorul expune o serie de observații de reală importanță cu privire la filigranele de pe hîrtia manuscriselor sud-slave și ruse. Indiscutabil că constatările judicioase ale lui V. N. Șcepkin, bazate pe un material documentar foarte bogat, reținu atenția specialiștilor. În cel de-al treilea studiu de un interes poate mai larg, autorul încearcă să fixeze principiile generale ale datării însemnărilor de pe icoane.

În carte sînt cuprinse lista exhaustivă a lucrărilor lui V. N. Șcepkin și o bibliografie bogată privind datele bio-bibliografice despre autor. În încheiere, credem și noi că este pe deplin îndreptățită constatarea făcută în prefață, scrisă de R. I. Avanesov, membru corespondent al Academiei de Științe a U.R.S.S. că lucrarea constituie un excelent manual pentru cei ce doresc să-și însușească această disciplină migăloasă și o carte valoroasă pentru cei inițiați — lingviști, literați, istorici ai artei și istorici —, avînd în vedere ținuta ei științifică înaltă.

IU. R. KLOKMAN, *Социально-экономическая история русского города вторая половина XVIII века*, Editura „Știința", Moscova, 1967, 333 p.

Cunoscut o vreme prin lucrările sale consacrate artei militare ruse din epoca țarismului, istoricul sovietic Iu. R. Klokman și-a concentrat activitatea sa științifică din ultimul deceniu cercetării istoriei orașelor rusești din perioada destrămării feudalismului. După publicarea în 1960 a studiilor social-economice cu privire la istoria orașelor din nord-vestul Rusiei la mijlocul secolului al XVIII-lea, el a elaborat o nouă monografie, mai amplă, cea de față, în care extinde cercetarea sa la întregul teritoriu al Rusiei și în a doua jumătate a aceluiași secol.

Introducerea lucrării cuprinde o documentată trecere în revistă a istoriografiei orașului feudal rusesc din ultimul secol, cu aprecieri prețioase asupra valorii, dar și unele observații asupra lipsurilor unora din articolele, studiile și monografiile referitoare la această problemă. Ca și în alte împrejurări, autorul prezintă în același timp investigațiile făcute în arhivele de stat din Moscova (Arhivele centrale de stat, Biblioteca V.I. Lenin) și Leningrad (Arhiva centrală istorică de stat, Arhiva Institutului de istorie al Academiei de Științe a U.R.S.S.) pentru documentarea monografiei sale, documentare completată cu numeroase mărturii ale contemporanilor rezultate din anchetele lui I.P. Falk, I.I. Lepehin, N.P. Rîcikov, I.G. Gheorghi, P.S. Pallas.

În cursul lucrării sînt tratate cîteva importante probleme. Astfel în cap. I „Situația orașelor rusești în ajunul reformelor din anii 60 ai secolului XVIII"-lea se constată că în Rusia țaristă erau în acea vreme două principale tipuri de orașe: centre economice pentru regiunile imediat înconjurătoare și puncte administrativ-militare, fapt care a determinat secole de-a rîndul inegala lor dezvoltare. Pe de altă parte se arată cum în astfel de condiții își făceau cu greu loc în sînul economiei feudale noile relații capitaliste, determinate de activitatea intensă a negustorilor localnici și străini și a posesorilor de ateliere meșteșugărești și manufacturi. Potrivit datelor culese

Lidia Demian

www.dacoromanica.ro

din arhive, autorul ajunge la concluzia că o cotitură în dezvoltarea oraşelor ruseşti din perioada feudalismului tîrziu a constituit-o „Legislaţia orăşenească şi politica absolutismului din anii 60—80 ai secolului al XVIII-lea", care de fapt este şi tema tratată în capitolul următor. Înainte de a prezenta reformele Ecaterinei a II-a din anii 1775—1785, pe baza cărora se căuta să se asigure puterea moşierilor în statul rus, istoricul sovietic face o interesantă analiză a condiţiilor juridice ale populaţiei orăşeneşti, insistînd mai ales asupra drepturilor şi îndatoririlor posadnicilor. Apoi se trece la o amplă prezentare a dezbaterilor orăşeneşti din Comisia juridică din 1767 cînd s-a discutat lărgirea drepturilor exercitării comerţului către toate clasele sociale, la reforma capitaţiei din 1775, la condiţiile şi consecinţele afluenţei ţăranilor la oraşe, în fine la reforma cu privire la reorganizarea oraşelor (1785), cînd întreaga populaţie orăşenească constituită într-o comunitate municipală a fost înzestrată cu o administraţie autonomă încredinţată vîrfurilor marii negustorimi, alături de care îşi exercită funcţia poliţaiul oraşului ca reprezentant al guvernului.

În cap. III, „Modificarea reţelei oraşelor pe regiuni prin reformele din 1775—1785" sînt arătate măsurile luate pentru pregătirea reformelor regionale şi apoi pentru aplicarea lor rînd pe rînd în toate părţile Rusiei: gubernia Novgorod, regiunile de vest, regiunea central-industrială, regiunea de nord-vest, regiunea central-agrară, regiunea Volgăi mijlocii şi inferioare, regiunea Uralului, regiunea de nord şi Siberia. Pentru fiecare din ele autorul subliniază greutăţile întîmpinate de comisiile guvernamentale şi modificările făcute de acestea în raport cu particularităţile locale. Astfel se constată că lucrările au mers mai greu în regiunile mărginaşe ale imperiului, care pînă atunci dispuneau de o autonomie administrativă la oraş ca şi la sat mai mare în raport cu regiunile centrale mai apropiate de capitala statului rus, şi unde aceasta trebuia înlocuită cu puterea moşierilor în cadrul unui aparat administrativ mai centralizat.

În ultimul capitol, „Situaţia social-economică a oraşelor din anii 70—80 ai sec. XVIII" Iu. R. Klokman studiază consecinţele reformelor ţariste din anii 1775—1785 survenite în viaţa oraşelor ruseşti din punct de vedere social şi economic pentru fiecare din principalele regiuni economice şi administrative ale Rusiei. Pe baza datelor documentare se constată întîi schimbarea rapidă a caracterului oraşului, dintr-un punct militar-administrativ într-un centru economic al regiunii înconjurătoare. În acest oraş de tip nou un avînt deosebit au început să ia comerţul, meşteşugurile şi manufacturile, a sporit foarte mult populaţia în rîndul căreia începe să se cristalizeze cele două viitoare clase antagoniste: burghezia, reprezentată acum de negustori şi posesori de manufacturi şi proletariatul, reprezentat acum de muncitorii din manufacturi şi meşteşugarii săraci. Pe baza unor tabele (24 la număr) alcătuite pentru unele gubernii şi mari oraşe, autorul reuşeşte de asemenea să redea dinamica sporirii numărului manufacturilor în Rusia în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea (cu 200%), a populaţiei urbane în gubernii ca: Moscova, Kaluga, Iaroslav, Voronej, Nijegorod, Ecaterinburg, care explică ritmul de transformare a vechilor oraşe ruseşti în oraşele de tip capitalist.

Lucrarea, înzestrată cu un bogat indice de numiri geografice şi numeroase hărţi (în text), pe lîngă tabelele menţionate, reprezintă o interesantă contribuţie în rezolvarea uneia din problemele genezei capitalismului în Rusia şi un îndreptar preţios, ca metodă, în cercetarea istoriei oraşului în perioada de destrămare a feudalismului.

C. Şerban

W. H. HUMPHREYS, *First Journal of the Greek War of Independence* (July 1821 — February 1822), ed. Sture Linnér. Stockholm, Almaquist & Wiksell, 1967, 98 p. Acta Academiae Regiae Scientiarum Upsaliensis, 11)

Cunoscut pînă acum prin jurnal de călătorie în Grecia, publicat în 1826, William Henry Humphreys este şi autorul unor în-

www.dacoromanica.ro

semnări, sub formă de scrisori, rămase în manuscris şi păstrate în Biblioteca Ghenadios din Atena. Purtînd data de 21 februarie 1821, manuscrisul relatează călătoria întreprinsă de autor pe continentul european, după încheierea studiilor la Academia Militară din Sandhurst. După ce avusese intenţia de a se alătura napolitanilor în lupta împotriva ocupaţiei habsburgice, tînărul englez, care aflase din presa italiană despre mişcările din Grecia, se hotăreşte să ia parte la eliberarea Eladei de sub opresiunea otomană. Ajuns la 6 septembrie în lagărul de la Tripoliţa, el îl întîlneşte pe prinţul Dimitrie Ipsilanti, căruia îi oferă serviciile sale. În cuprinsul însemnărilor sale, Humphreys înfăţişează o imagine vie şi colorată a taberei asediatorilor Tripoliţei; suspiciunea faţă de voluntarii străini, divergenţele dintre conducătorii greci, influenţa clerului ortodox sînt înregistrate şi comentate de un observator atent şi inteligent. Informaţii numeroase privesc activitatea lui Thomas Gordon, aflat şi el în aceeaşi tabără. Spre sfîrşitul lunii septembrie Humphreys îl însoţeşte pe Ipsilanti spre Patras, apoi pe Gordon la Zante, unde se îmbolnăveşte. Este constrîns de starea sănătăţii să renunţe la gîndul de a se reîntoarce la Tripoliţa; în februarie 1822 se află din nou pe pămîntul Angliei.

Însemnările făcute de Humphreys în timp ce se afla la Tripoliţa s-au pierdut, astfel că textul editat nu mai are caracterul unei înregistrări imediate a faptelor, fără însă ca relatarea exactă a evenimentelor să aibă de suferit.

Editorul a însoţit textul de o scurtă introducere în care schiţează împrejurările din Grecia la sosirea lui Humhreys şi subliniază însemnătatea manuscrisului pe care îl editează. Credem că la sumara bibliografie privind evenimentele din 1821, indicată de autor, trebuie adăugată lucrarea lui A. Oţetea, *L'Hétairie d'il y a cent cinquante ans*, „Balkan Studies", 6, 1965, p. 249—264, a cărei cunoaştere i-ar fi permis autorului o înţelegere mai adîncă a raporturilor dintre acţiunea lui Al. Ipsilanti în principatele dunărene şi evenimentele din Pelopones. Unele inexactităţi s-au strecurat în lămuririle date de editor în privinţa unor momente din istoria Moldovei şi Ţării Româneşti: astfel, Constantin Ipsilanti nu a fost numai domn al Moldovei, ci şi al Ţării Româneşti (1802—1806; 1806—1807); regimul fanariot nu a început în 1714, ci în 1711 în Moldova şi 1716 în Ţara Românească.

Mai puţin cunoscut decît compatriotul său Byron, Humphreys este cel dintîi englez care a scris despre revoluţia grecească din 1821. Manuscrisul care a văzut acum lumina tiparului este un document care, fără să aducă revelaţii de senzaţie, oferă o imagine veridică a unui moment din lupta de emancipare naţională a poporului grec.

Fl. Constantiniu

www.dacoromanica.ro

NOTE BIBLIOGRAFICE*

INSTRUMENTE DE LUCRU

The American Bibliography of Russian and East European Studies for 1964, ed. de Fritz T. Epstein şi Cynthia H. Whittaker, Bloomington and London, Indiana University Press, 1966, XXIV + 119 p.

Bibliografie istorică pe anul 1964 privind U.R.S.S. şi ţările socialiste din sud-estul Europei. Cuprinde generalităţi (bibliografie şi izvoare), antropologie şi arheologie, geografie, istorie, relaţii internaţionale, legislaţie şi forme de guvernămînt, economie, ştiinţă, sociologie, filozofie, educaţie, lingvistică, literatură, artă şi folclor.

★

KURBIS, BRYGIDA şi JERZY LUCIŃSKY, *Les éditions polonaises de sources médiévales entre 1945 et 1965*, în *La Pologne au XIIe Congrès International des Sciences Historiques à Vienne*, Warszawa, P.A.N., 1965, p. 203—227

Amplă trecere în revistă a publicaţiilor de izvoare referitoare la istoria medievală a Poloniei editate în ultimii zece ani.

★

NICOLOPOULOS, P., N. ICONOMIDIS, Ἱερὰ μονὴ Διονυσίου. Κατάλογας τοῦ ἀρχείου (Sfînta mănăstire Dionisiu. Catalogul arhivei), în „Σύμμεικτα", vol. I, Atena, 1966, p. 257—311

Cuprinde documente greceşti datate între 1056 şi 1696 (hrisobule împărăteşti, danii, catagrafii, scrisori etc.).

În introducere se face o scurtă prezentare a fondului arhivei. În secţiunea B sînt prezentate scrisori ale epitropilor şi ale altor personalităţi ecleziastice româneşti, printre care hrisobulul domnesc al Roxanei (1570), hrisobulele din 1640 şi 1696 ş.a.

Repertorium fontium historiae Medii Aevi primum ab Augusto Potthast digestum, num cura collegii historicorum e pluribus nationibus emendatum et auctum, vol. II, *Fontes A—B*, Romae, .

* Notele bibliografice din numărul de faţă au fost întocmite de: A. Armbruster, P. Cernovodeanu, O. Cicanci, L. Demény, A. Lazea, Ş. Papacostea, E. Uribes şi Ş. Rădulescu-Zoner.

„STUDII", tomul 21, nr. 5, p. 997—1006, 1968.

www.dacoromanica.ro

apud Istituto storico italiano per il Medio Evo, 1967, XIX + 613 p. (Istituto storico italiano per il Medio Evo. Unione Internazionale deglo Istituto di Archeologia, Storia e Storia dell'Arte di Roma).

Noua ediție a excelentului instrument de lucru care este repertoriul izvoarelor medievale ale lui A. Potthast a ajuns la al doilea volum; sînt indicate în ordinea alfabetică a autorilor toate izvoarele medievale, cu date bibliografice complete (manuscrise, ediții și studii). Figurează și izvoarele narative ale istoriei noastre medievale pînă la 1600.

★

TZANNETATOS, TH., Παρατηρήσεις περὶ χειρογράφων τοῦ Ἁγίου Ὄρους (Observații asupra manuscriselor de la sfîntul Munte), în Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, tom. XVII (1966—1967), p. 353—383

O trecere în revistă a categoriilor de manuscrise ce se găsesc la Muntele Athos (circa 12 000). Arhiva cuprinde manuscrise importante începînd de la clasicii literaturii eline pînă în secolul al XIX-lea. Perspectivele cercetării sistematice a arhivei Muntelui Athos de către cercetătorii greci și străini.

ISTORIE MEDIEVALĂ

DENNIS, G. T., *The Byzantine-Turkish Treaty of 1403*, în *Orientalia Christiana Periodica*, XXIII (1967), 1, p. 72—88

Nouă ediție revizuită față de cele anterioare ale lui Mas-Latrie și N. Iorga a tratatului încheiat de Soliman, fiul lui Baiazid, cu Bizanțul, Veneția, Genova și Rodosul, la începutul anului 1403. Tratatul reflectă criza Imperiului otoman în perioada imediat următoare catastrofei de la Ankara. E statuat și regimul așezărilor genoveze în Marea Neagră.

★

DVOICHENKO-MARKOV, DEMETRIOS, *Lomonosov and the capture of the fortress of Kholin in 1739*, în „Balkan Studies", VIII (1967), nr. 1, p. 65—74

Prezentare a odei adresate țarinei Ana Ivanovna de către cunoscutul literat și savant rus M. V. Lomonosov cu prilejul cuceririi fortăreții Hotin (stăpînită de turci și tătari) de către ruși (septembrie 1739).

★

GONȚA, ALEXANDRE I., *Le drame des deux frères grecs de Jannina, dans les légendes de la Moldavie*, în „Balkan Studies", VII (1966), nr. 2, p. 333—342+2 pl.

Drama lui Haralambie Leondari, fost nefer devenit haiduc, ucis de fratele său Gheorghe Leondari, tufecci-bașa în garda domnului Moldovei Constantin Ipsilanti (1799—1801), care, pentru expiere, a înălțat biserica Sf. Haralamb. din Iași (1805).

www.dacoromanica.ro

GÜNTHER, PROBSZT, *Königin Maria und die niederungarischen Bergstädte*, în „Zeitschrift für Ostforschung", XV (1966), 4, p. 621—703

Politica Austriei în secolul al XVI-lea față de zona minieră din Ungaria de jos. Date privind întreprinderea Fugger-Thurzó. Studiul se bazează pe un vast material inedit, care este reprodus parțial și în original.

★

HANÁK, PÉTER, *Problems of East European History in recent Hungarian Historiography*, I (1967), în „East European Quarterly", nr. 2, p. 123—142

Trecere în revistă a celor mai de seamă contribuții recente ale istoriografiei maghiare cu privire la problemele majore ale istoriei Europei răsăritene: devierea de la tipul de dezvoltare al Europei apusene, dezvoltarea capitalismului (a doua iobăgie, calea prusacă de dezvoltare a capitalismului, abolirea șerbiei, dezvoltarea industriei) și formarea statelor naționale.

★

HEREPEI, JÁNOS, *Apáczai Debrecenben őrzött könyvbejegyzései* (Însemnările marginale ale lui Apáczai păstrate la Debrețin), în „Magyar Könyvszemle", 1966, nr. 1, p. 40—43.

Se reproduc mai multe însemnări ale lui Apáczai Csere János pe marginea unor cărți păstrate azi la Biblioteca Colegiului reformat din Debrețin.

★

HERVAY, FERENC, *L'imprimerie cyrillique de Transilvanie au XVIe siècle*, în „Magyar Könyvszemle", 1965, nr. 3, p. 201—216

Încercare riguroasă de a reconstitui seria tipăriturilor românești din Transilvania și de a enunța problemele insuficient rezolvate încă. Atrage atenția metoda comparativă poligrafică prin care autorul reușește să identifice mai bine unele tipărituri din a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

★

HOPP, LAJOS, *Pobyt Ferenca Rákóczego II Gdańsku w latach 1711—1712* (Șederea lui Francisc Rákóczi al II-lea la Gdańsk în 1711—1712), în „Rocznik Gdański", XXV (1966), p. 115—159

Documente noi din arhivele ungare și polone privind șederea și activitatea diplomatică depusă de principele Transilvaniei Francisc al II-lea Rákóczi aflat în refugiu la Gdańsk.

★

LACKO, M., *Alcuni documenti riguardanti l'arcivescovo di Ochrida Atanasio*, în „Orientalia Christiana Periodica", XXXIII (1967), p. 620—638

Autorul editează cîteva documente din arhiva de stat din Viena, provenind de la arhiepiscopul Atanasie I al Ohridei (1593—1615), cele mai multe fiind memorii adresate împăratului Rudolf al II-lea. Documentele aduc o nouă confirmare a ecoului balcanic al înfrîngerii otomane în Țara Românească

www.dacoromanica.ro

MÁLYUSZ, ELEMÉR, *Krónika-problémák* (Probleme privind cronicile), în „Századok", C (1966), nr. 4—5, p. 713—762

Discută următoarele trei probleme privind cronicile latino-maghiare din secolele XI—XIV: 1) Caracterul cronicii inițiale apărute în secolul al XI-lea; 2) Cronicarii franciscani (cronicile redactate în perioada 1272—1355); 3) Cuvîntul înainte al lui Ioan Küküllei <=de Tîrnave>, cronicar al regelui Ludovic I de Anjou (1342—1382).

★

NANDRIȘ, GRIGORE, *The Historical Dracula: The Theme of his Legend in the Western and in the Eastern literatures of Europe*, în „Comparative Literature Studies", III (1966), nr. 4, p. 367—396+4 il., + 1 pl.

Analiză aprofundată a reflectării figurii domnului Vlad Tepeș în literatura medievală europeană contemporană.

★

NĂSTUREL, P. Ș., *L'épitaphios constantinopolitain du monastère roumain de Secoul (1608)*, vol. Χαριστήγιον εἰς 'Αναστάσιον Κ. 'Ορλάνδου, vol. II, Atena, 1967, p. 129—140 + 5 pl.

Istoric al celebrului epitrahil al mănăstirii Secul și analiză a elementelor comune ale acestuia cu cel al mănăstirii Sucevița, ambele produse ale atelierelor mănăstirești constantinopolitane. Personajul care apare în inscripția epitrahilului sub numele de Ioanakis este identificat de autor în persoana lui Ianakis Simota, negustor epirot care și-a desfășurat activitatea în Moldova și la Liov și s-a aflat în legături cu Movileștii și cu unii boieri moldoveni de frunte.

★

ODLOŽILÉK, OTAKAR, *The Hussite King. Bohemia in European Affairs 1440—1471*, New-Jersey, New-Brunswick, Rutgers University Press, 1966, XII + 340 p.

Lucrare consacrată istoriei interne și relațiilor externe ale regatului boem în timpul domniei „regelui husit" Gheorghe de Podiebrad. În afara interesului general pe care-l prezintă pentru istoria Europei centrale în veacul al XV-lea, lucrarea cuprinde și referiri la contactele dintre husiții boemi și țările române.

★

PASCU, ȘT., *Les institutions centrales des pays roumains à l'époque féodale*, în „Bulletin de la Faculté des Lettres de Strassbourg", XLV (1967), 5, p. 389—404

Prezentare de ansamblu a principalelor instituții centrale de stat ale celor trei țări române în evul mediu: voievodatul, sfatul domnesc, adunările de stări și dieta.

★

PHILIPPI, CALLIMACHI, *Epistulae selectae*, ed. de Irmina Lichońska și Gabriela Pianko, comentarii istorice de Thadeus Kowalewski, Wratislawiae-Varsoviae-Cracoviae, P.A.N., 1967, 175 p. (Academia Scientiarum Litterarum Studiis Classicis Promovendis)

www.dacoromanica.ro

Noua ediție selectivă a corespondenței celebrului umanist venețian stabilit în Polonia pune în circulație largă pe lîngă textele cunoscute, dar editate în colecții mai greu accesibile, și materiale inedite. Din punctul de vedere al istoriei românești reținem atenția, în afara informațiilor generale privitoare la relațiile polono-ungare și polono-turce, datele referitoare la încordarea foarte accentuată a raporturilor moldo-polone în 1479 și sugestia lui Callimachus de a se rezolva conflictul cu Ștefan înainte ca Moldova să-și fi vindecat rănile provocate de marea campanie otomană.

REINERTH, KARL, *Ein bisher ungeachtet gebliebenes Verzeichnis der Klöster des Prämonstratenserordens in Ungarn und Siebenbürgen in der Zeit vor dem Mongolensturm*, în „Zeitschrift für Kirchengeschichte", LXXVII (1966), 3—4, p. 268—287

Studiu deosebit de însemnat pentru istoria Transilvaniei în prima jumătate a veacului al XIII-lea, înainte de invazia mongolă. Punctul de pornire a studiului se află într-un catalog al așezărilor ordinului premonstratens în Europa; catalogul a fost scris în veacul al XV-lea, dar este copia unui text redactat în prima jumătate a veacului al XIII-lea (autorul restrînge datarea la intervalul 1236—1241). În afara datelor referitoare la filiala din Oradea a ordinului, textul mai cuprinde și următoarea notiță: „In Hungaria assignata est paternitas dyocesis Cumanie Corona. Dyocesis Ultra silvane Villa Hermanni". În primul rînd textul oferă indiciul expansiunii ordinului pînă la extremitatea sudică și sud-estică a Transilvaniei; în al doilea rînd el cuprinde și cea mai veche referință asupra Brașovului, eliminînd astfel ipoteza care situa cronologic întemeierea orașului după invazia mongolă. Tot atît de însemnată este mențiunea referitoare la episcopia cumană și la apartenența Brașovului de ea. Studiul cuprinde și o interesantă ipoteză asupra originii coloniștilor germani din Transilvania, care ar fi venit nu direct din regiunile renane, ci după o perioadă de ședere în Saxonia (de unde numele de sași); ipoteza se sprijină și pe elementele furnizate de istoria ordinului premonstratens. În concluzie, autorul subliniază cezura pe care a reprezentat-o invazia mongolă în istoria Transilvaniei. Mai puțină credulitate față de istoricul episcopiei Milcoviei, Benkő, i-ar fi îngăduit autorului să nu accepte drept izvoare istorice falsuri evidente.

WALDAPFEL, JÓZSEF, *Egy népkönyv illustrációinak vándorlása* (Peregrinările ilustrațiilor dintr-o carte populară), în „Magyar Könyvszemle", 1965, nr. 1, p. 64—69

Dovedește preluarea sau folosirea ca prototipuri de către Gáspár Heltai, tipograf din Cluj la mijlocul secolului al XVI-lea, a unor clișee și ilustrații din cărțile populare tipărite la Wittenberg între 1532 și 1546, precum și a unor ilustrații dintr-o carte populară tipărită în 1565 la Frankfurt, care apar în cărți clujene între 1577 și 1636.

WANDRUSZKA, ADAM, *Leopold II. Erzherzog von Österreich, Grossherzog von Toskana, König von Ungarn u. Böhmen, Römischer Kaiser*, I—II, Wien, München, Verlag Herold [1965], 450 p. (I); 457 p. (II) + il.

Informații despre istoria Transilvaniei la sfîrșitul veacului al XVIII-lea în special privind pe românii transilvani (vol. II, p. 285 și urm.).

www.dacoromanica.ro

WIESER, KLEMENS, *Zur Geschichte des Deutschen Ordens in Osteuropa in den ersten drei Jahrzehnten des 13. Jahrhunderts*, în „Österreichische Osthefte", 7 (1965), 1, p. 12—21

Autorul, bazîndu-se pe cunoscutele diplome ale lui Andrei al II-lea, analizează împrejurările convocării Ordinului teutonic în Ţara Bîrsei, activitatea Ordinului şi cauzele — destul de controversate — ale alungării lor. Ultima parte a articolului este dedicată noii reşedinţe a Ordinului în regiunea Mării Baltice.

ISTORIE MODERNĂ

ASTAFIEV, I., *Балканская политика царизма и русско-германские отношения накануне Боснийского кризиса 1908—1909 годов*, în „Вестник Московского Университета" 1965, nr. 3, p. 34—51

Articol consacrat politicii ţarismului în Balcani şi relaţiilor ruso-germane în ajunul crizei bosniace.

★

ASTAFIEV, I., *Вопрос о черноморских проливах в период Боснийского кризиса 1908—1909 годов*, în „Вестник Московского университета", 1967, nr. 1, p. 35—53

Articol consacrat politicii guvernului ţarist în anii 1908—1909 în problema strîmtorilor.

★

CORIVAN, N., *La captivile d'Alexandre Ypsilanti*, în „Balkan Studies", 8 (1967), nr. 1, p. 87—102

Studiu analitic privind perioada de detenţiune a conducătorului „Eteriei" de către autorităţile austriece la Munkács şi în fortăreaţa de la Theresienstadt între 1821—1827. Ieşit din închisoare grav bolnav, A. Ipsilanti moare la Viena la 1 august 1828. În anexă sînt prezentate 6 documente inedite.

★

DAKIN, DOUGLAS, *The Greek Struggle in Macedonia 1897—1913*, Tessalonik, Institute for Balkan Studies, 1966, XVI + 539 + XV pl. (Ἑταιρεῖα μακεδονικῶν σπουδῶν, 89)

Amplă monografie consacrată problemei macedonene între anii 1897 şi 1913: înfrîngerea grecilor de către turci şi pacea de la Bucureşti. Lucrarea cuprinde referinţe numeroase la atitudinea şi situaţia României în timpul războaielor balcanice, unele dintre ele culese din arhivele Ministerului de Externe englez. Utilă bibliografie.

★

HITCHINS, KEITH, *Andrei Şaguna and the Rumanians of Transylvania during the Decade of Absolutism, 1849—1859*, în „Südost-Forschungen", XXV (1966), p. 120—149

Date privind activitatea lui Andrei Şaguna şi a fruntaşilor români din Transilvania (S. Bărnuţiu, G. Bariţiu ş.a.) împotriva regimului absolutist instaurat de Bach. Frămîn-

www.dacoromanica.ro

tările politice provocate de crearea mitropoliei românilor uniți în noiembrie 1854. Acțiunea presei pentru obținerea drepturilor politice de către românii transilvani.

★

KAZAKOV, N. I., *Из истории Бухарестского мирного договора 1812 года*, în „История СССР", 1967, nr. 3, p. 125—128

Comunicare închinată tratativelor turco-ruse din 1812 de la București, în care se relevă importanța istorică a tratatului pentru întărirea situației internaționale a Rusiei în ajunul războiului cu Napoleon.

★

Mc. GLYNN, T., R. *The colonization of the Baragan (S. E. Rumania), 1829—1864*, London, 1965 (teză de doctorat)

★

MASLEV, STOIAN, *Гръцкого въстание през 1821—1829 г и българският народ*, în „Исторически преглед", 21, 1965, 4, c. 30—57
Răscoala grecilor din anii 1821—1829 și poporul bulgar.

★

MILKOVA, FANI Y., *Развитие и характер на османското поземлено законодателство от 1839 до 1878 г.* (Evoluția și caracterul legislației agrare turcești în anii 1839—1878), în „Исторически преглед", 21, 1965, nr. 5, p. 31—55

Autoarea analizează evoluția relațiilor agrare din Imperiul otoman, care la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea a dus la afirmarea noilor forme de proprietate: proprietatea de stat directă sau proprietatea moșierească necondiționată (ciflik). Reflectarea acestei situații de fapt în noua legislație agrară otomană (actele normative din 1839—1858, legea agrară din 1858 și modificările aduse acestei legi pînă la 1878). Totodată autoarea arată că dezvoltarea proprietății funciare către forma capitalistă și-a găsit reflectarea în această legislație numai sub aspectul lichidării unor limite în dreptul de proprietate, caracterul feudal al statului turcesc, rămînînd, în esență, neschimbat.

★

PASKALEVA, V., *Einige Probleme aus der Geschichte der Orientfrage in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, în „Études historiques", 2, 1965, p. 185—205

Făcînd o analiză sumară a progreselor economice și social-politice ale statelor balcanice în anii 1815—1853, care constituie un aspect al „problemei orientale", autoarea se referă, printre altele, la dezvoltarea relațiilor capitaliste în țările române, cît și la revoluția din 1848, semnalînd cu această ocazie participarea unor emigranți bulgari. Se amintesc sau se fac trimiteri la diferite lucrări străine și românești subliniindu-se unele probleme încă necercetate.

★

STEFANOV, G., *Međunarodni otnošenija i vnšna politika na Bulgarija, 1870—1957* (Relațiile internaționale și politica externă a Bulgariei, 1870—1957), Sofia, Nauka i izkustvo, 1965, 266 p.

www.dacoromanica.ro

Războiul cu Turcia din 1877—1878, războaiele balcanice, primul război mondial, poziția Bulgariei după tratatele de la Versailles și Neuilly și atitudinea sa față de Înțelegerea Balcanică sînt numai cîteva aspecte principale în care se reflectă și poziția Bulgariei față de România și relațiile dintre cele două țări.

✱

TODOROV, NICOLAI, *Филики етерия и българите* (Filike Heteria și bulgarii), София, БАН, 1965, 170 p. cu facsim.

✱

VELICHI, CONSTANTIN, *Изселването от Карнобат във Влашко през 1830 г.* (Migrația populației din Karnobat în Țara Românească în 1830), în „Известия на института за история. Българска Академия на науките", t. 16—17, 1966, p. 453—466

★

ZEČEV, N., *Sur les relations entre Bogdan P. Hasdeu et les savants bulgares à la fin du XIX-e siècle*, în „Études balkaniques", 1, 1964, p. 139—145 (Académie Bulgare des Sciences)

Relațiile lui B. P. Hasdeu cu Marin Drinov și Ivan Șișmanov.

ISTORIE CONTEMPORANĂ

AVRAMOVSKI, Ž., *Uticaj jugoslovensko-bulgarskog pakta od 24. Januara 1937 godine na odnose između članica Balkanskog sporazuma* (Influența pactului bulgaro-iugoslav din 24 ianuarie 1937 asupra relațiilor dintre membrii Înțelegerii Balcanice), în „Jugoslovenski istorijski časopis", 1965, nr. 2, p. 3—20.

✱

BATOWSKY, HENRYK, *Die Balkanstaaten und der Krieg in Polen im September 1939. Der Plan eines Brückenkopfes in Saloniki*, în „Österreichische Osthefte", 9 (1967), 3, p. 188—197

Planurile puterilor occidentale de a forma în Balcani un front antigerman, capul de pod fiind la Salonic. Autorul analizează amănunțit atitudinea nuanțată a puterilor occidentale față de statele balcanice în funcție de legăturile acestora cu Germania. Se analizează apoi legăturile interbalcanice, precum și cele între statele din Balcani cu Polonia.

★

DINČEC, K. M., *La politique étrangère de la Yougoslavie (1934—1941)*, în „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale", XV (1965), nr. 58, p. 57—66

Combătînd tezele din lucrarea lui J. B. Hopner, *Jugoslavia in Crisis*, prin care se caută să se justifice politica externă promovată de prințul Paul și de guvernele Stoiadinovici și Tzvetcović, autorul reanalizează politica internațională a acestora scoțînd în evidență consecințele nefavorabile pe care le-a avut pentru Iugoslavia cît și pentru celelalte state aparținînd Micii Înțelegeri și Înțelegerii Balcanice.

★

FISCHER-GALAȚI, STEPHEN, *Peasantism in Interwar Eastern Europe*, în „Balkan Studies", 8 (1967), nr. 1, p. 103—114

Articol general relativ la situația țărănimii din țările Europei răsăritene și sud-estice în perioada dintre cele două războaie mondiale. Considerații destul de superficiale cu privire la România.

www.dacoromanica.ro

GEISS, IMANUEL, *Németország és a Monarchia az 1914-évi júliusi válság idején* (Germania și monarhia în timpul crizei din iulie 1914), în „Századok", XCIX (1965), nr. 3, p. 495—502

Se discută critic tezele istoriografiei germane tradiționale cu privire la poziția Germaniei față de Austro-Ungaria și față de conflictul austro-ungaro — sîrb și izbucnirea primului război mondial.

★

GONDA, IMRE, *Hadi és békecélok a Monarchia háborús politikájában* (Scopuri de pace și militare în politica războinică a monarhiei), în „Századok", CI (1967), nr. 1—2, p. 37—81.

Se discută contradicțiile dintre cercurile guvernamentale asutriece și maghiare cu privire la planurile de anexare a Serbiei, contradicții care s-au reflectat și în relațiile monarhiei austro-ungare cu Germania. Pe larg sînt expuse contradicțiile dintre Austro-Ungaria și Germania, mai ales în problema scopurilor militare, a repartiției sarcinilor militare, a coordonării cu activitatea celorlalte puteri aliate. Se discută amplu urmările schimbării de monarh în Austro-Ungaria pentru orientarea politicii externe și încercările de a stabili contacte cu Antanta. Convorbirile austro-germane din primăvara lui 1917 constituie o altă temă pe larg dezbătută în articol. Se analizează scopurile propuse de monarhie în aceste negocieri și cauzele eșecului acestora.

★

GOSZTONY, P., *La bataille de Budapest (1944—1945)*, în „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale" XV (1965), nr. 60, p, 21—44

Studiu asupra desfășurării campaniei frontului al II-lea și al III-lea ucrainean pentru cucerirea Budapestei, ce a avut loc între 29 octombrie 1944 și 12 februarie 1945. Se amintește participarea unui corp de armată român, în cadrul luptelor din decembrie 1944, avînd drept obiectiv ocuparea Pestei.

KÖVÁGÓ A., *Проблемы взаимоотношений малых народов в борьбе против германской экспансии в Центральной и Юго-Восточной Европе во второй половине 30-х годов XX г.*, în «Дранг нах Остен» и историческое развитие стран Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы, Москва „Наука",1967, p. 152—156.

Autorul sintetizează atitudinea țărilor Micii Înțelegeri și a Ungariei față de expansiunea germană și relațiile reciproce între ele în cel de-al 4-lea deceniu al secolului al XX-lea.

LEFRANC, GEORGES, *Histoire du Front Populaire*, Paris, Payot, 1965, 502 p.

În lucrare sînt analizate amănunțit și pe bază documentară solidă atît politica internă cît și cea externă a Franței cu toate implicațiile ei asupra politicii țărilor aliate, printre care și România. Multe fapte noi sau puse în lumină nouă clarifică unele probleme mai puțin reflectate pînă în prezent în literatura istorică.

★

PETERS, M. A., *Чехословацко-[illegible]934)*, Киев, 1965, 346 p.

www.dacoromanica.ro

Deşi autorul lucrării se ocupă de relaţiile dintre U.R.S.S. şi Cehoslovacia, este deseori evocată poziţia Micii Înţelegeri şi implicit a României faţă de diferitele probleme internaţionale ale vremii.

★

SEMIREAGA, M. I., *Антифашистские народные восстания*, Москва, „Наука", 1965, 267 p.

Culegere de studii prezentînd insurecţiile populare antifasciste din anii 1944—1945 în diferite ţări, printre care şi insurecţia armată din 23 August 1944 din România, cu consecinţele sale politice şi strategice.

★

www.dacoromanica.ro

„Studii", revistă de istorie, publică în prima parte studii, note și comunicări originale de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei — de informare științifică — sumarul este completat cu rubricile: *Probleme ale istoriografiei contemporane (studii documentare)*, *Viața științifică*, *Recenzii*, *Revista revistelor*, *Însemnări*, *Note bibliografice* în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în patru exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

www.dacoromanica.ro

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII – REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE – CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE – IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ
– SERIA TEATRU – MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

www.dacoromanica.ro

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

* * * **Istoria României**, vol. I, 1960, 891 p. + 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1 159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1 259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 863 p. + 16 pl., 45 lei.

* * * **Din istoria Transilvaniei**, vol. I, ed. a 3-a, 336 p. + 15 pl.; vol. II, ed. a 2-a, 552 p. + + 1 pl., banderolate, 65,60 lei.

DAN BERINDEI. **L'union des Principautés Roumaines**, „Bibliotheca Historica Romaniae 13", 1967, 224 p. + 7,75 lei.

MIRON CONSTANTINESCU, V. LIVEANU, **Sur quelques problèmes d'histoire**, „Bibliotheca Historica Romaniae 14", 1967, 159 p., 5,50 lei.

GHEORGHE UNC, **Solidaritatea mișcării muncitorești și democratice din România cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie**, „Bibliotheca Historica Romaniae 19", 1968 (text în limba rusă).

A. PETRIC și GH. TUTUI, **Unificarea mișcării muncitorești din România**, 1968, 224 p., 7,75 lei.

* * * **Arheologia Moldovei**, vol. V, 1967, 344 p., 36 lei.

* * * **Cronici și povestiri românești versificate**, vol. I (sec. XVII—XVIII), „Cronicile medievale ale României", VI, 1967, 352 p., 35 lei.

D. PRODAN, **Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea**, vol. I, 1967, 596 p., 37 lei; vol. II, 1968, 862 p., 48 lei.

V. MIHORDEA, **Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova**, „Biblioteca istorică XIV", 1968, 316 p., 21,50 lei.

CORNELIA BODEA, **Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849**, 1967, 390 p., 23,25 lei.

* * * **Marea răscoală a țăranilor din 1907**, 1967, 970 p., 51 lei.

N. IORGA, **Materiale pentru o istoriologie umană**. Fragmente inedite publicate de Liliana N. Iorga. Cuvînt înainte de D. M. Pippidi, 1968, 375 p., 1 pl., 23 lei.

* * * **Studii de istorie** sub redacția lui S. Fuchs, 1968, 171 p., legat, 8,50 lei.

I. P. „Informația" — c. 5727

43856

www.dacoromanica.ro

Lei 15